

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 1 (71) / 2024

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 1 (71)

Київ 2024

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)
Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020
Спеціальності:
081 Право
262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2024
© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Юридичні науки», 2024

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії:

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційних технологій Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, професор, військовослужбовець ЗС України, полковник юстиції (Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Департаменту Бюро економічної безпеки (Київ, Україна)

Дуліба Євгенія Володимирівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Корсун Сергій Іванович — кандидат психологічних наук, доцент, керівник секції юридичної психології Європейського інституту безперервної освіти (Подгайська, Словацька Республіка)

Кравчук Мар'яна Юріївна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету (Тернопіль, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету, секретар Сумської міської ради (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, радник голови Наглядової ради Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунга Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словачька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial board:

Chief Editor: Volodymyr Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: Victor Mushenok — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative Law and Process of the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: Oleksandr Ilchenko — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board:

Tetyana Byrkovych — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Information Technologies of the Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Professor, Military of Armed Forces of Ukraine, Colonel of Justice (Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Oleksii Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Science and Technology Figure of Ukraine, Director of the Economic Security Bureau Department (Kyiv, Ukraine)

Yevheniia Duliba — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines of the Institute of Law of National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

Sergii Koroed — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure of the Higher Education of King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Sergii Korsun — Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Section of Legal Psychology of the European Institute of Further Education (Podgajska, Slovak Republic)

Mariana Kravchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Administrative Law and Judiciary of the West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Scientific Officer of the Department of Problems of Public Law of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnychuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law of the Kyiv Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the Sumy State University, Secretary of Sumy City Council (Sumy, Ukraine)

Anatoliy Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Advisor to the Chairman of the Supervisory Board of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Olexandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuliya Yurynets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Біліченко Валерій Віталійович РОЛЬ ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У ЗДІЙСНЕННІ ДЕРЖАВНОЇ ПРАВООХОРОННОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ	11
Грицай Сергій Олександрович ТЕНДЕНЦІЇ ПРОТИДІЇ ВІДМИВАННЮ ДОХОДІВ ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИНОМ ШЛЯХОМ: ВІРТУАЛЬНІ АКТИВИ	17
Іванов Юрій Анатолійович ПРАВОВА ОСНОВА РОЗБУДОВИ В УКРАЇНІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ.....	28
Ковалів Мирослав Володимирович, Петков Сергій Валерійович, Скриньковський Руслан Миколайович, Хмиз Мар'яна Василівна, Кокотайло Роман Олегович, Лозинський Юрій Романович, Сидор Маркіян Ярославович ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ.....	36
Кузьмін Андрій Ренатович ДОГОВОРИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА МІЖНАРОДНИМИ ФІНАНСОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ, ЯК ДЖЕРЕЛО ФІНАНСОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ.....	47
Курило Володимир Іванович, Мушенко Віктор Васильович ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРЕДСТАВНИКАМИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	54
Ментух Наталія Фелікссівна ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ФУНКЦІЇ	60
Плехов Максим Вікторович ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	69
Предместніков Олег Гарійович, Ширшикова Руслана Миколаївна, Голота Наталія Петрівна АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС: ОСПОРОЮВАННЯ ДІЙ ТА РІШЕНЬ ОРГАНІВ ВЛАДИ.....	77
Ушинкіна Олександра Андріївна ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОПОДАТКУВАННЯ ОПЕРАЦІЙ З ВІРТУАЛЬНИМИ АКТИВАМИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ.....	87
Шопіна Ірина Миколаївна ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СУБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.....	95

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Куляк Руслан Юрійович, Луц Дмитро Миколайович
ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ
ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ 100

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Карпінський Борис Андрійович, Карпінська Олена Борисівна
ЯВИЩЕ ПРАВОВОЇ БАЙДУЖОСТІ У СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ: ТЕНДЕНЦІЙНА
ВЗАЄМОДІЯ ЛЮДЯНОСТІ Й ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ 106

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Алієв Роман Вагіфович, Возник Михайло Володимирович
КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ... 118

Луцький Тарас Миколайович
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
З УРАХУВАННЯМ ПОВТОРНОСТІ 128

Філатова Євгенія Василівна
АНАЛІЗ ПОГЛЯДІВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ПРЕЗУМПЦІЇ ЗГОДИ
ТА НЕЗГОДИ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ 134

Царенко Сергій Іванович, Логінова Наталія Миколаївна, Дерев'янка Тетяна Михайлівна
ЗАПОБІГАННЯ ПІДВИЩЕНИМ РИЗИКАМ ГРОМАДСЬКОЇ ВРАЗЛИВОСТІ
ПРИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ..... 142

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Марініч Володимир Костянтинівич, Миклуш Марина Ігорівна, Голуб Світлана Миколаївна
ПОРТАЛ КОСМІЧНОГО ПРАВА 148

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Іванов Олександр Юрійович
КРИМСЬКОТАТАРСЬКИЙ ФАКТОР ЯК ЗАСІБ ПСЕВДОЛЕГІТИМАЦІЇ ПОСЯГАНЬ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА ТЕРИТОРІАЛЬНУ ЦІЛІСНІСТЬ УКРАЇНИ..... 162

Репеде Тетяна Сергіївна
РОЛЬ ОСВІТНЬОГО ОМБУДСМЕНА В ПРОТИДІЇ КІБЕРБУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ... 169

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Цесарський Фелікс Анатолійович
ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ:
ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 176

ІНШЕ

Явний Олексій Іванович
ЮРИДИЧНІ ДОКУМЕНТИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ 182

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

- Bilichenko Valeriy**
THE ROLE OF TACTICAL AND SPECIAL TRAINING FOR POLICE OFFICERS
IN IMPLEMENTING STATE LAW ENFORCEMENT POLICY IN UKRAINE 11
- Hrytsai Serhii**
TRENDS IN COMBATING MONEY LAUNDERING: VIRTUAL ASSETS 17
- Ivanov Yurii**
THE LEGAL BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL CRITICAL
INFRASTRUCTURE PROTECTION SYSTEM IN UKRAINE..... 28
- Kovaliv Myroslav, Petkov Sergey, Skrynkovskyy Ruslan,
Khmyz Mariana, Kokotailo Roman, Lozynskyi Yurii, Sydor Markiiian**
PRINCIPLES OF LEGAL ENSURING FOR INFORMATION SECURITY..... 36
- Kuzmin Andrii**
AGREEMENTS BETWEEN UKRAINE AND INTERNATIONAL FINANCIAL ORGANIZATIONS
AS A SOURCE OF FINANCIAL LAW OF UKRAINE: THEORETICAL ASPECTS 47
- Kurylo Volodymyr, Mushenok Viktor**
LEGAL PRINCIPLES OF EXECUTION OF AUTHORITIES BY REPRESENTATIVES OF LOCAL
GOVERNMENT BODIES UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL..... 54
- Mentukh Nataliya**
PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP: CONCEPTS, SIGNS, FUNCTIONS 60
- Pliekhov Maksym**
RESPONSIBILITY FOR VIOLATIONS OF FINANCIAL LEGISLATION OF UKRAINE
IN THE SYSTEM OF LEGAL RESPONSIBILITY 69
- Predmestnikov Oleh, Shyrshykova Ruslana, Holota Nataliia**
ADMINISTRATIVE PROCESS: CHALLENGING ACTIONS AND DECISIONS
OF THE AUTHORITIES 77
- Ushynkina Oleksandra**
LEGAL ASPECTS OF TAXATION OF OPERATIONS WITH VIRTUAL ASSETS IN UKRAINE:
CURRENT TRENDS 87
- Shopina Iryna**
LOCAL GOVERNMENTS AS A SUBJECT OF CIVIL–MILITARY COOPERATION 95

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

- Kuliak Ruslan, Luts Dmytro**
AUTHORITIES OF LOCAL GOVERNMENT BODIES IN THE FIELD OF REGULATING LAND
RELATIONS: CURRENT PROBLEMS OF IMPLEMENTATION UNDER THE CONDITIONS
OF MARITAL LAW 100

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Karpinsky Borys, Karpinska Olena
THE PHENOMENON OF LEGAL INDIFFERENCE IN THE SOCIAL SPACE: THE TENDENCY
INTERACTION OF HUMANITY AND STATE-CREATING PATRIOTISM OF NATION 106

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

Aliiev Roman, Voznyk Mykhailo
CRIMINOLOGY ENFORCEMENT OF LAW ORDER IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE..... 118

Lutskiy Taras
PROBLEMATIC ISSUES OF QUALIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES WITH REGARD
TO REPETITION 128

Filatova Yevheniia
ANALYSIS OF CITIZENS' VIEWS ON THE PRESUMPTION OF CONSENT AND DISSENT
IN HUMAN ANATOMICAL MATERIAL TRANSPLANTATION..... 134

Tsarenko Serhii, Loginova Nataliia, Derevyanko Tetiana
PREVENTION OF INCREASED RISKS OF PUBLIC VULNERABILITY IN HUMAN
TRAFFICKING IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT IN UKRAINE..... 142

INTERNATIONAL LAW

Marinich Volodymyr, Myklush Maryna, Holub Svitlana
THE OUTER SPACE (COSMIC) LAW PORTAL 148

**THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND
LEGAL DOCTRINES**

Ivanov Oleksandr
THE CRIMEAN TATAR FACTOR AS A MEANS OF PSEUDOLEGITIMIZATION OF
THE RUSSIAN FEDERATION'S ENCRUENCES ON THE TERRITORIAL INTEGRITY
OF UKRAINE 162

Repede Tetiana
THE ROLE OF THE EDUCATIONAL OMBUDSMAN IN COMBATING CYBERBULLYING IN
THE EDUCATIONAL PROCESS..... 169

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Tsesarskyi Feliks
FEATURES OF REMOTE WORK UNDER MARTIAL LAW: LEGAL ASPECT 176

OTHER

Yavnyy Oleksiy
LEGAL DOCUMENTS: FEATURES AND LEGISLATIVE REGULATION 182

УДК 34.06

Біліченко Валерій Віталійович

*старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

Bilichenko Valeriy

*Lecturer at the Department of Tactical and Special Training
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9481

РОЛЬ ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У ЗДІЙСНЕННІ ДЕРЖАВНОЇ ПРАВООХОРОННОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

THE ROLE OF TACTICAL AND SPECIAL TRAINING FOR POLICE OFFICERS IN IMPLEMENTING STATE LAW ENFORCEMENT POLICY IN UKRAINE

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Анотація. Україна, як сучасна правова держава, активно розвиває свою систему правоохоронних органів з метою забезпечення громадського порядку та захисту прав громадян. Роль поліції у виконанні державної правоохоронної політики визначається не лише правовими нормами, але і тактико-спеціальною підготовкою її працівників. Дана дослідницька робота розглядає важливі аспекти тактико-спеціальної підготовки поліцейських в контексті виконання ними завдань державної правоохоронної політики в Україні, зокрема роботу в рамках плідної співпраці з іншими органами та громадою у розширенні надання правових послуг населенню, організацію медійної активності поліції та партнерської участі громадян у правозахисній діяльності. Особлива увага приділяється ролі цієї підготовки у забезпеченні ефективного взаємодії з громадськістю, запобіганні та реагуванні на злочини, а також забезпеченні національної безпеки. Аналізуються основні елементи тактико-спеціальної підготовки, включаючи фізичні та психологічні аспекти, навички ведення переговорів, використання спеціальних технічних засобів, та інші. Зокрема, розглядаються випадки успішного застосування тактико-спеціальних прийомів у вирішенні конкретних правоохоронних завдань. Дослідження також акцентує увагу на важливості постійного удосконалення тактико-спеціальної підготовки, враховуючи зміни у сучасному суспільстві та технологічний прогрес. Запропоновані рекомендації щодо вдосконалення системи підготовки поліцейських з метою відповідності їхніх дій високим стандартам правової держави, а також запозичення досвіду в інших країнах. Отже, дослідження вказує на ключову роль тактико-спеціальної підготовки поліцейських у здійсненні державної правоохоронної політики в Україні та підкреслює необхідність постійного вдосконалення цього аспекту, щоб забезпечити ефективність та високий рівень професіоналізму правоохоронців, для здійснення державної правоохоронної політики в Україні.

Ключові слова: Національна поліція, правоохоронні органи, права та свободи, взаємодія з громадськістю, органи влади, права і свободи людини, міжнародні стандарти, методи підготовки, поліцейська тактика.

Summary. Ukraine, as a modern legal state, actively develops its law enforcement system to ensure public order and protect citizens' rights. The role of the police in implementing state law enforcement policy is determined not only by legal norms but also by their tactical and specialized training. This research explores essential aspects of tactical and specialized training for police officers in the context of fulfilling their tasks within the state law enforcement policy in Ukraine. It particularly focuses on collaborative efforts with other agencies and the community to expand the provision of legal services to the public, organizing police media activities, and engaging citizens in legal advocacy. Special attention is given to the role of this training in facilitating effective interaction with the public, preventing and responding to crimes, and ensuring national security. The study analyzes the fundamental elements of tactical and specialized training, encompassing physical and psychological aspects, negotiation skills, the use of special technical tools, and more. Successful cases of applying tactical and specialized techniques in addressing specific law enforcement tasks are examined. The research also emphasizes the importance of continuous improvement in tactical and specialized training, considering changes in contemporary society and technological progress. Recommendations are proposed for enhancing the training system for police officers to align with high standards of a legal state, as well as adopting lessons from other countries. In conclusion, the study highlights the pivotal role of tactical and specialized training for police officers in implementing

state law enforcement policy in Ukraine. It underscores the constant need for improvement in this aspect to ensure the effectiveness and high level of professionalism among law enforcement personnel in carrying out state law enforcement policy in Ukraine.

Key words: National Police, law enforcement agencies, rights and freedoms, interaction with the public, government authorities, human rights and freedoms, international standards, training methods, police tactics.

Вступ. У контексті зміни пріоритетів правоохоронної діяльності в Україні, а саме посилення уваги до правового захисту прав і свобод громадян, реформування адміністративно-правового регулювання поліцейської роботи та перетворення поліції на сервісну службу, стає актуальною питання підготовки працівників поліції до здійснення нових правозахисних завдань. Ці завдання включають у себе роботу в рамках плідної співпраці з іншими органами та громадою у розширенні надання правових послуг населенню, організацію медійної активності поліції та партнерської участі громадян у правозахисній діяльності.

Однак, ці нові завдання для поліції вимагають спеціальної підготовки, яка виходить за рамки традиційних методів професійної підготовки правоохоронців. Питанням дослідження є не лише концептуальне та змістове перетворення системи підготовки, але й розробка нових форм і методів навчання, які забезпечують високий рівень професійної підготовки поліцейських у питаннях правового захисту прав і свобод громадян. Така підготовка має бути комплексною, охоплювати всі аспекти професійної діяльності поліцейських та сприяти розвитку їхньої моральної та правової зрілості.

Метою статті є дослідження важливості підготовки поліцейських для забезпечення прав та свобод громадян в адміністративній сфері України. Вона спрямована на визначення ролі поліції у здійсненні державної правоохоронної політики, особливо в контексті дотримання прав і свобод громадян. Стаття аналізує інноваційні підходи та реформи в тактико-спеціальній підготовці поліцейських і допомагає визначити шляхи покращення ефективності роботи поліції в гарантуванні прав і свобод громадян в Україні.

Матеріали та методи. У дослідженні використано комплекс методів: теоретичні (аналіз, синтез, індукція, дедукція, системний, порівняльний, метод узагальнення та систематизації теоретико-емпіричних даних); емпіричні (діагностичні методи, спостереження, метод експерименту).

Перспективи. Дослідження може послужити основою для подальших наукових розвідок та дискусій у галузі правозахисної діяльності та поліцейської підготовки, аспекти тактико-спеціальної підготовки можуть стати об'єктом для поглибленого аналізу в рамках правозахисних та кримінологічних досліджень.

Завданнями нашої статті є:

1. Розглянути роль поліції в здійсненні державної правоохоронної політики та важливість

дотримання правоохоронної поліції в забезпеченні прав і свобод громадян.

2. Проаналізувати інноваційні підходи та реформи в тактико-спеціальній підготовці поліцейських та їх вплив на ефективність державної правоохоронної політики.

3. Висвітлити важливість постійного оновлення системи підготовки поліцейських для реалізації нових завдань у сфері правозахисту громадян та гарантування правопорядку.

4. Запропонувати шляхи вдосконалення процесу підготовки поліцейських та наголосити на необхідності впровадження сучасних підходів для підвищення рівня їхньої кваліфікації в контексті дотримання прав та свобод громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які внесли вагомий внесок у вивчення цих питань, можна виокремити: Плахотний А. [3], Швець Д. [7; 12], Могілевська Л. [4], Волокітененко О. [6], Танько А. [8], Андріїв А. [9] та інші.

Ці вчені запропонували теоретичні та методичні основи для оновлення форм і методів підготовки поліцейських до правоохоронної діяльності. Вони досліджують різні аспекти професійної підготовки, включаючи фізичну підготовку, тактико-спеціальну підготовку, вогневу підготовку і психологічну підготовку поліцейських.

Таким чином, в даній статті висвітлюються важливість та актуальність питань, пов'язаних із підготовкою поліцейських до реалізації державної правоохоронної політики в адміністративній сфері, а також розглядається потреба в пошуку нових підходів та стратегій для вирішення цих проблем.

Introduction. In the context of shifting priorities in law enforcement activities in Ukraine, particularly the increased focus on legal protection of citizens' rights and freedoms, the restructuring of administrative-legal regulation of police work, and the transformation of the police into a service-oriented force, the issue of preparing police officers for new legal protection tasks becomes crucial. These tasks involve working in productive collaboration with other agencies and the community to expand the provision of legal services to the population, organizing media activities for the police, and fostering citizens' partnership in legal advocacy.

However, these new responsibilities for the police require specialized training that goes beyond traditional methods of law enforcement professional development. The research question is not only the conceptual and substantive transformation of the training

system but also the development of new forms and methods of education ensuring a high level of professional preparation for police officers in issues of legal protection of citizens' rights and freedoms. Such training should be comprehensive, covering all aspects of police professional activities and contributing to the development of their moral and legal maturity.

The aim of the article is to explore the importance of preparing police officers to ensure the rights and freedoms of citizens in the administrative sphere of Ukraine. It seeks to define the role of the police in implementing state law enforcement policy, particularly in the context of respecting citizens' rights and freedoms. The article analyzes innovative approaches and reforms in tactical and specialized training for police officers and helps identify ways to improve the effectiveness of police work in guaranteeing citizens' rights and freedoms in Ukraine.

Materials and methods. The research employs a comprehensive set of methods, including theoretical methods (analysis, synthesis, induction, deduction, systemic, comparative, method of generalization and systematization of theoretical and empirical data) and empirical methods (diagnostic techniques, observation, experimental method).

Perspectives. The research can serve as a foundation for further scientific investigations and discussions in the field of legal protection activities and police training. Aspects of tactical and specialized training can be subjects of in-depth analysis within legal and criminological studies.

The objectives of our article are:

1. To examine the role of the police in implementing state law enforcement policy and the importance of law enforcement in ensuring citizens' rights and freedoms.
2. To analyze innovative approaches and reforms in tactical and specialized training for police officers and their impact on the effectiveness of state law enforcement policy.
3. To highlight the importance of continuous updates to the police training system for the implementation of new tasks in the field of legal protection and law enforcement.
4. To propose ways to improve the process of police training and emphasize the need for the implementation of modern approaches to enhance the qualifications of police officers in the context of respecting citizens' rights and freedoms.

Analysis of recent research and publications. Among the scholars who have made a significant contribution to the study of these issues, we can identify A. Plahotny [3], D. Shvets [7; 12], L. Mogilevska [4], O. Volokitenenko [6], A. Tanko [8], A. Andriyev [9] and others. These scholars have proposed theoretical and methodological foundations for updating the forms and methods of police training for law enforcement activities. They ex-

plore various aspects of professional development, including physical training, tactical and specialized training, firearms training, and psychological training for police officers.

In conclusion, this article addresses the importance and relevance of issues related to the training of police officers for the implementation of state law enforcement policy in the administrative sphere. It also discusses the need for seeking new approaches and strategies to address these problems.

Виклад основного матеріалу. Так, Національна поліція України — це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку [1].

Завданнями Національної поліції є реалізація державної політики у сферах забезпечення прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку; унесення на розгляд Міністра внутрішніх справ пропозицій щодо забезпечення формування державної політики в зазначених сферах; надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [2].

Сучасні виклики та підходи до тактико-спеціальної підготовки поліцейських в контексті адміністративного права стають об'єктом збільшеної уваги в Україні, оскільки вимагають компетентності та ефективності з боку правоохоронців у виконанні завдань, пов'язаних із забезпеченням дотримання закону та правопорядку, особливо в адміністративній сфері. Наголосимо, що підготовка поліцейських до реалізації державної правоохоронної політики має критичне значення в забезпеченні законності та правопорядку в суспільстві.

Тактико-спеціальна підготовка працівників національної поліції України є необхідною складовою для забезпечення ефективного функціонування правоохоронних органів в умовах сучасної загрозливої ситуації [3, с. 755].

Однією з центральних проблем є необхідність адаптації підготовки поліцейських до вимог сучасного адміністративного права, яке постійно розвивається та змінюється відповідно до потреб громадян та вимог ринкових відносин. Задачею є створення тактико-спеціальної підготовки, яка відповідала б сучасним стандартам адміністративного права, а також була адаптована до викликів та завдань, що постають перед поліцейськими у цій сфері.

Другою важливою проблемою є ефективна взаємодія поліції з іншими органами та суб'єктами правопорядку в рамках державної політики. Ця проблема виникає внаслідок необхідності координації дій між різними структурами та встановлення спільних стратегій у вирішенні

адміністративних питань. Важливо враховувати, що адміністративне право здебільшого спрямоване на врегулювання відносин між громадянами і державою, тому підготовка поліцейських до таких взаємодій є ключовою для забезпечення прав та свобод громадян [4, с. 226].

Враховуючи вищезазначені аспекти, головною проблемою є розроблення та впровадження ефективних підходів до тактико-спеціальної підготовки поліцейських в контексті адміністративного права, яка б відповідала сучасним викликам та потребам у гарантуванні прав та свобод громадян. А також сприяла ефективній взаємодії поліції з іншими суб'єктами правопорядку для досягнення загальних цілей державної правоохоронної політики.

Одним з органів у яких є повноваження здійснювати заходи примусу є Національна поліція України, тому важливим здійснення правоохоронної політики є дотримання прав і свобод людини при здійсненні такої діяльності В Україні цей аспект набуває особливої актуальності, оскільки країна вступила на шлях демократичних реформ та побудови правової держави. У цьому контексті поліція відіграє важливу роль у забезпеченні прав і свобод людини [5, с. 32].

Дотримання прав і свобод громадян є обов'язком не лише перед правоохоронними органами, а й перед усією державою. Поліція, як основний орган правопорядку, має бути гарантом цих прав і свобод. Її діяльність повинна ґрунтуватися на принципах законності, справедливості та рівності перед законом. Дотримання прав і свобод громадян повинно бути в центрі її уваги при здійсненні правоохоронних функцій.

Поліція має забезпечувати громадянам можливість жити в безпеці і відчувати, що їхні права та свободи не порушуються. Це означає, що поліція повинна ефективно протидіяти злочинності, захищати права громадян на основі закону та реагувати на будь-які порушення цих прав.

Важливість дотримання прав і свобод людини поліцією також полягає в підтримці довіри громадян до правоохоронних органів. Громадяни повинні переконатися, що поліція служить їхнім інтересам і захищає їхні права. Це сприяє покращенню взаємин між поліцією та громадянами, сприяє співпраці у вирішенні різних питань та допомагає в розв'язанні конфліктів. Науковий та практичний аналіз дотримання прав і свобод людини поліцією допомагає вдосконалити її діяльність та забезпечити більш ефективну роботу в цьому напрямі [6, с. 61–62].

Адміністративне право є важливою складовою державної правоохоронної політики. Воно визначає правила та процедури, які регулюють адміністративні правопорушення та процес їхнього розгляду. Адміністративне право також встановлює відповідальність за порушення адміністративних норм.

Державна правоохоронна політика включає в себе стратегії та заходи, спрямовані на забезпечення дотримання закону та правопорядку в суспільстві. Адміністративне право грає важливу роль у досягненні цих цілей, оскільки воно регулює багато аспектів відносин між громадянами та державою.

Таким чином виходячи з аналізу контексту проблематики даного напрямку, та відповідних робіт вітчизняних науковців ми можемо виокремити наступні вимоги для сучасного поліцейського, для здійснення правоохоронної діяльності у нашій державі.

Такими вимогами є: професіоналізм і чесність, потреба бути сучасним у сфері права та у світовій ситуації, освоєння актуальних аспектів сучасного законодавства та оточуючого соціального середовища, де він повинен виконувати свої професійні обов'язки, передбачає ознайомлення з можливими ризиками та упередженнями. Ці фактори існують, незважаючи на прогресивні закони та цінності, і можуть створювати негативний вплив на співробітника та викликати проблеми в його взаємодії з громадою [7, с. 323].

Також деякі автори зазначають що поліцейському для запобігання професійної деформації треба запобігати наслідків впливу на суб'єкта правоохоронної діяльності умов служби, шляхом подолання проблем пов'язаних з емоційним і фізіологічним напруженням, можливими негативними наслідками взаємин із колегами, що допускають зловживання власними повноваженнями, недбале ставлення до виконання професійних обов'язків [8, с. 110].

Формування позитивної соціальної та особистісної мотивації щодо служби в органах поліції є критично важливим аспектом вдосконалення правоохоронної діяльності. Ця мотивація базується на розумінні великої громадянської ролі поліцейського та прагненні досягти професійного та кар'єрного зростання через сумлінне виконання службових обов'язків у служінні людям і суспільству [8, с. 111].

Для покращення здійснення правоохоронної політики поліцейськими необхідно приділяти увагу декільком аспектам та застосовувати різноманітні підходи, так при аналізі застосування покращення підготовки поліцейських ми можемо виділити наступні:

1. Тренінги та підвищення кваліфікації: Один з найважливіших аспектів — це постійна підготовка поліцейських через проведення тренінгів та навчальних курсів. Це може включати в себе як фахову підготовку (навички розслідування, правозахисні аспекти, інноваційні методи роботи), так і психологічну підготовку (контроль стресу, взаємодія з громадянами) [9, с. 101].

2. Консультації та вебінари: Організація консультацій та вебінарів може бути корисною для поліцейських з метою надання найновішої інформації, обговорення актуальних питань та розробки кращих практик. Це також сприяє зближенню співробітників і обміну досвідом.

3. Зустрічі з представниками громадськості: Для покращення співробітництва між поліцією та громадою, поліцейські повинні регулярно зустрічатися з представниками громадськості. Це може включати в себе публічні наради, форуми, зустрічі з активістами громадських організацій тощо. Такі зустрічі допомагають побудувати довіру громадян до поліцейських і отримати важливий фідбек стосовно роботи правоохоронців [10].

4. Розвиток міжособистих навичок: Поліцейські повинні надавати особливу увагу розвитку міжособистих навичок, таких як комунікація, співпраця та врегулювання конфліктів. Ефективна взаємодія з громадянами вимагає високого рівня комунікативної компетенції.

5. Вивчення законів та прав людини: Поліцейські повинні завжди бути в курсі законів та прав людини. Це допомагає уникнути порушень прав громадян під час здійснення правоохоронних заходів [11, с. 237].

6. Застосування інноваційних технологій: Використання сучасних технологій у правоохоронній роботі може значно покращити її ефективність та сприяти досягненню позитивних результатів [12].

Отже, для покращення здійснення правоохоронної політики поліцейськими необхідно поєднувати різноманітні підходи, від підвищення фахової підготовки до зміцнення взаємодії з громадськістю та використання інноваційних рішень.

Висновки. У висновку важливо підкреслити, що покращення здійснення правоохоронної політики поліцією є актуальним завданням, оскільки воно

впливає на безпеку та довіру громадян до правоохоронних органів. Процес підготовки поліцейських має бути комплексним та багатограним, з орієнтацією на розвиток професійних, психологічних та міжособистих якостей працівників.

Одним із аспектів є проведення тренінгів, включаючи психологічну підготовку, що допомагає поліцейським управляти стресом та емоціями під час виконання службових обов'язків. Важливою є і регулярна перевірка знань законів та прав людини, що допомагає уникати порушень прав громадян.

Також важливим є впровадження інноваційних технологій у правоохоронну роботу, що підвищує її ефективність та сприяє досягненню позитивних результатів. Використання сучасних засобів спілкування та збору інформації може значно полегшити роботу поліції.

До інших аспектів покращення роботи поліції входить і зміцнення взаємодії з громадськістю. Публічні наради, форуми та зустрічі з активістами громадських організацій сприяють побудові довіри громадян до поліцейських та надають можливість отримати важливий фідбек стосовно їхньої роботи.

Зазначені аспекти тісно пов'язані та доповнюють один одного, створюючи умови для покращення здійснення правоохоронної політики поліцією. Це важливо для забезпечення безпеки громадян, дотримання їхніх прав та підвищення довіри до правоохоронних органів. Досягнення цих цілей вимагає комплексних заходів, системного підходу та постійного вдосконалення підготовки поліцейських.

Література

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 25.10.2023).
2. Про затвердження Положення про Національну поліцію : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-p#Text> (дата звернення: 25.10.2023).
3. Литвин О. М., Плахотний А. П. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції України. *Modern problems of science, education and society: V Міжнародна науково-практична конференція (17–19 липня 2023)*. Київ, 2023. С. 754–756.
4. Могілевська Л. До проблеми взаємодії Національної поліції з громадськістю та з іншими органами державної влади у сфері забезпечення прав і свобод дитини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 225–229.
5. Біліченко В. В. Міжнародні стандарти щодо захисту ключових прав та свобод людини в діяльності правоохоронних органів України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. 27 / голов. ред. Ю. В. Цуркан-Сайфуліна; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса : Гельветика, 2020. С. 30–35.
6. Волокітенко О. Дотримання прав людини у правоохоронній діяльності. *Дотримання прав людини у правоохоронній діяльності: стан та перспективи: матер. Всеукр. круг. столу (м. Дніпро, 28 березня 2023 р.)*. Дніпро: ДДУВС, 2023. С. 61–65.
7. Швець Д. В. Вимоги до особистості поліцейського в умовах глобалізації та впровадження міжнародних стандартів поведінки правоохоронців. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 316–330.
8. Танько А. Форми та методи підготовки працівників Національної поліції України до реалізації державної правоохоронної політики. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 107–115.
9. Андреев А. Особливості підготовки поліцейських кадрів у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 100–103.

10. Медведенко С.В. Зарубіжний досвід взаємодії поліції з громадськістю на прикладі Великої Британії та Бельгії. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. № 83. С. 135–142.

11. Хаврат М.С. Дотримання прав людини в діяльності поліцейських органів: міжнародно-правовий аспект. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. 2019. С. 237–238.

12. Швець Д.В. Упровадження інноваційних технологій у діяльність підрозділів кримінальної поліції. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 листоп. 2020 р.)*. Харків, 2020. С. 15–17.

References

1. Pro Natsionalnu politsiuu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580-VIII [About the National Police: Law of Ukraine dated July 2, 2015 No. 580-VIII]. (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Natsionalnu politsiuu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.10.2015 № 877 [On the approval of the Regulations on the National Police: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 28, 2015 No. 877]. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-п#Text> [in Ukrainian].

3. Lytvyn, O.M., & Plahotny, A.P. (2023). Taktyko-spetsialna pidhotovka pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Tactical special training of the National Police of Ukraine]. *Modern problems of science, education and society: V Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia — Modern problems of science, education and society: the 5th International scientific and practical conference* (pp. 754–756). Kyiv [in Ukrainian].

4. Mogilevska L. (2020). Do problemy vzaiemodii Natsionalnoi politsii z hromadskistiu ta z inshymy orhanamy derzhavnoi vlady u sferi zabezpechennia prav i svobod dytyny [To the problem of the interaction of the National Police with the public and with other state authorities in the sphere of ensuring the rights and freedoms of the child]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo — Entrepreneurship, economy and law*, 2, 225–229 [in Ukrainian].

5. Bilichenko, V.V. (2020). Mizhnarodni standarty shchodo zakhystu kliuchovykh prav ta svobod liudyny v diialnosti pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy [International standards for the protection of key human rights and freedoms in the activities of law enforcement bodies of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia" — Scientific works of the National University "Odesa Law Academy"*. Vol. 27 / Yu.V. Tsurkan-Saifulina (Ed.); Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology of Ukraine, National University "Oyua". Odesa: Helvetica, 30–35 [in Ukrainian].

6. Volokitenko, O. (2023). Dotrymannia prav liudyny u pravookhoronni diialnosti [Observance of children's rights in law enforcement activities]. *Dotrymannia prav liudyny u pravookhoronni diialnosti: stan ta perspektyvy: mater. Vseukr. kruh. Stolu — Observance of human rights in law enforcement activities: status and prospects: materials of the All-Ukrainian Round Table* (pp. 61–65). Dnipro: DDUVS [in Ukrainian].

7. Shvets, D.V. (2021). Vymohy do osobystosti politseiskoho v umovakh hlobalizatsii ta vprovadzhennia mizhnarodnykh standartiv povedinky pravookhorontsiv [Requirements for the personality of a police officer in the conditions of globalization and implementation of international standards of behavior of law enforcement officers]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnurishnikh sprav — Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 3, 316–330 [in Ukrainian].

8. Tanko, A. (2021). Formy ta metody pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy do realizatsii derzhavnoi pravookhoronnoi polityky [Forms and methods of training employees of the National Police of Ukraine for the implementation of the state law enforcement policy]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo — Economy, entrepreneurship and law*, 5, 107–115 [in Ukrainian].

9. Andreiev, A. (2017). Osoblyvosti pidhotovky politseiskykh kadrov u vyshchyykh navchalnykh zakladakh zi spetsyfichnymy umovamy navchannia [Peculiarities of training police personnel in higher educational institutions with specific conditions of study]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo — Economy, entrepreneurship and law*, 6, 100–103 [in Ukrainian].

10. Medvedenko, S.V. (2019). Zarubizhnyi dosvid vzaiemodii politsii z hromadskistiu na prykladi Velykobrytanii ta Belhii [Foreign experience of police interaction with the public on the example of Great Britain and Belgium]. *Aktualni problemy derzhavy i prava — Actual problems of the state and law*, 83, 135–142 [in Ukrainian].

11. Khavrat, M.S. (2019). Dotrymannia prav liudyny v diialnosti politseiskykh orhaniv: mizhnarodno-pravovy aspekt [Observance of human rights in the activities of police bodies: international legal aspect]. *Pravookhoronna funktsiia derzhavy: teoretyko-metodolohichni ta istoryko-pravovi problem — Law enforcement function of the state: theoretical-methodological and historical-legal problems*. Kharkiv, 237–238 [in Ukrainian].

12. Shvets, D.V. (2020). Uprovadzhennia innovatsiynykh tekhnolohii u diialnist pidrozdiliv kryminalnoi politsii [Implementation of innovative technologies in the activities of criminal police units]. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy: tezy dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. — Modern problems of legal, economic and social development of the state: International scientific and practical conference* (pp. 15–17). Kharkiv [in Ukrainian].

УДК 342.9:347.7: 340.5:336.1:336.7

Грицай Сергій Олександрович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу
Державний торговельно-економічний університет

Hrytsai Serhii
PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Legal Support of Business Security
State University of Trade and Economics
ORCID: 0000-0003-0051-6149

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9602

ТЕНДЕНЦІЇ ПРОТИДІЇ ВІДМИВАННЮ ДОХОДІВ ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИНОМ ШЛЯХОМ: ВІРТУАЛЬНІ АКТИВИ

TRENDS IN COMBATING MONEY LAUNDERING: VIRTUAL ASSETS

Анотація. Вступ. Останніми роками криптовалюти набувають все більшої популярності в усьому світі, і завдяки своїй цифровій природі вони стають привабливим інструментом для злочинців. Їх використання у злочинах технічно ускладнює їх виявлення та розслідування. З кожним днем правоохоронні органи вдосконалюють свою практику виявлення, розшуку та арешту криптовалютних активів. З огляду на актуальність теми, у цій роботі проаналізовано та узагальнено результати роботи та досвід державних органів України у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом з використанням віртуальних активів, за період 2021–2022 років. Мета. Метою дослідження було вивчення участі України в міжнародних проектах, організованих ООН та ОБСЄ, спрямованих на пошук рішень щодо протидії використанню віртуальних активів у злочинних оборотах та обмін міжнародним досвідом. Матеріали і методи. Дослідження проводилося з використанням таких загальнонаукових методів дослідження: дедукції та індукції, синтезу та аналізу, наукової абстракції, системного підходу; спеціально-юридичних методів пізнання: формально-юридичного, правового прогнозування, ретроспективного, порівняльно-правового; методологічного обґрунтування сутності, природи та структури термінології, що є об'єктом дослідження. Результати. Перебування в авангарді рейтингів використання криптовалют серед населення, за результатами 2022 року, Україні слід звернути увагу на формування законодавчої бази для боротьби з відмиванням грошей з використанням віртуальних активів. У другій частині статті наведено основні вітчизняні тенденції у сфері протидії відмиванню коштів, у тому числі з використанням криптовалют. Українські урядовці за сприяння OSCE та UNODC беруть участь у позабюджетному проекті «Інноваційні політичні рішення для зменшення ризиків відмивання коштів, пов'язаних з віртуальними активами», який реалізовуватиметься в рамках Спільного плану дій OSCE – UNODC на 2022–2024 роки. АРМА розпочало співпрацю з кількома криптовалютними біржами (Binance, Coinbase, KuCoin, Kraken та WhiteBit) для обміну інформацією лише в рамках кримінальних проваджень. Європейський регламент MiCA стане єдиною нормативною базою для криптовалютної індустрії серед країн-членів ЄС. Для боротьби з відмиванням грошей через криптовалюту депутати Європарламенту схвалили окремий документ про ідентифікацію учасників криптотранзакцій та джерел походження коштів для боротьби з відмиванням грошей. Український уряд імплементує MiCA в національне законодавство.

Ключові слова: відмивання грошей, віртуальні активи, криптовалюта, криптоактив, біткоїн, електронні гроші, грошовий сурогат.

Summary. In recent years, cryptocurrencies have been growing in popularity around the world, and due to the nature of their digital existence, they are becoming an attractive tool for criminals. Their use in crimes technically complicates their detection and investigation. Every day, law enforcement agencies are improving their practice of identifying, tracing and seizing cryptocurrency assets. Given the relevance of the topic, this paper reviews and summarizes the results of the work and experience of Ukrainian state authorities in combating money laundering using virtual assets in the period of 2021–2022. Purpose. Thus, the purpose of the study was to investigate Ukraine's participation in international projects organized by the UN and the OSCE, aimed at finding

solutions to counteract the use of virtual assets in criminal transactions and exchange of international experience. Materials and methods. The study was conducted using the following general scientific research methods: deduction and induction, synthesis and analysis, scientific abstraction, systematic approach; special legal methods of cognition: formal legal, legal forecasting, retrospective, comparative legal; methodological substantiation of the essence, nature and structure of the terminology that is the object of the study. Results. Being in the forefront of the ratings of cryptocurrency use among the population, according to the results of 2022, Ukraine should pay attention to the formation of a legislative framework for combating money laundering using virtual assets. The article concludes with the main domestic trends in combating money laundering, including with the use of cryptocurrencies. Ukrainian government officials, with the assistance of the OSCE and the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), are participating in the extra-budgetary project «Innovative Policy Solutions to Reduce Money Laundering Risks Associated with Virtual Assets», which will be implemented under the OSCE-UNODC Joint Action Plan for 2022–2024. The ARMA has started cooperation with several cryptocurrency exchanges (Binance, Coinbase, KuCoin, Kraken and WhiteBit) to exchange information only within criminal proceedings. The European MiCA regulation will become the only regulatory framework for the cryptocurrency industry among EU member states. In order to combat money laundering through cryptocurrencies, members of the European Parliament approved a separate document on the identification of participants in crypto transactions and sources of funds to combat money laundering. The Ukrainian government is implementing MiCA into national legislation.

Key words: money laundering, virtual assets, cryptocurrency, cryptoasset, bitcoin, electronic money, money surrogate.

Постановка проблеми. Протягом останніх років у світовій економіці суттєво зростає популярність і капіталізація криптовалют, які через віртуальний характер все частіше стають інструментом зловживань [32]. Використання цифрової валюти у незаконних фінансових операціях технічно ускладнює виявлення і розслідування таких злочинів. Тому з кожним роком у світі зростає кількість протизаконних дій, вчинених з використанням криптовалютного гаманця та за допомогою електронно-обчислювальних систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Однак паралельно вдосконалюється і практика з питань виявлення, розшуку та накладення арешту на криптовалютні активи у кримінальному провадженні [2].

Боротьба з відмиванням грошей, включаючи злочинне використання віртуальних активів і криптовалют, є одним із ключових пріоритетів OSCE та UNODC. Щоб протистояти загрозам, які створює відмивання грошей для національної, регіональної, глобальної безпеки та стабільності, держави-учасниці ОБСЄ погодили низку зобов'язань, які підтримують зусилля відповідних органів влади щодо запобігання, виявлення та припинення відмивання грошей, а також пов'язаних з процесом відмивання злочинних доходів предикатних злочинів [14].

5–7 грудня 2022 року у Вені (Австрія) відбувся семінар, присвячений розробці законодавства про віртуальні активи і організований Бюро Координатора економічної та екологічної діяльності ОБСЄ (ОСЕЕА) у партнерстві з Управлінням ООН з наркотиків та злочинності (UNODC) [17].

Стан дослідження проблеми та передумови. Верховна Рада України прийняла 17.02.2022 року Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX (надалі — Закон 2074) [15]. Який був 15.03.2022 року підписаний Президентом України, після врахованих змін, згідно його раніше поданих пропозицій [17]. Згідно п. 1 Розділу VI

«Прикінцеві та перехідні положення» Закону 2074, сам закон набере чинності [13]: а). з дня набрання чинності закону України про внесення змін до Податкового кодексу України, щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами; б). впровадження Державного реєстру постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, про що додатково зазначено у п. 2 Розділу VI Прикінцеві та перехідні положення, як обмеження в можливості застосування санкцій передбачених статтею 23 Закону 2074. Для виконання приписів п. 1 Розділу VI Закону 2074 та з метою введення його в дію, Верховна Рада України 13.03.2022 року зареєструвала [12] законопроект № 7150 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» (надалі — Законопроект 7150) [16].

З моменту ухвалення 17.02.2022 року Парламентом України Закону 2074 та до періоду 2023 року, відбулися значні події [4]. Вони суттєво вплинули на задуми Парламенту України, щодо запуску з 01.10.2022 року обов'язкових змін до Податкового кодексу України, передбачених Законопроектом 7150 та одночасного введення у дію Закону 2074 [5].

Серед таких впливових подій можна відзначити той факт, що 23.06.2022 року Україна набула статусу кандидата на членство в Європейський союз. Одночасно з цим, Європейський Союз суттєво оновив Регламент регулювання ринку крипто-активів (MiCA) [25]. Тому профільний Закон 2074, що регулює віртуальні активи необхідно адаптувати до існуючих європейських регуляторних механізмів, зокрема і до Регламенту регулювання ринку крипто-активів (MiCA) [31].

Європейські регулятори вперше згадали про необхідність регулювання ринків крипто-активів (надалі — Markets in Crypto-Assets Regulation або MiCA) незабаром після того, як Facebook запустив

стейблкоїн Libra. Міністр фінансів Франції заявив через кілька хвилин після запуску проекту, що Libra ніколи не стане суверенною валютою і потребуватиме надійного захисту прав споживачів. Банкрутства FTX, Terra і Celsius Network посирили рішучість влади. Європа визначила, що існуюче законодавство не може бути застосоване до більшості крипто-активів та їх постачальників. Тому було створено нове, яке регулює крипту та діяльність крипто-компаній [19].

Рада ухвалила свій переговорний мандат щодо Markets in Crypto Assets Regulation (MiCA) 24 листопада 2021 року. Переговори між спів-законодавцями розпочалися 31 березня 2022 року і закінчилися тимчасовою угодою, досягнутої 05 жовтня 2022 року [25]. Законодавці Євросоюзу 5 жовтня 2022 року схвалили текст законопроекту Markets in Crypto Assets Regulation (MiCA) [23], який стане основою для регулювання криптовалют у Європейського Союзу. А вже 10 жовтня члени Комітету з економічних та валютних питань Європейського парламенту ухвалили законопроект про регулювання криптовалют, таким чином підтримавши регламент MiCA та всі відповідні положення.

Європейський регламент MiCA має бути покладений в основу нової редакції Закону України «Про віртуальні активи». Перша редакція (а виходячи з існуючих нових європейських тенденцій, ми впевнені що будуть наступні) Закону України «Про віртуальні активи», яка прийнята 15.03.2022 року, стала індикатором того, що у перспективі українські компанії та міжнародні інвестори зможуть легально працювати в Україні. Тобто діяльність усякого роду крипто-установ, обмінники, бірж, стартапів, — здійснюватиметься у правовому полі держави. І у свою чергу держава захищатиме віртуальні активи що належать установам, підприємствам та громадянам від різного роду незаконних на них посягань. Але на сьогоднішньому етапі Закон України «Про віртуальні активи» поки що носить більш декларативний характер. І розкриє свій потенціал тільки після приведення його до норм регламенту MiCA, створення та затвердження підзаконних актів. Мова іде про зміни, які потрібно ввести як до самого Закону України «Про віртуаль-

ні активи» так і до ряду чинних законів-сателітів, зокрема серед іншого пріоритет мають зміни і у Податковому кодексі України, а також розробка відповідних до законів нових відомчих інструкції та наказів міністерств та відомств. Кripto-валютна екосистема, яку намагаються створити в Україні, що призначена для взаємодії держави та іноземних і вітчизняних інвесторів крипто-бізнесу, на сьогодні перебуває тільки на стадії її формування.

Мета і завдання дослідження. *Мета.* Узагальнення результатів роботи та досвіду державних органів, щодо протидії відмивання доходів отриманих злочинним шляхом, з використанням віртуальних активів у період 2021–2022 роках. *Завдання.* Для досягнення поставленої мети дослідження необхідно вирішити наступні завдання: окреслити участь України у міжнародних проектах; проаналізувати роботу Держфінмоніторингу України та АРМА — як профільних установ; дослідити досвід ближнього зарубіжжя.

Наукова новизна досліджень. Полягає в комплексному дослідженні останніх вітчизняних напрацювань та напрямків вдосконалення практики протидії відмивання доходів з використанням віртуальних активів. Дослідження участі України у міжнародних проектах, організованих ООН, ОБСЄ, спрямований на пошук рішень щодо протидії використанню віртуальних активів в злочинних операціях та обміном міжнародним досвідом.

Виклад основного матеріалу. Не сформована законодавча база в Україні, як що не сказати про взагалі її відсутність на момент дослідження; по даним світового аналітичного інтернет-видання Chainalysis, що наведені у Таблиці 1, не завадила Україні посісти третє місце, серед світових лідерів, щодо використання криптовалют.

З аналізу Таблиці 1, Україна, виходячи з загальних показників, випередила таких технологічних гігантів: США займає 5 місце, Китай займає 10 місце, Великобританія 17 місце [21].

У 2020 році Україна посіла десяте місце у рейтингу з 25 країн з найбільш отриманим прибутком від операцій з біткоїном. Середній прибуток України від операцій з біткоїном у 2020 році сягнув 400 млн. дол. США. Схожий рівень прибутку мали

Таблиця 1

Рейтинг за глобальних індексів, щодо впровадження криптовалют країнами світу у 2022 році, від Chainalysis [21]

Загальний порядк. № рейтингу	Країна	Порядковий № за об'ємами De-Fi транзакцій	Порядковий № за об'ємами Ce-Fi транзакцій	Порядковий № за обсягом торгів на P2P біржах
1	В'єтнам	5	2	7
2	Філіппіни	4	66	13
3	Україна	6	39	10
4	Індія	1	82	1
5	США	3	111	3

Нідерланди, Канада та В'єтнам. Перші місця рейтингу очолили: перше США з 4.1 млрд. дол. США, друге Китай з 1.1 млрд. дол. США, третє Японія з 900 млн. дол. США; далі за ними йдуть Велика Британія, Росія, Німеччина, Франція, Іспанія та Південна Корея [22].

«Україна є однією з країн, де криптовалюти стали мейнстрімом серед населення. У цьому також є і «темна сторона», тому важливо, щоб законодавці були готові до викликів», — заявив представник ОСЄЕА Лоренцо Рілашіати [8; 26].

1. Участь України у міжнародних проектах. За сприяння ОБСЄ (OSCE) та Управління ООН з питань наркотиків та злочинності (UNODC), в період з 10 по 11 листопада та з 5 по 7 грудня 2022 року у м. Відень (Республіка Австрія), представники Держфінмоніторингу разом з представниками інших державних органів України взяли участь у заходах організованих в рамках позабюджетного проекту «Інноваційні політичні рішення щодо зменшення ризиків з відмивання грошей, пов'язаних з віртуальними активами». Основна мета проведених заходів спрямована на презентацію вищезазначеного Проекту, а також обговорення поточного стану проблематики відмивання коштів через віртуальні активи.

Учасники зустрічі обговорювали правову базу різних країн щодо віртуальних активів, а також міжнародний досвід їхнього арешту і конфіскації та процедури продажу конфіскованих цифрових валют [8; 26].

Цей проект безпосередньо вирішуватиме проблеми вже існуючих, але погано керованих ризиків, пов'язаних із використанням віртуальних активів у злочинних цілях та обходом режимів міжнародних санкцій. Кінцевою метою проекту є розбудова спроможності національних органів влади протистояти загрозам, вразливостям, ризикам та наслідкам їх прояву у сфері обороту віртуальних активів.

Проект буде реалізовано в Україні, Грузії та Молдові — країнах із стабільно зростаючим ринком віртуальних активів та агресивно зростаючим сектором нелегального майнінгу криптовалют. Проект реалізовуватиметься спільно з UNODC в рамках Спільного плану дій OSCE-UNODC на 2022–2024 роки [30] з використанням практичних тренінгів щодо віртуальних активів, розроблених UNODC. Вказана проектна ініціатива буде спрямована насамперед на допомогу країнам у регулюванні віртуальних активів, на налагодження спільної роботи державних та правоохоронних органів з метою покращення ефективності, а також на посилення інституційної спроможності правоохоронних органів, ПФР та інших учасників, залучених до розслідування злочинів з віртуальними активами.

Також, однією з задач Проекту є створення мережі експертів та тренерів, які у майбутньо-

му зможуть передати набуті навички та знання в межах своїх країн. В даному контексті, значну увагу учасників приділено презентації Системи управління навчанням (LMS — Learning Management System) ООН, яка буде виконувати функцію конструктора, за допомогою якої планується розгорнути комплексну навчальну програму для спеціалістів, аналітиків, дослідників, регуляторів і розслідувачів у сфері обороту віртуальних активів (lms.gpml-crypto.org) [14].

1.2. Управління ООН з наркотиків і злочинності (UNODC) розробило навчальний курс з криптовалют в партнерстві зі блокчейн-стартапом Global Ledger. Програма спрямована на вивчення ризиків використання криптовалют злочинцями та інструментів запобігання та боротьби з незаконним застосуванням цифрових валют.

Учасники курсу зможуть проводити розслідування кіберзлочинів та вивчати варіанти порушень комплаєнсу за допомогою професійних інструментів.

Програма є частиною проекту UNODC з розвитку потенціалу для правоохоронців, наглядових органів та інших державних установ різних юрисдикцій.

«[...] Його вже успішно використовується в підготовці представників української кіберполіції, Держфінмоніторингу та Міністерства цифрової трансформації України щодо запобігання використанню криптовалют у злочинній, терористичній діяльності та в обході міжнародних санкцій», — зазначили в Global Ledger [18; 26].

1.3. Думка експертів. AML-радіниця ОБСЄ та Управління ООН з наркотиків та злочинності (UNODC) Тетяна Дмитренко розповіла деталі про проект організацій, спрямований на пошук рішень щодо протидії використанню віртуальних активів в злочинних операціях. Проект спрямований на вирішення проблем не тільки щодо ризиків, пов'язаних із використанням віртуальних активів у злочинних цілях; а ще і обходом режимів міжнародних санкцій. В його межах група експертів перегляне існуючу нормативно-правову базу в країнах-учасницях і сформує пропозиції щодо можливих змін для відповідності міжнародним стандартам і рекомендаціям FATF. Крім того, будуть розроблені інструкції щодо розслідування, арешту та конфіскації віртуальних активів, пов'язаних зі злочинністю [6].

Депутат Ярослав Железняк, який також брав участь у обговоренні, які відбулися у листопаді-грудні 2022 року у м. Відень (Республіка Австрія) організованою за сприяння ОБСЄ (OSCE) та Управління ООН з питань наркотиків та злочинності (UNODC); назвав «найважливішим моментом» позицію українських правоохоронних органів та регуляторів щодо необхідності легалізації крпшти: «Виступали представники Кіберполіції, НАБУ та Фінмону. І всі «за» необхідність вводити в законодавство віртуальні активи» [9].

1.4. Регламент МіСА. На робочій зустрічі з українською делегацією Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) презентувала зміни до базового закону щодо обороту віртуальних активів, імплементацію МіСА в національне законодавство та підходи до оподаткування операцій з крипто-активами. Учасники зустрічі також домовилися про створення мапи викликів в діяльності правоохоронних органів щодо використання крипто-активів в кримінальній діяльності, розповіла Дмитренко.

Проект реалізовуватиметься в межах Спільного плану дій ОБСЄ-UNODC на 2022–2024 роки [30] з використанням практичних тренінгів щодо віртуальних активів [9].

Як ми зазначали вище, у разі ухвалення МіСА стане єдиною нормативно-правовою базою для індустрії криптовалют серед країн-членів ЄС. Однак, окремо наголосимо, що законопроект містить правила, які поширюються на емітентів незабезпечених криптоактивів, стейблкоїнів, а також торгівлі та кастодіальні платформи. Крім того, члени Європарламенту схвалили окремий документ щодо ідентифікації учасників криптотранзакцій та джерел походження коштів для боротьби з відмиванням грошей. Постачальники послуг будуть зобов'язані надавати цю інформацію «компетентним органам у разі проведення розслідування щодо відмивання грошей і фінансування тероризму», сказано в документі [10; 24].

2. Державна служба фінансового моніторингу України. Держфінмоніторинг відвітував щодо результатів роботи за 2022 рік. Серед заходів, які вживало відомство, були і орієнтовані на криптовалюту дії [7].

Згідно зі звітом, Держфінмоніторинг із командою Мінцифри, а також з «ключовими крипто-експертами України» провів роботу щодо ідентифікації переліку російських біткоїн-обмінників, які пов'язані з підсанкційними банками, з метою повного блокування їх хостингу [28].

Крім того, у взаємодії з криптовалютами провайдерами було запущено «механізм спонтанного блокування» гаманців походженням з РФ.

Держфінмоніторинг повідомив, що звернувся до біржі Binance «із конкретними пропозиціями щодо дій по стримуванню агресії РФ на ринку віртуальних активів».

«[Після його розгляду] Binance змінила політику та 20.03.2022 року виключила можливість здійснення P2P-транзакцій для ряду російських банків і платіжних систем, які потрапили до санкційного списку. Крім того, реалізовані й інші практичні заходи стосовно блокування російських криптоактивів та операцій російських резидентів», — говорить у звіті [6].

Представники Держфінмоніторингу, в рамках участі в заходах, які відбулися у листопаді-грудні

2022 року у м. Відень (Республіка Австрія) організовано за сприяння ОБСЄ (OSCE) та Управління ООН з питань наркотиків та злочинності (UNODC); були активно долучені до обговорення питань визначення таксономії віртуальних активів, регуляторної діяльності ринку віртуальних активів, секторальної оцінки ризиків сектору віртуальних активів, поточних інструментів та технічних можливостей для проведення розслідування віртуальних транзакцій та висвітлення огляду міжнародного та національного законодавства у сфері віртуальних активів [29].

Крім того, представниками Держфінмоніторингу, листопаді-грудні 2022 року у м. Відень (Республіка Австрія), презентовано комплексні напрацювання та набутий досвід щодо проведення Національної оцінки ризиків, складовою якої є секторальні оцінки ризиків. А також, учасникам заходу була представлена методологія підготовки до проведення відповідних оцінок ризиків, яку було підготовлено Держфінмоніторингом, та результати роботи з нею.

З метою подальшого розвитку національної анти-легалізаційної системи Держфінмоніторинг спільно з OSCE, UNODC та іншими зацікавленими учасниками продовжуватимуть активну співпрацю в рамках проекту «Інноваційні політичні рішення щодо зменшення ризиків з відмивання грошей, пов'язаних з віртуальними активами» [14].

29 грудня 2022 року у Державній службі фінансового моніторингу України, у форматі відеоконференції, відбулось чотирнадцяте засідання Ради з питань запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (далі — Рада). Участь у засіданні взяли представники основних профільних державних та правоохоронних органів, задіяних в системі боротьби з відмиванням злочинних доходів, а також народний депутат України — Голова підкомітету з питань функціонування платіжних систем та запобігання легалізації (відмивання) доходів одержаних злочинним шляхом Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики Ольга Василевська-Смаглюк. На засіданні Ради було презентовано Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, за результатами розгляду якого членами Ради прийнято рішення про його схвалення.

Крім того, в ході проведеного засідання, рамках дискусії, членами Ради обговорено ключові аспекти функціонування системи ПВК/ФТ в умовах воєнного стану, а також розглянуто питання удосконалення законодавства щодо створення Єдиного

реєстру рахунків фізичних і юридичних осіб та індивідуальних банківських сейфів як єдиної державної інформаційної системи та стан нормативно-правового забезпечення формування комплексної адміністративної звітності у сфері ПВК/ФТ [27].

3. Національне агентство України з розшуку та менеджменту активів (АРМА). Стрімкий розвиток сучасних ІТ-технологій та цифровізація практично усіх сфер суспільного життя вимагають від АРМА активного впровадження новітніх підходів і технологій у сфері виявлення та розшуку активів. Віртуальні активи, насамперед криптовалюта, все більше використовуються як засіб розрахунку у злочинній діяльності, у тому числі в операціях з метою легалізації та відмивання доходів.

Зважаючи на актуальні тенденції, в 2022 році, нещодавно Національне агентство України з розшуку та менеджменту активів розпочало співпрацю з декількома крипто-валютними біржами для обміну інформацією. Мова йде про співробітництво з Binance, Coinbase, KuCoin, Kraken та WhiteBit. Вони також зазначили, що відомство встановлює факт існування цифрових активів у фігурантів лише в межах кримінальних проваджень [5; 17].

Станом на сьогодні Національне агентство налагодило канали зв'язку та взаємодію з п'ятьма великими криптобіржами, завдяки чому з'явилася можливість отримання ідентифікаційних даних власника криптовалютного гаманця, зокрема: документу, що посвідчує особу; електронної адреси; IP-адреси; назви та IMEI пристрою, з якого здійснюється вхід до облікового запису криптовалютної біржі; інформації про проведенні операції; наявності додаткових криптовалютних гаманців та банківських рахунків, через які здійснюється поповнення криптовалютних гаманців; номерів рахунків, на які виводяться кошти тощо [1; 3].

Крім того, взаємодія з криптовалютними біржами дозволяє додатково встановлювати факти існування цифрових і віртуальних активів у фігурантів кримінальних проваджень та сприяє підвищенню ефективності взаємодії з правоохоронними органами щодо надання додаткової інформації для накладення арешту на виявлені криптовалютні активи.

Нагадаємо, АРМА спільно з експертами розроблено Рекомендації з питань виявлення, розшуку та накладення арешту на криптовалютні активи у кримінальному провадженні.

В Рекомендаціях розкрито основні положення організації кримінальних проваджень, які включають операції з використання криптовалютних гаманців, методика підготовки до проведення окремих процесуальних дій, шляхи виявлення програмного забезпечення, пов'язаного з використанням віртуальних валют у злочинних цілях, їх основні ідентифікатори, а також висвітлено правові аспекти накладення арешту на віртуальні ва-

лютні гаманці, що використовуються у злочинній діяльності [1; 3].

Рекомендації включають 6 розділів та містять актуальну інформацію про шляхи виявлення програмного забезпечення, необхідного для користування віртуальними валютами, про пошук збережених паролів, зокрема найбільш поширених їх форм та місць збереження. Додатково в Рекомендаціях наведені зразки клопотань про проведення обшуків та арешту майна, з якими правоохоронні органи звертаються до суду.

Розроблені Рекомендації дозволяють впорядкувати алгоритм дій, а відтак, підвищити ефективність заходів з виявлення, розшуку та накладення арешту на криптовалютні активи.

Також, дотримуючись ініціативного підходу у формуванні державної політики та імплементації кращих світових практик у сфері розшуку активів, зокрема і криптовалюти, АРМА звернулось до міжнародних утворень, які працюють у сфері розшуку та повернення активів з пропозицією ознайомитися з практикою України, поділитися своїми підходами та долучитися до розробки дослідження у цьому напрямку [1].

Зокрема, АРМА започатковано консультації з:

- міжнародними організаціями — Інтерпол та Європол;
- глобальними мережами з повернення активів — Камденською міжвідомчою мережею з повернення активів (CARIN) та Ініціативою з повернення вкрадених активів (StAR);
- регіональними мережами з повернення активів — Азійсько-Тихоокеанського, Південно-Африканського, Східно-Африканського, Західно-Африканського та Карибського регіонів;
- платформою установ з повернення активів держав-членів Європейського Союзу.

Такий майданчик з обговорення розроблених АРМА Рекомендацій об'єднує понад 150 юрисдикцій. Це сприятиме обміну досвідом між спеціалізованими установами та вирішенню низки проблемних питань, які постають перед уповноваженими інституціями у напрямку розшуку, знерухомилення та подальшого арешту криптовалюти. Крім того, АРМА розраховує на налагодження діалогу з іноземними партнерами для подальших можливих спільних дій у цій сфері [2].

4. Досвід ближнього зарубіжжя. Агентство Казахстану з фінансового моніторингу та криптовалютна біржа Binance підписали меморандум про взаєморозуміння. Про це йдеться на сайті відомства. Угода передбачає співпрацю у галузі обігу криптовалют, а також обмін інформацією щодо «встановлення та блокування віртуальних активів, отриманих злочинним шляхом» чи призначених для відмивання коштів та фінансування тероризму.

«Меморандум дозволить налагодити процедуру блокування, арешту та конфіскації кримінальних

криптоактивів до доходу Казахстану», — заявили у Агентстві.

Підписання документу відбулося в межах реалізації глобальної програми Vinance для правоохоронних органів. Вона передбачає навчання представників подібних структур з виявлення та протидії фінансовим кіберзлочинам.

Раніше представники біржі Vinance повідомили, що за минулий 2022 рік команда Vinance Investigations провела та взяла участь у понад 30 семінарах з боротьби з кібер- та фінансовими злочинами з правоохоронцями в різних країнах, включаючи Аргентину, Бразилію, Канаду, Францію, Німеччину, Ізраїль, Нідерланди, Філіппіни, Швецію та інших [11; 20].

Висновки. Безумовно, та і це є закономірним, що з кожним роком у світі зростає кількість протизаконних дій, вчинених з використанням криптовалютного гаманця та за допомогою електронно-обчислювальних систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Але поруч з цим і вдосконалюється і практика з питань виявлення, розшуку та накладення арешту на криптовалютні активи у кримінальному провадженні.

Україна будучи мейнстрімом у використанні криптовалют серед населення, за результатами 2022 року, разом з тим приділяє увагу законодавчій основі у протидії відмиванню доходів за допомогою віртуальних активів. АРМА розпочало співпрацю з декількома крипто-валютними біржами (Binance, Coinbase, KuCoin, Kraken та WhiteBit) для обміну інформацією лише в межах кримінальних проваджень. Окрім цього дана агенція спільно з експертами розробила Рекомендації з питань виявлення, розшуку та накладення арешту на криптовалютні активи у кримінальному провадженні.

За результатами 2022 року Україна активно приймала участь у міжнародних заходах з проти-

дії відмиванню доходів за допомогою віртуальних активів:

Україна за сприяння ОБСЄ (OSCE) та Управління ООН з питань наркотиків та злочинності (UNODC), приймає участь у рамках позабюджетного проекту «Інноваційні політичні рішення щодо зменшення ризиків з відмивання грошей, пов'язаних з віртуальними активами», цей проект реалізовуватиметься в рамках Спільного плану дій OSCE-UNODC на 2022–2024 роки;

Управління ООН з наркотиків і злочинності (UNODC) розробило навчальний курс з криптовалют в партнерстві зі блокчейн-стартапом Global Ledger, де учасники з України зможуть проводити розслідування кіберзлочинів та вивчати варіанти порушень комплаєнсу за допомогою професійних інструментів. Програма є частиною проекту UNODC з розвитку потенціалу для правоохоронців, наглядових органів та інших державних установ різних юрисдикцій;

За результатами дослідження можна окреслити ряд позитивних наслідків які будуть мати в майбутньому дослідження у міжнародних проектах направлених на відмивання доходів за допомогою віртуальних активів:

у рамках цих міжнародних проектів, група експертів перегляне існуючу нормативно-правову базу в країнах-учасницях і сформує пропозиції щодо можливих змін для відповідності міжнародним стандартам і рекомендаціям FATF;

Європейський регламент MiCA стане єдиною нормативно-правовою базою для індустрії криптовалют серед країн-членів ЄС. Крім того, члени Європарламенту схвалили окремий документ щодо ідентифікації учасників криптотранзакцій та джерел походження коштів для боротьби з відмиванням грошей;

Парламент України активно проводить імплементацію MiCA у профільний національний закон щодо регулювання криптовалют.

Література

1. АРМА налагоджує співробітництво з провідними криптобіржами світу. АРМА. 15.11.2022. URL: <https://arma.gov.ua/news/typical/arma-nalagodjue-spivrobotnistvo-z-providnimi-kriptobirjami-svitu> (дата звернення: 25.01.2023).
2. АРМА розробило Рекомендації з розшуку та арешту криптовалютних активів. АРМА. 24.04.2020. URL: <https://arma.gov.ua/news/typical/arma-rozrobilo-rekomendatsii-z-rozshuku-ta-areshtu-kriptovalyutnih-aktiviv> (дата звернення: 25.01.2023).
3. АРМА України співпрацює з біржами для ідентифікації власників криптогаманців. ForkLog. 16.11.2022. URL: <https://forklog.com.ua/arma-ukrayiny-nalagodylo-kontakt-z-birzhamy-dlya-identyfikatsiyi-vlasnykiv-kryptogamantsiv/> (дата звернення: 25.01.2023).
4. Грицай С.О. Від криптовалюти до віртуальних активів: становлення законодавства України через призму хронологічно-правового аналізу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Вип. 30, № 2. С. 160–193. doi: 10.31359/1993-0909-2023-30-2-160.
5. Грицай С.О. Порівняльна характеристика правових засад оподаткування віртуальних активів в Україні: до їх легалізації та законодавчі перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Вип. 30, № 4. С. 197–227. doi: 10.31359/1993-0909-2023-30-4-197.

6. Держфінмоніторинг розповів про взаємодію з Binance. *ForkLog*. 19.01.2023. URL: <https://forklog.com.ua/derzhfinmonitoryng-rozpoviv-pro-identyfikatsiyu-bitkoyin-obminnykiv-rf-ta-vzayemodiyu-z-binance/> (дата звернення: 25.01.2023).
7. Інформування про результати роботи Держфінмоніторингу за 2022 рік. *Держфінмоніторинг*. 17.01.2023. URL: <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/news/Informuvannya-pro-rezultati-roboti-derzhfinmonitoringu-za-2022-rik.html> (дата звернення: 25.01.2023).
8. Експерти України обговорили конфіскацію криптоактивів з ОБСЄ. *ForkLog*. 07.12.2022. URL: <https://forklog.com.ua/eksperty-z-ukrayiny-obgovoryly-regulyuvannya-ta-konfiskatsiyu-virtualnyh-aktyviv-z-obsye/> (дата звернення: 25.01.2023).
9. Експертка розкрила деталі проєкту по боротьбі з використанням криптовалют злочинцями. *ForkLog*. 08.12.2022. URL: <https://forklog.com.ua/ekspertka-rozkryla-detali-proyektu-za-uchastyu-ukrayiny-po-borotbi-z-vykorystanniam-kryptovalyut-zlochynsyamy/> (дата звернення: 25.01.2023).
10. ЄС схвалили MiCA та ідентифікацію учасників криптогранзацій. *ForkLog*. 11.10.2022. URL: <https://forklog.com.ua/komitet-yevroparlamentu-shvalyv-mica-ta-dokument-pro-identyfikatsiyu-uchasnykiv-bitkoyin-tranzaksij/> (дата звернення: 25.01.2023).
11. Қаржылық мониторингі агенттігі «Binance» халықаралық криптобиржасымен ынтымақтастық және өзара түсіністік туралы Меморандумға қол қойды. *gov.egov.kz*. URL: <https://betaegov.kz/memleket/entities/afm/news/details/agentstvom-po-finansovomu-monitoringu-podpisan-memorandum-o-sotrudnichestve-i-vzaimoponimani-s-mezhdunarodnoy-kriptobirzhey-binance> (дата звернення: 25.01.2023).
12. Порівняльна таблиця до Проєкту № 7150 Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України, щодо оподаткування операцій з віртуальними активами». 13.03.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245233> (дата звернення: 17.04.2022).
13. Пояснювальна записка до Проєкту № 7150 Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування обороту віртуальних активів в Україні». 13.03.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245235> (дата звернення: 17.04.2022).
14. Представники Держфінмоніторингу взяли участь у заходах в рамках проєкту «Інноваційні політичні рішення щодо зменшення ризиків з відмивання грошей, пов'язаних з віртуальними активами». *Урядовий портал*. 2022. URL: <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/news/Predstavnyky-Derzhfinmonitorynhu-vzialy-uchastu-zakhodakh-v-ramkakh-proyektu-Innovatsiini-politychni-rishennia-shchodo-zmenschennia-ryzykiv-z-vidmyvanniahroshei-poviazanykh-z-virtualnumy-aktyvamy.html> (дата звернення: 01.02.2023).
15. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. *Верховна Рада України: офіційний веб-портал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2074-20> (дата звернення: 15.04.2022).
16. Проєкт Закону Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами від 13.03.2022 № 7150. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211> (дата звернення: 15.04.2022).
17. Пропозиції Президента України до проєкту закону «Про віртуальні активи». 06.10.2021. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/963319> (дата звернення: 16.03.2023).
18. Український стартап разом з ООН запустить курс з криптовалют. *ForkLog*. 10.01.2023. URL: <https://forklog.com.ua/ukrayinskyj-startap-razom-z-oon-zapustyt-kurs-z-protydiyi-vykorystannya-kryptovalyut-zlochynsyamy/> (дата звернення: 25.01.2023).
19. Які закони будуть діяти для європейських криптовалютних компаній через рік? *GagarinNews*. 20.01.2023. URL: <https://gagarin.news/ua/news/how-mica-regulation-will-change-the-european-crypto-sphere/> (дата звернення: 26.01.2023).
20. Binance допоможе Казахстану блокувати «злочинні» активи. *ForkLog*. 03.10.2022. URL: <https://forklog.com.ua/binance-dopomozhe-vladi-kazahstanu-vyuvlyaty-ta-blokuvaty-pov-yazani-zi-zlochynnistyuu-kryptovalyuty/> (дата звернення: 25.01.2023).
21. Chainalysis T. 2022 Global Cryptocurrency Adoption Index. *Chainalysis*. 14.09.2022. URL: <https://blog.chainalysis.com/reports/2022-global-crypto-adoption-index/> (дата звернення: 24.01.2023).
22. Chainalysis T. Bitcoin Gains by Country: Who Benefited the Most from the 2020 Boom? *Chainalysis*. 07.06.2021. URL: <https://blog.chainalysis.com/reports/bitcoin-gains-by-country-2020/> (дата звернення: 24.01.2023).
23. Proposal for a regulation of the European parliament and of the council on markets in crypto-assets, and amending directive (eu) 2019/1937. MiC A. 05.10.2022. № 13198/22. 380 с. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13198-2022-INIT/en/pdf> (дата звернення: 25.01.2023).
24. Crypto assets: deal on new rules to stop illicit flows in the EU. *European Parliament*. 29.06.2022. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220627IPR33919/crypto-assets-deal-on-new-rules-to-stop-illicit-flows-in-the-eu> (дата звернення: 25.01.2023).
25. Digital finance: agreement reached on European crypto-assets regulation (MiCA). *European Council*. 30.06.2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/30/digital-finance-agreement-reached-on-european-crypto-assets-regulation-mica/> (дата звернення: 24.01.2023).

26. Experts from Ukraine discuss virtual assets regulation at OSCE-UNODC joint workshop. *OSCE*. 07.12.2022. URL: <https://www.osce.org/ocsea/533732> (дата звернення: 25.01.2023).

27. Відбулось засідання Ради з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Державна служба фінансового моніторингу України. *Facebook*. 2022. URL: <https://www.facebook.com/FIU.Ukraine/posts/pfbid0zrgcTdSt7p9DnCyKh4fa4Jf3mPXnBBct2Xs7wVQsX9DfATjWr3B2eBRoS9cZXqKil> (дата звернення: 01.02.2023).

28. Інформування про результати роботи Держфінмоніторингу за 2022 рік. Державна служба фінансового моніторингу України. *Facebook*. 2023. URL: <https://www.facebook.com/FIU.Ukraine/posts/pfbid03ohyxzd1Y2DqWA6QwkURAXngX6bHxiT6jk1pEzJTTmt5tYwoqYLnBo5byHdc18JGI> (дата звернення: 01.02.2023).

29. Представники Держфінмоніторингу взяли участь у заходах в рамках проекту «Інноваційні політичні рішення щодо зменшення ризиків з відмивання грошей, пов'язаних з віртуальними активами». Державна служба фінансового моніторингу України. *Facebook*. 2022. URL: <https://www.facebook.com/FIU.Ukraine/posts/pfbid0254LA4YcyUBrp2R2AVpiMfiRZQcmoAhU38dSaR7fkc5iUVUbdAA2iUuyhMhwKPr7xl> (дата звернення: 01.02.2023).

30. G20 Anti-Corruption Action Plan_2022–2024. (Italia, 2021). Italia: OSCE-UNODC, 2021. URL: https://www.unodc.org/documents/corruption/G20-Anti-Corruption-Resources/Action-Plans-and-Implementation-Plans/2021_G20_Anti-Corruption_Action_Plan_2022–2024.pdf (дата звернення: 01.02.2023).

31. Hrytsai S. Classification of virtual assets in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2023. Issue 30, № 1. С. 135–152. doi: 10.31359/1993-0909-2023-30-1-135.

32. Hrytsai S. Cryptocurrency in the declarations of government officials: a toolkit for money laundering (trends and experience of counteraction, by the example of Ukraine). *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. Issue 6, № 3. С. 1–27. doi: 10.33327/AJEE-18-6.3-a000333.

References

1. ARMA nalagodzhuje spivrobotnytstvo z providnymy kryptobirzhamy svitu [ARMA establishes cooperation with the world's leading crypto exchanges]. (2022). *ARMA*. Retrieved from <https://arma.gov.ua/news/typical/arma-nalagodzhuje-spivrobotnytstvo-z-providnimi-kryptobirzhami-svitu> [in Ukrainian].

2. ARMA rozrobilo Rekomendacii z rozshuku ta areshtu kryptovaljutnykh aktyviv [ARMA developed Recommendations on the search and seizure of cryptocurrency assets]. (2020). *ARMA*. Retrieved from <https://arma.gov.ua/news/typical/arma-rozrobilo-rekomendatsii-z-rozshuku-ta-areshtu-kryptovalyutnih-aktiviv> [in Ukrainian].

3. ARMA Ukrajinu spivpracuje z birzhamy dlja identyfikacii vlasnykiv kryptoghamanciv' [ARMA of Ukraine cooperates with exchanges to identify owners of crypto wallets]. (2022). *ForkLog*. Retrieved from <https://forklog.com.ua/arma-ukrayiny-nalagodylo-kontakt-z-birzhamy-dlja-identyfikatsiyi-vlasnykiv-kryptoghamanciv/> [in Ukrainian].

4. Hrytsai, S. O. (2023). Vid kryptovaliuty do virtualnykh aktyviv: stanovlennia zakonodavstva Ukrainy cherez pryzmu khronolohichno-pravovoho analizu [From Cryptocurrency to Virtual Assets: Formation of Ukrainian Legislation through the Prism of Chronological and Legal Analysis]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy — Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30 (2), 160–193. doi: 10.31359/1993-0909-2023-30-2-160 [in Ukrainian].

5. Hrytsai, S. O. (2023). Porivnialna kharakterystyka pravovykh zasad opodatkovannia virtualnykh aktyviv v Ukraini: do yikh lehalizatsii ta zakonodavchi perspektyvy [Comparative Characterization of the Legal Framework for Taxation of Virtual Assets in Ukraine: Toward Their Legalization and Legislative Prospects]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy — Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30 (4), 197–227. doi: 10.31359/1993-0909-2023-30-4-197 [in Ukrainian].

6. Derzhfinmonitoryng rozhoviv pro vzajemodiju z Binance [Derzhfinmonitoring talked about interaction with Binance]. (2023). *ForkLog*. Retrieved from <https://forklog.com.ua/derzhfinmonitoryng-rozhoviv-pro-identyfikatsiyu-bitkoyin-obminnykiv-rf-ta-vzayemodiyu-z-binance/> [in Ukrainian].

7. Informuvannja pro rezul'taty roboty Derzhfinmonitorynghu za 2022 rik [Information on the results of the State Financial Monitoring Service for 2022]. (2023). *Derzhfinmonitoryng — State Financial Monitoring*. Retrieved from <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/news/Informuvannya-pro-rezultati-roboti-derzhfinmonitoringu-za-2022-rik.html> [in Ukrainian].

8. Eksperty Ukrajinu obgovoryly konfiskaciju kryptoaktyviv z OBSJE [Ukrainian experts discussed the confiscation of crypto-assets from the OSCE]. (2022). *ForkLog*. Retrieved from <https://forklog.com.ua/eksperty-z-ukrayiny-obgovoryly-regulyuvannya-ta-konfiskatsiyu-virtualnykh-aktyviv-z-obsje/> [in Ukrainian].

9. Ekspertka rozkryla detali projektu po borotjbi z vykorystannjam kryptovaljut zlochyncjamy [The expert disclosed the details of the project to combat the use of cryptocurrencies by criminals]. (2022). *ForkLog*. Retrieved from <https://forklog.com.ua/ekspertka-rozkryla-detali-proyektu-za-uchastyu-ukrayiny-po-borotbi-z-vykorystannjam-kryptovalyut-zlochyncjamy/> [in Ukrainian].

10. JeS skhvalyly MiCA ta identyfikaciju uchasnykiv kryptotranzakcij [The EU has approved MiCA and the identification of crypto-transaction participants]. (2022). *ForkLog*. Retrieved from <https://forklog.com.ua/komitet-vevroparlamentu-shvalyv-mica-ta-dokument-pro-identyfikatsiyu-uchasnykiv-bitkoyin-tranzaktsij/> [in Ukrainian].

11. Қаржылық мониторынghi aghenttighi ‘Binance’khalықаралық kryptobyrzhasымен ынтымақтастық және өзара тысинistik туралы Memorandumға қол қойды [The Financial Monitoring Agency has signed a Memorandum of Understanding with the international crypto exchange “Binance”]. *gov.egov.kz*. Retrieved from <https://betaegov.kz/memleket/entities/afm/news/details/agentstvom-po-finansovomu-monitoringu-podpisan-memorandum-o-sotrudnichestve-i-vzaimoponimanii-s-mezhdunarodnoy-kriptobirzhey-binance>.

12. Porivnialna tablytsia do Proektu № 7150 Zakonu Ukrainy “Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy, shchodo opodatkovannia operatsii z virtualnymy aktyvamy” [Comparative Table to the Draft Law of Ukraine No. 7150 “On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Transactions with Virtual Assets”]. (2022). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245233> [in Ukrainian].

13. Poiasniuvalna zapyska do Proektu № 7150 Zakonu Ukrainy “Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo opodatkovannia oborotu virtualnykh aktyviv v Ukraini” [Explanatory Note to the Draft Law of Ukraine “On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Turnover of Virtual Assets in Ukraine” No. 7150]. (2022). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245235> [in Ukrainian].

14. Predstavnyky Derzhfinmonitorynghu vzjali uchastj u zakhodakh v ramkakh proektu “Innovacijni politychni rishennja shchodo zmeshennja ryzykiv z vidmyvannja ghroshej, pov’jazanykh z virtualnymy aktyvamy” [Representatives of the State Financial Monitoring Service took part in activities within the framework of the project “Innovative political solutions to reduce money laundering risks related to virtual assets”]. (2022). *Urjadovyj portal*. Retrieved from <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/news/Predstavnyky-Derzhfinmonitoryn-hu-vzjali-uchast-u-zakhodakh-v-ramkakh-proektu-Innovatsiini-politychni-rishennia-shchodo-zmeshennia-ryzykiv-z-vidmyvannia-hroshei,-poviazanykh-z-virtualnymy-aktyvamy.html> [in Ukrainian].

15. Pro virtualni aktyvy: Zakon Ukrainy [On virtual assets: Law of Ukraine]. 17.02.2022 № 2074–IX. *Verkhovna Rada of Ukraine: official web-portal*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/2074-20> [in Ukrainian].

16. Proekt Zakonu Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo opodatkovannia operatsii z virtualnymy aktyvamy [Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Transactions with Virtual Assets]. 13.03.2022 № 7150. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211> [in Ukrainian].

17. Propozytzii Prezydenta Ukrainy do proektu zakonu “Pro virtualni aktyvy” [Proposals of the President of Ukraine to the Draft Law “On Virtual Assets”]. (2021). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/963319> [in Ukrainian].

18. Ukrajinsjkyj startap razom z OON zapustytj kurs z kryptovaljut [A Ukrainian startup will launch a course on cryptocurrencies together with the United Nations]. (2023). *ForkLog*. Retrieved from <https://forklog.com.ua/ukrajinskyj-startap-razom-z-oon-zapustyt-kurs-z-protydyi-vykorystannja-kryptovalyut-zlochynsyamy/> [in Ukrainian].

19. Jaki zakony budutj dijaty dlja jevropejsjkykh kryptovaljutnykh kompanij cherez rik? [What laws will apply to European cryptocurrency companies in a year?]. (2023). *GagarinNews*. Retrieved from <https://gagarin.news/ua/news/how-mica-regulation-will-change-the-european-crypto-sphere/> [in Ukrainian].

20. Binance dopomozhe Kazakhstanu blokuvaty “zlochynni” aktyvy [Binance will help Kazakhstan block “criminal” assets]. (2022). *ForkLog*. Retrieved from <https://forklog.com.ua/binance-dopomozhe-vladi-kazahstanu-vvyavlyaty-ta-blokuvaty-pov-yazani-zi-zlochynnistyu-kryptovalyuty/> [in Ukrainian].

21. Chainalysis, T. (2022). 2022 Global Cryptocurrency Adoption Index. *Chainalysis*. Retrieved from <https://blog.chainalysis.com/reports/2022-global-crypto-adoption-index/>.

22. Chainalysis, T. (2021). Bitcoin Gains by Country: Who Benefited the Most from the 2020 Boom?. *Chainalysis*. Retrieved from <https://blog.chainalysis.com/reports/bitcoin-gains-by-country-2020/>.

23. Proposal for a regulation of the European parliament and of the council on markets in crypto-assets, and amending directive (eu) 2019/1937. MiC A. 05.10.2022 № 13198/22. Retrieved from <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13198-2022-INIT/en/pdf>.

24. Crypto assets: deal on new rules to stop illicit flows in the EU. *European* (2022). *Parliament*. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220627IPR33919/crypto-assets-deal-on-new-rules-to-stop-illicit-flows-in-the-eu>.

25. Digital finance: agreement reached on European crypto-assets regulation (MiCA). (2022). *European Council*. Retrieved from <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/30/digital-finance-agreement-reached-on-european-crypto-assets-regulation-mica/>.

26. Experts from Ukraine discuss virtual assets regulation at OSCE-UNODC joint workshop. (2022). *OSCE*. Retrieved from <https://www.osce.org/oceea/533732>.

27. Vidbulosj zasidannja Rady z pytanj zapobighannja ta protydiji legalizaciji (vidmyvannju) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shljakhom, finansuvannju terorizmu ta finansuvannju rozpovsjudzhennja zbroji masovogho znyshennja [A meeting of the Council on preventing and countering the legalization (laundering) of criminal proceeds, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction was held]. (2022). *Facebook*. Retrieved from <https://www.facebook.com/FIU.Ukraine/posts/pfbid0zrgcTdSt7p9DnDnKh4fa4Jf3mPX-nBBCt2Xs7wVQsX9DfATjWr3B2eBRoS9cZXqKil> [in Ukrainian].

28. Informuvannya pro rezultaty roboty Derzhfinmonitorynghu za 2022 rik [Information on the results of the State Financial Monitoring Service for 2022]. (2023). *Facebook*. Retrieved from <https://www.facebook.com/FIU.Ukraine/posts/pfbid03ohyxzd1Y2Dqwa6QwkURAXngX6bHxiT6jk1pEzJTTmt5tYwoqYLnBo5byHdc18JG1> [in Ukrainian].

29. Predstavnyky Derzhfinmonitorynghu vzjaly uchastj u zakhodakh v ramkakh proektu “Innovacijni politychni rishennja shhodo zmeshennja ryzykiv z vidmyvannja ghroshej, pov’jazanykh z virtualjnymy aktyvamy” [Representatives of the State Financial Monitoring Service took part in activities within the framework of the project “Innovative political solutions to reduce money laundering risks related to virtual assets”]. (2022). *Facebook*. Retrieved from <https://www.facebook.com/FIU.Ukraine/posts/pfbid0254LA4YcyUBrp2R2AVpiMfiRZQcmoAhU38dSaR7fkc5iUVUbdAA2iUuyhMhwKPr7xl> [in Ukrainian].

30. G20 Anti-Corruption Action Plan_2022–2024. (2021). Italia: OSCE-UNODC. Retrieved from https://www.unodc.org/documents/corruption/G20-Anti-Corruption-Resources/Action-Plans-and-Implementation-Plans/2021_G20_Anti-Corruption_Action_Plan_2022-2024.pdf.

31. Hrytsai, S. (2023). Classification of virtual assets in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30 (1), 135–152. doi: 10.31359/1993-0909-2023-30-1-135.

32. Hrytsai, S. (2023). Cryptocurrency in the declarations of government officials: a toolkit for money laundering (trends and experience of counteraction, by the example of Ukraine). *Access to Justice in Eastern Europe*, 6 (3), 1–27. doi: 10.33327/AJEE-18-6.3-a000333.

Іванов Юрій Анатолійович
доктор юридичних наук, доцент
Національна академія Служби безпеки України
Ivanov Yurii
Doctor of Legal Sciences, Associate Professor
National Academy of the Security Service of Ukraine
ORCID: 0000-0003-4901-5337

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9605

ПРАВОВА ОСНОВА РОЗБУДОВИ В УКРАЇНІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

THE LEGAL BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL CRITICAL INFRASTRUCTURE PROTECTION SYSTEM IN UKRAINE

Анотація. Вступ. Попри незаперечну необхідність та важливість побудови в Україні національної системи захисту критичної інфраструктури, цей процес виявився доволі складним і тривалим. Однак принаймні у площині законодавства відповідні дії державою уже загалом реалізовані. У зазначеній сфері сформовано певний нормативний масив, який варто проаналізувати та з'ясувати компоненти, котрі потребують подальшого вдосконалення або доповнення.

Мета. Метою дослідження є з'ясування стану формування правової основи функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури в Україні, виявлення недоліків та прогалин.

Результати. Під час повномасштабної війни процес розбудови в Україні національної системи захисту критичної інфраструктури суттєво прискорився. Введено в дію базовий для цієї сфери правовідносин законодавчий акт – Закон України «Про критичну інфраструктуру». Врешті-решт окреслилася організаційна структура зазначеної системи. Нормативно визначено механізм формування складу критичної інфраструктури, що є відправною точкою належної організації її захисту.

Водночас, окремі положення Закону України «Про критичну інфраструктуру» потребують корегування та імплементації. Питання уповноваженого органу у сфері захисту критичної інфраструктури вирішено законодавцем лише на тимчасовій основі, а остаточне його унормування відкладено на поствоєнний період. Також з моментом припинення воєнного стану пов'язується й перехід до повноцінного функціонування у штатному режимі реєстру об'єктів критичної інфраструктури.

Внаслідок ще до непоследовного процесу формування в Україні національного законодавства про критичну інфраструктуру та її захист виникли й зберігаються певні його неузгодженості зі сформованим раніше нормативним масивом у дотичних сферах правового регулювання, зокрема, у сфері кібербезпеки. Причому окремі з проблемних питань стосуються не лише суто формальної невідповідності термінології, що також, безперечно, потребує уваги, а й загалом методологічних вад застосування у вітчизняному правовому полі поняття «критична інфраструктура» й похідних від нього.

Загалом проблематика, пов'язана з вітчизняною критичною інфраструктурою та її захистом, потребуватиме у подальшому відповідного переосмислення з урахуванням уроків воєнного часу й з'ясованої на практиці дійсної градації значущості тих чи інших об'єктів і секторів.

Перспективи. Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на дослідження проблематики оптимізації національної системи захисту критичної інфраструктури у контексті досягнення її максимальної сумісності та придатності до ефективної взаємодії з відповідними європейськими організаційно-правовими механізмами.

Ключові слова: критична інфраструктура, критична інформаційна інфраструктура, національна система захисту критичної інфраструктури, правова регламентація захисту критичної інфраструктури.

Summary. Introduction. The formation of the national system for the protection of critical infrastructure in Ukraine has been going on for a number of years and is progressing with certain pauses and obstacles. The corresponding normative base is gradually accumulating, which needs to be generalized and systematized in order to identify gaps, inconsistencies and other

problems that need to be solved. The above actualizes the need for a scientific and theoretical analysis of legal regulation in this extremely important area.

Purpose. The purpose of the study is to clarify the state of formation of the legal basis for the functioning of the national system of critical infrastructure protection in Ukraine, to identify shortcomings and gaps.

Results. During the full-scale war, the process of building a national system for the protection of critical infrastructure in Ukraine significantly accelerated. The basic legislative act for this area of legal relations – the Law of Ukraine «On Critical Infrastructure» – has been put into effect. This system was at last institutionalized. The mechanism for forming the composition of critical infrastructure, which is the starting point for the proper organization of its protection, has been normatively determined and put into operation.

At the same time, certain provisions of the Law of Ukraine «On Critical Infrastructure» require correction and implementation. The issue of the authorized body in the field of critical infrastructure protection was resolved by the legislator only on a temporary basis, and its final settlement was postponed until the post-war period. Also, the transition to the full functioning of the registry of critical infrastructure objects is associated with the termination of martial law.

As a result of the somewhat inconsistent process of formation of national legislation on critical infrastructure and its protection in Ukraine, certain inconsistencies arose and persist with the previously formed normative array in relevant areas of legal regulation, in particular, in the field of cyber security. Moreover, some of the problematic issues concern not only the purely formal inconsistency of the terminology, which also undoubtedly needs attention, but also generally methodological flaws in the application of the concept of «critical infrastructure» and its derivatives in the domestic legal field.

In general, the issues related to domestic critical infrastructure and its protection will require a further appropriate rethinking, taking into account the lessons of wartime and the real gradation of the importance of certain objects and sectors, which has been clarified in practice.

Discussion. Further research can be aimed at researching the optimization of the national critical infrastructure protection system in the context of achieving its maximum compatibility and suitability for effective interaction with the relevant European organizational and legal mechanisms.

Key words: critical infrastructure, critical information infrastructure, national system of critical infrastructure protection, legal regulation of critical infrastructure protection.

Постановка проблеми. Попри незаперечну необхідність та важливість побудови в Україні національної системи захисту критичної інфраструктури, цей процес виявився доволі складним і тривалим. Однак принаймні у площині законодавства відповідні дії державою уже загалом реалізовані. У зазначеній сфері сформовано певний нормативний масив, який варто проаналізувати та з'ясувати компоненти, котрі потребують подальшого вдосконалення або доповнення.

Аналіз досліджень та публікацій. У розробленні проблематики критичної інфраструктури та її захисту вагомий внесок зробили передусім такі науковці, як Д. С. Бірюков [1], Д. Г. Вобро [2], В. П. Горбулін [3], О. П. Єрменчук [4], С. І. Кондратов [5], О. М. Суходоля [6] та ін. Водночас, при достатньо глибокому обґрунтуванні різних теоретичних і прикладних аспектів розбудови в Україні системи захисту критичної інфраструктури, комплексний аналіз стану правової регламентації її функціонування на сучасному етапі не проводився.

Метою статті є з'ясування стану формування правової основи функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури в Україні, виявлення недоліків та прогалин.

Виклад основного матеріалу. Правова регламентація захисту критичної інфраструктури охоплює принаймні три основні взаємопов'язані компоненти:

Перша — нормативне визначення критичної інфраструктури як такої, формування її секторів

та підсекторів, а також безпосередньо переліку об'єктів, котрі підлягають захисту;

Друга — унормування організаційного механізму системи захисту;

Третя — нормативне закріплення компетенції суб'єктів системи захисту.

Ретроспективний аналіз процесу становлення системи захисту критичної інфраструктури в Україні засвідчує його певну специфічність, яка полягає насамперед у неодноточному й почасти непослідовному формуванні окреслених компонент правової регламентації. Щоправда схвалена КМУ в 2017 році Концепція [7] містила цілком зрозумілу й комплексну дорожню карту, однак практична її реалізація виявилася складною й довготривалою.

Основним каменем спотикання стало розроблення й прийняття базового Закону України «Про критичну інфраструктуру» [8], який, як відомо, був введений в дію лише 15 червня 2022 року. Як наслідок — протягом тривалого часу накопичення відповідного нормативного масиву відбувалося нелінійно, навіть хаотично, з порушенням принципу «від загального до особливого». Так, зокрема, нормативне закріплення поняття «об'єкт критичної інфраструктури» вперше з'явилось у Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», предмет регулювання якого є доволі вузькоспеціалізованим. Це було продиктовано виключно потребами визначення

базового для вказаного закону поняття — «об’єкт критичної інформаційної інфраструктури». Також на підставі й для потреб реалізації положень цього закону були прийняті підзаконні акти, котрі унормували порядок ідентифікації об’єктів критичної інфраструктури загалом (постанова КМУ № 1109 від 9 жовтня 2020 року [9]) й у банківській системі (постанова Правління НБУ від 30.11.2020 р. № 151 [10]). Однак про формування цілісної загальної правової бази системи захисту критичної інфраструктури на тому етапі не йшлося. Запровадження поняття об’єктів критичної інфраструктури й визначення їх переліку відбулося виключно для потреб національної системи кібербезпеки. Показово, що у Положенні про визначення об’єктів критичної інфраструктури в банківській системі України, затвердженому згаданою постановою Правління НБУ, й досі зазначено, що його розроблено відповідно до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» з метою врегулювання питань кіберзахисту в банківській системі України, хоч на тепер сфера його застосування є насправді значно ширшою.

Згодом в Законі України «Про критичну інфраструктуру» поняття «об’єкт критичної інфраструктури» отримало інше визначення, а із Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» законодавець його вилучив. Так само з останнього було вилучено й ті положення, котрі окреслювали види підприємств, установ та організацій, які можуть бути віднесені до об’єктів критичної інфраструктури. Натомість застосовано відповідні відсылні норми до акту законодавства, котрий відтак став базовим у даній сфері нормативного регулювання.

Попри вказані заходи щодо узгодження законодавства про критичну інфраструктуру та про кібербезпеку, дотепер зберігаються певні невідповідності й паралельне неідентичне визначення окремих понять. Так, у чинному Порядку формування переліку об’єктів критичної інформаційної інфраструктури, затвердженому постановою КМУ від 9.10.2020 р. № 943 [11], застосовується термінологія, котра неповністю збігається із тлумаченням аналогічних термінів у Законі України «Про критичну інфраструктуру», а посилання на цей законодавчий акт у вказаному документі взагалі відсутнє.

Торкаючись більш фундаментальних аспектів, варто звернути увагу на змістове співвідношення визначеного Законом України «Про критичну інфраструктуру» терміну «об’єкти критичної інфраструктури» й визначеного Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» терміну «об’єкт критичної інформаційної інфраструктури»:

«об’єкти критичної інфраструктури — об’єкти інфраструктури, системи, їх частини та їх сукупність, які є важливими для економіки,

національної безпеки та оборони, порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам»; «об’єкт критичної інформаційної інфраструктури — комунікаційна або технологічна система об’єкта критичної інфраструктури, кібератака на яку безпосередньо вплине на стале функціонування такого об’єкта критичної інфраструктури».

Очевидно, що позначені цими термінами поняття не співвідносяться як загальне й особливе. Тобто об’єкти критичної інформаційної інфраструктури не є різновидом об’єктів критичної інфраструктури, не складають її окремий сектор, як це вбачається при формально-логічному співставленні двох термінів. У дійсності об’єкти критичної інформаційної інфраструктури є структурними компонентами об’єктів критичної інфраструктури, а саме — їх комунікаційними або технологічними *системами*, які можуть бути ідентифіковані на об’єктах будь-яких секторів. Водночас і самі об’єкти критичної інфраструктури, як впливає із наведеного вище визначення, також можуть бути, з-поміж іншого, й певними *системами*, що створює передумови для колізій щодо їх ідентифікації як об’єктів критичної інфраструктури або як об’єктів критичної інформаційної інфраструктури.

Введення в дію Закону України «Про критичну інфраструктуру» мало наслідком низку змін у чинному законодавстві. Однак окремі важливі аспекти залишилися поза увагою законодавця. Так, зокрема, у диспозиції частини другої статті 259 Кримінального кодексу України вживається термін «критично важливі об’єкти інфраструктури», задля тлумачення змісту якого примітка зазначеної статті відсилає до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», з якого цей термін наразі вже вилучено. У такий спосіб законодавець ліквідував недоречну неоднозначність термінології, оскільки раніше у вказаному законі з незрозумілою метою як рівнозначні позиціонувалися два терміни — «критично важливий об’єкт інфраструктури» й «об’єкт критичної інфраструктури». Відтак залишився єдиний термін «об’єкт критичної інфраструктури», для з’ясування значення якого частина друга статті 1 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» містить посилання на Закон України «Про критичну інфраструктуру». Таким чином, при практичному застосуванні згаданої вище норми частини другої статті 259 Кримінального кодексу України доведеться спочатку обґрунтовувати ідентичність термінів «критично важливий об’єкт інфраструктури» й «об’єкт критичної інфраструктури», що потребуватиме застосування юридично небездоганного прийому — посилання на вже виключену норму п. 16 частини першої статті 1 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України».

Законом України «Про критичну інфраструктуру» не охоплюються, звісно, усі аспекти законодавчого забезпечення функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури. Так, зокрема, поза межами сфери його застосування перебувають відносини щодо забезпечення кіберзахисту та кібербезпеки об'єктів критичної інфраструктури. У цьому важливому в умовах розбудови сучасного інформаційного суспільства сегменті має застосовуватись, насамперед, вже згаданий вище Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». Окрім того, відповідно до частини другої статті 3 Закону України «Про критичну інфраструктуру» особливості захисту та правового режиму об'єктів критичної інфраструктури в умовах надзвичайних ситуацій, надзвичайного та воєнного стану, особливого періоду регулюються законами України «Про правовий режим воєнного стану», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про функціонування єдиної транспортної системи України в особливий період» та «Про оборону України». При цьому слід звернути увагу на логічну неузгодженість між різними частинами вказаної статті. Так у частині першій ідеться про те, що цей Закон регулює відносини у сфері функціонування та захисту критичної інфраструктури в цілому та її об'єктів *у мирний час*. Виходячи з такого формулювання, можна зробити висновок, що у воєнний час, який є антиподом мирного часу, відносини у сфері функціонування та захисту критичної інфраструктури Закон України «Про критичну інфраструктуру» не регулює взагалі. Однак об'єктивно це не так. Комплексний аналіз його положень свідчить, що більшість із них за своєю сутністю і змістом є основною правовою регламентації функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури за будь-яких умов. Саме тому згадана вище частина друга аналізованої статті вказує на відповідні акти законодавства не як на такі, що підміняють собою базовий Закон України «Про критичну інфраструктуру», а на такі, що доповнюють його регулятивний вплив, врегульовуючи окремі особливості захисту об'єктів критичної інфраструктури з урахуванням специфіки тих чи інших правових режимів. На те саме вказує і практика: в умовах запровадженого в Україні з 24.02.2022 р. воєнного стану на виконання цього закону відбулося прийняття низки підзаконних нормативно-правових актів. Так, до прикладу, в липні 2022 року КМУ затвердив Порядок проведення моніторингу рівня безпеки об'єктів критичної інфраструктури [12], а в квітні 2023 — Порядок ведення Реєстру об'єктів критичної інфраструктури, включення таких об'єктів до Реєстру, доступу та надання інформації з нього [13].

Поряд із зазначеним, Закон України «Про критичну інфраструктуру» потребує подальшого вдосконалення й імплементації. Так, зокрема,

у ньому вкрай важливе питання відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту критичної інфраструктури відображено лише у форматі максимально абстрактної відсылної норми (стаття 29). Зважаючи на це, законодавець зобов'язав уповноважений орган у сфері захисту критичної інфраструктури протягом року з моменту початку його діяльності підготувати відповідні зміни (пункт 11 прикінцевих та перехідних положень). Також низка інших положень ще потребує імплементації в законодавстві. Так, до прикладу, передбачені частиною другою статті 32 заходи, необхідні для практичної реалізації зобов'язання операторів критичної інфраструктури страхувати ризику настання кризових ситуацій, відтерміновано на три роки (п. 1 прикінцевих та перехідних положень), що зумовлено складністю організаційних й фінансових аспектів цього суперечливого питання, особливо в умовах триваючого повномасштабного російського військового вторгнення.

У сфері підзаконної нормативно-правової регламентації варто звернути увагу на тенденцію щодо поступового розширення нормативно визначеного переліку секторів критичної інфраструктури. Не заперечуючи загалом проти періодичного доповнення як переліку секторів критичної інфраструктури, так і переліку об'єктів у складі останніх, варто застеретти від надмірного захоплення цим процесом. Як відомо, ідея впровадження самого поняття «критична інфраструктура» концептуально полягає у тому, щоб виокремити найбільш життєво важливі для нормального функціонування держави та суспільства об'єкти й сфокусувати на їх захисті основні зусилля, а також ресурсне забезпечення. При цьому за основу береться той незаперечний факт, що у всіх державах (навіть у найбільш економічно розвинених) ресурси, котрі можуть бути спрямовані на убезпечення зазначених об'єктів від впливу загроз їхній стабільній діяльності, є завжди тією чи іншою мірою обмеженими. Тому існує альтернатива: або розпорощувати обмежені ресурси на надто широке коло об'єктів захисту, незважаючи на різницю у їх значущості, або зосередитись на чітко визначеному відносно невеликому переліку найбільш значущих з-поміж них. Практика засвідчила, що перший шлях є контпродуктивним, що, насправді, й стало свого часу поштовхом до появи концепції критичної інфраструктури як такої. Це, водночас, не означає, що склад критичної інфраструктури має бути статичним, визначеним раз і назавжди. Його, звісно, можна і потрібно корегувати, в тому числі в аспекті розширення, однак робити це слід лише за умови глибокого й всебічного обґрунтування таких змін та прогнозування їх наслідків.

Щодо формування організаційного механізму системи захисту критичної інфраструктури, то основною проблемою у цій царині стало визначення

відповідного уповноваженого органу, на який покладається здійснення функціонального управління цією системою. Законодавець не конкретизував статус цього органу, а лише в загальних рисах окреслив його компетенцію (частина друга статті 16 Закону України «Про критичну інфраструктуру»). Безпосередньо ж визначити уповноважений орган у сфері захисту критичної інфраструктури та затвердити положення про нього належало КМУ, що він і зробив своєю постановою від 12 липня 2022 року № 787. Відтак мала б бути утворена Державна служба захисту критичної інфраструктури та забезпечення національної системи стійкості України (далі — ДЗКІ) як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом. Щоправда набрання чинності зазначеним урядовим нормативно-правовим актом було відкладено до прийняття законодавчих змін, необхідних для забезпечення відповідного бюджетного фінансування.

Як видно із назви ДЗКІ, вона мала б стати державною інституцією, котра поєднувала б компетенцію одночасно в двох національних системах, — системі забезпечення національної стійкості й системі захисту критичної інфраструктури. Логіку такого підходу можна збагнути, звернувшись до змісту Концепції забезпечення національної системи стійкості, відповідно до якої національну систему стійкості спрямовано на забезпечення здатності держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози, виявляти вразливості та оцінювати ризики національній безпеці, запобігати або мінімізувати їх негативні впливи, ефективно реагувати та швидко і повномасштабно відновлюватися після виникнення загроз або настання надзвичайних та кризових ситуацій усіх видів, включаючи загрози гібридного типу, але не обмежуючись ними [14]. Очевидно, що захист критичної інфраструктури має бути органічно інтегрованим у національну систему стійкості як найважливіша й невід’ємна компонента. У свою чергу, одним із базових пріоритетів у функціонуванні національної системи стійкості має бути безпека та захищеність об’єктів критичної інфраструктури. Водночас достатньо обґрунтованою видається позиція, висловлена у монографічному дослідженні О. Резнікової щодо недоцільності створення нових центральних органів виконавчої влади для забезпечення національної стійкості, «уникаючи зайвого розширення державного апарату, обмежившись уточненням повноважень або реформуванням вже існуючих державних структур» [15, с. 338].

Також питання щодо доцільності утворення та статусу відповідного уповноваженого державного органу було свого часу одним із найбільш дискусійних в науково-експертному середовищі й у ході роботи над проектом Закону України «Про критичну інфраструктуру». Навіть в тому його варіанті, який був прийнятий ВРУ й набрав

чинності як закон, при прискіпливому аналізі помітні наслідки непевності законотворців щодо цього важливого аспекту правової регламентації формування національної системи захисту критичної інфраструктури. Так, зокрема, у частині першій статті 13 зазначено, що КМУ «визначає уповноважений орган з питань захисту критичної інфраструктури України», а відповідно до частини третьої цієї ж статті «...створюється та функціонує уповноважений орган у сфері захисту критичної інфраструктури України». Тобто одна частина статті передбачала, що уповноважений орган може бути визначений, імовірно з числа вже існуючих державних інституцій, а інша частина при цьому містила прямий припис такий орган утворити, не конкретизуючи однак при цьому суб’єкта, який це мав би зробити.

Зрештою вказана вище урядова постанова не набрала чинності й фактичного утворення нової державної інституції не відбулося. Після внесення у жовтні 2022 року відповідних змін до Закону України «Про критичну інфраструктуру» [16], згідно з п. 5–1 його прикінцевих і перехідних положень під час дії воєнного стану, а також протягом 12 місяців після його припинення чи скасування, повноваження уповноваженого органу у сфері захисту критичної інфраструктури України мають здійснюватися Державною службою спеціального зв’язку та захисту інформації України (Держспецзв’язку). З об’єктивних причин цей крок законодавця варто визнати цілком виправданим. Неможна не погодитись з тим, що під час війни утворення нових органів виконавчої влади щонайменше не на часі, адже це потребувало б значних фінансових ресурсів. Однак не лише матеріальний аспект став вочевидь визначальним у прийнятті такого рішення. Щоб нова інституція розпочала функціонування, недостатньо лише виділити для цього необхідні кошти. Багато часу було б витрачено на підбір персоналу, облаштування приміщень, налагодження технологічних організаційних процесів тощо, а воююча держава не може дозволити собі подібне зволікання. Тому цілком доречно використати наявні можливості існуючого державного органу, який до того ж вже протягом певного часу виконує функції уповноваженого стосовно критичної інформаційної інфраструктури.

Внесеними до прикінцевих і перехідних положень Закону України «Про критичну інфраструктуру» змінами, поряд із тимчасовим покладанням додаткових функцій на Держспецзв’язку, передбачено, що протягом дванадцяти місяців після припинення чи скасування в нашій державі воєнного стану КМУ належить визначити уповноважений орган у сфері захисту критичної інфраструктури (п. 5–2). При буквальному тлумаченні зазначеної норми очевидно, що, по-перше, питання створення нового державного органу у аналізованій сфері

з порядку денного знімається взагалі, по-друге, з настанням мирного часу передбачається визначення уповноваженого органу з числа вже існуючих державних органів, по-третє, уповноваженим органом не обов'язково має залишитися тимчасово визначена у цьому статусі Держспецзв'язку, хоч така можливість і не виключається. Вбачається, що вирішальним чинником майбутнього вибору має стати об'єктивне співставлення компетенції кожного із суб'єктів національної системи захисту критичної інфраструктури з передбаченими Законом України «Про критичну інфраструктуру» функціями уповноваженого органу. Водночас покладання місії вибору саме на КМУ вочевидь обмежує коло «претендентів» лише підпорядкованими йому державними інституціями. Як наслідок — апріорі не розглядаються інші суб'єкти державного механізму. Тож вбачається, що у повоєнний період до цього питання слід повернутися на законодавчому рівні.

Питання нормативного закріплення компетенції суб'єктів системи захисту законодавець вирішив наступним чином: базовий Закон України «Про критичну інфраструктуру» окреслює її лише в загальних рисах, а натомість стаття 18 відсилає до спеціальних законів, якими регламентовано правові засади організації та діяльності тих чи інших державних органів. Зазначені органи поділяються на секторальні та функціональні, що й детермінує обсяг і зміст їхньої компетенції щодо захисту критичної інфраструктури. Слід зазначити, що на етапі роботи над законопроектом «Про критичну інфраструктуру» існував і його альтернативний варіант, в якому доволі детально прописувалися повноваження суб'єктів національної системи захисту критичної інфраструктури. Однак від такого підходу відмовилися, що вбачається правильним, адже, по-перше, це дало змогу уникнути імовірних колізій у законодавстві, а по-друге, системне тлумачення й застосування норм, котрі визначають компетенцію певного суб'єкта, значно полегшується, якщо їх максимально згруповано, а не розпорошено у різних актах законодавства. Водночас, обраний законодавцем підхід висуває посилені вимоги до належної імплементації положень Закону України «Про критичну інфраструктуру», що наразі реалізовано далеко не повною мірою.

Викладене дає підстави для низки **висновків**. Під час повномасштабної російсько-української війни процес розбудови в Україні національної системи захисту критичної інфраструктури суттєво прискорився. Введено в дію базовий для цієї сфери правовідносин законодавчий акт — Закон України «Про критичну інфраструктуру». Врешті-решт окреслилася організаційна структура зазначеної системи. Нормативно визначено механізм формування складу критичної інфраструктури, що є відправною точкою належної організації її захисту.

Водночас, окремі положення Закону України «Про критичну інфраструктуру» потребують корегування та імплементації. Питання уповноваженого органу у сфері захисту критичної інфраструктури вирішено законодавцем лише на тимчасовій основі, а остаточне його унормування відкладено на поствоєнний період. Також з моментом припинення воєнного стану пов'язується й перехід до повноцінного функціонування у штатному режимі реєстру об'єктів критичної інфраструктури.

Внаслідок дещо непослідовного процесу формування в Україні національного законодавства про критичну інфраструктуру та її захист виникли й зберігаються певні його неузгодженості зі сформованим раніше нормативним масивом у дотичних сферах правового регулювання, зокрема, у сфері кібербезпеки. Причому окремі з проблемних питань стосуються не лише суто формальної невідповідності термінології, що також, безперечно, потребує уваги, а й загалом методологічних вад застосування у вітчизняному правовому полі поняття «критична інфраструктура» й похідних від нього.

Загалом проблематика, пов'язана з вітчизняною критичною інфраструктурою та її захистом, потребуватиме у подальшому відповідного переосмислення з урахуванням уроків воєнного часу й з'ясованої на практиці дійсної градації значущості тих чи інших об'єктів і секторів.

Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на дослідження проблематики оптимізації запровадженої в Україні національної системи захисту критичної інфраструктури у контексті досягнення її максимальної сумісності та придатності до ефективної взаємодії з відповідними європейськими організаційно-правовими механізмами.

Література

1. Бірюков Д. С. Державно-приватне партнерство у сфері попередження та реагування на надзвичайні ситуації. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 1 (30). С. 164–168.
2. Організаційні та правові аспекти забезпечення безпеки і стійкості критичної інфраструктури України: аналіт. доп. / Бобро Д. Г. та ін.; за заг. ред. О. М. Суходолі. Київ: НІСД, 2019. 223 с.
3. Developing The Critical Infrastructure Protection System in Ukraine: monograph / S. Kondratov, D. Bobro, V. Horbulin et al.; general editor O. Sukhodolia. Kyiv: NISS, 2017. 184 p.

4. Єрменчук О.П. Основні підходи до організації захисту критичної інфраструктури в країнах Європи: досвід для України : монографія. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 178 с.
5. Бірюков Д.С., Кондратов С.І. Захист критичної інфраструктури: проблеми та перспективи впровадження в Україні. Київ : НІСД, 2012. 57 с.
6. Суходоля О.М. Захист критичної інфраструктури в умовах гібридної війни: проблеми та пріоритети державної політики України. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 3. С. 62–76.
7. Про схвалення Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6.12.2017 р. № 1009-р. *Офіційний Вісник України*. 2018. № 7 від 23.01.2018.
8. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 р. № 1882-IX. *Офіційний Вісник України*. 2021. № 98 від 24.12.2021.
9. Деякі питання об'єктів критичної інфраструктури : Постанова Кабінету Міністрів України від 9.10.2020 р. № 1109. *Офіційний Вісник України*. 2020. № 93 від 27.11.2020.
10. Про затвердження Положення про визначення об'єктів критичної інфраструктури в банківській системі України : Постанова Правління НБУ від 30.11.2020 р. № 151. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0151500-20> (дата звернення: 28.12.2023).
11. Деякі питання об'єктів критичної інформаційної інфраструктури : Постанова Кабінету Міністрів України від 9.10.2020 р. № 943. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-2020-p> (дата звернення: 17.01.2024).
12. Про затвердження Порядку проведення моніторингу рівня безпеки об'єктів критичної інфраструктури: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2022 р. № 821. *Офіційний вісник України*. 2022. № 60. Ст. 3599.
13. Про затвердження порядку ведення Реєстру об'єктів критичної інфраструктури, включення таких об'єктів до Реєстру, доступу та надання інформації з нього: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.04.2023 р. № 415. URL: <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2023-n#Text> (дата звернення 17.01.2024).
14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20.08.2021 р. «Про запровадження національної системи стійкості»: Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 479. *Офіційний Вісник України*. 2021. № 79 від 12.10.2021.
15. Резнікова О.О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. К. : НІСД, 2022. 456 с.
16. Про внесення змін до деяких законів України щодо повноважень уповноваженого органу у сфері захисту критичної інфраструктури України : Закон України від 18.10.2022 р. № 2684-IX. *Офіційний Вісник України*. 2022. № 88 від 15.11.2022.

References

1. Biriukov D.S. Derzhavno-privatne partnerstvo u sferi poperedzhennia ta reahuvannia na nadzvychnai sytuatsii [Public-private partnership in the field of prevention and response to emergency situations]. *Stratehichni priorytety*. 2014. № 1 (30). S. 164–168. [in Ukrainian].
2. Orhanizatsiini ta pravovi aspekty zabezpechennia bezpeky i stiiikosti krytychnoi infrastrukturny Ukrainy [Organizational and legal aspects of ensuring the safety and stability of critical infrastructure of Ukraine]: analit. dop. / Bobro D.H. ta in.; za zah. red. O.M. Sukhodoli. Kyiv: NISD, 2019. 223 s. [in Ukrainian].
3. Developing The Critical Infrastructure Protection System in Ukraine: monograph / S.Kondratov, D.Bobro, V.Horbulin et al.; general editor O.Sukhodolia. Kyiv: NISS, 2017. 184 p. [in English].
4. Iermenchuk O.P. Osnovni pidkhody do orhanizatsii zakhystu krytychnoi infrastrukturny v krainakh Yevropy: dosvid dlia Ukrainy [Basic approaches to the organization of critical infrastructure protection in European countries: experience for Ukraine]: monohrafiia. Dnipro: Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav, 2018. 178 s. [in Ukrainian].
5. Biriukov D.S., Kondratov S.I. Zakhyst krytychnoi infrastrukturny: problemy ta perspektvy vprovadzhennia v Ukraini [Protection of critical infrastructure: problems and prospects of implementation in Ukraine]. Kyiv: NISD, 2012. 57 s. [in Ukrainian].
6. Sukhodolia O.M. Zakhyst krytychnoi infrastrukturny v umovakh hibrydnoi viiny: problemy ta priorytety derzhavnoi polityky Ukrainy [Protection of critical infrastructure in conditions of hybrid warfare: problems and priorities of the state policy of Ukraine]. *Stratehichni priorytety*. 2016. № 3. S. 62–76. [in Ukrainian].
7. Pro skhvalennia Kontseptsii stvorennia derzhavnoi systemy zakhystu krytychnoi infrastrukturny [On the approval of the Concept of creating a state system for the protection of critical infrastructure]: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 6.12.2017 r. № 1009-r. *Ofitsiyni Visnyk Ukrainy*. 2018. № 7 vid 23.01.2018 [in Ukrainian].
8. Pro krytychnu infrastrukturnu [On the critical infrastructure]: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 r. № 1882-IKh. *Ofitsiyni Visnyk Ukrainy*. 2021. № 98 vid 24.12.2021 [in Ukrainian].
9. Deiaki pytannia obiektiv krytychnoi infrastrukturny [Some issues of critical infrastructure objects]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 9.10.2020 r. № 1109. *Ofitsiyni Visnyk Ukrainy*. 2020. № 93 vid 27.11.2020 [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro vyznachennia ob'ektiv krytychnoi infrastruktury v bankivskii systemi Ukrainy [On the approval of the Regulation on the identification of critical infrastructure objects in the banking system of Ukraine]: Postanova Pravlinnia NBU vid 30.11.2020 r. № 151. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0151500-20> [in Ukrainian].

11. Deiaki pytannia ob'ektiv krytychnoi informatsiinoi infrastruktury [Some issues of critical information infrastructure objects]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 9.10.2020 r. № 943. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-2020-p> [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia monitorynhu rivnia bezpeky ob'ektiv krytychnoi infrastruktury [On approval of the Procedure for monitoring the security level of critical infrastructure objects]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.07.2022 r. № 821. 2022. № 60. St. 3599 [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia poriadku vedennia Reiestru ob'ektiv krytychnoi infrastruktury, vkluchennia takykh ob'ektiv do Reiestru, dostupu ta nadannia informatsii z noho [On approval of the procedure for maintaining the Register of critical infrastructure objects, inclusion of such objects in the Register, access and provision of information from it]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.04.2023 r. № 415. URL: <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2023-n#Text> [in Ukrainian].

14. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 20.08.2021 r. «Pro zaprovadzhennia natsionalnoi systemy stiiikosti» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated August 20, 2021 «On the introduction of the national stability system»]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27.09.2021 r. № 479. 2021. № 79 vid 12.10.2021 [in Ukrainian].

15. Reznikova O. O. Natsionalna stiiikist v umovakh minlyvoho bezpekovoho seredovyshcha [National stability in the conditions of a changing security environment]: monohrafiia. K.: NISD, 2022. 456 s. [in Ukrainian].

16. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo povnovazhen upovnovazhenoho orhanu u sferi zakhystu krytychnoi infrastruktury Ukrainy [On making changes to some laws of Ukraine regarding the powers of the authorized body in the field of protection of critical infrastructure of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 18.10.2022 r. № 2684-IKh. *Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy*. 2022. № 88 vid 15.11.2022 [in Ukrainian].

УДК 351.746.1:159.964

Ковалів Мирослав Володимирович
кандидат юридичних наук, професор
Львівський державний університет внутрішніх справ
Kovaliv Myroslav
PhD in Law, Professor
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-9730-8401

Петков Сергій Валерійович
доктор юридичних наук, професор
Військовий інститут
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Petkov Sergey
D.Sc. (Law), Professor
Military Institute of
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0003-4160-767X

Скриньковський Руслан Миколайович
кандидат економічних наук, професор
Львівський університет бізнесу та права
Skrynkovskyy Ruslan
PhD in Economics, Professor
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0002-2180-8055

Хмиз Мар'яна Василівна
доктор філософії в галузі права, доцент
Львівський університет бізнесу та права
Khmyz Mariana
PhD in Law, Associate Professor
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0003-3553-8022

Кокотайло Роман Олегович
аспірант
Львівського університету бізнесу та права
Kokotailo Roman
Postgraduate Student of the
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0009-0001-5453-0272

Лозинський Юрій Романович
кандидат юридичних наук
Львівський державний університет внутрішніх справ
Lozynskiy Yurii
PhD in Law
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0003-2908-7747

Сидор Маркіян Ярославович
кандидат юридичних наук
Львівський державний університет внутрішніх справ
Sydor Markiiian
PhD in Law
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-0605-5366

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9566

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ PRINCIPLES OF LEGAL ENSURING FOR INFORMATION SECURITY

Анотація. У статті на основі комплексного та системного аналізу чинного законодавства України, нормативно-правових актів Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору (НАТО) розглянуто принципи правового забезпечення інформаційної безпеки. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з правовим забезпеченням інформаційної безпеки України в умовах нових викликів та загроз, а також цифрової трансформації та геополітичних змін. Предмет дослідження утворює сукупність правових норм нормативно-правових актів, міжнародних договорів, що регулюють суспільні відносини у сфері забезпечення інформаційної безпеки, правозастосовну практику, закордонний досвід правового регулювання, положення теоретичних міждисциплінарних досліджень у зазначеній сфері. У статті використовувалися спеціальні приватно-правові методи пізнання, такі як історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-юридичний та інші. Вказано на системоутворюючу роль принципів правового забезпечення інформаційної безпеки, детерміновану зростанням ризиків та загроз в інформаційному просторі, в умовах цифровізації, геополітичних змін та необхідності захисту інформаційних ресурсів. Зазначено, що у системі правового забезпечення інформаційної безпеки застосовується сукупність правових засобів, що реалізується на основі поєднання загальних, спеціальних та особливих правових режимів об'єктів інформаційного простору, розвиток яких визначається принципами та напрямками державної політики в інформаційній сфері. За результатами дослідження обґрунтовано необхідність розвитку та законодавчого закріплення системи спеціальних принципів права за допомогою доповнення принципами: універсальності інформаційної безпеки; обов'язковості забезпечення інформаційної безпеки; забезпечення технічної взаємодії України та країн НАТО щодо інформаційної безпеки. Правове забезпечення процесів стандартизації в інформаційній безпеці є комплексом організаційно-правових засобів, що створюють пріоритетні умови для українського розробника та виробника цифрових технологій на підставі стандартів НАТО та Європейського Союзу, атестацію об'єктів інформатизації, сертифікацію засобів захисту інформації, технічне регулювання об'єктів і процесів інформаційного середовища.

Ключові слова: інформація, інформаційна безпека, інформаційні загрози, інформаційний простір, технічні засоби, НАТО, норми права, державна політика, національна безпека, Україна.

Summary. The article, based on a comprehensive and systematic analysis of the current legislation of Ukraine, legal acts of the European Union and the North Atlantic Treaty Organization (NATO), examines the principles of legal provision/ensuring for information security. The object of the study is public relations related to the legal provision of information security in Ukraine in the context of new challenges and threats, as well as digital transformation and geopolitical changes. The subject of research forms a set of legal norms, regulatory legal acts, international treaties regulating public relations in the field of information security, law enforcement practice, foreign experience of legal regulation, provisions of theoretical interdisciplinary research in this area. The article used special private law methods of cognition, such as historical-legal, comparative-legal, formal-legal and others. The system-forming role of the principles of legal support for information security, determined by the growth of risks and threats in the information space, in the conditions of digitalization, geopolitical changes and the need to protect information resources, is indicated. It is noted that in the system of legal support of information security, a set of legal means is used, which is implemented on the basis of a combination of general, special and special legal regimes of objects of the information space, the development of which is determined by the principles and directions of state policy in the information sphere. According to the results of the study, the need for the development and legislative consolidation of the system of special principles of law with the help of supplementing with principles is substantiated: the universality of information security; obligation to ensure information security; ensuring technical cooperation between Ukraine and NATO countries on information security. Legal support for standardization processes in information security is a set of organizational and legal means that create priority conditions for the Ukrainian developer and manufacturer of digital technologies based on NATO and European Union standards, attestation of informatization objects, certification of information security means, technical regulation of objects and processes of the information environment.

Key words: information, information security, information threats, information space, technical means, NATO, legal norms, state policy, national security, Ukraine.

Постановка проблеми. Характерною особливістю сучасних суспільних відносин є стрімкий розвиток інформаційних систем та технологій, що відкрили можливості для масштабного «цифрування» документів, створення різних видів інформації, ефективного зберігання, опрацювання, використання та обміну інформацією (відомостями та/або даними [1]), вираженою в цифровій (електронній) формі. У період впровадження цифрових технологій, загальної цифровізації та подальшого розвитку інформаційних систем і процесів, питання визначення принципів забезпечення інформаційної безпеки мають ключове значення для вдосконалення системи правових засобів, які використовуються у цій галузі [2–4]. Актуальним і водночас важливим є питання про наукове осмислення системи принципів, особливостей становлення та розвитку, впливу на правовідносини, що виникають у процесі забезпечення інформаційної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цьому питанню приділено досить багато уваги як у наукових працях вчених-юристів [2–4], так і законодавцями, серед практикуючих юристів, військових. За значний вклад у теоретичні розробки принципів правового регулювання інформаційної безпеки доцільно відмітити роботи: І. Арістової, О. Баранова, В. Дубаса, А. Берлача, Н. Бортник, П. Діхтієвського, І. Гриценка, О. Карасса, Л. Кисіль, В. Курила, Є. Курінного, Р. Калюжного, Н. Лесько, Р. Мельника, В. Настюка, О. Остапенка, А. Селіванова, О. Харитонової, В. Цимбалюка, В. Шамрая, Я. Шевченко, Ю. Шемчушенка та інших вчених. В умовах воєнного стану і враховуючи його особливості в Україні, дослідження принципів інформаційної безпеки зумовлено практичними цілями вдосконалення правового регулювання та правозастосовної практики.

Мета статті. Метою статті є дослідження принципів правового забезпечення інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зростаюча роль інформаційної сфери, яка є системоутворюючим чинником життя суспільства, активно впливає на стан політичної, економічної, військової та інших складових національної безпеки України [5]. У зв'язку з цим інформаційна безпека набуває значущості в загальній системі забезпечення національної безпеки. Роль правових принципів при забезпеченні інформаційної безпеки, особливо у зв'язку з реалізацією завдань, пов'язаних із забезпеченням територіальної цілісності, суверенітету та інших національних інтересів України [5; 6], зростає.

Правові принципи є основними засадами та орієнтиром для законодавця, оскільки правові норми, що формулюються законодавцем, не повинні суперечити принципам права. Принципи права мають фундаментальне значення для регулювання суспільних відносин у галузі забезпечення інформаційної безпеки та знаходять нормативно-правове

закріплення на державному та міжнародному рівнях. Стосовно права у сфері забезпечення інформаційної безпеки, правові принципи можна позначити як нормативно встановлені основні ідеї, засади, вихідні положення, визначальний зміст і закономірності правового регулювання суспільних відносин у сфері інформаційної безпеки.

Проблеми безпеки в інформаційному просторі, цифрова трансформація як ефект розвитку цифрових технологій, транскордонність інформаційних відносин дозволяють відзначити важливість принципів національного та міжнародного права.

Одним із принципів, закріплених у Статуті Організації Об'єднаних Націй (далі — ООН) [7], Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються відносин і співробітництва між державами (відповідно до Статуту ООН) [8] є принцип вирішення спорів міжнародно-правового характеру мирним способом, недопущення виникнення загроз миру та безпеці, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права тощо [7; 8].

Геополітичні аспекти на тлі широкомасштабної збройної агресії (війни) російської федерації проти України [9], враховуючи воєнно-політичну, воєнно-економічну, воєнно-стратегічну обстановку, вимагають особливої уваги до питань, що належать до сфери міжнародної та національної інформаційної безпеки.

У сфері міжнародної інформаційної безпеки, враховуючи принципи ООН, зокрема — принцип незастосування сили і утримання від погрози силою проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави або будь-яким іншим способом (пункт 4 ст. 2 Статуту ООН [7]), актуальними є питання про інформаційні загрози, компоненти гібридної війни, методи і особливості використання сучасної інформаційної зброї залежно від об'єкту впливу (інформаційно-технічної, інформаційно-психологічної зброї [10]), виходячи із результатів дослідження російсько-української інформаційної війни, яку розпочала росія ще задовго до початку злочинного прямого повномасштабного вторгнення в Україну. Збройна агресія російської федерації проти України і українського народу є тяжким міжнародним злочином, відповідно до норм міжнародного права. Типовими компонентами злочинної гібридної російсько-української війни, під час збройної агресії російської федерації проти України є пропаганда війни та інші прояви інформаційної агресії (війни) з боку росії. Нагадаємо, що «будь-яка пропаганда війни заборонена законом» (ст. 20 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, який прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН) [11].

Акти російської інформаційної агресії, що містять підбурювання до насильницького повалення та захоплення державної влади України, включа-

ючи зміни статусу української мови як єдиної державної мови, шляхом використання традиційних ЗМІ, медіа та інтернет-ресурсів, порушують інший основний принцип ООН (пункт 7 ст. 2 Статуту ООН [7]) — невтручання у справи, що входять до внутрішньої компетенції України.

Співробітництво держав при реалізації завдань забезпечення безпеки в інформаційній сфері вимагає формування та вжиття організаційно-правових заходів, спрямованих на протидію інформаційним загрозам, що посягають на безпеку інформаційного простору та на національні інтереси держав. Зазначений принцип є актуальним через підвищення рівня інтеграційної взаємодії у регіональних міждержавних союзах та взаємодії між державами, зумовлену транскордонним характером інформаційного простору.

Враховуючи існуючі проблеми міждержавної взаємодії в умовах геополітичних ризиків та невизначеності, при формуванні державної політики України у сфері національної безпеки і оборони зростає значення міждержавної взаємодії між Україною з Європейським Союзом (далі — ЄС) та НАТО (Організацією Північноатлантичного договору; англ. NATO — North Atlantic Treaty Organisation).

Принцип суверенної рівності держав (пункт 1 ст. 2 Статуту ООН [7]) визначає можливість України брати участь у вирішенні проблем міжнародної інформаційної безпеки, бути активним членом на всіх рівнях і етапах розвитку глобального інформаційного простору тощо. Зазначений принцип відіграє ключову роль у частині контролю національного інформаційного простору та розвитку суверенного сегменту Інтернету, що дозволяє враховувати рішення у сфері забезпечення безпеки і оборони, на підставі національного законодавства у контексті Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2022/2555 від 14 грудня 2022 року про заходи щодо забезпечення високого загального рівня кібербезпеки в усьому Союзі, яка вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 910/2014 та Директиви (ЄС) 2018/1972, та скасування Директиви (ЄС) 2016/1148 [12].

Вищезгаданий принцип дозволяє надавати публічно-правові послуги в електронній формі, забезпечувати взаємодію у фінансово-кредитній сфері, розвивати електронну комерцію, інтернет-технології у військових структурах, у сфері безпеки на транспорті та інші види діяльності як у мирний час, так і у період дії правовою режиму воєнного стану, з певними особливостями.

Поряд з використанням глобальної мережі Інтернет, в умовах кібервійни важливе значення мають відповіді на питання щодо доступу, контролю або встановлення обмежень до мережі Інтернет з боку держави на власній території, а також щодо аспектів на предмет становлення і розвитку

суверенного сегменту Інтернету для забезпечення національної безпеки і оборони, який може працювати в ізольованому режимі (за потреби) у певний період часу, на різних рівнях або в конкретних сферах. Наприклад, це може бути локальна та/або автономна інтернет-мережа у сфері безпеки і оборони України в умовах воєнного часу при застосуванні сил безпеки і сил оборони для виконання завдань з оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності тощо. Сутність, мета створення, інструментарій та особливості використання суверенного Інтернету в умовах воєнного часу потребують додаткового спеціального дослідження з належною аргументацією. В контексті цього, тут слід також врахувати і те, що російська федерація є державою-агресором, державою-терористом і державою-спонсором тероризму [13], тому в путінській росії розробка і використання російського суверенного Інтернету в умовах ізоляції, враховуючи особливості злочинної війни росії проти України, на думку експертів — це можливість для злочинного вищого політичного та військового керівництва росії, російської православної церкви здійснювати маніпуляції громадською думкою серед росіян, яке і так є абсолютно аморальним суспільством, це пропаганда війни, тероризм, підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства, технологія провокацій, залякування та дезінформації, психологічні впливи та інші аспекти.

Міжнародний принцип сумлінного виконання зобов'язань і узгодження дій реалізується через належне виконання державами обов'язків, що випливають із міжнародних договорів у різних сферах, включаючи сферу захисту інформації. Звідси очевидно, що порушення цього принципу спричиняє деструктивний вплив на довіру між державами, викликаючи конфронтацію, певне інформаційне протистояння чи протиборство між державами, неурядовими, економічними або іншими структурами. Особливого значення набуває принцип достовірності інформації як основа довіри.

Джерела міжнародного інформаційного права включають принцип поваги до прав людини та основних свобод, який стосовно сфери забезпечення інформаційної безпеки конкретизується у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права [11], Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права [14] та в Загальній декларації прав людини [15]. Зазначені акти закріплюють норми про таємницю кореспонденції та заборону незаконного посягання на честь та репутацію особи.

Загальновизнані принципи міжнародного права у досліджуваній сфері зазначені у резолюціях ООН, присвячених проблемам кібербезпеки та розвитку науково-технічного прогресу. Зазначені принципи узгоджуються з документами

стратегічного планування України, ЄС і НАТО та наголошують на важливості відкритості та транспарентності діяльності держави в інформаційному просторі, необхідності формування глобальної культури інформаційної безпеки.

Розглядаючи міжнародно-правові засади, важливо звернути увагу на принципи, закріплені в Окінавській хартії глобального інформаційного суспільства, де підкреслюється роль та значення функціонування електронної ідентифікації, електронного підпису, криптографії та інших засобів забезпечення безпеки та достовірності операцій; розвиток ефективного механізму захисту приватного життя споживача, розвиток технічних засобів забезпечення безпеки [16].

Принципи інформаційної безпеки отримали відображення в Женевській декларації принципів «Побудови інформаційного суспільства: глобальна задача в новому тисячолітті» (2003 р.), включаючи принцип зміцнення довіри та безпеки при використанні цифрових технологій, що детермінує розвиток правових основ для цифрового довірчого середовища, включаючи захист інформаційно-комунікаційних мереж, ідентифікацію, безпеку відомостей обмеженого доступу, захист недоторканності приватного життя та прав користувачів, протидію кіберзлочинності [17]. Аналогічні позиції закріплені у Туніській програмі для інформаційного суспільства, ухваленої у 2005 році.

Важливе значення для інформаційного права мають принципи права інтеграційної взаємодії. Можемо констатувати особливе значення інтеграційного міждержавного співробітництва у сфері інформаційної безпеки внаслідок геополітичних і соціально-економічних змін [18; 19]. Актуальні головні виклики та загрози національній безпеці України в інформаційній сфері в умовах сучасного міжнародного безпекового середовища, а також стратегічні цілі та завдання, які спрямовані на протидію таким загрозам, включаючи захист прав осіб на інформацію та захист персональних даних, визначає Стратегія інформаційної безпеки України [19].

У Північноатлантичному альянсі (НАТО) держави-учасниці керуються принципами рівних прав щодо захисту критично важливих інформаційних об'єктів, сприяння отриманню та розповсюдженню інформації з урахуванням захисту інтересів національної та суспільно значимої інформації.

У роботі Європейського Союзу основним напрямом щодо забезпечення інформаційної безпеки є спільна розробка та затвердження організаційних і технічних вимог для національного сегменту інтегрованої системи та комплексний захист інформації від зовнішніх загроз.

Закладені принципи інформаційної безпеки у роботі міждержавних організацій є механізмом

захисту інформаційних технологій та запобігання кіберзагрозам в міжнародному просторі.

Гармонізація законодавства країн-членів НАТО та Європейського Союзу сприяє зміцненню партнерських відносин у сфері побудови безпечного інформаційного середовища, дозволяє виробити принципи правового забезпечення інформаційної безпеки, дотримання яких є обов'язковим для всіх членів інтеграційного об'єднання.

В умовах, коли інформаційний простір фактично розмиває кордони між державами, не обмежуючись територією однієї держави, регіону чи континенту, питання міжнародної інформаційної безпеки, враховуючи базові засади її забезпечення, повинні включати аспекти протидії розповсюдженню недостовірної інформації про сили безпеки і сили оборони держав, зокрема — про Збройні Сили України та їх дії в умовах злочинної війни росії проти України, про інші сили безпеки і сили оборони України, які протистоять міжнародному тероризму, що вчиняє російська федерація. Нагадаємо [9; 13; 20–29], що «російсько-українська війна — це не лише війна за незалежність України, а й війна України за цінності: життя, демократію та свободу в усьому світі. ... Дії вищого керівництва РФ і російської православної церкви — це продумана, послідовна і заздалегідь чітко спланована російська політика геноциду Українського народу. Президент РФ В. Путін, вище політичне і військове керівництво Росії — це воєнні злочинці і терористи, а армія РФ — це виключно російський механізм вбивства, катування, ґвалтування, зокрема й неповнолітніх дівчат і навіть немовлят, глумління над тілами вбитих і замучених, мародерства в Україні тощо» [20, с. 147]; декларованою метою діяльності ООН є підтримання та зміцнення міжнародного миру й безпеки, а також розвиток співробітництва між державами світу, та розвиток поваги до прав людини й основних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, мови та релігії [7]. Міністерство закордонних справ України вказує на нелегітимність перебування російської федерації в Раді Безпеки ООН та загалом в ООН [30], погоджуємося з цією позицією.

Транскордонний характер інформаційного простору обумовлює потребу у застосуванні колективних міждержавних заходів щодо забезпечення безпечного обміну інформацією. Принцип неподільності безпеки реалізується через сприйняття інформаційного простору всіх держав як єдиного цілого, що вимагає неухильного підтримання та зміцнення інформаційного суверенітету кожною державою у межах визначених нормативними документами НАТО і Європейського Союзу. У зв'язку з цим інформаційні загрози, які посягають на національні інтереси, безпеку однієї з держав-членів НАТО, повинні кваліфікуватися як агресивні дії щодо інших держав.

Юридична спільнота повинна розробити підходи до формування єдиної системи стандартів та вимог щодо безпеки в інформаційному середовищі, які будуть визначати ступінь захищеності інформаційної інфраструктури та протидію поширенню недостовірної інформації. Сьогодні актуальність принципу неподільної безпеки виходить на новий рівень з огляду на посилення напруженості між росією у зв'язку з агресією проти України та країнами НАТО з питань гарантій безпеки.

Досліджувані правові засади знайшли закріплення на національному рівні. Принципи загально-правового характеру мають стратегічне значення для системи права та поширюють свою дію на всі галузі права, знаходячи правове закріплення у нормах Конституції України [31]. Законність, недоторканність і захист приватного життя, а також свобода інформації є прикладами загально-правових засад, які діють щодо правового забезпечення інформаційної безпеки.

Забезпечення інформаційної безпеки на належному рівні передбачає розвиток конституційно-правових засад, які визначають сферу оборони та безпеки, обіг цифрових даних стратегічною значимістю, а також вдосконалення національного законодавства у цій сфері.

Принципи забезпечення доступу до інформації діють у різних галузях права, отже відносяться до міжгалузевих принципів.

У цивільному процесуальному праві діє принцип гласності, наприклад, одним із аспектів якого є доступ до інформації про діяльність судів. До міжгалузевих принципів слід віднести принцип достовірності та повноти інформації.

Галузеві принципи у сфері інформаційної безпеки включають принципи, які діють виключно у галузі інформаційного права, відображають специфіку підгалузі та окремих інститутів інформаційного права. Враховуючи це, тут слід відмітити принципи розвитку законодавства у сфері засобів забезпечення конфіденційності інформації, ідентифікації в цифровому середовищі та інші принципи правових інститутів.

Спеціальні принципи у сфері забезпечення інформаційної безпеки включають принципи: законності, збалансованості, реальності завдань, поєднання централізованого управління з передачею повноважень органам місцевої влади та місцевого самоврядування, інтеграції в ЄС та НАТО. Інтеграція України в ЄС та НАТО є досить важливим аспектом, оскільки вона сприяє стандартизації та взаємодії на міжнародному рівні, що є важливим для впровадження ефективних систем і технологій та реалізації стратегій інформаційної безпеки.

Відповідно до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, складовою національної безпеки держави є інформаційна

безпека; водночас, серед принципів, які слід зберегти у зазначеній сфері, є принципи, закріплені у чинному Законі України «Про національну безпеку України» [5]. Діяльність державних органів, які забезпечують інформаційну безпеку, підпорядковується принципам правового забезпечення, вказаним у цьому Законі. До таких принципів можна віднести засади, закріплені у Доктрині інформаційної безпеки України [32]. Доктрина інформаційної безпеки України визначає організаційну основу системи забезпечення інформаційної безпеки, що складається з органів управління та забезпечення інформаційної безпеки [32; 33].

Принципи правового регулювання відносин, що виникають в інформаційній сфері, мають для забезпечення інформаційної безпеки основний характер та регламентовані у Законі України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР (із змінами) [34].

У цьому Законі [34] визначено цілі, що досягаються за допомогою різних способів для захисту інформації, які можна розглядати як принципи, оскільки фактично вони є базовими правовими засадами, на основі яких здійснюється захист інформації: цілісність, конфіденційність та доступність, відповідно до міжнародних стандартів і стандартів ЄС.

Актуальною та важливою сферою інформаційної безпеки є інститут персональних даних, норми якого ґрунтуються на правових засадах, закріплених у Законі України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-VI (із змінами) [35]. Цей Закон [35] встановлює принцип розумної достатності при обробці даних, що передбачає відсутність надмірності змісту та обсягу оброблюваних персональних даних і відповідність заздалегідь визначеним цілям такої обробки. Обробка персональних даних вимагає дотримання балансу між надмірністю та достатністю інформації.

Інформаційна безпека включає захист інформації та об'єктів, що пов'язані з нею. Одним із таких об'єктів є критична інформаційна інфраструктура. Її безпека та захист, відповідно до Закону України «Про критичну інфраструктуру» від 16.11.2021 р. № 1882-IX (із змінами) [36], здійснюється за допомогою реалізації певних принципів. Це визначає обов'язковість застосування організаційно-правових заходів щодо забезпечення національної інформаційної безпеки в Україні.

Розвиток політики побудови цифрової економіки в Україні вплинув на формулювання принципів забезпечення інформаційної безпеки. У Національній економічній стратегії на період до 2030 року міститься комплекс заходів, реалізація яких базується на засадах забезпечення інформаційної безпеки [37]. «Першочерговим етапом є формування конкурентоспроможних умов для бізнесу

та інвестицій, а також відновлення довіри до державних інститутів. ... Україна — найпривабливіша країна економічних можливостей для інвестицій, інновацій, ведення бізнесу; найкраще місце для реалізації творчого потенціалу, втілення ідей і власного розвитку» [37].

Система принципів вимагає вдосконалення з погляду законодавчих змін, а також теоретичного осмислення. Особливо важливим є принцип реалізації політики технічної взаємодії та стандартизації у сфері інформаційно-комунікаційних технологій з НАТО і ЄС з метою забезпечення інформаційної безпеки. Реалізація цього принципу дозволить зменшити фінансові витрати на розробку систем та технологій захисту інформації, а також підвищить ефективність системи забезпечення інформаційної безпеки, що позитивно вплине на розвиток інформаційної інфраструктури та сприятиме виведенню інформаційних технологій на новий рівень, враховуючи стандарти та технології НАТО і ЄС. Вплив зазначеного на забезпечення інформаційної безпеки та захисту інформації і персональних даних підкреслено в національних актах стратегічного планування.

Зазначений вище принцип визначає вектор розвитку державної інформаційно-правової політики України з урахуванням напруженості в міжнародних відносинах та воєнної агресії росії проти

України у всіх сферах протистояння. Практична реалізація цього принципу дозволить зміцнити технічний та технологічний суверенітет України, що вплине на зміцнення стану інформаційної захищеності.

На розвиток системи правових принципів забезпечення інформаційної безпеки мають вплив організаційні принципи, включаючи принцип реальності завдань, керованості, комплексності, безперервності процесів реалізації та контролю, реагування на загрози, пріоритету превентивних заходів.

Висновки. Дослідження принципів інформаційної безпеки вказує на необхідність формування системи базових принципів на основі критеріїв класифікації доктринального характеру, що впливають зі стратегічних завдань у сфері забезпечення національної інформаційної безпеки НАТО і ЄС, у співвідношенні з принципами міжнародного права у сфері інформаційної безпеки; закріплення у законодавстві України про інформаційну безпеку.

У результаті дослідження обґрунтовано необхідність розвитку та законодавчого закріплення системи спеціальних принципів права за допомогою доповнення принципами: універсальності інформаційної безпеки; обов'язковості забезпечення інформаційної безпеки; забезпечення технічної взаємодії України та країн НАТО щодо інформаційної безпеки.

Література

1. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 02.01.2024).
2. Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання : монографія. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 168 с.
3. Біленчук П. Д., Борисова Л. В., Неклонський І. М., Собина В. О. Правові засади інформаційної безпеки України : монографія / За ред. П. Д. Біленчука. Харків : 2018. 289 с.
4. Левченко О. В. Система забезпечення інформаційної безпеки держави у воєнній сфері: основи побудови та функціонування: монографія. Житомир : Видавець ПП «Євро-Волинь», 2021. 172 с.
5. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 02.01.2024).
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» : Указ Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення: 02.01.2024).
7. United Nations Charter (full text) // *United Nations websites*. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (дата звернення: 02.01.2024).
8. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations: UN. General Assembly (25th sess.: 1970) // *UN Digital Library*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/202170> (дата звернення: 02.01.2024).
9. Україна під час російсько-української війни 2014–2023 рр.: генеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень : монографія / Вановська І. М., Джус О. А., Іляшко О. О., Копотун І. М., Коропатнік І. М., Первак І. О., Петков С. В., Попков Б. О., Скрябін О. Л., Стецюк С. П., Скриньковський Р. М., Сопільник Л. І., Трубчанінов М. А., Хан Є. В., Шемчук В. В.; за заг. ред. Б. Попкова, С. Петкова. Київ : Видавництво Ліра-К. 2023. 272 с.
10. Хорошко В., Козел Т., Ярошенко О. Особливості застосування сучасної інформаційної зброї // *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення систем захисту інформації в Україні*. 2015. Вип. 1(29). С. 9–14. URL: http://old.pnzzi.kpi.ua/29/29_p9.pdf (дата звернення: 02.01.2024).

11. International Covenant on Civil and Political Rights: Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entry into force 23 March 1976, in accordance with Article 49 // *United Nations websites*. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (дата звернення: 02.01.2024).
12. Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union, amending Regulation (EU) No 910/2014 and Directive (EU) 2018/1972, and repealing Directive (EU) 2016/1148 (NIS 2 Directive) // *Official Journal of the European Union*. L 333. Vol. 65. 27.12.2022 (ISSN 1977-0677). URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj> (дата звернення: 02.01.2024).
13. Скриньковський Р. М., Козяр Р. Я., Петков С. В., Хмиз М. В., Чистоклетов Л. Г. Державна охорона в Україні щодо глав іноземних держав та посадових осіб міжнародних організацій в умовах воєнного стану // *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2023. № 6(64). С. 114–128. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8998>.
14. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Прийнято 16.12.1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН А/RES/2200 А (XXI). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 02.01.2024).
15. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 02.01.2024).
16. Okinawa Charter on Global Information Society // *Ministry of Foreign Affairs of Japan websites*. URL: <https://www.mofa.go.jp/policy/economy/summit/2000/documents/charter.html> (дата звернення: 02.01.2024).
17. Declaration of Principles building the information society: a global challenge in the new millennium: Document WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E, 12 December 2003 // *World Summit on the Information Society, Geneva 2003 – Tunis 2005*. URL: <https://www.itu.int/net/wsis/docs/geneva/official/dop.html> (дата звернення: 02.01.2024).
18. Yesimov S., Borovikova V. Methodological foundations of information security research // *Social & Legal Studios*. 2023. Vol. 6, No. 1. P. 49–55. doi: <https://doi.org/10.32518/sals1.2023.49>.
19. Стратегія інформаційної безпеки : Затверджена Указом Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення: 02.01.2024).
20. Скриньковський Р. М., Петков С. В., Хмиз М. В., Далик В. П., Катаєв А. В., Ільчишин С. М. Вплив російсько-української війни на туристичну галузь в Україні та світі // *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Економічні науки». 2023. № 9(77), т. 2. С. 140–153. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-9-9075>.
21. Скриньковський Р. М., Козяр Р. Я., Петков С. В., Хитра О. Л., Комісаров О. Г. Державна охорона посадових осіб в Україні в умовах воєнного стану // *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2023. № 5(63). С. 109–119. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-5-8867>.
22. Скриньковський Р. М., Цюх С. І., Процевят О. С., Тиркало Ю. Є., Горбонос Ф. В. Тенденції і проблеми у сфері будівництва України в умовах війни // *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Економічні науки». 2022. № 7(63). С. 63–71. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2022-7-8146>.
23. Скриньковський Р. М., Горбонос Ф. В., Цюх С. І., Хмиз М. В., Процевят О. С., Князь С. В. Тенденції і питання продовольчої безпеки України в умовах війни // *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Економічні науки». 2022. № 8(64). С. 38–48. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2022-8-8196>.
24. Скриньковський Р. М., Мазур Ю. М., Козяр Р. Я., Петков С. В., Чистоклетов Л. Г. Особливості роботи судів України в умовах воєнного стану // *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2023. № 4(62). С. 51–59. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-4-8832>.
25. Історія України без міфів: генеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень : монографія / Боднарчук О., Вановська І., Караїванов М., Коломоець О., Коломоець С., Петков С., Попков Б., Трубочанінов М., Хан Є.; за заг. ред. Б. Попкова, С. Петкова. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. 280 с.
26. Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022–24.02.2023) у чотирьох книгах. Книга I / Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України та Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України; голова робочої групи: генерал В. Залужний. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 270 с.
27. Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022–24.02.2023) у чотирьох книгах. Книга II / Міністерство оборони України, Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України та Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України; голова робочої групи: генерал В. Залужний. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 198 с.
28. Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022–24.02.2023) у чотирьох книгах. Книга III / Міністерство оборони України, Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України та Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України; голова робочої групи: генерал В. Залужний. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 198 с.
29. Зброя російсько-української війни 2022–2023 років: Довідник-каталог основних зразків озброєння та військової техніки які застосовувалися протиборчими сторонами під час відсічі широкомасштабного вторгнення РФ

в Україну (24.02.2022–30.06.2023) / Міністерство оборони України, Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України, Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України; голова робочої групи: генерал В.Залужний. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 243 с.

30. Абрамова Ю. Україна ініціює процес виключення Росії з ООН, — заява МЗС // *Матеріали загальноукраїнського сайту новин «ТСН.ua»* (Телевізійної служби новин, що виходить на телеканалі «1+1»). 26.12.2022. URL: <https://tsn.ua/svit/ukrayina-iniciyuue-proces-viklyuchennya-rosiyi-z-oon-zayava-mzs-2230984.html> (дата звернення: 02.01.2024).

31. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 02.01.2024).

32. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25.02.2017 р. № 47/2017 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text> (дата звернення: 02.01.2024).

33. Малашко О.Є., Єсімов С.С. Зміст державної діяльності із забезпечення інформаційної безпеки // *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2020. № 15(95), т. 1. С. 46–54. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2020-15-6341>.

34. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр#Text> (дата звернення: 02.01.2024).

35. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 02.01.2024).

36. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 р. № 1882-IX (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text> (дата звернення: 02.01.2024).

37. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#Text> (дата звернення: 02.01.2024).

References

1. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. № 2657-XII (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (date of access: 02.01.2024).

2. Nashynets-Naumova A. Y. Informatsiina bezpeka: pytannia pravovoho rehuliuвання: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychiy dim “Helvetyka”, 2017. 168 s.

3. Bilenchuk P. D., Borysova L. V., Neklonskyi I. M., Sobyna V. O. Pravovi zasady informatsiinoi bezpeky Ukrainy: monohrafiia / Za red. P. D. Bilenchuka. Kharkiv: 2018. 289 s.

4. Levchenko O. V. Systema zabezpechennia informatsiinoi bezpeky derzhavy u voiennoi sferi: osnovy pobudovy ta funktsionuvannia: monohrafiia. Zhytomyr: Vydavets PP “Ievro-Volyn”, 2021. 172 s.

5. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 r. № 2469-VIII (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (date of access: 02.01.2024).

6. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 roku “Pro Stratehiiu informatsiinoi bezpeky”: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 28.12.2021 r. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (date of access: 02.01.2024).

7. United Nations Charter (full text) // *United Nations websites*. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (date of access: 02.01.2024).

8. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations: UN. General Assembly (25th sess.: 1970) // *UN Digital Library*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/202170> (date of access: 02.01.2024).

9. Ukraina pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny 2014–2023 rr.: geneza natsionalnoi stiikosti kriz pryzmu naukovykh doslidzhen: monohrafiia / Vanovska I. M., Dzhus O. A., Iliashko O. O., Kopotun I. M., Koropatnik I. M., Pervak I. O., Petkov S. V., Popkov B. O., Skriabin O. L., Stetsiuk S. P., Skrynkovsky R. M., Sopilnyk L. I., Trubchaninov M. A., Khan Y. V., Shemchuk V. V.; za zah. red. B. Popkova, S. Petkova. Kyiv: Vydavnytstvo Lira- K. 2023. 272 s.

10. Khoroshko V., Kozel T., Yaroshenko O. Osoblyvosti zastosuvannia suchasnoi informatsiinoi zbroyi // *Pravove, normatyvne ta metrolohichne zabezpechennia system zakhystu informatsii v Ukraini*. 2015. Vyp 1(29). S. 9–14. URL: http://old.pnzzi.kpi.ua/29/29_p9.pdf (date of access: 02.01.2024).

11. International Covenant on Civil and Political Rights: Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entry into force 23 March 1976, in accordance with Article 49 // *United Nations websites*. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (date of access: 02.01.2024).

12. Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union, amending Regulation (EU) No 910/2014 and Directive (EU) 2018/1972, and repealing Directive (EU) 2016/1148 (NIS 2 Directive) // *Official Journal of the European*

Union. L 333. Vol. 65. 27.12.2022 (ISSN 1977-0677). URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj> (date of access: 02.01.2024).

13. Skrynkovskyy R. M., Koziar R. Y., Petkov S. V., Khmyz M. V., Chystokletov L. H. Derzhavna okhorona v Ukraini shchodo hlav inozemnykh derzhav ta posadovykh osib mizhnarodnykh orhanizatsii v umovakh voiennoho stanu // *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seria: "Iurydychni nauky"*. 2023. № 6(64). S. 114–128. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8998>.

14. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava: Pryiniato 16.12.1966 r. Heneralnoiu Asambleieiu OON. Dok. OON A/RES/2200 A (XXI). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (date of access: 02.01.2024).

15. Zahalna deklaratsiia prav liudyny: Pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10.12.1948 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (date of access: 02.01.2024).

16. Okinawa Charter on Global Information Societ // *Ministry of Foreign Affairs of Japan websites*. URL: <https://www.mofa.go.jp/policy/economy/summit/2000/documents/charter.html> (date of access: 02.01.2024).

17. Declaration of Principles building the information society: a global challenge in the new millennium: Document WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E, 12 December 2003 // *World Summit on the Information Society, Geneva 2003 — Tunis 2005*. URL: <https://www.itu.int/net/wsis/docs/geneva/official/dop.html> (date of access: 02.01.2024).

18. Yesimov S., Borovikova V. Methodological foundations of information security research // *Social & Legal Studios*. 2023. Vol. 6, No. 1. P. 49–55. doi: <https://doi.org/10.32518/sals1.2023.49>.

19. Stratehiia informatsiinoi bezpeky: Zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 28.12.2021 r. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (date of access: 02.01.2024).

20. Skrynkovskyy R. M., Petkov S. V., Khmyz M. V., Dalyk V. P., Kataiev A. V., Ilchyshyn S. M. Vplyv rosiisko-ukrainskoi viiny na turystychnu haluz v Ukraini ta sviti // *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seria: "Ekonomichni nauky"*. 2023. № 9(77), t. 2. S. 140–153. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-9-9075>.

21. Skrynkovskyy R. M., Koziar R. Y., Petkov S. V., Khytra O. L., Komisarov O. H. Derzhavna okhorona posadovykh osib v Ukraini v umovakh voiennoho stanu // *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seria: "Iurydychni nauky"*. 2023. № 5(63). S. 109–119. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-5-8867>.

22. Skrynkovskyy R. M., Tsyuh S. I., Protseviat O. S., Tyrkalo Y. Y., Horbonos F. V. Tendentsii i problemy u sferi budivnytstva Ukrainy v umovakh viiny // *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seria: "Ekonomichni nauky"*. 2022. № 7(63). S. 63–71. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2022-7-8146>.

23. Skrynkovskyy R. M., Horbonos F. V., Tsyuh S. I., Khmyz M. V., Protseviat O. S., Kniaz S. V. Tendentsii i pytannia prodovolchoi bezpeky Ukrainy v umovakh viiny // *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seria: "Ekonomichni nauky"*. 2022. № 8(64). S. 38–48. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2022-8-8196>.

24. Skrynkovskyy R. M., Mazur Y. M., Koziar R. Y., Petkov S. V., Chystokletov L. H. Osoblyvosti roboty sudiv Ukrainy v umovakh voiennoho stanu // *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seria: "Iurydychni nauky"*. 2023. № 4(62). S. 51–59. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-4-8832>.

25. Istoriia Ukrainy bez mifiv: heneza natsionalnoi stiikosti kriz pryzmu naukovykh doslidzhen: monohrafiia / Bodnarchuk O., Vanovska I., Karaivanov M., Kolomoiets O., Kolomoiets S., Petkov S., Popkov B., Trubchaninov M., Khan Y.; za zah. red. B. Popkova, S. Petkova. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 2024. 280 s.

26. Rik viiny za svobodu: Voienno-istorychni narys rosiisko-ukrainskoi viiny (24.02.2022–24.02.2023) u chotyrokhn knykh. Knyha I / Aparat Holovnokomanduvacha Zbroinykh Syl Ukrainy, Heneralnyi shtab Zbroinykh Syl Ukrainy ta Tsentr doslidzhen voiennoi istorii Zbroinykh Syl Ukrainy; holova robochoi hrupy: heneral V. Zaluzhnyi. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 2023. 270 s.

27. Rik viiny za svobodu: Voienno-istorychni narys rosiisko-ukrainskoi viiny (24.02.2022–24.02.2023) u chotyrokhn knykh. Knyha II / Ministerstvo oborony Ukrainy, Aparat Holovnokomanduvacha Zbroinykh Syl Ukrainy, Heneralnyi shtab Zbroinykh Syl Ukrainy ta Tsentr doslidzhen voiennoi istorii Zbroinykh Syl Ukrainy; holova robochoi hrupy: heneral V. Zaluzhnyi. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 2023. 198 s.

28. Rik viiny za svobodu: Voienno-istorychni narys rosiisko-ukrainskoi viiny (24.02.2022–24.02.2023) u chotyrokhn knykh. Knyha III / Ministerstvo oborony Ukrainy, Aparat Holovnokomanduvacha Zbroinykh Syl Ukrainy, Heneralnyi shtab Zbroinykh Syl Ukrainy ta Tsentr doslidzhen voiennoi istorii Zbroinykh Syl Ukrainy; holova robochoi hrupy: heneral V. Zaluzhnyi. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 2023. 198 s.

29. Zbroia rosiisko-ukrainskoi viiny 2022–2023 rokiv: Dovidnyk-kataloh osnovnykh zrazkiv ozbroiennia ta viiskovoi tekhniki yaki zastosovuvalsia protyborchymy storonamy pid chas vidsichi shyrokomasshtabnoho vtorhnennia rf v Ukrainu (24.02.2022–30.06.2023) / Ministerstvo oborony Ukrainy, Aparat Holovnokomanduvacha Zbroinykh Syl Ukrainy, Heneralnyi shtab Zbroinykh Syl Ukrainy, Tsentr doslidzhen voiennoi istorii Zbroinykh Syl Ukrainy; holova robochoi hrupy: heneral V. Zaluzhnyi. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 2023. 243 s.

30. Abramova Yu. Ukraina initsiiuie protses vykliuchennia Rosii z OON, — zaiava MZS // *Materialy zahalnoukrainskoho saituv novyn "TSN.ua" (Televiziinoi sluzhby novyn, shcho vykhodyt na telekanali "1+1")*. 26.12.2022. URL: <https://tsn.ua/svit/ukrayina-iniciyuye-proces-viklyuchennya-rosiyi-z-oon-zayava-mzs-2230984.html> (date of access: 02.01.2024).

31. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (date of access: 02.01.2024).

32. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnia 2016 roku “Pro Doktrynu informat-siinoi bezpeky Ukrainy”: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.02.2017 r. № 47/2017 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text> (date of access: 02.01.2024).

33. Malashko O. Y., Yesimov S. S. Zmist derzhavnoi diialnosti iz zabezpechennia informat-siinoi bezpeky // *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal “Internauka”*. 2020. № 15(95), t. 1. S. 46–54. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2020-15-6341>.

34. Pro zakhyst informatsii v informat-siino-komunikatsiinykh systemakh: Zakon Ukrainy vid 05.07.1994 r. № 80/94-BP (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-ep#Text> (date of access: 02.01.2024).

35. Pro zakhyst personalnykh danykh: Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 r. № 2297-VI (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (date of access: 02.01.2024).

36. Pro krytychnu infrastrukturu: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 r. № 1882-IX (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text> (date of access: 02.01.2024).

37. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ekonomichnoi stratehii na period do 2030 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.03.2021 r. № 179 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-n#Text> (date of access: 02.01.2024).

Кузьмін Андрій Ренатович

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня

кафедри конституційного та адміністративного права

Національного авіаційного університету

Kuzmin Andrii

PhD Student of the Department of Constitutional and Administrative Law

National Aviation University

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9597

ДОГОВОРИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА МІЖНАРОДНИМИ ФІНАНСОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ, ЯК ДЖЕРЕЛО ФІНАНСОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

AGREEMENTS BETWEEN UKRAINE AND INTERNATIONAL FINANCIAL ORGANIZATIONS AS A SOURCE OF FINANCIAL LAW OF UKRAINE: THEORETICAL ASPECTS

Анотація. У науковій статті автор здійснює всебічний аналіз кредитних та гарантійних угод, які є ключовими елементами міжнародної фінансової взаємодії України. Стаття розкриває багатовимірність та складність цих угод, їх юридичний статус, а також вплив на формування та розвиток фінансового права в країні. Автор детально аналізує правову природу кредитних та гарантійних угод, висвітлюючи їх ознаки як специфічного виду джерел фінансового права. Робота зосереджує увагу на ідентифікації особливостей цих угод, серед яких цільове призначення фінансування, умовність, а також механізми реалізації та виконання. Аналіз поняття та структури джерел фінансового права дозволяє визначити місце та значення міжнародних фінансових угод у правовій системі України. Автор ретельно досліджує правові рамки, в яких функціонують кредитні та гарантійні угоди, розглядаючи їх як інструменти міжнародної співпраці, що здійснюються в умовах строгого правового регулювання. Важливу роль відіграють аналіз умов та обов'язків, що накладаються на Україну в рамках таких угод, та оцінка механізмів їх виконання, що включають процедури контролю, моніторингу та відповідності міжнародним стандартам. У контексті взаємодії національного фінансового законодавства з міжнародними угодами, автор звертає увагу на процеси адаптації законодавства та внесення змін, що вимагаються для виконання міжнародних зобов'язань. Це включає реформування бюджетної системи, удосконалення механізмів управління державним боргом, регулювання фінансових ринків, а також забезпечення прозорості та ефективності використання фінансових ресурсів. Дослідження надає цінний аналіз впливу кредитних та гарантійних угод на економічний розвиток та фінансову стабілізацію України. Автор підкреслює, що ці угоди є не лише інструментами залучення фінансових ресурсів, а й каталізаторами структурних змін та реформ, що сприяють інтеграції України до глобальної економічної системи. Завершуючи, стаття наголошує на важливості глибокого розуміння правових, економічних та соціальних аспектів функціонування кредитних та гарантійних угод, їх ролі у формуванні фінансового права та впливу на загальну правову систему України.

Ключові слова: міжнародні фінансові організації, фінансове право, міжнародний договір, джерела фінансового права, кредитні угоди.

Summary. In the scientific article the author carries out a comprehensive analysis of credit and guarantee agreements, which are key elements of Ukraine's international financial interaction. The article reveals the multidimensionality and complexity of these agreements, their legal status, as well as their influence on the formation and development of financial law in the country. The author analyzes in detail the legal nature of credit and guarantee agreements, highlighting their features as a specific type of sources of financial law. The work focuses on identifying the features of these agreements, including the purpose of funding, conditionality, as well as implementation and enforcement mechanisms. Analysis of the concept and structure of sources of financial law allows to determine the place and significance of international financial agreements in the legal system

of Ukraine. The author carefully examines the legal framework in which credit and guarantee agreements operate, considering them as instruments of international cooperation, carried out under conditions of strict legal regulation. An important role is played by the analysis of the conditions and obligations imposed on Ukraine within the framework of such agreements and the assessment of their implementation mechanisms, which include procedures for control, monitoring and compliance with international standards. In the context of the interaction of national financial legislation with international agreements, the author draws attention to processes of adaptation of legislation and introduction of changes required to fulfill international obligations. This includes reforming the budget system, improving public debt management mechanisms, regulating financial markets, and ensuring transparency and efficiency in the use of financial resources. The study provides a valuable analysis of the impact of credit and guarantee agreements on the economic development and financial stabilization of Ukraine. The author emphasizes that these agreements are not only instruments for attracting financial resources, but also catalysts for structural changes and reforms that contribute to the integration of Ukraine into the global economic system. In conclusion, the article emphasizes the importance of a deep understanding of the legal, economic and social aspects of the functioning of credit and guarantee agreements, their role in the formation of financial law and influence on the general legal system of Ukraine.

Key words: international financial organizations, financial law, international agreement, sources of financial law, credit agreements.

Постановка проблеми. Глобалізація фінансових ринків та зростаюча інтеграція України у світову економіку зумовлюють необхідність уважного аналізу та правового регулювання міжнародних фінансових угод. В даних умовах, розуміння юридичної природи та механізмів впровадження міжнародних фінансових угод стає ключовим для забезпечення стабільності та сталого розвитку країни.

Другим аспектом є нагальна потреба у вивченні та удосконаленні правових механізмів фінансового регулювання в Україні. Це включає аналіз правової бази, наявних нормативних документів та практики їх застосування з метою виявлення можливостей для оптимізації та гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та угодами.

Третім фактором є специфіка самої України як країни, яка в умовах воєнного стану, занепаду економіки, повної залежності функціонування країни від іноземного капіталу, перебуває у процесі економічних та правових реформ, зміцнення демократичних інститутів та розбудови правової держави. В цьому контексті кредитні та гарантійні угоди з міжнародними фінансовими організаціями виступають не лише як джерела фінансування, а й як інструменти зміни існуючого законодавства, які є обов'язковим фактором виконання кредитних, гарантійних та інших категорій угод, між Україною та міжнародними фінансовими організаціями.

Інший аспект пов'язаний з потребою в аналізі та оцінці впливу міжнародних фінансових угод на соціально-економічний розвиток України, оскільки ці угоди мають значний вплив на бюджетну політику, інвестиційний клімат та загальну економічну ситуацію в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження договорів між Україною та міжнародними фінансовими організаціями та джерел фінансового права України приділяли увагу у своїх працях такі вчені, як Бандурка О. М., Гетманець О. П., Жорнокуй Ю. М. [1], Ковалів М. В.,

Єсімов С. С., Проць І. М., Скриньковський Р. М., Лозинський Ю. Р. [2], Воронова Л. К. [3], Пархоменко Н. М. [4], Вайцеховська О. Р. [6], Устинова І. П. [10] та інші.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням цієї статті є аналіз діючих кредитних угод, інших категорій договорів між Україною та міжнародними фінансовими організаціями, визначення їх статусу, як специфічних джерел фінансового права України.

Виклад основного матеріалу. Однією із характерних ознак сучасної держави є розвиток в умовах глобальної економіки та геополітичних трансформацій, однак для забезпечення стійкого економічного росту та фінансової стабільності, виникає необхідність активної співпраці з міжнародними фінансовими організаціями, такими як Міжнародний валютний фонд (МВФ), група Світового банку, Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Міжнародна асоціація розвитку (МАР), Міжнародна фінансова корпорація (МФК), Багатостороння агенція з гарантій інвестицій (БАГІ), Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних спорів, (МЦУІС) та іншими. Особливо міжнародна фінансова підтримка України стала актуальною після початку російської агресії в 2022 року. Міжнародні фінансові організації відіграють вирішальну роль у формуванні економічних стратегій і політик на національному рівні. Ця співпраця передбачає укладання складних та об'ємних договорів, які регулюють умови фінансової підтримки, реформ та програм розвитку. Ці договори не тільки забезпечують фінансову підтримку та технічну допомогу, але й виступають як основа для впровадження реформ, спрямованих на підвищення ефективності економіки, забезпечення прозорості управління та підтримки стійкого розвитку.

Правовий аспект укладення та виконання таких договорів є надзвичайно важливим, оскільки він визначає права та обов'язки сторін, а також механізми акумуляції грошових фондів коштів

з приводу створення, розподілу та використання грошових фондів коштів; в деяких випадках визначає порядок регулювання спорів. З наукової точки визначення поняття джерел фінансового права розглядалося великою кількістю науковців. Так, наприклад, на думку О. П. Гетманець, джерела (форми) права — це офіційні способи зовнішнього вираження і закріплення норм права. Виходячи з цього, джерела фінансового права є офіційними способами зовнішнього вираження і закріплення норм фінансового права [1, с. 38]. Такої ж думки приримуються Ковалів М. В. та Єсімов С. С., які вказують, що джерела фінансового права — це форми встановлення і вираження (об'єктивізації) фінансово-правових норм, що видаються компетентними органами держави та місцевого самоврядування і становлять певну систему [2, с. 28]. Схоже визначення надають Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Пришва, які визначають джерела фінансового права як форми вираження правотворчої діяльності держави, що включає прийняття компетентними державними органами нормативних актів, які встановлюють норми фінансового права [3, с. 31].

Погоджуючись з даними визначеннями, варто зазначити, що джерелами фінансового права є ті документи, акти, норми та інші юридичні джерела, які визначають правила та принципи регулювання фінансових відносин у суспільстві. Ці джерела надають правову основу для формування, використання та контролю фінансових ресурсів, а також встановлюють права та обов'язки суб'єктів фінансових правовідносин. Джерела фінансового права включають в себе законодавство, міжнародні договори, постанови та рішення органів виконавчої влади, судову практику та інші нормативно-правові акти, які регулюють фінансові відносини на різних рівнях правової системи.

Що стосується основних ознак джерел фінансового права, то відповідно до думок Коваліва М. В., Єсімова С. С., Проця Р. М., джерела фінансового права мають такі характерні ознаки: формальна визначеність; нормативність; загальнообов'язковість; юридична сила; загальновідомість; системність; видання уповноваженим органом (законність) [2, с. 28]. Необхідно зазначити, що названі характеристики є загальними, оскільки вони однаковою мірою властиві й джерелам інших галузей права. М. Пархоменко стверджує, що не існує загального підходу до визначення ознак джерел права. Його бачення ознак схоже з вищевказаним. Він вважає, що найважливішими серед цих ознак є: офіційна форма вираження і закріплення волі суб'єктів правотворчості; особливий порядок виникнення; обов'язковість та державна гарантованість; формальність; нормативність; юридична сила; ієрархічність; системність; стабільність; дія в часі, просторі та щодо кола осіб [4, с. 51]. Отже,

підсумовуючи наведені погляди правників, можна виокремити такі характерні ознаки джерел фінансового права:

1. Нормативність — джерела фінансового права містять норми права, тобто розпорядження, що мають загальний характер, та є обов'язковими для всіх суб'єктів фінансових правовідносин. Ці норми регулюють порядок формування, розподілу та використання фінансових ресурсів держави та місцевих бюджетів.

2. Офіційність — норми фінансового права фіксуються в офіційних джерелах, як-от закони, підзаконні акти, міжнародні договори. Ці документи приймаються або затверджуються уповноваженими на те державними органами і мають найвищу юридичну силу.

3. Системність — норми, що становлять фінансове право, утворюють систему, де кожна норма взаємопов'язана з іншими. Це забезпечує цілісність та ефективність правового регулювання фінансових відносин.

4. Ієрархічність — джерела фінансового права мають певну ієрархію. На верхніх щаблях знаходяться Конституція України та міжнародні договори, на наступних щаблях — закони України, а далі — підзаконні нормативні акти.

5. Динамічність — джерела фінансового права здатні до зміни та розвитку. Це зумовлено необхідністю адаптації до змінних економічних умов, міжнародних зобов'язань та внутрішніх потреб країни.

6. Специфіка предмета регулювання — вони спрямовані на врегулювання фінансових відносин, пов'язаних із формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів.

7. Обов'язковість — норми, що містяться в джерелах фінансового права, мають обов'язковий характер для всіх учасників фінансових відносин, забезпечуючи таким чином правопорядок у фінансовій сфері.

Характеризуючи договори між Україною та Міжнародними фінансовими організаціями як джерела фінансового права України, варто зазначити, що вони відносяться до певних аспектів публічної фінансової діяльності та встановлюють права та обов'язки суб'єктів у фінансових правовідносинах. Для них характерний нормативний підхід, який виключає індивідуалізацію щодо конкретних суб'єктів та вимагає їх обов'язкового виконання. Зазвичай такі договори укладаються з метою забезпечення публічних інтересів, і фінансове законодавство передбачає процедури їх укладання, а також заборону односторонньої зміни або відмови від виконання умов договору. Крім того, обов'язковим є офіційне оприлюднення таких договорів. Їхні особливості характеризують систему використання міжнародних договорів в законодавстві України наступним чином:

1. Включення міжнародних договорів до системи законодавства України визначається Конституцією України, що підтверджує їхню важливість та юридичний статус в країні.

2. Норми міжнародних договорів, згода на обов'язковість застосування яких надана Верховною Радою України, зазвичай не мають безпосередньої юридичної сили в Україні. Для їхнього застосування необхідно видання внутрішньодержавних актів. Це є обов'язковою ознакою прийняття міжнародної угоди. Такої ж думки приримуються Сьох К. Й. Та Гультай М. М., які зазначають, що прийняття державою зобов'язань на підставі міжнародного договору вимагає внесення змін до національного законодавства. Це може стосуватися двох різних сфер: з одного боку, норми міжнародного договору можуть спрямовуватися на зміну положень приватного права, а з іншого боку, вони можуть ставити завдання щодо перегляду публічно-правової структури держави, наприклад, у сфері оподаткування [5, с. 11].

3. У випадках, коли міжнародним договором встановлено інше правило поведінки, ніж закріплене законом України, застосовується пріоритет норм міжнародного договору. Це означає, що в разі конфлікту між міжнародним договором і внутрішнім законом, діють положення договору.

4. Україна має бути учасником даного міжнародного договору, щоб зобов'язання, передбачені ним, були обов'язковими для країни.

5. Ці угоди зазвичай стосуються таких аспектів, як зовнішня торгівля, валютний контроль, фінансова допомога та позики. Вони можуть бути поділені на декілька груп:

- платіжно-розрахункові угоди (ці угоди зазвичай включають механізми для здійснення міжнародних платежів та розрахунків; вони можуть визначати, яким чином та у якій валюті будуть проводитись платежі між країнами);
- податкові угоди (ці угоди регулюють податкові відносини між країнами, зокрема уникнення подвійного оподаткування та обмін податковою інформацією);
- валютні угоди (вони охоплюють правила та регуляції, пов'язані з валютними операціями, включаючи валютний контроль та обмінні курси);
- кредитні угоди (ці угоди стосуються надання та отримання фінансової допомоги та позик між країнами, визначаючи умови та процедури таких угод).

Залежно від суб'єктів, на які поширюється вплив цих угод, вони можуть бути поділені на різні види, наприклад, угоди, які стосуються лише державних органів, або ті, що включають приватний сектор. Ключовим аспектом цих угод є створення стабільного та передбачуваного правового середовища, яке сприяє ефективному економічному співробітництву між країнами.

Досить велику ланку в класифікації міжнародних угод, займають двосторонні міжнародні договори з фінансових питань. До цієї групи належать:

- угоди, що регулюють двостороннє фінансове співробітництво (наприклад, Угода між Урядом України і Урядом Сполучених Штатів Америки про сприяння капіталовкладенням від 1992 р., Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Королівства Норвегія про технічне та фінансове співробітництво від 2016 р.);
- угоди, що закріплюють правові норми і процедури для підтримки та спрощення різного роду проектів і програм між двома країнами. Також до названого виду належить цілий масив двосторонніх угод про уникнення подвійного оподаткування (наприклад, Конвенція між Урядом України і Урядом Французької Республіки про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно від 1997 р. та інші).

Також важливою категорією міжнародних договорів є гарантійні угоди. Вони включають зобов'язання Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР) як гаранта для іноземних інвестицій на території держав, що підписали ці угоди. Умовою для укладення таких договорів може бути наявність певних кредитно-проектних умов. Крім того, гарантійні угоди можуть бути укладені з країнами-членами або приватними інвесторами від Міжнародної фінансової корпорації.

Окремою категорією можуть також виступати договори між державами та міжнародними фінансовими організаціями, які є найбільш численними серед двосторонніх фінансових угод. Прикладами двосторонніх фінансових договорів між державами індивідуально визначеного характеру є угоди про позики та фінансову допомогу, наприклад, кредитна угода між Україною як позичальником та Європейським Союзом як кредитором (в рамках макрофінансової допомоги).

Поширеним типом міжнародних угод, укладених з Міжнародними фінансовими організаціями (зокрема з МВФ або групою Світового Банку) є кредитні договори. Такі кредитні договори класифікуються на програмно-кредитні та проектно-кредитні, в залежності від цілей кредитування. Їх унікальність полягає в тому, що вони часто підписуються разом з іншими угодами. Механізми фінансування МВФ, фактично, ні формально, ні структурно не належать до системи міжнародних договорів, а виступають особливим правовим механізмом у формі односторонніх рішень щодо надання фінансування країні-члену; за змістом домовленостей не належать до кредитних договорів, а є купівлею-продажем відповідної валюти, хоча за функціональним призначенням подібні кредитним договорам [6, с. 190]. Для детальної характеристики такого виду угод, можна розглянути прийняту

в 2023 році нову Програму в рамках Механізму розширеного фінансування (EFF) між Україною та МВФ.

Необхідно зазначити, що основні напрямки співпраці України та Національного банку України з МВФ включають наступні аспекти:

- 1) реалізація програм підтримки платіжного балансу, таких як програми «stand-by» та механізм розширеного фінансування;
- 2) проведення щорічних консультацій;
- 3) надання технічної допомоги;
- 4) здійснення інших заходів та проектів у межах членства в МВФ.

Ці напрямки визначають області співпраці між Україною, Національним банком України та МВФ, спрямовані на підтримку фінансової стабільності та розвитку країни. Внаслідок збройного вторгнення Російської Федерації в Україну, представники української держави звернулися до Міжнародного валютного фонду з запитом про надання невідкладної фінансової допомоги в розмірі 1,4 мільярда доларів США за допомогою Інструменту прискореного фінансування (RFI). Виконавча рада МВФ 9 березня 2022 року прийняла відповідне рішення. Дану програму продовжували протягом всього 2022 року, однак отримана допомога не відповідала потребам реальних видатків, тому 31 березня 2023 року Програма Механізму розширеного фінансування була затверджена Виконавчою радою МВФ і спрямована на розв'язання таких завдань протягом чотирьох років:

- 1) Вирішення проблем з платіжним балансом та відновлення середньострокової стійкості на зовнішньому фронті.
- 2) Відновлення фіскальної та боргової стійкості.
- 3) Забезпечення середньострокової зовнішньої стійкості.
- 4) Одночасне сприяння довгостроковому економічному зростанню в контексті післявоєнної відбудови та підготовки до процесу вступу до Європейського Союзу [7]. У межах цієї програми фонд погодився виділити Україні кредит у розмірі 577% від її квоти в МВФ — 11,6 млрд. СПЗ або 15,6 млрд. дол. за поточним курсом [8]. На сьогоднішній день, за умовами цієї програми, наша країна взяла на себе такі зобов'язання:

1. Оновити існуючі методи управління державними інвестиціями та створити план дій для них до кінця грудня 2023 року.

2. Затвердити Стратегію національних доходів до завершення грудня 2023 року.

3. Прийняти законодавчі зміни, спрямовані на збільшення інституційної самостійності та продуктивності САП, перетворивши його на незалежну юридичну особу до кінця грудня 2023 року.

4. Збільшити доходи на 0,5% від ВВП для включення в бюджет 2024 року до кінця лютого 2024 року.

5. Модернізувати процесуальний кодекс для оптимізації розгляду справ у першій інстанції одним антикорупційним суддею або колегією з трьох суддів до кінця березня 2024 року.

6. Визначити заборгованість централізованих теплопостачальних компаній до кінця червня 2024 року.

7. Перезапустити Бюро економічної безпеки до кінця червня 2024 року.

8. Впровадити методiku оцінювання наглядних ризиків для визначення пріоритетів у наглядовій діяльності до кінця червня 2024 року.

9. Виконати аналіз ефективності податкових пільг, включаючи їх вплив на бюджет до кінця липня 2024 року.

10. Затвердити законодавство про створення нового суду для розгляду адміністративних справ проти державних органів до кінця липня 2024 року.

11. Розробити політику управління державною власністю на держпідприємствах, політику дивідендів та стратегію приватизації до кінця серпня 2024 року.

12. Завершити незалежний аудит ефективності Національного антикорупційного бюро до кінця вересня 2024 року.

13. Визначити ключові державні компанії, які постраждали від війни, та оцінити потенційні фіскальні та квазіфіскальні витрати до кінця вересня 2024 року.

14. Переоцінити політику середньострокового державного планування в співпраці з МВФ до кінця жовтня 2024 року.

15. Внести зміни до державних інвестиційних програм до грудня 2024 року.

16. Розробити концепцію реабілітації банків, перенесену на грудень 2024 року.

17. Зберегти банки з переважною державною власністю під управлінням Міністерства Фінансів та передати несистемні націоналізовані банки до Фонду гарантування вкладів (продовжити процес) [9].

Міжнародні фінансові організації, які є спеціальними суб'єктами фінансових відносин в Україні, відіграють важливу роль у підтримці економічних реформ в Україні та залученні фінансових ресурсів. Вони використовуються особливо для великих внутрішніх економічних проектів, технічної допомоги та прямих інвестицій в Україну [10, с. 115]. Можна констатувати, що виходячи з вказаних положень, договори між Україною та Міжнародними фінансовими організаціями підпадають під ознаки джерел фінансового права України. Виходячи з критерію нормативності, кредитні та гарантійні договори містять норми, що регулюють конкретні фінансові відносини між сторонами. Ці документи встановлюють права та обов'язки учасників договору, умови надання та повернення кредитів, а також заходи гарантій. Хоча вони не є нормативними правовими актами у традиційному

розумінні, їх положення впливають на порядок формування та використання фінансових ресурсів, підкоряючись загальним принципам та нормам фінансового права. Вони мають ознаку офіційності, так як ці договори укладаються на офіційному рівні між державою та міжнародними організаціями та вимагають ратифікації на рівні національного законодавства, що надає їм офіційного статусу. Вони стають частиною правової системи України після їх офіційного опублікування та набрання чинності. Також кредитні та гарантійні договори займають певне місце в ієрархії джерел фінансового права. Вони йдуть за міжнародними договорами та законами України, на підставі яких і укладаються, та мають бути узгоджені з вищими нормами права. Умови кредитних та гарантійних договорів можуть змінюватись в залежності від економічної ситуації, потреб країни та умов співпраці з міжнародними фінансовими організаціями. Це показує їх здатність до адаптації та динамічного розвитку відповідно до умов, що змінюються (можна це побачити при аналізі умов, які надавалися МВФ до України на початку березня 2023 року, та в кінці грудня 2023 року). Положення кредитних та гарантійних договорів є обов'язковими для сторін, які підписали договір, та для України як держави, вони мають юридичну силу після ратифікації та набрання чинності, що забезпечує виконання зобов'язань та дотримання фінансового порядку.

Висновки. Хоч кредитні угоди з МВФ та іншими міжнародними фінансовими організаціями не є джерелами фінансового права у традиційному розумінні, вони мають значний вплив на економічну політику та фінансову систему країни. Умови, передбачені цими договорами, часто вимагають внесення змін до національного законодавства, щоб відповідати зобов'язанням за договором. Таким чином, їхній вплив на фінансове право і право систему може бути непрямим, але суттєвим.

Підсумовуючи вищенаведене, можна чітко вказати, що правові інструменти, які складають основу фінансового права, служать регуляторами фінансових відносин у суспільстві. Вони визна-

чають законодавчий каркас для створення, використання, та нагляду за фінансовими активами і водночас встановлюють права та обов'язки та права учасників фінансових відносин. Фінансове право базується на широкому спектрі нормативних документів, включно з законами, міжнародними угодами, директивами виконавчої влади, судовими рішеннями та іншими регулятивними актами, що охоплюють фінансові аспекти на всіх рівнях правової структури.

Хоча угоди та ухвалені програми з МВФ власне не є джерелами фінансового права у традиційному розумінні, їх вплив на національне законодавство та фінансову систему країни робить їх значним чинником у розвитку та трансформації фінансового права. Ця взаємодія наголошує на важливості міжнародних фінансових відносин та міжнародного права в контексті національного законодавства та політики. Кредитні та гарантійні угоди між Україною та міжнародними фінансовими організаціями мають низку специфічних ознак, які чітко відрізняють їх від інших джерел фінансового права. Ці ознаки обумовлені унікальною природою таких договорів: кредитні та гарантійні угоди часто мають конкретне цільове призначення, наприклад, фінансування конкретних проектів або програм розвитку, підтримку структурних реформ, або надання стабілізаційних коштів для балансу платежів; відмінно від внутрішніх джерел фінансового права, таких як закони чи нормативно-правові акти, кредитні та гарантійні угоди є частиною міжнародного права і вимагають ратифікації для набуття юридичної сили в національному правопорядку; зобов'язання, що випливають із цих угод, специфічні і часто мають більш строгий характер порівняно з іншими джерелами фінансового права, оскільки вони включають міжнародні зобов'язання та спеціалізовані умови.

Таким чином, кредитні та гарантійні договори між міжнародними фінансовими організаціями та Україною мають свою специфіку, але при цьому вони інтегровані у систему джерел фінансового права України та відповідають його основним науковим ознакам.

Література

1. Фінансове право : підручник / за заг. ред. О. П. Гетманець; Ф59 [Бандурка О. М., Гетманець О. П., Жорнокуй Ю. М. та ін.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 392 с. С. 38.
2. Фінансове право України : навчальний посібник / [М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, І. М. Проць, Р. М. Скриньковський, Ю. Р. Лозинський]. Львів : СПОЛОМ, 2022. 394 с. С. 28.
3. Фінансове право України : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / [Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Пришва та ін.]. К. : Правова єдність, 2009. 395 с.
4. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія. К. : ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2008. 336 с.

5. Сьох К.Я., Гультай М.М. Імплементация нормативно-правових актів європейського союзу в національне законодавство України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 82–84. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/18>.

6. Вайцеховська О.Р. Міжнародний фінансовий правопорядок: теоретичні засади та сучасний стан розвитку : монографія. Чернівці : Друк Арт, 2019. 560 с.

7. Вінокуров Я. Історичне рішення. Як нова програма МВФ дозволить Україні залучити понад 50 мільярдів доларів. *Економічна правда*. 2023. URL: <http://tinyurl.com/2kh3y53w> (дата звернення: 22.01.2024).

8. Request for an extended arrangement under the extended fund facility and review of program monitoring with board involvement—press release; staff report; and statement by the executive director for Ukraine. 2023. 167 p.

9. Угода з МВФ: що Україна пообіцяла зробити в рамках програми на \$15,6 мільярда. *Економічна правда*. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/04/3/698703/> (дата звернення: 22.01.2024).

10. Ustynova I., Uryadko M. Interaction factors of ukraine in the area of inter-state financial cooperation. *Scientific Works of National Aviation University. Series: Law Journal «Air and Space Law»*. 2021. Т. 4, № 61. С. 111–117. doi: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.61.16357>.

References

1. Finansove pravo: pidruchnyk / za zah. red. O.P. Hetmanets; F59 [Bandurka O.M., Hetmanets O.P., Zhornokui Yu. M. ta in.]; MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2017. 392 s. S. 38.

2. Finansove pravo Ukrainy: navchalnyi posibnyk / [M.V. Kovaliv, S.S. Yesimov, I.M. Prots, R.M. Skrynkovskiy, Yu.R. Lozynskiy]. Lviv: SPOLOM, 2022. 394 s. S. 28.

3. Finansove pravo Ukrainy: navch. posibnyk dlia stud. vyshch. navch. zakl. / [L.K. Voronova, M.P. Kucheriavenko, N.Yu. Pryshva ta in.]. K.: Pravova yednist, 2009. 395 s.

4. Parkhomenko N.M. Dzherela prava: problemy teorii ta metodolohii: monohrafiia. K.: TOV “Vyd-vo “Iurydychna dumka”, 2008. 336 s.

5. Sokh K.Ia., Hultai M.M. Implementatsiia normatyvno-pravovykh aktiv yevropeiskoho soiuzu v natsionalne zakonodavstvo Ukrainy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2022. № 6. С. 82–84. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/18>.

6. Vaitsekhovska O.R. Mizhnarodnyi finansovyi pravoporiadok: teoretychni zasady ta suchasnyi stan rozvytku: monohrafiia. Chernivtsi: Druk Art, 2019. 560 s.

7. Vinokurov Ya. Istorychne rishennia. Yak nova prohrama MVF dozvolyt Ukraini zaluchyty ponad 50 miliardiv dolariv. *Ekonomichna pravda*. 2023. URL: <http://tinyurl.com/2kh3y53w> (date of access: 22.01.2024).

8. Request for an extended arrangement under the extended fund facility and review of program monitoring with board involvement—press release; staff report; and statement by the executive director for Ukraine. 2023. 167 p.

9. Uhoda z MVF: shcho Ukraina poobitsiala zrobyty v ramkakh prohramy na \$15,6 miliarda. *Ekonomichna pravda*. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/04/3/698703/> (date of access: 22.01.2024).

10. Ustynova I., Uryadko M. Interaction factors of ukraine in the area of inter-state financial cooperation. *Scientific Works of National Aviation University. Series: Law Journal “Air and Space Law”*. 2021. Т. 4, № 61. С. 111–117. doi: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.61.16357>.

УДК 342.1:352

Курило Володимир Іванович

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України,
завідувач кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Kurylo Volodymyr

*Doctor of Science of Law, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
Honored Lawyer of Ukraine,
Head of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0003-1268-801X*

Мушенко Віктор Васильович

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та процесу
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Mushenok Viktor

*Doctor of Science of Law, Professor,
Professor of the Department of Administrative Law and Process
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0003-0411-7567*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9572

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРЕДСТАВНИКАМИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

LEGAL PRINCIPLES OF EXECUTION OF AUTHORITIES BY REPRESENTATIVES OF LOCAL GOVERNMENT BODIES UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

Анотація. У статті досліджено нормативно-правові акти, що регулюють виконання повноважень депутатами місцевих рад, сільськими (селищними) та міськими головами і їх заступниками, секретарями відповідних рад, іншими посадовими особи місцевого самоврядування в умовах правового режиму воєнного стану на тимчасово окупованих територіях нашої держави. Здійснено аналіз доктринальних позицій щодо особливостей діяльності органів місцевого самоврядування, реалізації їх повноважень у період до та після початку війни. Визначено доцільним дослідження наявності чи відсутності правових підстав щодо відмови від виконання своїх повноважень та уникнення вчинення зради та колабораціонізму представниками органів місцевого самоврядування на тимчасово окупованих територіях. В результаті аналізу законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. ст. 78, 79), «Про правовий режим воєнного стану» (ст. 50), «Про службу в органах місцевого самоврядування» (ст. 20) встановлено відсутність повноважень депутатів місцевих рад щодо саморозпуску та можливостей самостійного відсторонення себе сільськими, селищними, міськими головами, секретарями відповідних рад та іншими посадовими особами місцевого самоврядування від виконання своїх повноважень на тимчасово окупованих територіях. На підставі аналізу Кримінального кодексу України (ст. ст. 111, 111-1) визначено правові наслідки добровільної співпраці чинних посадових осіб органів місцевого самоврядування із призначеними окупаційними військами представниками місцевої влади та безпосередньо з військами агресора, які кваліфіку-

ються як гії на підтримку ворога: державна зрада та колабораційна діяльність. Визначено можливим утримуватись від участі у роботі місцевої ради та діяльності її робочих та виконавчих органів на тимчасово окупованих територіях, що не вважається за чинним вітчизняним законодавством державною зрадою чи колабораційною діяльністю.

Ключові слова: голова територіальної громади, державна зрада, депутат місцевої ради, колабораційна діяльність, окупація, органи місцевого самоврядування, правовий режим воєнного стану.

Summary. The article examines the normative legal acts that regulate the exercise of powers by deputies of local councils, village (village) and city heads and their deputies, secretaries of the respective councils, and other officials of local self-government in the conditions of the legal regime of martial law in the temporarily occupied territories of our state. An analysis of the doctrinal positions regarding the peculiarities of the activities of local self-government bodies and the exercise of their powers in the period before and after the beginning of the war was carried out. It was determined to be appropriate to study the presence or absence of legal grounds for refusing to exercise their powers and avoiding committing treason and collaborationism by representatives of local self-government bodies in temporarily occupied territories. As a result of the analysis of the laws of Ukraine «On local self-government in Ukraine» (Articles 78, 79), «On the legal regime of martial law» (Article 50), «On service in local self-government bodies» (Article 20) it was established that there is no the powers of deputies of local councils regarding self-dissolution and the possibility of self-removal by village, settlement, city heads, secretaries of relevant councils and other officials of local self-government from exercising their powers in temporarily occupied territories. Based on the analysis of the Criminal Code of Ukraine (Articles 111, 111-1), the legal consequences of the voluntary cooperation of current officials of local self-government bodies with representatives of the local government assigned to the occupying forces and directly with the troops of the aggressor, which are qualified as actions in support of the enemy, are determined: state betrayal and collaborative activity. It has been determined that it is possible to refrain from participating in the work of the local council and the activities of its working and executive bodies in the temporarily occupied territories, which is not considered treason or collaborative activity under current national legislation.

Key words: head of the territorial community, treason, deputy of the local council, collaborative activity, occupation, local self-government bodies, legal regime of martial law.

Постановка проблеми. Поетапна реалізація основних засад Концепції реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади від 01.04.2014 [1], завершення у 2020 р. першого етапу адміністративної реформи децентралізації, проведення місцевих виборів на новій територіальній основі громад та районів, заклали основу ефективного функціонування в умовах воєнного стану такої самоорганізації суспільства в Україні, як місцеве самоврядування. Набутий досвід формування та удосконалення нормативно-правових засад децентралізації публічного управління та реалізації громадянським суспільством завдань реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади, а також перерозподіл організаційно-управлінських повноважень на користь органів місцевого самоуправління, відіграв досить важливу роль згуртованості членів територіальних громад щодо протидії ворожому вторгненню на територію нашої держави після 24.02.2022 р.

Наразі в Україні в умовах воєнного стану продовжується процес вдосконалення адміністративно-правових механізмів місцевої демократії щодо відкритості й прозорості діяльності органів місцевого самоврядування. Значною активністю відзначається робота цих органів у постраждалих від ворожої агресії територіальних громадах, які та після звільнені від окупації, розпочали відбудову власної інфраструктури власних громад, при цьому забезпечуючи обстеження пошкодженого житла, оцінювання збитків, отримання та розподіл від держави ресурсів для відшкодування завданої шкоди.

Однак, слід звернути увагу на той факт, що в результаті просування ворожих збройних формувань по території нашої держави, окремі населені пункти Київської, Харківської, Чернігівської, Херсонської та інших областей опинилися під тимчасовою російською окупацією. Виходячи з такого стану справ на тимчасово окупованих територіях, перед депутатами місцевих рад, сільськими (селищними) та міськими головами і їх заступниками, секретарями відповідних рад, іншими посадових осіб місцевого самоврядування виникла проблема неможливості належним чином виконання своїх повноважень.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблемні питання правовідносин функціонування органів місцевого самоврядування, реалізації їх повноважень у період до початку війни, а також в умовах правового режиму воєнного стану та відновлення місцевого самоврядування на деокупованих територіях досліджувало ряд вітчизняних науковців-правників таких як П. В. Діхтієвський, Ю. Ю. Бальцій, О. В. Батанов, І. А. Віштак, І. В. Дробуш, М. М. Іваненко, Т. О. Карабін, В. С. Кобрин, В. І. Курило, В. В. Мушенко, В. Й. Пашинський, К. В. Семчинський, О. М. Ситніченко, В. Д. Шаповал та інші.

Зокрема, Іваненко М. М. дослідив особливості та визначив перспективи адміністративно-правового регулювання органами місцевого самоврядування діяльності суб'єктів господарювання на території громад як основи публічно-приватного партнерства [2]. Курило В. І. та Мушенко В. В. провели

ряд комплексних досліджень організаційного та фінансового впливу органів місцевого самоврядування на стан розвитку територіальних громад [3]. Кобрин В. С. дослідив особливості реалізації повноважень посадовими особами територіальних громад в умовах правового режиму воєнного стану, визначив не врегульовані законодавством способи діяльності органів місцевого самоврядування у зв'язку з ворожим повномасштабним вторгненням [4] тощо.

Однак у працях названих вище та інших науковців, недостатньо дослідженими залишаються питання правового регулювання підстав та способів продовження виконання (чи відмови від виконання) представниками самоврядних органів своїх повноважень на тимчасово окупованих територіях.

Метою статті є здійснення аналізу законодавчого регулювання чинних приписів щодо виконання повноважень депутатами місцевих рад, сільськими (селищними) та міськими головами і їх заступниками, секретарями відповідних рад, іншими посадовими особи місцевого самоврядування в умовах окупації, а також визначення правових наслідків незаконної відмови таких осіб від виконання їх повноважень чи здійснення державної зради або колабораційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Запровадження в Україні воєнного стану, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII, означало встановлення особливого правового режиму на території держави та надання особливих повноважень як органам державної виконавчої влади так і органам місцевого самоврядування громад [5].

Незважаючи на те, що за Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 2102-IX [6], органи місцевого самоврядування продовжують виконання своїх обов'язків, однак їх повноваження зазнали трансформації відповідно до умов воєнного стану. Такі зміни стосуються розширення кола обов'язків: 1) утворення ради оборони; 2) забезпечення сприяння військовому командуванню у запровадженні та здійсненні оборонних та інших заходів; 3) співпраці з представниками Збройних Сил України (надалі — ЗСУ) та військовими адміністраціями; 4) погодження з органами виконавчої влади способів виконання окремих повноважень тощо.

Отже, діяльність депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів та їх заступників і секретарів відповідних рад на неокупованих територіях продовжувала здійснюватися у відповідності норм і приписів нормативно-правових актів, прийнятих органами державної влади до періоду та у періоду воєнного стану.

Верховна Рада України внесла ряд змін до Закону України «Про правовий режим воєнного

стану» [5] щодо забезпечення місцевого самоврядування у період дії воєнного стану. Зміни стосувалися врегулювання здійснення повноважень, спрощення процедури прийняття кадрових рішень щодо призначення на посади в апарат місцевого самоврядування та керівників комунальних структур тощо. Крім того, необхідність розв'язання складних проблем воєнного стану суттєво підвищила ефективність взаємодії між органами державної влади, керівництвом територіальних громад, представниками громадських організацій, волонтерів щодо підтримки ЗСУ, розміщення на підконтрольних територіях евакуйованого із зони бойових дій цивільного населення та господарюючих суб'єктів тощо.

Проте, звернемо увагу на той факт, що під час воєнних дій окремі населені пункти України перебували чи наразі перебувають під тимчасовою окупацією. У результаті чого виникли питання щодо можливості та механізмів виконання обов'язків депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів і їх заступників, секретарів відповідних рад на територіях окупованих громад щодо забезпечення життєдіяльності населення цих громад.

Здійснимо нормативно-правовий аналіз наявності чи відсутності повноважень депутатів місцевих рад (надалі — місцевих депутатів) щодо саморозпуску, а також можливостей самостійного відсторонення себе сільськими, селищними, міськими головами, їх заступниками, секретарями рад та іншими посадовими особами місцевого самоврядування від виконання своїх повноважень у разі захоплення ворогом відповідного населеного пункту та створення неможливих умов для виконання своїх повноважень на тимчасово окупованих територіях.

Звернемо увагу на чинний Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР [7], який містить виключний перелік підстав для дострокового припинення повноважень місцевих рад, сільських, селищних чи міських голів (надалі — місцевих голів), інших посадових осіб місцевого самоврядування.

Зокрема, згідно зі ст. 78 зазначеного вище Закону повноваження сільської, селищної, міської, районної в місті, районної, обласної ради можуть бути достроково припинені у випадках: 1) якщо рада прийняла рішення з порушенням Конституції України, інших законів, прав і свобод громадян, ігноруючи при цьому вимоги компетентних органів про приведення цих рішень у відповідність із законом; 2) якщо сесії ради не проводяться без поважних причин у встановлені законодавством строки, або рада не вирішує питань, віднесених до її відання; 3) передбачених законами України «Про військово-цивільні адміністрації» [8], «Про правовий режим воєнного стану» [5].

У ст. 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» міститься перелік обставин,

настання яких може бути підставою дострокового припинення повноважень місцевих голів: 1) звернення з особистою заявою про складення повноважень голови; 2) припинення громадянства; 3) набрання законної сили обвинувальним вироком; 3⁻¹) набрання законної сили рішенням суду про притягнення його до відповідальності за правопорушення, пов'язане з корупцією...; 3⁻²) набрання законної сили рішенням суду про визнання його активів... необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави; 4) відкликання з посади за народною ініціативою; 5) визнання його судом недієздатним, безвісно відсутнім або оголошення таким, що помер; 6) його смерті [7].

Повноваження місцевого голови та секретаря сільської, селищної, міської ради (за рішенням відповідної ради — ч. 5 ст. 50 [3]) можуть бути достроково припинені також у випадках, передбачених Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [5].

Розглянемо стан нормативно-правового регулювання відносин припинення повноважень чи виконання обов'язків інших посадових осіб місцевого самоврядування. У відповідності до ч. 1 ст. 20 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 № 2493-III, крім загальних підстав, передбачених Кодексом законів про працю України, служба в органах місцевого самоврядування припиняється на підставі і в порядку, визначених Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», цим та іншими законами України, а також у разі: 1) порушення посадовою особою місцевого самоврядування Присяги; 2) порушення умов реалізації права на службу в органах місцевого самоврядування; 3) виявлення або виникнення обставин, що перешкоджають перебуванню на службі, чи недотримання вимог, пов'язаних із проходженням служби в органах місцевого самоврядування; 4) досягнення посадовою особою граничного віку перебування на службі в органах місцевого самоврядування [9].

У відповідності до розпорядження Кабінету Міністрів України «Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні» № 181-р від 24.02.2022 р. у разі наявності можливості, посадові особи та працівники місцевого самоврядування, комунальних підприємств, установ та організацій мають виконувати свої посадові обов'язки, визначені законодавством та Планом запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану [10].

Визначивши на підставі аналізу нормативно-правових актів як джерел адміністративного права випадки правомірного чи протиправного припинення повноважень чи виконання обов'язків представниками органів місцевого самоврядування в умовах окупації, здійснимо характеристику Криміналь-

ного кодексу України (надалі — КК України) на предмет дослідження явища добровільної співпраці чинних посадових осіб органів місцевого самоврядування чи працівників комунальних підприємств, установ та організацій із призначеними окупаційними військами представниками місцевої влади та безпосередньо з військами агресора-окупанта буде розцінюватися як дій на підтримку ворога (державна зрада та колабораційна діяльність).

Звернемо увагу на той факт, що КК України містить визначення державної зради як діяння, умисно вчиненого громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підірвної діяльності проти України (ст. 111). Поряд із ризиком вчинення державної зради, для представників органів місцевого самоврядування на окупованих територіях існує ризик вчинення злочину — колабораційна діяльність (ст. 111-1) [11].

КК України передбачає відповідальність за публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до: 1) підтримки рішень, дій держави-агресора, збройних формувань, окупаційної адміністрації держави-агресора; 2) співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями, окупаційною адміністрацією держави-агресора; 3) невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України (ч. 1 ст. 111-1) [11].

Також КК України передбачена відповідальність за добровільне зайняття посади у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора. Тяжкість злочину кваліфікуватиметься залежно від статусу посади у фейкових органах влади окупантів. Зокрема: 1) добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій; 2) добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах або добровільне обрання до таких органів, а також участь чи публічні заклики до організації та проведення незаконних виборів, референдумів на тимчасово окупованій території (ч. 2 ст. 111-1) [11].

Іншу групу відповідальності за КК України становить діяльність щодо: 1) передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим

формуванням окупанта; 2) створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, в тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора (ч. 4 ст. 111-1) [11].

Висновки. Отже, в умовах воєнного стану заборонено проведення референдумів щодо припинення виконання обов'язків представницькими органами місцевого самоврядування, а прийняття самостійного рішення про відмову від виконання повноважень для місцевих депутатів, місцевих голів, їх заступників та секретарів відповідних рад не відповідає вимогам закону. Вважаємо за можливе для таких осіб, у разі неможливості проводити пленарні засідання та здійснювати інші види представницької, а також управлінської та виконавчої діяльності на тимчасово окупованих територіях свої територіальних громад, утримуватись від участі у роботі місцевої ради та діяльності робочих та виконавчих органів місцевої ради. Така поведінка сприятиме уникненню чи мінімізації загроз життю чи безпеці посадових та службових осіб органів місцевого самоврядування. Утримання посадових та службових осіб від участі у роботі законних представницьких та виконавчих органів місцевого самоврядування не може розцінюватись як державна зрада чи ко-

лабораційна діяльність. Припинення повноважень місцевого голови, який порушив норми Конституції чи законів України, права і свободи громадян, не забезпечує здійснення наданих йому повноважень, неможливе у ніякий інший спосіб, лише у судовому порядку, що визначається нами як прояв верховенства права та законності у правовій державі. Інші посадові особи (крім перерахованих вище осіб) органів місцевого самоврядування, при фактичній наявності такої можливості, можуть бути звільненими з посад за власним бажанням або за рішенням відповідного керівника.

Проте, звільнення представника органів місцевого самоврядування у зв'язку із переходом на бік ворога не звільняє таку особу їх від кримінальної відповідальності за вчинення злочинних дій на підтримку ворога (державна зрада та колабораційна діяльність). Державна зрада характеризується прямим умислом, оскільки особа, що вчиняє зазначені дії, має усвідомлювати, що здійснює перехід на бік ворога в умовах воєнного стану та бажає настання відповідних наслідків від своїх дій. Перехід на бік ворога є закінченим злочином з того моменту, коли депутат місцевої ради; сільський, селищний, міський голова, його заступник чи секретар відповідної ради, інший працівник місцевого самоврядування виконав в інтересах ворога певні дії на шкоду державним інтересам суверенної України.

Література

1. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.01.2024).
2. Іваненко М. М. Законодавче забезпечення публічно-приватного партнерства в сільській місцевості. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. С. 146–151.
3. Курило В. І., Мушенко В. В. Значення місцевих податків у процесі реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. *Актуальні проблеми створення інтелектуальних і промислових парків: Збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 22 лютого 2016 року). Ред. кол. В. В. Галунько та ін. К. : «МП Леся», 2016. С. 49–51.
4. Кобрин В. С., Нос Ю. С., Полух Р. В. Особливості реалізації повноважень сільським, селищним, міським головою в умовах правового режиму воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 4. С. 72–80. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/14.pdf> (дата звернення: 11.01.2024).
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 10.01.2024).
6. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 10.01.2024).
7. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/conv/print> (дата звернення: 10.01.2024).
8. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 03.02.2015 № 141-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 13. Ст. 87.
9. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 № 2493-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. Ст. 175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> (дата звернення: 10.01.2024).

10. Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2022 № 181-р. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.01.2024).

11. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (редакція від 01.01.2024). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 08.01.2024).

References

1. Kontseptsiya reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya ta terytorial'noyi orhanizatsiyi vlady v Ukrayini: skhvalena Rozporyadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 01.04.2014 № 333-r. [The concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 1, 2014 № 333-r.] *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

2. Ivanenko, M. M. (2020). Zakonodavche zabezpechennya publichno-pryvatnoho partnerstva v sil's'kiy mistsevosti [Legislative provision of public-private partnership in rural areas]. *Pivdenoukrayins'kyi pravnychy chasopys — South Ukrainian legal journal*, 3, 146–151 [in Ukrainian].

3. Kurylo, V. I., & Mushenok, V. V. (2016). Znachennya mistsevyykh podatkov u protsesi reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya ta terytorial'noyi orhanizatsiyi vlady v Ukrayini [The importance of local taxes in the process of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine]. *Aktual'ni problemy stvorennia intelektual'nykh i industrial'nykh parkiv: Zbirnyk materialiv Vseukr. nauk.-prakt. konf. — Actual problems of creating intellectual and industrial parks: Collection of materials All-Ukrainian. science and practice conf.* (pp. 49–51). K.: “MP Lesya” [in Ukrainian].

4. Kobryn, V. S., Nos, Yu. S., & Polyukh, R. V. (2023). Osoblyvosti realizatsiyi povnovazhen' sil's'kym, selyshchnym, mis'kym holovoyu v umovakh pravovoho rezhymu voyennoho stanu. [Peculiarities of the exercise of powers by village, township, and city mayors in the conditions of the legal regime of martial law]. *Elektronne naukove vydannya “Analitichno-porivnyal'ne pravoznavstvo” — Electronic scientific publication “Analytical and comparative jurisprudence”*, 4, 72–80. Retrieved from <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/14.pdf> [in Ukrainian].

5. Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu: Zakon Ukrayiny vid 12.05.2015 № 389-VIII [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine dated May 12, 2015 № 389-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennya Ukazu Prezydenta Ukrayiny “Pro vvedennya voyennoho stanu v Ukrayini”: Zakon Ukrayiny vid 24.02.2022 № 2102-IX [On the approval of the Decree of the President of Ukraine “On the introduction of martial law in Ukraine”: Law of Ukraine dated February 24, 2022 № . 2102-IX]. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> [in Ukrainian].

7. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 21.05.1997 № 280/97-VR [On local self-government in Ukraine: Law of Ukraine dated May 21, 1997 № . 280/97-VR]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/conv/print> [in Ukrainian].

8. Pro viys'kovo-tsyvil'ni administratsiyi: Zakon Ukrayiny vid 03.02.2015 № 141-VIII [On military-civilian administrations: Law of Ukraine dated February 3, 2015 № . 141-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada* [in Ukrainian].

9. Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovryaduvannya: Zakon Ukrayiny vid 07.06.2001 № 2493-III [On service in local self-government bodies: Law of Ukraine dated June 7, 2001 № 2493-III]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> [in Ukrainian].

10. Pytannya zaprovadzhennya ta zabezpechennya zdiysnennya zakhodiv pravovoho rezhymu voyennoho stanu v Ukrayini: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 24.02.2022 № 181-r [The issue of introducing and ensuring the implementation of measures of the legal regime of martial law in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 24, 2022 № 181-r]. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

11. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny vid 05.04.2001 № 2341-III [Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001 № 2341-III]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

Ментух Наталія Феліксісмівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права та судочинства
юридичного факультету
Західноукраїнський національний університет*

Mentukh Nataliya

*PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Administrative Law and Judiciary
Faculty of Law
Western Ukrainian National University
ORCID: 0000-0002-1016-7635*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9604

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ФУНКЦІЇ PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP: CONCEPTS, SIGNS, FUNCTIONS

Анотація. Вступ. У статті на основі аналізу теоретичних засад пропонується систематизувати та узагальнити наукові підходи щодо визначення поняття державно-приватного партнерства, виокремити його ознаки та виділити основні функції.

Зазначено, що більшість дослідників, які працюють над вивченням питань державно-приватного партнерства, схильні висувати розрізнені точки зору щодо вироблення поняття державно-приватного партнерства, в тому числі і на його прикладну складову.

Мета. Мета дослідження полягає у систематизації та узагальненні на основі аналізу теоретичних засад наукових підходів щодо визначення поняття державно-приватного партнерства, виокремлення його ознак та виділення основних функцій.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення державно-приватного партнерства; 2) наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів з питань державно-приватного партнерства.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: аналізу та синтезу (для дослідження поняття державно-приватного партнерства), структурно-функціональний метод (для виокремлення ознак та функцій державно-приватного партнерства), метод синтезу (формулювання висновків).

Результати. Проаналізовано наукові твердження щодо поняття «державно-приватне партнерство», а також норми чинного законодавства.

На основі аналізу наукових позицій як національних, так і зарубіжних вчених, автором статті зазначено, що під державно-приватним партнерством слід розуміти систему співробітництва держави та бізнесу, який створюється на довготривалій та взаємовигідній основі та утворюється шляхом синтезу матеріальних та нематеріальних ресурсів суспільства та приватного сектору з метою підвищення якісного рівня життя суспільства.

Подано визначення державно-приватного партнерства та виокремлено основні ознаки державно-приватного партнерства. Також виділено та проаналізовано основні функції державно-приватного партнерства.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на розгляді визначення поняття та основних форм державно-приватного партнерства, визначенні їх змісту. Це надасть змогу зробити висновки щодо визначення основних умов успішної підготовки та реалізації різноманітних форм державно-приватного партнерства, що сприяють підвищенню їх результативності, ефективності та сприйняття суспільством.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, державний партнер, приватний партнер, орган державної влади, партнерство.

Summary. Introduction. In the article, based on the analysis of theoretical foundations, it is proposed to systematize and generalize scientific approaches to defining the concept of public-private partnership, to single out its features and highlight the main functions.

It is noted that the majority of researchers working on the study of public-private partnership issues tend to put forward different points of view regarding the development of the concept of public-private partnership, including its applied component.

Purpose. The purpose of the study is systematization and generalization based on the analysis of the theoretical foundations of scientific approaches to defining the concept of public-private partnership, identifying its features and highlighting the main functions.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal provision of public-private partnership; 2) scientific works of domestic and foreign authors on issues of public-private partnership.

In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: analysis and synthesis (to study the concept of public-private partnership), structural-functional method (to distinguish the features and functions of public-private partnership), synthesis method (formulation of conclusions).

Results. Scientific statements regarding the concept of «public-private partnership», as well as the norms of the current legislation, have been analyzed.

Based on the analysis of the scientific positions of both national and foreign scientists, the author of the article states that public-private partnership should be understood as a system of cooperation between the state and business, which is created on a long-term and mutually beneficial basis and is formed through the synthesis of material and immaterial resources of society and the private sector in order to increase the quality of life of society.

The definition of public-private partnership is presented and the main features of public-private partnership are highlighted. The main functions of public-private partnership are also highlighted and analyzed.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus attention on the consideration of the definition of the concept and basic forms of public-private partnership, determining their content. This will make it possible to draw conclusions regarding the definition of the main conditions for successful preparation and implementation of various forms of public-private partnership, which contribute to increasing their effectiveness, efficiency and perception by society.

Key words: public-private partnership, state partner, private partner, state authority, partnership.

Постановка проблеми. Здійснення радикальної економічної реформи та формування інноваційної соціально-орієнтованої економіки в Україні все гостріше ставлять питання про необхідність більш тісної взаємодії держави та бізнесу. Методи, конкретні форми та характер цієї взаємодії, визначають рівень розвитку ринкових відносин.

Держава як регулятор, як і раніше, зберігає відповідальність за виконання соціально-значущих функцій, відмінність полягає лише в тому, що зростає роль приватного сектора — джерела інноваційного розвитку економіки. В останні десятиліття в економіках ряду розвинених країн та країн, що розвиваються, складається зовсім особлива якість взаємодії держави і бізнесу — застосування принципів та механізмів державно-приватного партнерства на різних рівнях господарювання.

Необхідність державно-приватного партнерства впливає з його взаємовигідності, результативності для обох сторін взаємодії: держава отримує додаткові можливості для вирішення своїх специфічних завдань, пов'язаних з раціоналізацією структури суспільного відтворення та запобіганню соціальним напруженням, а бізнес — сприятливі умови господарювання та гарантії отримання прибутку.

Тобто, державно-приватне партнерство є тією основною ланкою, що зв'язує інтереси держави, бізнесу та суспільства, дозволивши реалізувати суспільнозначущі проекти, у тому числі формування інноваційної моделі розвитку економіки. Проте, сьогодні не вироблено чіткого загальноновизнаного розуміння у визначенні поняття

державно-приватного партнерства. У зв'язку з цим актуалізується проблема визначення сутності державно-приватного партнерства, виокремлення його основних ознак та виділення функцій.

Аналіз наукових досліджень та публікацій.

Питання визначення поняття та ознак державно-приватного партнерства, дослідження особливостей державно-приватного партнерства вивчали як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники.

Питання щодо виникнення та передумов розвитку державно-приватного партнерства досліджували такі зарубіжні вчені як П. Розенау [2], М. Й. Гедз [3], Е. Р. Єскомб [4], Г. Ецковіц [6].

Серед дослідників, які працювали над вивченням поняття державно-приватного партнерства та праці яких лягли в основу написання даної статті можна виділити: Ю. С. Залознова, І. П. Петрова та Н. В. Трушкіна [7] і Д. С. Бондаренко [8]; Р. Б. Поляков [10]; Г. М. Розум [13] та ін.

Питання щодо визначення ознак державно-приватного партнерства вивчали такі вчені, як І. С. Біла та Н. В. Петришина [20], Т. Губанова [21], І. П. Дубок [22], а питань, що стосуються функцій Д. В. Крилов [23], О. Ф. Овсянюк-Бердадіна [24]. Водночас слід зазначити, що у вітчизняній юридичній науці питання змісту поняття державно-приватного партнерства, виокремлення його ознак та функцій належним чином не досліджувалися.

Мета статті. На основі аналізу теоретичних засад систематизувати та узагальнити наукові підходи щодо визначення поняття державно-приватного партнерства, виокремити його ознаки та виділити основні функції.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення державно-приватного партнерства; 2) наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів з питань державно-приватного партнерства.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: аналізу та синтезу (для дослідження поняття державно-приватного партнерства), структурно-функціональний метод (для виокремлення ознак та функцій державно-приватного партнерства), метод синтезу (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день, поняття державно-приватне партнерство (ДПП) завойовує все більшу поширеність та розголос як у зарубіжній, так і у національній господарській практиці. Цей інструмент виступає як один з форм ефективної взаємодії публічного партнера та приватних інвесторів з метою вирішення різних інфраструктурних та соціальних проблем. ДПП є процесом формування та залучення в економіку як економічних, фінансових, так і інтелектуальних ресурсів. Таке явище як державно-приватне партнерство розглядається як чинник, що має великий потенціал розвитку на території України і спроможний сприятливо вплинути на становлення сучасної, інноваційної, а найважливіше соціально-орієнтованої економіки.

В.Л. Качурінер зауважує, що незважаючи на те, що більшість країн світу вже давно використовують державно-приватне партнерство і доводять свою ефективність, але для України даний інструмент являється новим явищем. Враховуючи поєднання ресурсів партнерів, розподіл ризику та прибутку від реалізації проекту механізм державно-приватного партнерства виявився ефективним [1, с. 81].

Варто відзначити, що більшість дослідників, які працюють над вивченням питань державно-приватного партнерства, схильні висувати розрізнені точки зору щодо вироблення поняття державно-приватного партнерства, в тому числі і на його прикладну складову.

Так, у сучасних умовах в науковій літературі існують різноманітні точки зору щодо визначення поняття державно-приватного партнерства (ДПП).

Враховуючи той факт, що державно-приватне партнерство є відносно новим явищем у світовій економіці, що відображає процеси розширення та ускладнення форм взаємодії держави та бізнесу, саме тому на сьогоднішній день, як у науці, так і на практиці немає однозначного підходу до поняття державно-приватного партнерства.

Дослідження американського професора П. Розенау ґрунтуються на тому, що державно-приватне партнерство виникло як юридична форма кооперації, яка може запобігти провалам як ринку, так і держави, і поєднати кращі якості обох сторін

таким чином, що вийде синергетичний позитивний ефект [2, с. 157].

В свою чергу, М.Й. Гедз у своїй роботі зазначає, що спочатку термін «державно-приватне партнерство» з'явився у США у зв'язку з впровадженням спільного фінансування освітніх програм з державного та приватного секторів, а згодом, у 1950-х рр., — для такого ж фінансування комунальних послуг [3]. Однак, як відзначає Е.Р. Єскомб більш широкого контексту даний термін набуває у 1960-х рр. для позначення співпраці партнерів із державного та приватного секторів у процесі оновлення міст, розвитку інфраструктури територій та надання соціальних послуг [4].

На думку К.В. Павлюк та С.М. Павлюк, тлумачення поняття державно-приватного партнерства включає конструктивну взаємодію держави, громадянських інститутів, приватного сектору в політичній, економічній, гуманітарній, соціальній та інших сферах суспільної діяльності [5, с. 11].

Англійський учений Г. Ецковіц акцентує увагу на дослідженні питань формування нового інституціонального середовища як передумови мотивації приватного сектора до участі в державно-приватному партнерстві [6, с. 57].

Слід зауважити, що окремі дослідники визначають державно-приватне партнерство як співробітництво.

Так, Ю.С. Залознова, І.П. Петрова та Н.В. Трушкіна, поняття «державно-приватне партнерство» визначають як довгострокове взаємовигідне співробітництво приватного сектору та держави, яке засноване на об'єднанні компетенцій, ресурсів, розподілі ризиків й дотриманні економічних інтересів партнерів. Це надає приватному партнеру додаткові можливості для одержання гарантованого прибутку і підвищення конкурентоспроможності, а державі — для реалізації соціально-економічної політики, підвищення ефективності діяльності, виконання своїх завдань, надання послуг із метою задоволення суспільних потреб [7, с. 96].

Подібне твердження підтримує і Д.С. Бондаренко, який розглядає поняття «державно-приватне партнерство» як «комплексний адміністративно-правовий механізм співробітництва суб'єкта публічної адміністрації (державних органів та органів місцевого самоврядування) з приватними партнерами (юридичними особами, за винятком державних та комунальних підприємств, та фізичними особами-підприємцями) в публічних інтересах, що характеризується довгостроковою, поліструктурною функціонально-цільовою консолідацією фінансових, майнових, організаційно-управлінських та інших матеріальних і нематеріальних ресурсів публічного і приватного партнера, розмежуванням відповідальності між партнерами, в тому числі з управління ризиками, метою яко-

го є досягнення коопераційного, синергетично-системного соціально-економічного ефекту у вигляді створення, модернізації, обслуговування, експлуатації публічних сервісно-інфраструктурних об'єктів чи надання публічних послуг» [8, с. 67].

Також, Д. Будаус, державно-приватне партнерство визначає як довгострокове співробітництво державних установ, які виконують суспільні завдання, і приватних підприємств, при якому кожний з партнерів привносить свої наявні ресурси, щоб досягати спільних і окремих цілей [9].

Окрім того, Р. Б. Поляков пропонує визначати державно-приватне партнерство як «вид довгострокової договірної співпраці між державою чи державними установами і приватною особою, яка пов'язана з наданням державних послуг приватною особою, водночас ризики діляться між двома сторонами» [10, с. 183–184].

Однак, Р. Нормент у своїй роботі зазначає, що державно-приватне партнерство — це контрактна угода між державною структурою будь-якого рівня та організацією приватного сектору. За допомогою цієї угоди навички та активи кожного сектора взаємодоповнюються з метою створення послуг чи об'єктів громадського використання. На додаток до спільного використання ресурсів, кожна сторона поділяє потенційні ризики та вигоди. Тобто, в рамках державно-приватного партнерства використовуються найкращі якості та активи кожного партнера на користь проекту [11]. Хоча, як зауважують Д. Лік та Роджер Е. Хемлін, проекти державно-приватного партнерства стикаються з певними проблемами. Фінансування проектів принаймні частково приватним шляхом потребує перевірки того, що проект придатний для фінансування. Для вирішення всіх цих додаткових факторів потрібен час і терпіння [12, с. 195].

На думку Г. М. Розум, державно-приватне партнерство є «інституційний та організаційний альянс між державою і бізнесом з метою реалізації суспільно значущих проектів і програм в широкому спектрі галузей промисловості та в інноваційній сфері» [13, с. 91].

Проте, Г. Знаменський у своїй роботі акцентує увагу на необхідності розглядати державно-приватне партнерство як нетрадиційний спосіб організації відносин між державою та бізнесом з метою реалізації проектів у багатьох сферах економіки. На думку автора, поняття державно-приватне партнерство (публічно-приватне партнерство) доцільно розглядати як узагальнюючі поняття для різноманітних конкретних форм партнерства [14, с. 7].

В свою чергу, О. М. Вінник у своїй роботі відзначає, що державно-приватне партнерство являється таким, що обумовлено суспільними потребами через неспроможність держави (АРК, територіальної громади) реалізувати самостійно

(без залучення приватних партнерів) складні та/або довгострокові проекти через відсутність необхідних коштів та інших ресурсів (досвіду, кваліфікованого персоналу, новітніх технологій тощо), а не будь-яка співпраця держави і приватного бізнесу [15, с. 117].

Отож, в ході розгляду наукових позицій, ми поділяємо думку Н. Б. Мігай про те, що поняття державно-приватного партнерства у науковій літературі дослідники тлумачать по-різному: як форму співробітництва, як систему відносин держави і бізнесу, як альянс, як конкретні проекти між державними та приватними партнерами, як соціальний інститут, як особливий механізм, як форму ринкової взаємодії тощо. Тобто різноманітні підходи щодо сутності поняття державно-приватного партнерства свідчать про різні аспекти даного явища [16, с. 57].

Існує багато різних визначень державно-приватного партнерства, але, як зауважує Дж. Делмон, найбільш загальне з них дає Світовий банк: «ДПП — це угода між публічною та приватною сторонами щодо виробництва та надання інфраструктурних послуг, які укладаються з метою залучення додаткових інвестицій та, що ще важливіше, як підвищення ефективності бюджетного фінансування» [17, с. 7].

Узагальнюючи вище наведене, можна зазначити, що усі ці підходи висвітлюють різні аспекти державно-приватного партнерства, а тому лише їх поєднання може дати цілісне розуміння цього явища.

Варто також зазначити, що визначення поняття державно-приватного партнерства закріплено і в Законі України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07. 2010 р. № 2404-VI, відповідно до якого «державно-приватне партнерство тлумачиться як співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів, які на підставі Закону України «Про управління об'єктами державної власності» здійснюють управління об'єктами державної власності, органів місцевого самоврядування, Національною академією наук України, національних галузевих академій наук (державних партнерів) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, установ, організацій (приватних партнерів), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами, та відповідає ознакам державно-приватного партнерства, визначеним цим Законом» [18].

Державно-приватне партнерство, як зауважує А. В. Домбровська, є інструментом державної економічної, зокрема бюджетної політики, який для будівництва та переобладнання об'єктів інфраструктури все частіше застосовується розвинутими країнами. Основна мета державно-приватного

партнерства полягає у залученні приватного сектора та його ресурсів шляхом різного роду стимулювання для участі в реалізації соціально значущих проектів [19, с. 106].

Проаналізувавши різні думки національних та зарубіжних вчених, під державно-приватним партнерством вбачаємо за доцільне розуміти систему співробітництва держави та бізнесу, яка створюється на довготривалій та взаємовигідній основі та утворюється шляхом синтезу матеріальних та нематеріальних ресурсів суспільства та приватного сектору з метою підвищення якісного рівня життя суспільства.

Що стосується ознак державно-приватного партнерства, то І.С. Біла та Н.В. Петришина у своїй роботі до характерних ознак державно-приватного партнерства відносять наступні: державно-приватне партнерство має чітко виражену публічну, суспільну спрямованість; взаємодія сторін має рівноправний характер та довгострокову перспективу і закріплюється на юридичній, офіційній основі; сторонами державно-приватного партнерства є держава в особі органів державної або муніципальної влади і приватний бізнес в особі виконавця і постачальника ресурсів; мета такого партнерства полягає у реалізації суспільно важливих проектів та програм в масштабах всієї країни або ж окремо взятого регіону; їх ресурси та внески об'єднуються у процесі співпраці сторін; у наперед визначених пропорціях розподіляються між сторонами фінансові ризики та затрати, а також досягнуті результати; внесення приватним партнером інвестицій в об'єкти партнерства із джерел, не заборонених законодавством; забезпечення вищих техніко-економічних показників ефективності діяльності, ніж у разі здійснення такої діяльності державним партнером без залучення приватного партнера; спрямованість на реалізацію спільних завдань та інтересів держави та підприємницького сектору; поєднання для досягнення спільної мети ресурсів державного та підприємницького секторів [20, с. 37].

Законодавством до ознак державно-приватного партнерства, як відзначає Т.Губанова, віднесено такі: передача у процесі здійснення державно-приватного партнерства приватному партнеру частини ризиків; надання прав управління (експлуатації, користування) об'єктом партнерства або придбання, створення (реконструкція, будівництво, модернізація) об'єкта державно-приватного партнерства з подальшим управлінням (експлуатацією, користуванням), за умови прийняття та виконання приватним партнером інвестиційних зобов'язань відповідно до договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства; внесення приватним партнером інвестицій в об'єкти партнерства із джерел, не заборонених законодавством; довготривалість відносин (від 5 до 50 років) [21, с. 221–222].

Крім ознак державно-приватного партнерства, визначених на законодавчому рівні, І.П. Дубок у своїй роботі пропонує додати ще кілька ознак, які відрізняють проекти в рамках державно-приватного партнерства від інших форм відносин держави і приватного бізнесу, а саме: реалізація проекту на конкурентній основі, коли для відбору приватного партнера проводиться конкурс; розподілення відповідальності між державним та приватним партнерами, коли державний партнер зосереджує увагу на визначенні цілей, цінovій політиці, якості послуг, моніторингу виконання проектів, тобто виконує регулюючу та координуючу функцію, а приватний безпосередньо реалізує проект; реалізація проектів, які мають важливе суспільне значення [22, с. 145].

Тобто, ключовими особливостями державно-приватного партнерства є: довготривалість забезпечення та надання послуг; передача ризиків, що виникають при реалізації проекту держави приватному сектору; широкий спектр форм довгострокових контрактів, які укладаються юридичними особами з державними та місцевими органами.

Функціями державно-приватного партнерства, як зазначає у своїй роботі Д.В. Крилов, є такі: розподільна, координуюча, регулююча, стимулююча, інноваційна, функція підтримки суспільних інтересів та функція розвитку суспільної (публічної) власності [23].

В свою чергу, О.Ф. Овсянюк-Бердадіна зазначає, що в Україні на кожному етапі становлення ринкової економіки перелік функцій регулювання відносин державно-приватного партнерства закріплюються в програмних документах уряду та уточнюються в залежності від характеру розвитку тих чи інших економічних та соціальних процесів. До таких функцій авторка відносить наступні: координаційні, цільові, стимулюючі, регулюючі, соціальні, контрольні [24, с. 15].

Таким чином, до функцій державно-приватного партнерства вважаємо за доцільне віднести наступні: 1) *соціальна функція*, яка полягає у досягненні соціальних цілей, створенні суспільних благ, соціально-економічному розвитку регіонів та держави загалом; 2) *фінансово-інвестиційна функція*, яка полягає в активізації інвестиційного процесу (залучення інвестицій у проблемні регіони і галузі) та вкладенні фінансових ресурсів у соціально-значущі напрями; 3) *координаційна функція*, яка полягає в узгодженні соціальних та економічних інтересів партнерів, взаємодії їхніх зусиль, можливості використовувати досвід, навички та професіоналізм приватного партнера, а також можливості публічного партнера; 4) *інтеграційна функція*, яка полягає в об'єднанні фінансових, матеріальних та інтелектуальних ресурсів кожної сторони партнерства зокрема; 5) *оптимізаційна функція*, яка полягає у прискореній модернізації інфраструктури,

підвищенні рівня доступності та якості об'єктів державно-приватного партнерства; 6) *розподільча*, яка полягає у розподілі відповідальності, ризиків, прав та обов'язків сторін; 7) *інноваційна функція*, яка полягає у створенні сприятливого середовища для інновацій, запровадженні передових технологій.

У сучасних умовах роль державно-приватного партнерства досить різноманітна і в основному зумовлена поєднанням функцій держави (публічного партнера) та бізнесу (приватного партнера). Необхідно враховувати також позитивні та негативні ефекти партнерства для кожного з учасників та намагатися визначити труднощі, які можуть виникнути в результаті взаємодії у формі державно-приватного партнерства на різних етапах реалізації проекту, так як тільки правильно організований проект спроможний дати той результат, який зможе задовольнити кожну із сторін співробітництва.

Засади успішності концепції державно-приватного партнерства полягають в тому, що і державний, і приватний сектори мають свої власні особливості та переваги, що створює можливість більш ефективно діяти та досягати кращих результатів саме в тих сферах, де особливо помітні недоліки ринку чи неефективність публічного управління.

З цією метою погоджуємось із твердженням А.М. Апарова та А.В. Яценко про «необхідність забезпечити вдосконалення нормативно-правової бази регулювання відносин державно-приватного партнерства, яка б відповідала сучасним реаліям та європейському передовому досвіду» [25, с. 32].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, державно-приватне партнерство — це юридично закріплена, організаційно побудована система відносин між державним (органи державної влади, органи місцевого самоврядування) та приватним партнером (приватні компанії, бізнес) на основі об'єднаних інвестицій з реалізації спільних проектів на взаємовигідних умовах, розподілі відповідальності та ризиків учасників, які здійснюються з метою підвищення ефективності народного господарства країни, доступності і якості надання публічних послуг.

На основі аналізу теоретичних засад можна узагальнити та виокремити основні ознаки державно-приватного партнерства, а саме: сторонами державно-приватного партнерства є держава, приватний бізнес та суспільство, інтереси якого представляють державні органи; взаємодія сторін державно-приватного партнерства повинна бути закріплена на офіційній, юридичній основі (договори, угоди, контракти тощо); взаємодія даних сторін повинна носити партнерський, рівноправний характер (обов'язкове дотримання паритету, балансу обопільних інтересів); розподілення ризиків та обов'язків у процесі здійснення державно-приватного партнерства; сторони повинні мати спільні цілі та чітко визначений суспільний (публічний) інтерес; державно-приватне партнерство має чітко виражену публічну, суспільну спрямованість; у процесі реалізації проектів на основі державно-приватного партнерства консолідуються, об'єднуються активи (ресурси та вклади) сторін; фінансові ризики та витрати, а також досягнуті результати в процесі реалізації державно-приватного партнерства розподіляються між сторонами пропорційно згідно взаємних домовленостей, зафіксованих у відповідних договорах, угодах, контрактах тощо; об'єднання не лише спільних ресурсів, але й своїх зусиль задля втілення спільної мети, яка ґрунтується на базі суспільних інтересів.

В нашій державі існує великий потенціал застосування державно-приватного партнерства у низці капіталомістких галузях економіки, у різних сферах господарювання, а також сфери малого та середнього бізнесу. Накопичена світовим досвідом найбагатша різноманітність концептуальних підходів, форм, методів і конкретних механізмів державно-приватного партнерства цілком може бути використана не лише при вирішенні низки важливих завдань сучасної економічної політики, але й матиме позитивне значення для повоєнної відбудови України.

Напрями подальших наукових досліджень мають охоплювати питання визначення поняття та основних форм державно-приватного партнерства, визначенні їх змісту.

Література

1. Качурінер В.Л. Міжнародний досвід запровадження державно-приватного партнерства у сфері сільського господарства. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 80–85. URL: <http://tinyurl.com/mtt8kkk5> (дата звернення: 20.12.2023).
2. Rosenau P. *Public-Private policy partnerships*. Cambridge, MA: MIT press. 2000. 256 p.
3. Гедз М.Й. Державно-приватне партнерство як механізм активізації модернізаційних процесів в Україні. *Ефективна економіка*. 2011. № 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_10_51 (дата звернення: 20.12.2023).
4. Yescombe E.R. *Public-Private Partnerships: Principles of Policy and Finance*. London: Yescombe Consulting Ltd. 2007. 368 p.

5. Павлюк К.В., Павлюк С.М. Сутність і роль державно-приватного партнерства в соціально-економічному розвитку держави. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2010. Вип. 17. С. 10–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2010_17_4 (дата звернення: 20.12.2023).
6. Etzkowitz H. The triple helix: university-industrygovernment innovation in action. New York; London: Routledge. 2008. 164 p.
7. Залознова Ю.С., Петрова І.П., Трушкіна Н.В. Визначення змісту поняття «державно-приватне партнерство»: теоретичні засади. *Економіка та суспільство*. 2016. № 5. С. 92–98. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/5_ukr/16.pdf (дата звернення: 20.12.2023).
8. Бондаренко Д.С. Визначення поняття «державно-приватне партнерство» в сучасній правовій доктрині та його нормативне закріплення в законодавстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 64–68. URL: http://lsej.org.ua/1_2014/20.pdf (дата звернення: 21.12.2023).
9. Budaus D. Public Private Partnership as innovative-organisation form. Dietrich Budaus. Heidelberg. 1998.
10. Поляков Р.Б. Поняття та функції державно-приватного партнерства. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Вип. 86. редкол.: Г.І. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса : Гельветика. 2020. С. 182–189.
11. Norment R. Fundamentals of Public-Private Partnerships (PPPs). The National Council for Public — Private Partnerships. 2007. *NCPSP: official site*. URL: https://www.transit.dot.gov/sites/fta.dot.gov/files/docs/norment_-_fta_2008.pdf (дата звернення: 21.12.2023).
12. Lick D., Hamlin R.E. Public-Private Partnerships for Promotion of Cross-Border Trade and Transportation. *Canada-United States Law Journal*. 2012. Vol. 37, No. 1. P. 171–206. URL: <https://scholarlycommons.law.case.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2536&context=cuslj> (дата звернення: 21.12.2023).
13. Розум Г.М. Державно-приватне партнерство як ефективний інструмент реалізації інноваційної політики регіонів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 20. С. 90–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_20_20 (дата звернення: 21.12.2023).
14. Знаменський Г. Державно-приватне партнерство: український варіант. *Юридичний вісник України*. 2009. № 39. С. 7.
15. Вінник О.М. Управління державно-приватним партнерством при використанні його акціонерної форми. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 2. С. 112–120.
16. Мігай Н.Б. Державно-приватне партнерство у сфері інноваційної діяльності: закордонний досвід та вітчизняні реалії. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Том 31 (70), № 1. С. 52–59.
17. Delmon J. Private Sector Investment in Infrastructure: Project Finance, PPP Projects and Risk. *The World Bank and Kluwer Law International*. 2009. P. 7.
18. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1 липня 2010 року № 2404-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 524.
19. Домбровська А.В. Принципи державно-приватного партнерства як віддзеркалення його сутності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 3. С. 104–106. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/523143.pdf> (дата звернення: 22.12.2023).
20. Біла І.С., Петришина Н.В. Особливості державно-приватного партнерства в сучасних умовах в Україні. *Сталий розвиток економіки*. 2012. № 2. С. 36–39.
21. Губанова Т. Державно-приватне партнерство у сфері освіти і науки в Україні: нормативно-правова характеристика. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 220–224. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2019/6/41.pdf> (дата звернення: 22.12.2023).
22. Дубок І.П. Сутність та особливості державно-приватного партнерства. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2014. № 2. С. 139–149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadu_2014_2_14 (дата звернення: 22.12.2023).
23. Крилов Д.В. Концептуальні основи державно-приватного партнерства. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2022. № 4. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-4-03-03/2022-4-03-03> (дата звернення: 22.12.2023).
24. Овсянюк-Бердадіна О.Ф. Навчально-методичний комплекс з дисципліни «Механізм державно-приватного партнерства». Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 60 с. URL: [http://dspace.wnu.edu.ua/bitstream/316497/24020/1/НМК%20МДПП%20\(1\).pdf](http://dspace.wnu.edu.ua/bitstream/316497/24020/1/НМК%20МДПП%20(1).pdf) (дата звернення: 22.12.2023).
25. Апаров А.М., Яценко А.В. Державно-приватне партнерство як особлива правова форма співпраці держави з приватним бізнесом. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Науковий журнал. Серія: Юридичні науки*. 2015. № 4 (81). С. 27–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2015_4_4 (дата звернення: 22.12.2023).

References

1. Kachuriner, V.L. (2022). Mizhnarodnyy dosvid zaprovadzhennya derzhavno-pryvatnoho partnerstva u sferi silskoho hospodarstva [International experience of introducing public-private partnership in the field of agriculture]. *Pravo i suspilstvo — Law and society*, 5, 80–85. Retrieved from <http://tinyurl.com/mtt8kkk5> [in Ukrainian].

2. Rosenau, P. (2000). *Public-Private policy partnerships*. Cambridge, MA: MIT press.
3. Hedz, M. Y. (2011). Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak mekhanizm aktyvizatsiyi modernizatsiynykh protsesiv v Ukrayini [Public-private partnership as a mechanism for activating modernization processes in Ukraine]. *Efektivna ekonomika — Efficient economy*, 10. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_10_51 [in Ukrainian].
4. Yescombe, E. R. (2007). *Public-Private Partnerships: Principles of Policy and Finance*. London: Yescombe Consulting Ltd.
5. Pavlyuk, K. V., & Pavlyuk, S. M. (2010). Sutnist i rol derzhavno-pryvatnoho partnerstva v sotsialno-ekonomichnomu rozvytku derzhavy [The essence and role of public-private partnership in the socio-economic development of the state]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky — Scientific works of the Kirovohrad National Technical University. Economic sciences*, 17, 10–19. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2010_17_4 [in Ukrainian].
6. Etzkowitz, H. (2008). *The triple helix: university-industrygovernment innovation in action*. New York; London: Routledge.
7. Zaloznova, Yu. S., Petrova, I. P., & Trushkina, N. V. (2016). Vyznachennya zmistu ponyattya “derzhavno-pryvatne partnerstvo”: teoretychni zasady [Definition of the concept of “public-private partnership”: theoretical foundations]. *Ekonomika ta suspilstvo — Economy and society*, 5, 92–98. Retrieved from http://www.economyandsociety.in.ua/journal/5_ukr/16.pdf [in Ukrainian].
8. Bondarenko, D. S. (2014). Vyznachennya ponyattya “derzhavno-pryvatne partnerstvo” v suchasniy pravoviy doktryni ta yoho normatyvne zakriplennya v zakonodavstvi Ukrayiny [Definition of the concept of “public-private partnership” in modern legal doctrine and its normative consolidation in the legislation of Ukraine]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal — Legal scientific electronic journal*, 1, 64–68. Retrieved from http://lsej.org.ua/1_2014/20.pdf [in Ukrainian].
9. Budaus, D. (1998). *Public Private Partnership as innovative-organisation form*. Dietrich Budaus. Heidelberg.
10. Polyakov, R. B. (2020). Ponyattya ta funktsiyi derzhavno-pryvatnoho partnerstva [Concept and functions of public-private partnership]. *Aktualni problemy derzhavy i prava: zb. nauk. pr.*, 86. Odesa: Helvetyka, 182–189 [in Ukrainian].
11. Norment, R. (2007). *Fundamentals of Public-Private Partnerships (PPPs)*. The National Council for Public — Private Partnerships. *NCPPPP: official site*. Retrieved from https://www.transit.dot.gov/sites/fta.dot.gov/files/docs/norment_-_fta_2008.pdf.
12. Lick D., & Hamlin, R. E. (2012). *Public-Private Partnerships for Promotion of Cross-Border Trade and Transportation*. *Canada-United States Law Journal*, 37 (1), 171–206. Retrieved from <https://scholarlycommons.law.case.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2536&context=cuslj>.
13. Rozum, H. M. (2017). Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak efektyvnyy instrument realizatsiyi innovatsiynoyi polityky rehioniv [Public-private partnership as an effective tool for the implementation of the innovation policy of the regions]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid — The mind of H.M. Investments: practice and experience*, 20, 90–92. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_20_20 [in Ukrainian].
14. Znamensky, H. (2009). Derzhavno-pryvatne partnerstvo: ukrayinskyy variant [Public-private partnership: the Ukrainian version]. *Yurydychnyy visnyk Ukrayiny — Legal Bulletin of Ukraine*, 39, 7 [in Ukrainian].
15. Vinnyk, O. M. (2010). Upravlinnya derzhavno-pryvatnym partnerstvom pry vykorystanni yoho aktsionernoyi formy [Management of public-private partnership when using its joint-stock form]. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny — Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2, 112–120 [in Ukrainian].
16. Mihay, N. B. (2020). Derzhavno-pryvatne partnerstvo u sferi innovatsiynoyi diyalnosti: zakordonnyy dosvid ta vitchyznyani realiyi [Public-private partnership in the field of innovative activity: foreign experience and domestic realities]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Ekonomika i upravlinnya — Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Economics and management*, 31 (70), 1, 52–59 [in Ukrainian].
17. Delmon, J. (2009). *Private Sector Investment in Infrastructure: Project Finance, PPP Projects and Risk*. *The World Bank and Kluwer Law International*.
18. Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo [On public-private partnership]: Zakon Ukrayiny vid 1 lypnya 2010 roku № 2404-VI. (2010). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [in Ukrainian].
19. Dombrovska, A. V. (2016). Pryntsypy derzhavno-pryvatnoho partnerstva yak viddzerkalennya yoho sutnosti [Principles of public-private partnership as a reflection of its essence]. *Porivnyalno-analitychne pravo — Comparative and analytical law*, 3, 104–106. Retrieved from <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/523143.pdf> [in Ukrainian].
20. Bila, I. S., & Petryshyna, N. V. (2012). Osoblyvosti derzhavno-pryvatnoho partnerstva v suchasnykh umovakh v Ukrayini [Peculiarities of public-private partnership in modern conditions in Ukraine]. *Stalyy rozvytok ekonomiky — Sustainable economic development*, 2, 36–39 [in Ukrainian].
21. Hubanova, T. (2019). Derzhavno-pryvatne partnerstvo u sferi osvity i nauky v Ukrayini: normatyvno-pravova kharakterystyka [Public-private partnership in the sphere of education and science in Ukraine: regulatory and legal

characteristics]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo — Entrepreneurship, economy and law*, 6, 220–224. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/6/41.pdf> [in Ukrainian].

22. Dubok, I. P. (2014). Sutnist ta osoblyvosti derzhavno-pryvatnoho partnerstva [The essence and features of public-private partnership]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy — Collection of scientific works of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, 2, 139–149. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadu_2014_2_14 [in Ukrainian].

23. Krylov, D. V. (2022). Kontseptualni osnovy derzhavno-pryvatnoho partnerstva [Conceptual foundations of public-private partnership]. *Problemy suchasnykh transformatsiy. Seriya: ekonomika ta upravlinnya — Problems of modern transformations. Series: Economics and Management*, 4. Retrieved from <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-4-03-03/2022-4-03-03> [in Ukrainian].

24. Ovsyanyuk-Berdadina, O. F. (2017). Navchalno-metodychnyy kompleks z dystsypliny “Mekhanizm derzhavno-pryvatnoho partnerstva” [Educational and methodological complex in the discipline “Mechanism of public-private partnership”]. Ternopil: TNEU. Retrieved from [http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/24020/1/HMK%20МДПП%20\(1\).pdf](http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/24020/1/HMK%20МДПП%20(1).pdf) [in Ukrainian].

25. Aparov, A. M., & Yatsenko, A. V. (2015). Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak osoblyva pravova forma spiv-pratsi derzhavy z pryvatnym biznesom [Public-private partnership as a special legal form of state cooperation with private business]. *Zovnishnya torhivlya: ekonomika, finansy, pravo. Naukovyy zhurnal. Seriya: Yurydychni nauky — Public-private partnership as a special legal form of state cooperation with private business. Foreign trade: economy, finance, law. Scientific journal. Series: Legal Sciences*, 4 (81), 27–35. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2015_4_4 [in Ukrainian].

Плехов Максим Вікторович

*викладач кафедри адміністративного права та процесу, фінансового і інформаційного права
Львівський університет бізнесу та права*

Pliekhov Maksym

*Lecturer at the Department of Administrative Law and Process, Financial and Information Law
Lviv University of Business and Law*

ORCID: 0009-0000-0608-9630

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9606

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

RESPONSIBILITY FOR VIOLATIONS OF FINANCIAL LEGISLATION OF UKRAINE IN THE SYSTEM OF LEGAL RESPONSIBILITY

Анотація. У статті досліджуються особливості відповідальності за порушення фінансового законодавства України в системі юридичної відповідальності. Зазначено, що проблематика фінансово-правової відповідальності є одним із найбільш дискусійних питань в українській юридичній науці. Особливо гостро постає проблема відмежування фінансово-правової відповідальності від інших видів юридичної відповідальності, особливо адміністративної. Визначено ознаки порушення фінансового права. Виділено юридичні обов'язки, якими передбачена фінансова відповідальність. Зазначено, що порушення встановлених правил поведінки у фінансових відносинах передбачає притягнення винних до фінансової відповідальності. З'ясовано, що ознакою фінансово-правової відповідальності є наявність соціальної основи, яка полягає в необхідності захисту населення у фінансовій сфері. Виявлено, що фінансова відповідальність настає за порушення положень фінансово-правових норм і є формою реалізації примусу органів державної влади, що полягає в застосуванні спеціально уповноваженими державними органами до порушників передбачених законом санкцій. Встановлено, що відповідальність за порушення фінансового законодавства має соціальне підґрунтя, тобто необхідність захисту суспільних відносин у фінансовій сфері. Визначено, що фінансова відповідальність за порушення фінансового права є формою державного примусу, що виникає за порушення положень фінансово-правових норм і полягає в накладенні спеціально уповноваженими державними органами санкцій на порушення, передбачені законодавством. Зазначено, що відповідальність за порушення фінансового права є формою реалізації державного примусу, що виникає за порушення положень фінансово-правових норм, і полягає в застосуванні спеціально уповноваженими державними органами до порушень санкцій, передбачених законом. Виявлено, що фінансово-правова відповідальність є важливим інститутом фінансового права, якому притаманні всі прояви юридичної відповідальності. Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є дослідження ознак та функцій фінансово-правової відповідальності.

Ключові слова: законодавство України, фінансове законодавство, юридична відповідальність, фінансово-правова відповідальність, санкції, правопорушення.

Summary. The article examines the peculiarities of responsibility for violations of financial legislation of Ukraine in the system of legal responsibility. It is noted that the issue of financial-legal responsibility is one of the most debated issues in Ukrainian legal science. The problem of distinguishing financial and legal responsibility from other types of legal responsibility, especially administrative, is particularly acute. Signs of violation of financial law have been identified. Legal obligations that provide for financial responsibility are highlighted. It is noted that violation of the established rules of conduct in financial relations involves bringing the culprits to financial responsibility. It was found that a sign of financial and legal responsibility is the presence of a social basis, which consists in the need to protect the population in the financial sphere. It was revealed that financial liability arises for violation of the provisions of financial-legal norms and is a form of implementation of coercion by state authorities, which consists in the application by specially authorized state bodies to violators of the sanctions provided for by law. It was established that responsibility for violation of financial legislation has a social basis, that is, the need to protect

social relations in the financial sphere. It was determined that financial responsibility for violation of financial law is a form of state coercion arising from violation of the provisions of financial and legal norms and consists in imposing sanctions by specially authorized state bodies on violations provided for by law. It is noted that responsibility for violation of financial law is a form of implementation of state coercion arising from violation of the provisions of financial and legal norms, and consists in the application by specially authorized state bodies to violations of sanctions provided for by law. It was found that financial and legal responsibility is an important institute of financial law, which is characterized by all manifestations of legal responsibility. The prospect of further research in this direction is the study of the signs and functions of financial and legal responsibility.

Key words: *legislation of Ukraine, financial legislation, legal responsibility, financial- legal responsibility, sanctions, offenses.*

Постановка проблеми. Процес глобалізації та вплив науково-технічного прогресу відкривають нові форми та способи вчинення фінансових злочинів, які є своєрідною передумовою для виникнення транскордонної злочинності у фінансовій сфері. Крім того, зростання масштабів фінансової злочинності загрожує національній безпеці, гальмує соціально-економічний розвиток і підриває авторитет держави та всієї податкової системи. Сучасна державна політика у сфері протидії фінансовим злочинам має ґрунтуватися на визнанні важливості розробки ефективних механізмів вжиття превентивних заходів та створення необхідних інституційних систем. Для цієї діяльності мають бути доступні достатні ресурси. Також важливо запровадити контроль за діяльністю уповноважених органів щодо запобігання фінансовим злочинам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі, важливі питання відповідальності за порушення фінансового законодавства України досліджували О. Бавико [1], О. Гетманець [2], Т. Головань [3], С. Жулавський [4], Я. Карапейчик [5], А. Касич [6], А. Касьяненко [7], В. Куслій [8], Ю. Назар [9], Н. Скляр [10], Л. Товкун [11], Ю. Ярмоленко [12] та інші вчені.

Проблематика фінансово-правової відповідальності є одним із найбільш дискусійних питань в українській юридичній науці. Дискусія виникає у зв'язку з тим, що за даним видом відповідальності існують і питання, пов'язані із сутністю фінансово-правових санкцій, послідовністю їх застосування, визначенням та складом проявів фінансових злочинів. У зв'язку з цим аналіз проблем становлення та розвитку фінансово-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності є на сучасному етапі одним із пріоритетних напрямків науки, необхідних для підвищення ролі фінансового права як галузі права. Особливо гостро постає проблема відмежування фінансово-правової відповідальності від інших видів юридичної відповідальності, особливо адміністративної. Це пов'язано з тим, що чинні закони містять суперечливі норми, які перетинаються, що створює проблеми для правозастосовної практики.

Мета статті. Метою статті є дослідити особливості відповідальності за порушення фінансового законодавства України в системі юридичної відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення дієвих механізмів запобігання фінансовим злочинам в Україні не можна зводити до одноразових заходів і має носити комплексний та концептуальний характер із визначенням сфери адміністративної юрисдикції органами загальної та спеціальної компетенції у цій сфері. Інститути громадянського суспільства відіграють особливу роль у запобіганні фінансовим злочинам. Нові підходи до вирішення проблеми фінансової злочинності мають бути зосереджені на заходах протидії злочинності, аналізі факторів і умов, що призводять до злочинності, їх усуненні та розв'язанні, а також реалізації ефективних процедур у сфері запобігання фінансовій злочинності. Тільки за цих умов профілактичні заходи можуть досягти очікуваних результатів, які виражаються у зведенні фінансових порушень до мінімуму.

Пріоритети розвитку законодавства, зміни суспільних відносин зумовлюють появу нових видів юридичної відповідальності, при чому завданням юридичної науки є виявлення юридичної відповідальності, її вивчення та розробка рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та правозастосування. В останні роки в юридичній літературі з'явилося безліч праць, які обґрунтовують існування нових видів юридичної відповідальності, в тому числі фінансової, і обґрунтовують свою точку зору тим, що від їх самостійності залежить самостійність видів юридичної відповідальності. Крім того, такі терміни, як «фінансові санкції», «бюджетний злочин» та «податковий злочин» використовувалися як самостійні категорії в законодавстві, що означало виокремлення та формування нових видів відповідальності [15].

Останнім часом у фінансово-правовій спільноті зріс інтерес до відповідальності суб'єктів фінансових правовідносин. Інтенсивний розвиток українського фінансового права сприяв формуванню важливої законодавчої бази, яка визначає підстави відповідальності, санкції за порушення фінансово-правових норм, процесуальний порядок застосування цих санкцій. Ця нормативна база розвивалася в різних напрямках як на законодавчому, так і на нормативному рівні. За ухилення від сплати податків та нецільове використання бюджетних коштів встановлено кримінальну відповідальність. Доповнено норму про порушення адміністративного законодавства,

яка передбачає адміністративну відповідальність за порушення фінансового законодавства. У Декреті Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» передбачено фінансові санкції за порушення валютного законодавства. Тому відповідальність за порушення фінансового законодавства слід розглядати як комплексну категорію, що складається з відносно окремих частин, залежно від інституційної чинності фінансово-правових норм, які порушуються при вчиненні протиправних дій у сфері фінансової діяльності країни. Кожна з цих частин містить деталі, що визначаються характером взаємовідносин у кожному секторі фінансової діяльності.

Зміни у системі фінансово-правового регулювання України та інтенсивний розвиток фінансового права сприяли формуванню важливої законодавчої бази, яка визначає підстави відповідальності, санкції за порушення фінансово-правових норм, процесуальні процедури.

Порушення фінансового права характеризуються основними ознаками: 1) антигромадський характер, що виявляється у вигляді суспільної небезпеки (якщо злочин передбачено Кримінальним кодексом) або порушення громадського порядку; 2) протиправність; 3) почуття провини; 4) покарання. Асоціальна особистість є важливою і необхідною ознакою порушення фінансових законів. Дії, що порушують фінансові закони та нормативні акти, перешкоджають нормальній фінансовій діяльності держави та місцевих органів влади та завдають шкоди економічній системі країни. Під незаконністю розуміється передбаченість певних дій у фінансових законодавчих актах. Протиправність слід розглядати як правову оцінку антигромадського характеру дій законодавця, встановленого нормами фінансового права [12].

Однак, незважаючи на загальні ознаки відповідальності, фінансова відповідальність передбачає багато унікальних юридичних обов'язків, зокрема:

1. Майновий характер фінансово-правової відповідальності. Вона виконує функцію економічного (майнового) впливу на винного. Для захисту фінансово-правових відносин держава передбачає заходи економічного (майнового) впливу на злочинців.

2. Характер державних повноважень у фінансово-правових операціях визначає такі ознаки фінансово-правової відповідальності: ця відповідальність полягає у накладенні фінансово-правових санкцій майнового характеру на порушення фінансового законодавства; фінансово-правові санкції є різновидом майнових санкцій, позови про матеріально-правову відповідальність виражаються у грошовій формі та пред'являються на користь потерпілого. Оскільки в ролі потерпілого виступає не контрагент, а держава, усі отримані кошти за рахунок накладення фінансово-правових санкцій надходять до державного бюджету.

3. Фінансово-правова відповідальність носить компенсаційний (відновлювальний) характер. Застосування заходів фінансово-правової відповідальності до винних спрямоване не тільки на покарання, а й на відновлення державних коштів, які є коштами майнової сфери потерпілої сторони, тобто держави чи муніципалітетів.

4. Притягнення до фінансово-правової відповідальності можливе лише за наявності підстав, встановлених законодавством України. Реальною основою фінансово-правової відповідальності мають бути фінансові злочини, тобто протиправні, винні дії, що порушують існуючий порядок у фінансовій сфері і не тягнуть за собою кримінальної чи адміністративної відповідальності. Метою таких злочинів є суспільні відносини, що захищають економічні інтереси держави у сфері формування, перерозподілу та використання державних фінансів. Ці відносини регулюються і охороняються нормами фінансового права. Визначення фінансового злочину є дуже умовним, тому говорити про незалежність фінансово-правової відповідальності окремо від нього не можна.

5. Суб'єктом фінансово-правової відповідальності є фізичні та юридичні особи, які не виконують належним чином податкові зобов'язання, інші обов'язкові платежі чи інші грошові зобов'язання перед державою.

6. Фінансово-правові санкції застосовуються різними уповноваженими державними органами та їх посадовими особами до тих, за кого вони несуть матеріальну та юридичну відповідальність.

7. Заходи фінансово-правової відповідальності накладаються в порядку, встановленому фінансовим законодавством [11].

У разі порушення встановлених правил поведінки у фінансових відносинах винний несе матеріальну відповідальність. Держави, які надають суб'єктам фінансових правовідносин певні права і свободи, вимагають від цих суб'єктів належного дотримання встановлених норм. Це підкреслює необхідність і можливість державного примусу як форми матеріально-правової відповідальності. Наявність бюджету та податків є однією з ознак держави та складовою частиною правового статусу державного суверенітету. Порушення фінансової дисципліни в першу чергу зачіпають суспільні інтереси країни. Порушенню фінансових прав держави сприяють високі податкові ставки та низький рівень життя громадян. Сукупність перелічених факторів створює умови для вчинення численних податкових злочинів і, як наслідок, реагування держави на захист інтересів власності. Залишається чимало випадків порушення розпорядниками та бенефіціарами встановленого порядку використання бюджетних коштів, що також зачіпає суспільні інтереси країни.

Як форма юридичної відповідальності фінансово-правова відповідальність ще знаходиться на

початковій стадії становлення. Це процес уніфікації фінансового законодавства, тобто процес розроблення єдиної системи заходів фінансово-правової відповідальності та фінансово-процесуальних процедур. Наразі можна стверджувати, що встановлення такого типу підзвітності є важливою частиною фінансового та правового регулювання. Тому Бюджетний кодекс України, який є основним законом фінансового права, передбачає відповідальність за порушення бюджетного законодавства, тобто порушення бюджету. Процес виокремлення фінансово-правової відповідальності в самостійні види юридичної відповідальності потребує дискусій у науковому середовищі, яке має різні погляди на проблему [15].

Адміністративна та фінансово-правова відповідальність настає за неодноразове порушення одних і тих самих законів про бюджет (у тому числі недостовірні дані в бюджетній заявці, затвердження необґрунтованих бюджетних асигнувань або необґрунтоване призначення бюджету, без здійснення бюджетних видатків чи надання позик з бюджету); відрахування або перевищення суми відрахувань, що суперечить законодавству України. При цьому штрафи накладаються на посадових осіб та учасників бюджетного процесу (керівників, які вчинили фінансові злочини, та бюджетних бенефіціарів) як вид адміністративного покарання за вчинення адміністративних злочинів. Це слід розглядати як міру фінансово-правової відповідальності (припинення операцій з бюджетними коштами, зменшення бюджетних асигнувань тощо) [9].

Проблема визначення правової природи фінансово-правової відповідальності почалася одночасно з появою питань відокремлення та юрисдикції фінансового права як галузі права. Однак, оскільки фінансова система, яка є основною функцією держави, не може функціонувати без інститутів підзвітності, дискусія про незалежність фінансової та юридичної підзвітності ще не вирішена [7]. Підтвердженням такої думки є використання поняття «фінансово-правова відповідальність» не лише в наукових дослідженнях, а й на нормативно-правовому рівні, а також у правозастосовній практиці. Крім цього поняття використовується також категорія «фінансова відповідальність». З точки зору сучасного правозастосування ці поняття є синонімами, але для наукового поширення поняття «матеріально-правова відповідальність» точніше відображає ці явища як різновид юридичної відповідальності та дає змогу відмежувати їх від суміжних.

Фінансово-правова відповідальність є різновидом юридичної, а юридична — соціальною. Ознакою фінансово-правової відповідальності є наявність соціальної основи, яка полягає в необхідності захисту населення у фінансовій сфері. Фінансово-правові норми, як і інші правові норми,

вважаються різновидом соціальної норми, тому фінансово-правова відповідальність реалізується у двох формах: позитивній (добровільній, дієвій) і негативній (державній, зворотній дії) [5].

Фінансова відповідальність настає за порушення положень фінансово-правових норм і є формою реалізації примусу органів державної влади, що полягає в застосуванні спеціально уповноваженими державними органами до порушників передбачених законом санкцій. Фахівці визнають фінансову відповідальність самостійною формою юридичної відповідальності та виділяють її головну особливість: вона, крім штрафів, передбачає також відновлювальні санкції, які спонукають фізичних та юридичних осіб до виконання обов'язків, встановлених фінансовим (податковим) правом. Також передбачається відшкодування збитків, завданих країні внаслідок незаконної діяльності, що є одним із факторів, що визначають рівень фінансових санкцій. У міру розвитку податкового законодавства фінансова відповідальність виділилася в самостійний вид відповідальності зі специфічними ознаками. Тому фінансова відповідальність реалізується у формі фінансових санкцій [3].

Якщо за фінансові злочини настає фінансово-правова відповідальність, то за адміністративні правопорушення — адміністративна відповідальність. До суб'єктів адміністративної відповідальності слід віднести фізичних осіб, серед яких можуть бути виділені спеціальні суб'єкти — посадові та юридичні особи, та суб'єктамів фінансово-правової відповідальності, які можуть бути фізичними та юридичними особами, а також відокремлені підрозділи останніх. Українське законодавство не визнає державних службовців об'єктами фінансових злочинів. Склад фінансової відповідальності щодо майнового характеру фінансових правовідносин регулюється санкціями, пов'язаними з позбавленням майнового характеру суб'єкта господарювання. Важливе місце в адміністративній відповідальності займають обмеження особистого характеру.

Позитивна фінансово-правова відповідальність за порушення бюджетного законодавства полягає у застосуванні запобіжних заходів ще до вчинення діяння та не призводить до негативних наслідків для будь-кого. Хоча явище ще недостатньо вивчене, позитивні аспекти виконання фінансово-правових зобов'язань частково закріплені у фінансовому праві. Отже, статтею 123 Бюджетного кодексу України [13] встановлено, що органи державного казначейства несуть відповідальність за недотримання вимог щодо ведення бухгалтерського обліку та звітності щодо виконання бюджету. Загалом діяльність осіб, причетних до бюджетних правопорушень, у тому числі порушень розпоряджень державного та місцевих бюджетів фінансової служби, спрямована на попередження таких правопорушень, а не на накладення відповідаль-

ності за порушення бюджетного законодавства. Тому доцільно сказати, що термін відповідальність вживається переважно в позитивному значенні.

Держава завжди дбатиме про створення та дотримання встановленого порядку фінансових відносин, захист майнових інтересів, зокрема наповнення дохідної частини бюджету всіх рівнів та освоєння коштів. Усі, хто порушить встановлені правила поведінки у фінансових відносинах, будуть притягнуті до відповідальності. Держави, які надають суб'єктам фінансових правовідносин певні права і свободи, вимагають від цих суб'єктів належного дотримання встановлених норм. Це підкреслює необхідність і можливість державного примусу як форми матеріально-правової відповідальності. Отже, відповідальність за порушення фінансового права має соціальне підґрунтя, тобто необхідність захисту суспільних відносин у фінансовій сфері [15].

Фінансова відповідальність за порушення фінансового права є формою державного примусу, що виникає за порушення положень фінансово-правових норм і полягає в накладенні спеціально уповноваженими державними органами санкцій на порушення, передбачені законодавством. Ці зобов'язання є складною категорією, яка складається з відносно окремих блоків, які залежать від інституційної чинності фінансово-правових норм, які порушуються при вчиненні протиправних дій у сфері фінансової діяльності держави. Ці блоки деталізуються в процесі кодифікації кожного фінансового законодавчого органу. Фінансова відповідальність є самостійною формою юридичної відповідальності, яка реалізується за допомогою фінансових санкцій і характеризується особливостями та принципами правозастосування. Водночас політичні та економічні санкції проти окремих осіб слід розглядати як фінансово-правові санкції, хоча й комплексні за своєю природою та за своїми специфіками.

Відповідальність за порушення фінансового права є формою реалізації державного примусу, що виникає за порушення положень фінансово-правових норм, і полягає в застосуванні спеціально уповноваженими державними органами до порушень санкцій, передбачених законом.

Дослідження правової природи порушень фінансового права та нагальні практичні потреби у притягненні до відповідальності за такі злочини потребують законодавчого визначення складових (об'єктивних, суб'єктивних) проявів цих злочинів. Встановлені законом юридичні ознаки, які роблять злочин злочином, охоплюються такими теоретичними поняттями, як склад злочину.

Не претендуючи на вичерпне визначення системи принципів фінансової відповідальності за порушення податкового законодавства, можна виділити загальні та специфічні принципи фінансової відповідальності за цими правовідносинами. До

загальних принципів фінансової відповідальності за порушення податкового законодавства належать законність, справедливість, своєчасність, доцільність, встановлена законом невідворотність відповідальності у разі порушення або притягнення до відповідальності податкового законодавства, презумпція законності рішень платника податків та будь-яких стандартів. Якщо положення закону чи іншого правового акта, прийнятого на його основі, або норми іншого закону чи іншого правового акта призводять до неоднозначного (множинного) тлумачення прав та обов'язків платника податків або контролюючих органів, у тому числі платника податків, є можливість приймати рішення, вигідні регулятору. До специфічних принципів фінансової відповідальності за порушення податкового законодавства можна віднести принцип пропорційності фінансової відповідальності та інші види юридичної відповідальності за порушення податкового законодавства, принцип відокремлення фінансових санкцій від фінансових зобов'язань, а також принцип зворотної дії фінансової відповідальності, принцип відповідальності за недбалість [10].

Механізм застосування фінансової відповідальності не передбачає будь-яких процесуальних формальностей для накладення фінансової відповідальності (відсутній порядок порушення справи, відсутній порядок розгляду справи по суті), процесуальні права та обов'язки учасників процесу не регламентовані. У таких ситуаціях адміністрація може не розглядати заперечення платника податків та офіційно заявити, що не розглядає заперечення платника податків без обґрунтування причин відмови [4].

Відсутність окремих процедур пред'явлення фінансової відповідальності зумовлює реалізацію фінансової відповідальності поза процесуальною формальністю. Важливо зазначити, що непритягнення до кримінальної відповідальності є частиною цивільно-правової відповідальності. Виконання цивільно-правової відповідальності не пов'язане з наявністю правовідносин між однією із залучених компаній та іншою, а тому не пов'язане з кримінальним провадженням. Проте, як зазначалося вище, суб'єктна структура нормативного конструкту фінансової відповідальності містить прояви адміністративної відповідальності, що характеризуються нерівністю суб'єктів правовідносин. Отже, відповідно до засад, встановлених статтею 19 Конституції України, у разі нерівності суб'єктів правовідносин з огляду на особливу правосуб'єктність виконавчої влади та її посадових осіб порядок має застосовуватися до влади, що виключає свавілля суб'єкта впливу. Тому нормативна база фінансової відповідальності має різні ознаки: адміністративну та цивільно-правову відповідальність [4]. Проте таке поєднання не відповідає вимогам статті 19 Конституції України [14].

Фіскальні та правові норми, що регулюють юридичну відповідальність, визначають обов'язки учасників публічної фінансової діяльності. Вони визначають моделі майбутньої законної чи незаконної поведінки та юридично значимі наслідки як відповідальної, так і безвідповідальної поведінки. У бюджетному процесі фінансово-правові обов'язки проявляються у формі поведінки або моделей діяльності залучених до їх реалізації. Згідно з нормами фінансового права юридична відповідальність встановлюється в нормативній формі, а те, які сторони відповідальності реалізуються, залежить вже від поведінки суб'єктів фінансових правовідносин. Отже, поняття позитивних аспектів виконання фінансово-правових зобов'язань має бути визначено категорією «фінансові зобов'язання». Якщо немає зобов'язання дотримуватися законодавства, немає фінансової чи юридичної відповідальності. Обов'язки учасників фінансових правовідносин тісно пов'язані з позитивними сторонами виконання фінансових зобов'язань. Відомі теоретики права відзначають важливість обов'язків для реалізації позитивної відповідальності, а фінансове право, як і інші галузі права, залежить від наявних досягнень державознавства та правових досліджень. Формальною підставою фінансової відповідальності служать фінансово-правові норми [9].

Наявність фінансових правовідносин у правовій системі, що характеризується особливими об'єктами правового регулювання, методами, предметними сферами та правовими основами регулювання, також є аргументом на користь наявності норм, які забезпечують ці відносини, що потребують переконання та примусу. Фінансово-правова відповідальність є важливим інститутом фінансового права, якому притаманні всі прояви юридичної відповідальності. Тобто поширюється на порушення фінансових правовідносин, здійснюється у формі фінансових санкцій і визначається органом. Покладання фінансової та правової відповідальності на основі конкретних функцій у бюджетному процесі дає змогу стверджувати про наявність юридичної відповідальності [2].

Самі по собі фінансові зобов'язання не можуть вичерпати всіх позитивних аспектів виконання фінансово-правових зобов'язань. У реальних правовідносинах вони виражаються у правомірних діях матеріально та юридично відповідальних суб'єктів, які забезпечуються публічними методами примусу чи переконання. Позитивні аспекти виконання фінансових і юридичних зобов'язань стають «виправданими», коли вони не забезпечені примусом чи переконанням. Заходи фінансово-правової відповідальності, оформлені як санкції фінансових норм, по суті є правовими обмеженнями, покликаними забезпечити правомірну поведінку суб'єктів у фінансово-правових відносинах, що

характеризуються динамікою фінансово-правової відповідальності [1].

Визнаючи фінансову відповідальність самостійним видом юридичної відповідальності, дослідники вбачають її головну особливість у тому, що вона, крім штрафів, передбачає відновлювальні санкції, які спонукають фізичних і юридичних осіб до виконання обов'язків, встановлених фінансовим правом щодо відшкодування шкоди, завданої державі протиправними діями [8].

У статті 67 Конституції України [14] передбачено конституційний обов'язок кожної особи сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Це специфічні обов'язки не лише громадян, а всіх платників податків у межах податкової юрисдикції України, які безумовно застосовуються у податкових правовідносинах та впливають на реалізацію системи фінансової відповідальності, у тому числі на застосування поняття вини. Тепер платники більше не обмежені у виборі законного способу ведення своєї діяльності. Суд вживає передбачених законом заходів, необхідних для з'ясування всіх обставин справи з урахуванням засад офіційності. Отже, ці критерії слід застосовувати до господарської діяльності платника податків, зокрема при складанні господарської діяльності при виборі контрагентів, податковому обліку при складанні первинних документів та розрахунку суми податкових зобов'язань. Це широко застосовуваний підхід у судовій практиці.

Відповідно до статті 109 Податкового кодексу України [16] податкове правопорушення — це протиправна та винна (у випадках, прямо передбачених цим кодексом) дія (дія чи бездіяльність) платника податків (зокрема його еквівалент).

Стаття 109 Податкового кодексу України [16] передбачає відповідальність за вчинення податкових злочинів шляхом контролю над підприємством, незалежно від того, винна особа чи ні. Платник податків може бути притягнутий до відповідальності за податкове правопорушення, якщо він не винний у вчиненні податкового правопорушення. Необхідними підставами для притягнення особи до фінансової відповідальності за податкові правопорушення є встановлені контролюючим органом недбалість платника у випадках, передбачених статтею 109 Податкового кодексу України [16].

Правову уніфікацію фінансово-правової відповідальності за податкові правопорушення містить стаття 111 Податкового кодексу України [16]. Тому при порушенні податкового та іншого законодавства контроль за дотриманням покладається на державні фінансові установи, а фінансова відповідальність покладається насамперед. У податкових правочинах само собою зрозуміло, що фінансова відповідальність застосовується у вигляді кримінальних (фінансових) санкцій (штрафів) та/або пені.

Визначення бюджетно-правової відповідальності має включати як обов'язок застосування до фінансових правопорушників несприятливих правових обмежень, передбачених санкціями бюджетно-правових норм, так і виконання бюджетно-правових санкцій. У такій структурі застосування санкцій, включаючи заходи фіскальної відповідальності, правовідносини виникають між порушником і відповідними органами. Реалізація санкцій передбачає реалізацію негативних сторін бюджетної відповідальності, які виражаються в негативних правових обмеженнях майнового чи організаційного характеру. Оскільки застосування бюджетних санкцій призводить до негативних наслідків для порушника та змушує його вчиняти фінансові та правові дії, негативні аспекти виконання бюджетно-правових зобов'язань також спрямовані на майбутнє з метою недопущення повторних бюджетних правопорушень [6].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, на основі проведених досліджень визначено ключові особливості відповідальності за порушення фінансового законодавства України в системі юридичної відповідальності. З'ясовано, що інтенсивний розвиток українського фінансового права сприяв формуванню важливої законодавчої бази, яка визначає підстави відповідальності, санкції за порушення фінансово-правових норм, процесуальний порядок застосування цих санкцій. Результати вивчення питань становлення юридичної відповідальності за порушення фінансового законодавства дозволяють відзначити, що як форма юридичної відповідальності фінансово-правова відповідальність ще знаходиться на початковій стадії становлення.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є дослідження ознак та функцій фінансово-правової відповідальності.

Література

1. Бавико О.Є. Склад та ефективність фінансової відповідальності // *Право і суспільство*. 2009. № 4. С. 57–62.
2. Гетманець О.П. Сутність і значення фінансово-правової відповідальності в бюджетному процесі // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 30, Т. 2. С. 24–27.
3. Головань Т.Г. Актуальні питання фінансово-правової відповідальності платників податків // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2016. Вип. 23. С. 76–79.
4. Жулавський С.А. Фінансова відповідальність у системі юридичної відповідальності // *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 146–151.
5. Карапейчик Я.І. Фінансова відповідальність як категорія фінансового права. Позитивний та негативний (ретроспективний) аспекти // *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Право. 2013. Вип. 5. С. 207–210.
6. Дідур С.В., Касич А.О., Глухова В.І. Бюджетний контроль і його результативність в Україні // *Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії*. Вип. 1(20): Економічні науки. Чернівці, 2011. С. 17–23.
7. Касьяненко А.М. *Фінансова відповідальність за порушення бюджетного законодавства*: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 — адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Національний університет державної податкової служби України. Ірпінь, 2015. 209 с.
8. Куслії В.О. Відповідальність за порушення фінансового законодавства в системі юридичної відповідальності // *Європейські перспективи*. 2013. № 13. С. 67–71.
9. Назар Ю.С., Проць І.М. *Адміністративна та фінансово-правова відповідальність за порушення бюджетного законодавства*: монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 172 с.
10. Скляр Н.Ф. Принципи фінансової відповідальності за порушення податкового законодавства // *Правова позиція*. 2020. № 4(29). С. 41–47. doi: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-4.9>.
11. Товкун Л.В. Відповідальність за порушення податкового законодавства як складова фінансової відповідальності // *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Право». 2014. № 1106, Вип. 17. С. 84–86.
12. Ярмоленко Ю.В. Адміністративна відповідальність за порушення вимог фінансового законодавства // *Наше право*. 2014. № 2. С. 162–168.
13. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (із змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50–51. Ст. 572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 03.01.2024).
14. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. (із змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 03.01.2024).
15. Науково-практичний коментар до статті 117 Бюджетного кодексу України від 01.01.2011 р. // *Матеріали Інформаційного агентства «ЛІГА: ЗАКОН»*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/КК005716> (дата звернення: 03.01.2024).

16. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 03.01.2024).

References

1. Bavyko O. Y. Sklad ta efektyvnist finansovoi vidpovidalnosti // *Pravo i suspilstvo*. 2009. № 4. S. 57–62.
2. Hetmanets O. P. Sutnist i znachennia finansovo-pravovoi vidpovidalnosti v biudzhetnomu protsesi // *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. 2015. Vyp. 30, T. 2. S. 24–27.
3. Holovan T. H. Aktualni pytannia finansovo-pravovoi vidpovidalnosti platnykiv podatkov // *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurytsprudentsiia*. Odesa: Mizhnarodnyi humanitarnyi universytet, 2016. Vyp. 23. S. 76–79.
4. Zhulavskiy S. A. Finansova vidpovidalnist u systemi yurydychnoi vidpovidalnosti // *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*. 2013. Vyp. 60. S. 146–151.
5. Karapeichyk Y. I. Finansova vidpovidalnist yak katehoriia finansovoho prava. Pozytyvnyi ta nehatyvnyi (retrospektyvnyi) aspekty // *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Pravo*. 2013. Vyp. 5. S. 207–210.
6. Didur S. V., Kasych A. O., Hlukhova V. I. Biudzhetni kontrol i yoho rezultatyvnist v Ukraini // *Naukovyi visnyk Bukovynskoi derzhavnoi finansovoi akademii*. Vyp. 1(20): Ekonomichni nauky. Chernivtsi, 2011. S. 17–23.
7. Kasianenko A. M. *Finansova vidpovidalnist za porushennia biudzhetnoho zakonodavstva: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.07 — administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo / Natsionalnyi universytet derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy*. Irpin, 2015. 209 s.
8. Kuslii V. O. Vidpovidalnist za porushennia finansovoho zakonodavstva v systemi yurydychnoi vidpovidalnosti // *Yevropeiski perspektyvy*. 2013. № 13. S. 67–71.
9. Nazar Y. S., Prots I. M. *Administratyvna ta finansovo-pravova vidpovidalnist za porushennia biudzhetnoho zakonodavstva: monohrafiia*. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2018. 172 s.
10. Skliar N. F. Pryntsypy finansovoi vidpovidalnosti za porushennia podatkovoho zakonodavstva // *Pravova pozytsiia*. 2020. № 4(29). S. 41–47. doi: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-4.9>.
11. Tovkun L. V. Vidpovidalnist za porushennia podatkovoho zakonodavstva yak skladova finansovoi vidpovidalnosti // *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii "Pravo"*. 2014. № 1106, Vyp. 17. S. 84–86.
12. Iarmolenko Y. V. Administratyvna vidpovidalnosti za porushennia vymoh finansovoho zakonodavstva // *Nashe pravo*. 2014. № 2. S. 162–168.
13. Biudzhetni kodeks Ukrainy vid 08.07.2010 r. № 2456-VI (iz zminamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2010. № 50–51. St. 572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (date of access: 03.01.2024).
14. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28.06.1996 r. (iz zminamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (date of access: 03.01.2024).
15. Naukovo-praktychni komentar do statti 117 Biudzhetnoho kodeksu Ukrainy vid 01.01.2011 r. // *Materialy Informatsiinoho ahenstva "LIGA: ZAKON"*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KK005716> (date of access: 03.01.2024).
16. Podatkovi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI (iz zminamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. St. 112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (date of access: 03.01.2024).

Предместніков Олег Гарійович

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України, завідувач кафедри права

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Predmestnikov Oleh

Doctor of Law, Professor,

Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Law

Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Ширшикова Руслана Миколаївна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Shyrshykova Ruslana

Candidate of Science of Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Constitutional, Administrative and International Law

Volyn National University named after Lesya Ukrainka

Голота Наталія Петрівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін

Вінницький навчально-науковий інститут економіки

Західноукраїнського національного університету

Holota Nataliia

Candidate of Science of Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department Jurisprudence and Humanitarian Disciplines

Vinnitsia Educational and Research institute of Economics of

Western Ukrainian National University

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9564

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС: ОСПОРЮВАННЯ ДІЙ ТА РІШЕНЬ ОРГАНІВ ВЛАДИ

ADMINISTRATIVE PROCESS: CHALLENGING ACTIONS AND DECISIONS OF THE AUTHORITIES

Анотація. У статті досліджується адміністративний процес як інструмент вирішення спорів, однією зі сторін якого є суб'єкти владних повноважень. Аналізуються принципи адміністративного процесу, закріплені в законодавстві та конституційних нормах. Акцентовано увагу на ролі скарг громадян у виявленні порушень законодавства та захисті їх прав та інтересів. Ґрунтовно розглянуто стадії адміністративного процесу за скаргами громадян від первинного звернення до виконання прийнятого рішення. Проаналізовано права та обов'язки учасників цього процесу, визначено строки його проходження. На основі дослідження висувуються пропозиції щодо вдосконалення адміністративного процесу та забезпечення ефективної взаємодії населення з органами влади.

Адміністративний процес – це структуровані процедури та правові механізми, що застосовуються для розв'язання проблемних питань, зокрема шляхом оскарження дій чи рішень державних органів. Цей процес охоплює низку кроків і правил, покликаних забезпечити громадянам справедливий і доступний спосіб представити свою позицію та домогтися відшкодування, якщо вони вважають, що їхні права, свободи чи законні інтереси були порушені суб'єктами владних повноважень.

Оскарження рішень суб'єктів владних повноважень слугує фундаментальним аспектом демократичного суспільства, гарантуючи ефективні механізми та гнучкі засоби для притягнення владних органів до відповідальності за їхні дії. Така можливість захищає від потенційних зловживань владою та сприяє прозорості, справедливості та верховенству права.

Ефективна взаємодія між громадянами та урядом — це вулиця з двостороннім рухом. Вона вимагає не лише відповідального уряду, але й поінформованих та активних громадян. Поінформованість про права, обов'язки та шляхи оскарження рішень влади дає громадянам можливість брати активну участь у демократичному процесі.

Ключові слова: адміністративний процес, скарги громадян, права громадян, суб'єкт владних повноважень, законодавство.

Summary. The article explores the administrative process as a tool for resolving disputes with the decisions of government authorities, particularly through the submission of citizen complaints. The principles of the administrative process, enshrined in legislation and constitutional standards, are analyzed. Emphasis is placed on the role of citizen complaints in identifying legal violations and protecting the rights and interests of citizens. The stages of the administrative process for citizen complaints, from initial submission to the implementation of the decision, are thoroughly examined. The rights and duties of participants in this process are analyzed, and the timeframes for its completion are defined. Based on the study, proposals for improving the administrative process and ensuring effective interaction between citizens and authorities are put forward.

The administrative process is the structured procedures and legal mechanisms used to resolve problematic issues, including ways to appeal actions or decisions of public authorities. This process covers a number of steps and rules designed to provide citizens with a fair and accessible way to present their position and seek redress if they believe that their rights, freedoms or legitimate interests have been violated by public authorities.

Appealing against decisions of public authorities is a fundamental aspect of a democratic society, guaranteeing effective mechanisms and efficient means to hold the authorities accountable for their actions. It protects against potential abuse of power and promotes transparency, fairness and the rule of law.

Effective interaction between citizens and government is a two-way street. It requires not only a responsible government, but also informed and active citizens. Awareness of rights, responsibilities, and ways to challenge government decisions enables citizens to participate actively in the democratic process.

Key words: administrative process, citizen complaints, citizens' rights, government, legislation.

Вступ. Один із найважливіших інститутів адміністративного процесу — інститут оскарження дій і рішень органів влади та місцевого самоврядування. Оскільки це спосіб захисту прав та інтересів громадян, підприємств, установ та організацій від незаконного та необґрунтованого втручання органів влади у їхні права та свободи. Адміністративний процес — це структуровані процедури та правові механізми, які застосовуються для розв'язання проблемних питань, зокрема шляхом оскарження дій чи рішень державних органів. Цей процес охоплює низку кроків і правил, покликаних забезпечити громадянам справедливий і доступний спосіб представити свою позицію та домогтися відшкодування, якщо вони вважають, що їхні права, свободи чи законні інтереси були порушені суб'єктами владних повноважень. Це фундаментальний аспект демократичного суспільства, який пропонує механізми та засоби для притягнення владних органів до відповідальності за їхні дії або бездіяльність. Така можливість покликана захищати від потенційних зловживань владою, сприяє прозорості, справедливості та верховенству права. Статтею 40 Конституції України передбачено право колективного чи індивідуального звернення до органів влади, чи місцевого самоврядування з питань, які належать до компетенції цих органів. Посадові та службові особи зобов'язані розглядати дані звернення і надати відповідь у термін, передбачений законодавством.

Якщо людина (чи група людей) вважає свої права порушеними, має право звернутися до суду для розв'язання питання у порядку судового провадження. Таке право кожному гарантується статтею 55 Конституції України. Реалізація цього права в українських реаліях має свої особливості.

Постановка проблеми. Відповідно до статті 17 Закону України «Про звернення громадян» скарга на дії посадових осіб органів влади чи місцевого самоврядування подається до органу вищого рівня протягом одного року з моменту його прийняття, але не пізніше одного місяця з часу ознайомлення з прийнятим рішенням. Якщо така скарга подана поза зазначеного терміну, вона не розглядається. Разом з тим даний термін може бути поновлений, якщо він порушений із поважної причини. Причини можуть бути різноманітними й вони розглядаються у кожному індивідуальному випадку. Якщо особа чи група осіб не згодна із тим рішенням, яке прийняв вищий орган, порушене питання вирішується у порядку, передбаченому адміністративним судочинством. Таке право передбачене ст. 5. Кодексу адміністративного судочинства і пропонує способи захисту:

1. Визнання протиправним рішення або нормативно-правовий акт;
2. Визнання протиправними окремих частин або положень прийнятого рішення або нормативно-правового акту;

3. Зобов'язати утримуватися від вчинення конкретних дій;

4. Визнати бездіяльними дії суб'єкта владних повноважень та зобов'язати вчинити певні дії;

5. Встановити відсутність певних компетенцій або повноважень у носія владних повноважень та ін.

Захист порушених прав може відбуватися різними способами, які не суперечать чинному законодавству. Звернутися до суду особа (або група осіб) може як самостійно, так і через уповноваженого представника (у більшості випадків, адвоката). Проблеми можуть виникати на різних етапах оскарження, наприклад:

- 1) на етапі подання звернення до суб'єкта владних повноважень;
- 2) у момент, коли громадяни сприймають рішення чи дії влади як несправедливі або такі, що порушують їхні права;
- 3) на етапі оскарження до органу вищого рівня;
- 4) в інших випадках.

Адміністративний процес стає інструментом у вирішенні цих проблем, забезпечуючи структурований механізм, за допомогою якого громадяни можуть висловлювати свої занепокоєння та шукати шляхи їх вирішення. Однак, деякі аспекти потребують модернізації в силу динаміки розвитку суспільства.

Наукова новизна дослідження оскарження дій та рішень органів влади полягає в наступному:

1. Дослідження охоплює широкий спектр питань, пов'язаних з оскарженням дій та рішень органів влади та місцевого самоврядування.

2. Проводиться на основі сучасних наукових досягнень у галузі адміністративного права та процесу адміністративного оскарження, що набуває нового змісту враховуючи сучасні реалії українського законодавства та трансформаційних процесів.

Практична значимість дослідження оскарження дій та рішень органів влади полягає у наступному:

1. Дослідження інституту оскарження дій і рішень органів виконавчої влади та місцевого самоврядування дозволяє виявити недоліки та прогалини в законодавстві, а також розробити рекомендації щодо їх усунення.

2. Дослідження може стати основою для підручників, які використовуються для студентів-правників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стаття ґрунтується на існуючих дослідженнях в галузі адміністративного права, наголошуючи на принципах, викладених у конституційних положеннях та відповідному законодавстві. Видатні вчені, такі як С. С. Шоптенко [14] та Е. Ф. Демський [8], В. Галуцько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко, С. Стеценко [5], Д. І. Йосифович [6], І. П. Голосніченко [7], Т. О. Коломоець [9], Є. В. Курінний [10], Р. Мельник, Р. Безвенко [11], І. І. Суховетрук [12],

О. Г. Циганов [13], зробили цінний внесок у вивчення процедури розгляду скарг громадян, заклавши основу для цієї роботи.

Формулювання цілей статті. Ця стаття спрямована на досягнення наступних цілей:

- надати комплексний огляд адміністративного процесу в контексті розгляду скарг громадян;
- проаналізувати правові та конституційні принципи, що регулюють адміністративний процес;
- дослідити стадії адміністративного провадження, від ініціювання скарги до виконання рішення;
- розглянути права та обов'язки учасників адміністративного процесу;
- запропонувати рекомендації щодо підвищення ефективності адміністративного процесу та взаємодії громадянина і влади.

Основний матеріал дослідження. Адміністративне оскарження — це один зі способів захисту прав і свобод громадян у сфері публічного управління, який становить собою звернення до вищого органу або посадової особи щодо незаконності рішень, дій чи бездіяльності підпорядкованого суб'єкта. Право на адміністративне оскарження є конституційним правом громадян України. Воно закріплене в статті 55 Конституції України [1].

Адміністративне оскарження має ряд переваг перед судовим захистом. Зокрема, воно є більш швидким і простим, а також дозволяє розв'язувати проблему на досудовому етапі, оскільки адміністративний орган, що розглядає скаргу, має ширші межі для вирішення проблеми, ніж суд.

Однак, адміністративне оскарження має і недоліки, оскільки адміністративне оскарження може бути неефективним, оскільки розглядається органом, який є підконтрольним тому, чий рішення, дії чи бездіяльність оскаржуються.

Вибір способу захисту прав і свобод громадян у сфері публічного управління залежить від конкретних обставин справи. Скарга повинна бути обґрунтованою, містити докази того, що права або законні інтереси скаржника порушені рішенням, діями чи бездіяльністю органу публічної влади. Скарга подається в установленій строк, до належного органу (вищого органу або посадової особи).

Орган державної влади або місцевого самоврядування зобов'язаний розглянути скаргу протягом 30 днів з дня її надходження. У разі потреби цей строк може бути продовжений, але не більше ніж на 60 днів [5].

У разі задоволення скарги орган державної влади або місцевого самоврядування зобов'язаний: скасувати або змінити оскаржуване рішення; припинити оскаржувані дії; вчинити необхідні дії для усунення допущеної бездіяльності.

Стаття 40 Конституції України слугує фундаментом для адміністративно-правового захисту прав громадян. Це конституційне положення прямо наділяє громадян фундаментальним правом на

участь в адміністративному судочинстві для захисту своїх прав та інтересів. Зокрема, воно надає громадянам можливість реалізовувати своє право шляхом подання індивідуальних або колективних письмових звернень [1].

Крім того, конституційні рамки дозволяють громадянам особисто звертатися до різних суб'єктів адміністративної ієрархії. Державні органи, органи місцевого самоврядування та посадові особи стають доступними варіантами для безпосередньої взаємодії громадян.

Законодавча база, що забезпечує право громадян на звернення в Україні, є розгалуженою та всеохопною. В її основі лежить Закон України «Про звернення громадян», прийнятий у 1996 році. Цей основоположний законодавчий акт визначає процедури та права, пов'язані з висловленням громадянами своїх проблем чи скарг [4].

Цей закон доповнює Указ Президента від 1997 року, який слугує додатковим механізмом, що забезпечує захист конституційних прав у процесі оскарження. Крім того, інструкція з діловодства за зверненнями, затверджена Кабінетом Міністрів України у 1997 році, містить важливі процедурні вказівки, що доповнюють цю основу [3].

Відомчі нормативні акти також відіграють важливу роль. Наприклад, нормативні акти, що регулюють діяльність таких органів, як Міністерство внутрішніх справ України та Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку України, містять спеціалізовані правила в рамках більш широкої нормативної бази.

У цьому законодавчому середовищі матеріальні норми відіграють ключову роль у формуванні процесу оскарження. Ці норми детально визначають різні елементи, пропонуючи ясність щодо типів оскаржень, встановлених вимог, суб'єктного складу, а також прав та обов'язків усіх залучених сторін [7].

Крім того, матеріальні норми поширюються на розмежування компетенції суб'єктів, на яких покладено завдання контролю за виконанням законодавства про звернення громадян. Цей аспект має вирішальне значення для підтримання підзвітності та забезпечення дотримання встановлених правових принципів у процесі оскарження.

Адміністративне посередництво постає як конструктивний механізм вирішення спорів. Цей інструмент сприяє діалогу та переговорам між зацікавленими сторонами, спрямованим на досягнення мирного врегулювання, не вдаючись до формальних судових процедур. Адміністративна медіація втілює дух співпраці та вирішення проблем.

Надаючи численні можливості для відшкодування, адміністративний інструментарій забезпечує динамічну та оперативну систему, яка підтримує принципи справедливості, підзвітності та розширення прав і можливостей громадян [11].

Адміністративна скарга є вимогою про позасудовий захист. Це проактивний крок, зроблений особами, які шукають вирішення проблеми без участі в офіційному судовому процесі. На відміну від неї, адміністративний позов передбачає участь громадянина як сторони в незалежному та об'єктивному судовому процесі. Він пропонує вищий рівень захисту у випадках, коли права були порушені у сфері державного управління.

Дихотомія між адміністративною скаргою та адміністративним позовом підкреслює гнучкість і доступність процесу адміністративного оскарження. Він надає громадянам варіанти, адаптовані до характеру і серйозності їхніх проблем, гарантуючи захист прав і свобод громадян.

Оскарження в адміністративних органах передбачає структурований процес, що ґрунтується на чітко визначених процедурних засадах. Ці засади, що ґрунтуються на законодавстві про звернення громадян та підкріплені іншими відповідними актами, окреслюють етапи та принципи, що регулюють процес розгляду скарг [12].

Процедурний ландшафт розгляду скарг не є однорідним, а скоріше варіюється залежно від конкретного суб'єкта, до якого особа звертається зі скаргою. Різні органи публічної адміністрації можуть мати різні процедури та протоколи розгляду адміністративних скарг. Таке розмаїття визнає децентралізовану природу адміністративних структур і дозволяє пристосовувати процедури до нюансів кожного органу.

Наріжним каменем процедурних засад є законодавство про звернення громадян. Ця комплексна нормативно-правова база встановлює основні принципи та правила подання, розгляду та вирішення адміністративних скарг, окрім основного законодавства про звернення громадян, процедурні засади створюються додатковими актами. Ці акти можуть включати положення, що стосуються певних адміністративних органів, виконавчі накази або інші нормативні документи, які надають додаткові вказівки щодо реалізації адміністративних скарг [5].

Основною метою цих процедурних засад є забезпечення належного розгляду та вирішення адміністративних скарг. Визначаючи етапи, строки та обов'язки як скаргників, так і відповідних адміністративних органів, ці засади створюють основу, яка підтримує принципи справедливості, прозорості та підзвітності.

Суб'єктами адміністративного оскарження можуть бути будь-які фізичні або юридичні особи, які беруть участь у процесах державного управління. Однак ці особи повинні займати вищі або керівні посади порівняно з тими, чії дії, рішення або бездіяльність є підставою для оскарження. Ця ієрархічна вимога гарантує, що механізм оскарження використовується розумно, а особи, які

обіймають керівні посади, вирішують проблеми, що належать до їхньої компетенції [13].

Адміністративне оскарження спрямоване до широкого кола адресатів, що відображає багатогранну природу адміністративної ієрархії. Ці адресати включають, але не обмежуються ними:

- Президент України, як найвища посадова особа в державі, він є ключовим адресатом адміністративного оскарження, забезпечуючи належний розгляд питань загальнодержавного значення;
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини є спеціалізованим адресатом, який зосереджується на питаннях, пов'язаних із захистом прав людини, забезпечуючи шлях до спеціалізованого відшкодування;
- Органи виконавчої влади України, включаючи міністерства, відомства та інші організації, відповідальні за конкретні сфери державного управління;
- Прокуратура України є важливим адресатом для звернень, пов'язаних з потенційними правовими порушеннями або невідповідностями, як орган, що стоїть на сторожі дотримання правових норм;
- У процесі боротьби з корупцією адміністративні скарги знаходять відповідного адресата в антикорупційних органах, що забезпечує ретельний розгляд скарг, пов'язаних зі зловживанням службовим становищем [13].

С. С. Шоптенко, видатний вчений-правознавець, надає цінну інформацію щодо тлумачення процедури розгляду скарг громадян. С. С. Шоптенко підкреслює значення цього провадження як врегульованої правової процедури, спрямованої на розгляд скарг, поданих особами, чії права, свободи або законні інтереси порушено. Його тлумачення підкреслює роль компетентних органів публічної адміністрації у розгляді та вирішенні цих скарг, наголошуючи на їхньому обов'язку надавати правову оцінку поведінці сторін, які беруть участь в адміністративно-правовому спорі [14].

Адміністративне провадження за скаргами громадян, за визначенням Шоптенка, являє собою структурований процес, що регулюється правовими нормами. Цей процес спрямований на захист прав, законних інтересів громадян та виявлення порушень чинного законодавства. Суттєвою особливістю цього провадження є обов'язок органу, який розглядає скаргу, оцінювати законність дій, вчинених сторонами, що беруть участь у справі [14].

Адміністративне провадження за скаргами громадян складається з чітко визначеного набору процедурних стадій, покликаних забезпечити системне та справедливе вирішення справи. Ці стадії в сукупності утворюють структуровану систему розгляду скарг та забезпечення прав і законних інтересів громадян.

Вчені-юристи Е. Ф. Демський та Є. В. Курінний пропонують цінний погляд на процесуальні

стадії в адміністративному провадженні за скаргами громадян. Демський Е. Ф. описує п'ятистадійний процес, що включає подання скарги, розгляд справи, прийняття рішення, перегляд рішення та виконання рішення. Курінний Є. В. доповнює цю перспективу, вводячи додаткові етапи, такі як прийом, реєстрація та первинний розгляд звернень громадян, а також подальші кроки, зосереджені на вирішенні, контролі та аналізі [8; 10].

Процес починається з подання громадянином скарги на дії або рішення відповідних суб'єктів.

Після подання скарги відповідальний орган проводить її попередній розгляд, перевіряючи правильність оформлення та ознайомлення зі змістом скарги. На цьому етапі важливо переконатися, що скарга відповідає процедурним вимогам, включаючи належне документальне оформлення, підпис і дату, що має вирішальне значення.

Орган, відповідальний за розгляд скарги, всебічно вивчає справу, враховуючи правові норми та надаючи правову оцінку поведінці залучених сторін. За результатами розгляду приймається вмотивоване рішення, спрямоване на вирішення питань, порушених у скарзі.

На етапі адміністративного оскарження до органів влади вищого рівня виникають ряд проблем, які можна об'єднати у групи:

1. Проблеми, пов'язані з процедурою оскарження. Законодавство України про адміністративний процес містить ряд прогалин і неточностей, які ускладнюють процедуру оскарження. Наприклад, не завжди визначено, який орган є вищим для конкретного органу влади, чиє рішення оскаржується. Це може призвести до того, що скарга буде розглянута органом влади, який не має компетенції її розглядати.

2. Необґрунтована тривалість розгляду скарг. Законодавство України про адміністративний процес встановлює строк розгляду скарг в один місяць. Однак, на практиці, розгляд скарг може тривати значно довше. Це пов'язано з тим, що для вивчення суті порушених питань органу влади вищого рівня, які й так часто перевантажені роботою, може знадобитися додаткова інформація, яка теж запитується письмово. У такий спосіб може затягуватися час на розгляд скарг.

3. Органи влади вищого рівня часто відмовляють у задоволенні скарг, навіть якщо вони є обґрунтованими. Це пов'язано з тим, що органи влади можуть бути зацікавлені в тому, щоб рішення, яке оскаржується, залишилося в силі.

4. Проблеми, пов'язані з матеріальним правом. Адміністративне законодавство України часто є недосконалим, що може призвести до того, що органи влади вищого рівня будуть приймати рішення, які не відповідають вимогам закону. Наприклад, якщо переглянути статистику розгляду скарг на дії державних реєстраторів, яка розміщена на

сайті міністерства юстиції, можна побачити, що у більшості випадків комісія із розгляду скарг приймає рішення про відмову скаржнику. Судова практика з питань адміністративного оскарження часто є неоднозначною, що може призвести до того, що органи влади вищого рівня не будуть впевнені в тому, яке рішення прийняти.

5. Проблеми, пов'язані з суб'єктами оскарження. Необізнаність громадян про їхні права на оскарження дій та рішень органів влади призводить до того, що багато людей не знають, що вони мають право оскаржити незаконні та необґрунтовані дії та рішення органів влади.

6. Нестача ресурсів для оскарження. Оскарження дій та рішень органів влади може бути тривалим і складним процесом, який вимагає значних матеріальних та людських ресурсів. Це ускладнює для громадян можливість оскаржити незаконні та необґрунтовані дії та рішення органів влади. А це означає, що і своєчасне відновлення своїх прав та свобод.

Після прийняття рішення громадяни мають можливість оскаржити його до вищого органу або суду, як це передбачено законодавством. Цей етап є обов'язковим, але дуже важливим, оскільки надає громадянам можливість подальшого оскарження, якщо вони незадоволені первинним рішенням [11].

Після прийняття остаточного рішення відповідальний орган забезпечує своєчасне і правильне виконання рішення. У випадках, коли скарга визнається обґрунтованою, вживаються заходи для відновлення порушених прав, наголошуючи на реальному виконанні прийнятих рішень.

Подання скарги в адміністративному процесі відображає стратегічні аспекти, визначені статтею 16 Закону України «Про звернення громадян». Ієрархічний підхід, встановлений для вирішення скарг, дозволяє громадянам звертатися за вирішенням питань до різних суб'єктів, включаючи державні органи, місцеве самоврядування та інші [4].

Відповідно до цього принципу, громадяни мають можливість висловлювати свої скарги шляхом різних каналів, зокрема через оскарження до суду за рішеннями адміністративних органів. Принципи субординації та контролю в адміністративному процесі підкреслюють ієрархічний характер владних відносин та гарантують відповідність нормам та цілям організації.

Механізми субординації та контролю надають владним органам змогу впливати на рішення підпорядкованих органів, забезпечуючи таким чином необхідний рівень взаємодії та корекції. Це не лише підвищує підзвітність адміністративних структур, а захищає від можливих зловживань владою [9].

Стаття 16 Закону України «Про звернення громадян» визнає, що громадяни мають право звер-

татися безпосередньо до суду, якщо вони незадоволені рішеннями, прийнятими відповідними адміністративними органами. Це положення додає додатковий рівень гнучкості до процесу розгляду скарг, забезпечуючи громадянам доступ до незалежної та неупередженої судової системи [4].

Гнучкість у виборі органу, що розглядає скаргу, забезпечує динамічний та адаптивний підхід до вирішення спорів. Це дає можливість громадянам реалізовувати свої права з урахуванням конкретних обставин їхніх скарг, підкреслюючи важливість доступу до правосуддя та гарантуючи, що правова система залишається життєздатним варіантом вирішення проблем, які турбують громадян.

Подання скарг є ключовим етапом в адміністративному провадженні, який надає громадянам можливість висловити свої претензії. Вибір між усною та письмовою формою оскарження вносить певну динаміку в цей процес. Згідно зі статтею 22 Закону України «Про звернення громадян», громадяни мають право викладати свої скарги в усній формі, записаній під час особистого прийому посадовими особами. Однак обов'язок керівників та посадових осіб особисто приймати громадян підкреслює важливість письмових скарг. Така подвійність у способах подання скарг забезпечує гнучкість, враховуючи вподобання громадян і водночас забезпечуючи задокументовану фіксацію їхніх занепокоєнь [4].

Ретельна реєстрація та централізація скарг після їх отримання є основою організованого та підзвітного адміністративного процесу. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 348 від 14 квітня 1997 року, всі скарги громадян, отримані державними органами, повинні прийматися, реєструватися та централізовано документуватися в день їх надходження. Це включає реєстраційно-контрольні картки, придатні для обробки персональними комп'ютерами або традиційними реєстрами. Ретельне ведення документації забезпечує прозорість, підзвітність та доступність для наступних процедурних етапів [7].

Конверти та відповідні матеріали зберігаються разом зі скаргою, що сприяє всебічному розумінню порушених питань. Журнальна форма реєстрації є прийнятною для організацій з меншим обсягом звернень, що дозволяє спростити процес, дотримуючись при цьому стандартизованих процедур. Автоматизована реєстрація з використанням електронно-обчислювальної техніки ще більше підвищує ефективність роботи зі скаргами громадян та їх відстеження.

Хоча всі скарги приймаються, робота з анонімними скаргами потребує окремого розгляду. Відповідно до Закону України «Про звернення громадян», анонімні скарги реєструються, але не підлягають офіційному розгляду. Замість цього вони долучаються до справи відповідно до но-

менклатури справ. Рішення про визнання скарги анонімно та залишення її без розгляду приймає керівник державного органу, що ще раз підкреслює важливість відповідального та підзвітного адміністративного менеджменту.

Окремий підхід до анонімних скарг має на меті збалансувати потребу в конфіденційності з вимогою підзвітності адміністративних процедур. Такий підхід гарантує, що хоча громадяни можуть подавати скарги анонімно, адміністративний орган підтримує цілісність процесу розгляду, зосереджуючись на добре задокументованих і обґрунтованих скаргах. Прихильність до прозорості ще більше підкреслюється обов'язком надавати письмові пояснення, якщо скаргу повертають через недотримання процедурних вимог [7].

Попередній розгляд в адміністративній процедурі є важливим етапом, де посадові особи перевіряють відповідність скарг процесуальним вимогам. Це визначає початок ретельного розгляду і вимагає від посадових осіб виявлення дотримання стандартів.

Посадові особи, що ведуть діловодство за зверненнями громадян, відповідають за первинний розгляд скарг. Вони перевіряють правильність реєстрації, ознайомлюються зі змістом скарг та визначають подальші кроки. Ця роль необхідна для забезпечення цілісності та ефективності адміністративного процесу.

Акцент на правильності оформлення та змісті скарги під час попереднього розгляду важливий для дотримання стандартів. Посадові особи повинні уважно перевіряти документи, щоб забезпечити відповідність процедурним вимогам. Ознайомлення зі змістом скарги дозволяє посадовим особам оцінити їхню законність. Цей початковий розгляд допомагає визначити обґрунтованість скарг і оптимізує подальші етапи адміністративного процесу [6].

У випадках, коли скарги подані неправильно, посадові особи можуть повертати їх скаржникам протягом п'яти днів з поясненнями. Це сприяє оперативному виправленню недоліків та виховує в громадян культуру відповідального подання скарг. Рішення про повернення скарги приймається керівником державного органу, підкреслюючи ієрархічний підхід. Цей підхід підтримує якість адміністративного процесу та надає громадянам зрозумілий зворотній зв'язок.

Переадресація скарг відповідає принципам ефективності та компетентності, спрямовуючи їх до органу, що найкраще підготовлений для вирішення конкретних проблем. Цей динамічний підхід гарантує оптимальне вирішення кожної скарги. Участь керівника підтверджує ієрархічну природу адміністративних процедур, де вищі органи влади спрямовують потік скарг [5].

Згідно Закону «Про звернення громадян», громадяни можуть подавати скарги українською або

іншими прийнятними мовами. Це сприяє доступності та інклюзивності процесу, визнаючи право громадян виражати свої скарги мовою за їхнім вибором. Визнання декількох мов відповідає культурному розмаїттю та мовним правам громадян, відображаючи демократичний підхід до адміністративних процедур. Це забезпечує рівні можливості для всіх громадян, незалежно від їхнього мовного походження.

Адміністративний процес визнає важливість групових скарг та захисту інтересів третіх осіб. Згідно Закону «Про звернення громадян», організації можуть подавати скарги від імені громадян. Це сприяє участі громадянських груп у пошуках справедливості та розв'язанні проблем. Дозвіл на подання скарг від імені третіх осіб сприяє формуванню сильного громадянського суспільства, дозволяючи організаціям захищати права та інтереси громадян. Це сприяє розвитку більш партисипативного та спільного адміністративного середовища [7].

Сучасний Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» сприяє використанню електронних скарг. Згідно зі статтею 5 цього закону, електронний документ, включаючи скаргу, є інформацією у формі електронних даних. Юридична сила електронних документів забезпечує їхню юридичну важливість, аналогічну традиційним паперовим документам.

Це положення враховує технологічний прогрес і поліпшує доступність адміністративних процедур для громадян. Здійснюючи електронні скарги, громадяни дотримуються встановлених вимог до реквізитів та форми подання. Закон визнає юридичну силу електронних документів, сприяючи цифровій трансформації та оптимізації адміністративних процедур [6].

Розгляд скарг та ухвалення рішень є ключовим елементом адміністративного процесу. Посадова особа, відповідальна за розгляд скарги, повинна об'єктивно та вчасно оцінювати суть заяви, враховуючи всі аспекти. Її обов'язки включають взаємодію зі скаржником та гарантування процедурної справедливості. Посадові особи грають ключову роль у забезпеченні прозорості та відповідальності в адміністративному процесі. Вони не лише оцінюють скарги, але й взаємодіють зі скаржниками, надаючи можливість для роз'яснень та аргументації.

Ефективна адміністративна система ґрунтується на мотивованих рішеннях, що враховують правові норми. Приймаючи рішення, посадова особа повинна чітко мотивувати його, посилаючись на відповідні правові положення. Мотивовані рішення сприяють прозорості та довірі до адміністративного процесу, дозволяючи скаржникам краще зрозуміти логіку рішення [11].

В основі адміністративної юстиції лежить прагнення виправити несправедливість і відновити порушені права. Визнавши скаргу обґрунтованою,

посадова особа, яка розглядає справу, зобов'язана вжити ефективних заходів для відновлення прав і законних інтересів скаржника. Це може полягати у скасуванні або зміні рішень, дій чи бездіяльності, що призвели до їх порушення.

Крім того, якщо така скарга призвела до матеріальних збитків для скаржника, посадова особа зобов'язана вжити заходів для забезпечення справедливої компенсації. Адміністративний процес визнає принцип, що громадяни не повинні несправедливо страждати через помилки або неправомірну поведінку в системі державного управління. Механізми компенсації створюються для відшкодування фінансових або матеріальних збитків, понесених безпосередньо внаслідок адміністративних недоліків.

Своєчасність є наріжним каменем ефективного адміністративного провадження, що забезпечує швидке вирішення та реагування на проблеми громадян. Обчислення строків розгляду, як зазначено в Законі України «Про звернення громадян», є важливим аспектом забезпечення впорядкованого та ефективного адміністративного процесу.

Строки розгляду починаються з наступного дня після реєстрації скарги в державному органі та продовжуються до дня реєстрації відповіді на скаргу. Такий методичний підхід забезпечує встановлення чітких часових рамок для розгляду скарг громадян. У випадках, коли останній день строку розгляду скарги припадає на неробочий день, термін розгляду відповідним чином переноситься на перший після нього робочий день.

Суперечності щодо строків подання скарг, які спостерігаються між різними законодавчими актами, є проблемою, що потребує ретельного вирішення. Зокрема, якщо Закон України «Про звернення громадян» дозволяє подати скаргу на оскаржуване рішення протягом одного року з дня його прийняття, то Кодекс України про адміністративні правопорушення встановлює десятиденний строк для подання скарги на постанову по справі про адміністративне правопорушення [2; 4].

Для забезпечення послідовності та узгодженості адміністративного законодавства необхідно або встановити єдиний строк для подання скарг, або чітко визначити можливість альтернативних строків у конкретних законодавчих актах.

Закон однозначно встановлює, що скарги, подані з порушенням встановлених строків, не розглядаються. Однак, визнаючи демократичні принципи, притаманні адміністративному судочинству, існує можливість для гнучкості, коли об'єктивні причини призводять до пропуску строку розгляду скарги [11].

Головною ідеєю справедливого та демократичного адміністративного судочинства є забезпечення рівних прав та запобігання дискримінації. Адміністративний процес, який регулюється Законом

України «Про звернення громадян», покликаний бути неупередженим і доступним механізмом для громадян для вирішення їхніх скарг. Кожна особа, яка бере участь в адміністративній процедурі, має право на рівне ставлення, незалежно від політичних поглядів, партійної приналежності, статі, віку чи знання мови [4].

Зобов'язання щодо недискримінації поширюється на заборону відмовляти у прийнятті або розгляді скарг на підставі несуттєвих факторів. Цей основоположний принцип захищає громадян від несправедливого поводження та сприяє створенню середовища, в якому правосуддя є сліпим до сторонніх міркувань.

Суб'єкт адміністративного провадження, як правило, скаржник, має ряд процесуальних прав для забезпечення справедливого процесу з участю всіх зацікавлених сторін. Ці права включають:

- 1) спроможність особисто висловлювати аргументи під час розгляду скарги;
- 2) доступ до матеріалів розгляду, що сприяє прозорості та розумінню прийнятих рішень;
- 3) право подавати додаткові матеріали та вимагати їх розгляду;
- 4) присутність під час розгляду скарги, забезпечуючи відкритий процес;
- 5) можливість скористатися юридичним представництвом згідно із законодавством;
- 6) отримання письмових відповідей для забезпечення чіткої комунікації;
- 7) право вимагати дотримання таємниці розгляду скарги при необхідності;
- 8) можливість вимагати відшкодування завданих збитків через порушення порядку розгляду скарги. Вимога про відшкодування є важливим механізмом правового захисту, гарантуючи відповідальність за адміністративні недоліки та сприяючи підзвітності владних органів [5].

Ефективний адміністративний процес вимагає надійного аналізу, постійного вдосконалення та прозорої звітності. Адміністративні органи повинні систематично аналізувати отримані скарги, класифікувати їх та визначати ключові питання. Це дозволяє виявляти поширені проблеми та системні недоліки, які вимагають уваги.

Використання технологій, таких як аналіз даних і штучний інтелект, спрощує процес узагальнення та аналізу скарг, що підвищує ефективність і дозволяє оперативно реагувати на тенденції. Особливу увагу слід приділяти повторним та колективним скаргам, розслідуючи їх причини та вирішуючи корінні проблеми.

Управління повинно взаємодіяти зі зацікавленими сторонами, включаючи громадян, правозахисні групи та експертів, для забезпечення широкого розуміння й ефективного вирішення проблем. Пропозиції щодо вдосконалення процесів повинні ґрунтуватися на аналізі скарг і відповідати зако-

подавчій базі, а регулярні перевірки забезпечують відповідність адміністративних процесів чинним законам.

Звітність грає ключову роль у зміцненні довіри громадськості. Регулярне публікування звітів, що висвітлюють аналіз скарг, прийнятих заходів і впроваджених удосконалень, демонструє відкритість і підвищує рівень підзвітності адміністративних органів перед суспільством.

Висновки. У цьому дослідженні адміністративного процесу та його ролі в оскарженні дій і рішень органів влади можна виокремити кілька ключових моментів. Адміністративний процес слугує механізмом, за допомогою якого громадяни можуть оскаржувати, ставити під сумнів і домагатися відшкодування за дії або рішення, прийняті органами влади.

Починаючи з правової бази для оскарження дій органів влади та закінчуючи практичними етапами адміністративного провадження, ми заглибилися в тонкощі звернень громадян та важливість процесуальних прав. Розглядаючи часові аспекти, ми проаналізували строки в адміністративному судочинстві та запропонували шляхи вирішення проблем, пов'язаних із порушенням строків.

Адміністративний процес є наріжним каменем демократичного суспільства. Він втілює принципи стримувань і противаг, гарантуючи, що дії уряду

підлягають ретельній перевірці та коригуванню, коли це необхідно. Надаючи громадянам законний спосіб оскаржити рішення органів влади, адміністративний процес сприяє прозорості, підзвітності та захисту індивідуальних прав.

Крім того, адміністративний процес сприяє постійній еволюції врядування. Завдяки аналізу, вдосконаленню та звітності органи влади можуть адаптуватися до мінливих суспільних потреб, вирішувати системні проблеми та підвищувати загальну ефективність і справедливість адміністративних проваджень.

Адміністративний процес — це не просто юридична формальність; це динамічний інтерфейс, через який знаходять своє вираження проблеми, скарги та очікування громадян. Державні органи повинні активно шукати шляхи оптимізації адміністративних процедур, впроваджувати технологічні досягнення та взаємодіяти з громадянами й зацікавленими сторонами, щоб сприяти створенню чутливої та підзвітної системи врядування.

Ефективна взаємодія між громадянами та урядом — це вулиця з двостороннім рухом. Вона вимагає не лише відповідального уряду, але й поінформованих та активних громадян. Поінформованість про права, обов'язки та шляхи оскарження рішень влади дає громадянам можливість брати активну участь у демократичному процесі.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. Ст. 141.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 21.12.2023).
3. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text> (дата звернення: 21.12.2023).
4. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 року № 393. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.12.2023).
5. Галуцько В. К., Діхтієвський П. В., Кузьменко О. В., Стеценко С. В. та ін. Адміністративне право України. Повний курс : підручник. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. С. 267.
6. Йосифович Д. І. Адміністративний процес України : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 500 с.
7. Голосніченко І. П. Адміністративний процес : навч. посібник. Київ : ГАН, 2003. С. 30–31.
8. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 67.
9. Коломєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. С. 217–220.
10. Курінний Є. В. Розгляд звернень громадян в органах внутрішніх справ України : навч. посібник. Дніпропетровськ, 1999. С. 110–112.
11. Мельник Р., Бевзенко Р. Загальне адміністративне право : навч. посібник. Київ : Вайт, 2014. С. 347–348.
12. Суховетрук І. І. Адміністративно-юрисдикційні провадження, що здійснюються правоохоронними органами України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. С. 145–146.

13. Циганов О.Г. Адміністративне оскарження як важливий засіб забезпечення законності при наданні адміністративних послуг у сфері забезпечення правопорядку. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. Вип. 1 (73). С. 212.

14. Шоптенко С.С. Провадження за зверненнями громадян: зміст та проблеми реалізації. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № . 1. С. 183–184.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-BP. No 30, Art. 141]. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada* [in Ukrainian].

2. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 7 hrudnia 1984 roku № 8073 [Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of Ukraine dated December 7, 1984 No. 8073]. (1984). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy RSR — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].

3. Pro zakhody shchodo vprovadzhennia Kontseptsii administratyvnoi reformy v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 22 lypnia 1998 roku № 810/98 [On measures to implement the Administrative Reform Concept in Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated July 22, 1998 No. 810/98]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text> [in Ukrainian].

4. Pro zvernennia hromadian: Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnia 1996 roku № 393 [On citizen appeals: Law of Ukraine dated October 2, 1996 No. 393]. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

5. Galunko, V., Dikhtievskiy, P., Kuzmenko, O., Stetsenko, S. and others (2018). *Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyy kurs* [Administrative law of Ukraine. Full course]: textbook. Kherson: OLDI-PLUS, 267 [in Ukrainian].

6. Yosifovicha, D.I. (2021). *Administratyvnyy protses Ukrainy* [The administrative process of Ukraine]: a textbook. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 500 [in Ukrainian].

7. Golosnichenko, I.P. (2003). *Administratyvnyy protses* [Administrative process]: education. manual. Kyiv: GAN, 30–31 [in Ukrainian].

8. Demskyi, E.F. (2008). *Administratyvne protsesual'ne pravo Ukrainy* [Administrative procedural law of Ukraine]: academic. manual. Kyiv: Yurinkom Inter, 67 [in Ukrainian].

9. Kolomoets, T.O. (2011). *Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyy kurs* [Administrative law of Ukraine. Academic course]: textbook. Kyiv: Yurinkom Inter, 217–220 [in Ukrainian].

10. Kurinnyi, E.V. (1999). *Rozhlyad zvernenn' hromadyan v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy* [Consideration of citizens' appeals in internal affairs bodies of Ukraine]: academic. manual. Dnipropetrovsk, 110–112 [in Ukrainian].

11. Melnyk, R., & Bevzenko, R. (2014). *Zahal'ne administratyvne pravo* [General administrative law]: education. manual. Kyiv: Vaite, 347–348 [in Ukrainian].

12. Sukhovetruk, I.I. (2017). *Administratyvno-yurysdyktsiyni provadzhennya, shcho zdiysnyuyut'sya pravookhoronnyy orhanamy Ukrainy* [Administrative and jurisdictional proceedings carried out by law enforcement agencies of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv, 145–146 [in Ukrainian].

13. Tsyganov, O.G. (2016). *Administratyvne oskarzhennya yak vazhlyvyi zasib zabezpechennya zakonnosti pry nadanni administratyvnykh posluh u sferi zabezpechennya pravoporyadku* [Administrative appeal as an important means of ensuring legality in the provision of administrative services in the field of law enforcement]. *Visnyk Luhans'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka — Bulletin of E.O. Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs*, 1(73), 212 [in Ukrainian].

14. Shoptenko, S.S. (2018). *Provadzhennya za zvernenniyamy hromadyan: zmist ta problemy realizatsiyi* [Proceedings of citizens' complaints: content and implementation problems]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi — Actual problems of domestic jurisprudence*, 1, 183–184 [in Ukrainian].

Ушинкіна Олександра Андріївна

*здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії
кафедри конституційного та адміністративного права
Національного авіаційного університету*

Ushynkina Oleksandra

*PhD Student of the Department of Constitutional and Administrative Law
National Aviation University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9585

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОПОДАТКУВАННЯ ОПЕРАЦІЙ З ВІРТУАЛЬНИМИ АКТИВАМИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

LEGAL ASPECTS OF TAXATION OF OPERATIONS WITH VIRTUAL ASSETS IN UKRAINE: CURRENT TRENDS

Анотація. Стаття присвячена комплексному вивченню та розгляду актуальних законодавчих ініціатив з питань оподаткування операцій з віртуальними активами у сучасному правовому середовищі. Автором досліджено законодавчі концепції та регуляторні засади оподаткування віртуальних активів в Україні, враховуючи глобальні тенденції та досвід інших країн. Особлива увага приділяється аналізу нормативно-правових актів, що стосуються оподаткування операцій з віртуальними активами, а також розробці пропозицій щодо вдосконалення законодавства в цьому напрямку шляхом визначення потенційних проблем та викликів, з якими може стикатися податкова система в контексті розвитку сфери віртуальних активів. Наголошується на тому, що після обрання Україною шляху євроінтеграції стало очевидним, що текст Проект Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» № 7150 від 13.03.2022 не відповідає сучасним європейським стандартам у сфері регулювання віртуальних активів, що значно ускладнює розвиток цієї галузі через високий рівень тінізації, спричинений відсутністю належного нормативно-правового підґрунтя та чіткого податкового режиму. У статті автор акцентує увагу на ключових аспектах, які регулюють оподаткування операцій з віртуальними активами, таких як встановлення переліку платників податків, ставок оподаткування, видів податків, а також операцій, що підлягатимуть оподаткуванню. Автор розглядає необхідність впровадження чіткої нормативно-правової бази для забезпечення прозорості та стабільності в сфері оподаткування віртуальних активів. У ході проведеного дослідження встановлено сучасні тенденції оподаткування операцій з віртуальними активами, а саме оподаткування податком на прибуток підприємств операцій з віртуальними активами; оподаткування податком на доходи фізичних осіб за отримання інвестиційного прибутку від доходів, отриманих фізичними особами від операцій з віртуальними активами; виключення з об'єктів оподаткування податком на годану вартість операцій з віртуальними активами.

Ключові слова: оподаткування, віртуальні активи, криптовалюта, стейблкоїн, майнінг, інвестиційний прибуток.

Summary. The article is devoted to a comprehensive study and review of current legislative initiatives on taxation of operations with virtual assets in the modern legal environment. The author researched the legislative concepts and regulatory principles of taxation of virtual assets in Ukraine, taking into account global trends and the experience of other countries. Special attention is paid to the analysis of legal acts related to the taxation of transactions with virtual assets, as well as to the development of proposals for improving legislation in this direction by identifying potential problems and challenges that the tax system may face in the context of the development of the field of virtual assets. It is emphasized that after Ukraine chose the path of European integration, it became obvious that the text of the Draft Law «On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Transactions with Virtual Assets» No. 7150 dated 13.03.2022 does not meet modern European standards in the field of regulation of virtual assets, which significantly complicates the development of this industry due to the high level of shadowing caused by the lack of a proper regulatory and legal basis and a clear tax regime. In the article, the author focuses on the key aspects that regulate the taxation of operations with virtual assets, such as establishing the list of taxpayers, tax rates,

types of taxes, as well as operations that will be subject to taxation. The author considers the need to implement a clear legal framework to ensure transparency and stability in the field of taxation of virtual assets. In the course of the conducted research, modern trends in the taxation of transactions with virtual assets were established, namely, taxation of transactions with virtual assets with the income tax of enterprises; taxation on the income of individuals for receiving investment income from the income received by individuals from transactions with virtual assets; exclusion of transactions with virtual assets from value-added tax.

Key words: *taxation, virtual assets, cryptocurrency, stablecoin, mining, investment income.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційних технологій у фінансовій сфері призвів до виникнення віртуальних активів, яким протягом останніх років приділяють все більше і більше уваги. Використання віртуальних активів має ряд переваг, що сприяє їх розповсюдженню в усьому світі, а саме анонімність, швидкість обробки транзакцій, децентралізованість, відсутність посередників, інвестиційний потенціал. Водночас, всі перераховані характеристики віртуальних активів призводять до зловживань з боку користувачів таких активів. Одним із видів такого зловживання є ухилення від сплати податків. Відповідно до результатів Глобального звіту про оподаткування криптовалют, який був опублікований платформою для обчислення криптовалютних податків Divly, за підсумками 2022 року лише 0,53% осіб, які здійснювали операції з віртуальними активами, виконали обов'язок зі сплати податків [1]. Така ситуація спричинена, головним чином, відсутністю або недостатністю регуляторних механізмів у сфері віртуальних активів, що створює прогалини, які дозволяють уникнути сплати податків або зменшити їх суму.

Запровадження законодавчих змін щодо оподаткування операцій з віртуальними активами стає актуальним та важливим питанням для держави, оскільки такі зміни мають великий потенціал вплинути на економічний стан країни, створюючи нові можливості для інвесторів, але водночас потребують уважного аналізу та обґрунтованих рішень для запобігання негативним наслідкам. Україна впродовж декількох останніх років знаходиться на етапі розробки законодавства у сфері регулювання обігу віртуальних активів, що також включає питання оподаткування операцій з віртуальними активами. Російське повномасштабне вторгнення призупинило законодавчий процес у цій сфері, однак Україна продовжує роботу над вдосконаленням законодавчих ініціатив, які б відповідали сучасним тенденціям оподаткування операцій з віртуальними активами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням оподаткування операцій з віртуальними активами приділяли увагу у своїх працях такі вчені, як Грицай С.О. [2], Самсін Р.І. [3], Устинова І.П. [4], Бугай О. [5], Товкун Л.В., Саєнко А.Г. [6], Т.Гудіма, В.Устименко, Р.Джабраїлов, О.Черних [7], Кудь А.А [8]. Однак, галузь віртуальних активів є надзвичайно динамічною, що призводить до швидких змін у регуляторному середовищі та

технологічних аспектах, тому наукові публікації часто не відповідають поточним тенденціям та можуть втрачати свою актуальність.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням цієї статті є аналіз актуальних законодавчих ініціатив, а також позицій державних регуляторів, які стосуються встановлення механізму оподаткування доходів від операцій з віртуальними активами.

Виклад основного матеріалу. На початку 2022 року Верховною Радою України було прийнято Закон № 2074-IX «Про віртуальні активи» (далі — Закон № 2074-IX) [9], регулюючий правовідносини, що виникають у зв'язку з обігом віртуальних активів в Україні. Відповідно до п. 1 Розділу VI. «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 2074-IX однією із вимог набрання цим законом чинності є набрання чинності законом України про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами. Вказана вимога обґрунтована тим, що застосування існуючих правил оподаткування до віртуальних активів призведе до пошуку учасниками таких правовідносин юрисдикцій з більш сприятливими умовами. На виконання зазначеної вимоги був розроблений Проект Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» № 7150 від 13.03.2022 (далі — Проект Закону № 7150) [10]. Однак, після того як Україна обрала шлях євроінтеграції, стало зрозуміло, що текст законопроекту не відповідає актуальним європейським стандартам регулювання галузі віртуальних активів. Ключовим викликом для розвитку індустрії віртуальних активів в Україні є високий рівень тінізації, який обумовлений відсутністю належного нормативно-правового регулювання та чіткого податкового режиму, що ускладнює можливість повноцінно використовувати податковий потенціал від діяльності, пов'язаної з віртуальними активами. Погоджуючись з думкою С.О. Грицай, неоднозначність механізму оподаткування такої інноваційної галузі як віртуальні активи може призвести не до наповнення державного бюджету, а, навпаки, сприяти її тінізації [2].

Так, 17 листопада 2022 року Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку з метою отримання якісної експертизи та професійної оцінки у сфері впровадження віртуальних активів

в Україні було створено консультаційну раду, до складу якої увійшли як представники профільних органів та провідні фахівці ринку, так і інші зацікавлені учасники. Основним завданням ради стала розробка та узгодження законопроекту про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами та змін до Закону України «Про віртуальні активи» [11]. Під час роботи над законопроектом Консультаційна рада з питань регулювання віртуальних активів залучала представників Офісу Президента, керівництво та фахівців НКЦПФР, спеціалістів Національного банку України, представників депутатського корпусу і т.д, а також активно співпрацювала з міжнародними колегами із Ernst&Young, за підтримки проекту USAID Financial Sector Reform [12].

Юрій Бойко, член НКЦПФР, у своєму інтерв'ю зазначив, що питання концепції оподаткування операцій з віртуальними активами є найскладнішим, оскільки від цього залежить вся індустрія [13]. Підтримуючи дане твердження, варто зазначити, що, дійсно, вирішення цього питання має потенціал визначити подальший розвиток галузі віртуальних активів та його вплив на державно-правове регулювання загалом. За його словами при дослідженні варіантів оподаткування операцій з віртуальними активами Консультаційною радою з питань регулювання віртуальних активів разом з фахівцями Ernst&Young було проаналізовано досвід світових юрисдикцій, де були зазначені правила регулювання обігу віртуальних активів, та створено концепцію, яка аналогічна існуючому механізму оподаткування щодо цінних паперів в Україні та буде охоплювати такі операції з віртуальними активами як майнінг, продаж за гроші, розрахунки за товари та послуги, обмін, а також зростання ринкової вартості.

14 червня 2023 року Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку разом з міжнародними партнерами презентувала представникам профільних державних органів та ринковій спільноті текст проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» [14]. Юристи компанії Juscutum, які були долучені до зустрічі консультативної ради з питань обговорення регулювання віртуальних активів, опублікували Гайд, де узагальнено викладено поправки, запропоновані оновленим законопроектом [15]. Гайд «Легалізація криптовалют в Україні та оновлення Закону «Про віртуальні активи» першою проблемою, спричиненою відсутністю належного законодавчого регулювання віртуальних активів, називає невизначеність підходів до оподаткування операцій з віртуальними активами [16, с. 2]. Однак, небезпідставно буде зазначити, що саме

складність визначення моделі оподаткування операцій з віртуальними активами є перешкодою для прийняття відповідних законодавчих актів.

7 листопада 2023 року до Верховної Ради України надійшов законопроект «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» (далі — Проект Закону № 10225) [17]. Як зазначено у Пояснювальній записці до Проекту Закону № 10225, його метою є запровадження легального та працюючого ринку віртуальних активів в Україні та визначення правил їх оподаткування [18]. Проект Закону № 10225 визначає перелік платників податків, ставки оподаткування, види податків, операції, що підлягатимуть оподаткуванню та інші положення, які будуть встановлювати порядок оподаткування операцій з віртуальними активами. Проектом Закону не передбачено введення до Податкового Кодексу України окремих розділів, присвячених віртуальним активам, натомість, вносилися зміни та доповнення у вже існуючі.

Для платників податку на прибуток підприємств передбачено встановлення базової ставки у розмірі 18% за отримання доходів від операцій з віртуальними активами. Законопроект пропонує доповнити статтю 141 ПКУ пунктом 141.21. «Різниці щодо операцій з віртуальними активами», метою якого є врегулювання питань, пов'язаних зі способом визначення фінансового результату (прибуток або збиток) від операцій з продажу або іншого відчуження віртуальних активів. Фінансовим результатом від операцій з продажу або іншого відчуження віртуальних активів є сума доходів, отриманих від продажу або іншого відчуження віртуальних активів, зменшених на вартість віртуальних активів. Так, пропонується, що фінансовий результат до оподаткування збільшується на суму витрат, пов'язаних з емісією (створенням) або безоплатним отриманням віртуальних активів; на суму від'ємного фінансового результату від продажу або іншого відчуження віртуальних активів; на суму витрат від уцінок віртуальних активів. Відповідно, фінансовий результат до оподаткування зменшується на суму доходів від емісії (створення) або безоплатного отримання віртуальних активів; на суму позитивного фінансового результату від продажу або іншого відчуження віртуальних активів; на суму доходів від дооцінок віртуальних активів. Продажем віртуальних активів визначається продаж віртуальних активів за грошові кошти, а також обмін одних віртуальних активів на інші віртуальні активи, а також будь-які інші операції з віртуальними активами, за результатами здійснення яких відбувається перехід права власності на віртуальні активи [17].

Ставка у розмірі 18% також пропонується для платників податку на доходи фізичних осіб за отримання інвестиційного прибутку від проведення

операцій з віртуальними активами та передбачається доповнення статті 170 ПКУ «Особливості нарахування (виплати) та оподаткування окремих видів доходів» положеннями про облік операцій з віртуальними активами, способів визначення фінансового результату та інших особливостей оподаткування інвестиційного прибутку від операцій з віртуальними активами.

Законопроектом також передбачено, що операції з емісії (створення), введення в оборот та виведення з обороту, обміну, продажу та іншого відчуження віртуальних активів, за винятком віртуальних активів, визначених індивідуальними ознаками не є об'єктом оподаткування податку на додану вартість.

Проект Закону № 10225 від 07.11.2023 містить важливі для оподаткування віртуальних активів положення. Однак, на підставі аналізу можна виокремити як позитивні, так і негативні тенденції у податковому регулюванні операцій з віртуальними активами в Україні. Так, положення, викладені у Законопроекті № 10225 від 07.11.2023, в порівнянні з положеннями, які були запропоновані Проектом Закону № 7150 від 13.03.2022 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами», більшою мірою відповідають сучасним вимогам регулювання операцій з віртуальними активами.

Спірним моментом є включення операцій з емісії, майнінгу та безоплатного отримання (airdrop) віртуальних активів до фінансового результату, оскільки доцільність оподаткування віртуальних активів, отриманих таким шляхом у більшості науковців трактується по-різному [7, с. 31]. Питання оподаткування, пов'язані з отриманням віртуальних активів внаслідок безкоштовних роздач (airdrops) регулюються лише в деяких юрисдикціях, що викликано тим, що такі токени зазвичай мають невисоку ринкову вартість та розповсюджуються у мінімальних об'ємах, оскільки основною метою airdrops є підвищення зацікавленості учасників спільноти та популяризація нових токенів. У США, наприклад, Податкова служба надала деякі Рекомендації, які стосуються оподаткування транзакцій з віртуальними активами, включаючи airdrops [19]. Відповідно до цих Рекомендацій токени, отримані шляхом airdrops, розглядаються як звичайний дохід для цілей оподаткування, а платник податків повинен включити справедливую ринкову вартість віртуальних активів на момент отримання до свого доходу.

Законодавець обрав концепцію оподаткування операцій з віртуальних активів за аналогією з інвестиційною діяльністю. Про це свідчить використання поняття «інвестиційний прибуток» у тексті законопроекту. Так, наприклад, у Проекті Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій

з віртуальними активами» № 7150 від 13.03.2022 фігурувало поняття «прибуток від операцій з віртуальними активами», яке позначало дохід у вигляді позитивної різниці між доходом, отриманим платником податку від проведення операцій з віртуальними активами та витратами на їх придбання [10]. В свою чергу Податковий Кодекс України вже містить поняття «інвестиційний прибуток», під яким розуміється дохід у вигляді позитивної різниці між доходом, отриманим платником податку від проведення операцій з цінними паперами з урахуванням курсової різниці, деривативами та корпоративними правами, випущеними в інших, ніж цінні папери, формах, та витратами на придбання таких інвестиційних активів [20], а Законопроект № 10225 від 07.11.2023 пропонує включити у дефініцію «інвестиційний прибуток» операції дохід від проведення операцій з віртуальними активами. Ототожнення цих двох понять не дозволяє врахувати усю специфічність віртуальних активів, яка полягає у ряді особливостей, що виокремлюють віртуальні активи з-поміж інших фінансових інструментів. Самі по собі віртуальні активи можуть бути складними для обліку, оцінки та визначення їх вартості, що створює значні можливості для некоректної оцінки оподаткованого доходу. Розділяючи точку зору Р.І. Самсіна, доречно стверджувати, що законопроект, який регулюватиме порядок оподаткування операцій з віртуальними активами, повинен містити положення стосовно ведення фінансово-бухгалтерської звітності щодо таких активів [3].

В частині оподаткування операцій з віртуальними активами податком на додану вартість український законодавець розділяє загальноєвропейський підхід про те, що операції з віртуальними активами не обкладаються податком на додану вартість [21]. З огляду на це, видається некоректним відокремлення NFT від інших видів віртуальних активів та необхідність сплачувати ПДВ за операції з продажу, обміну або іншого відчуження NFT.

Законопроект № 10225 від 07.11.2023 був неоднозначно підтриманий спільнотою. Так, наприклад, Олександр Борняков, заступник міністра цифрової трансформації з питань розвитку IT-сфери, так прокоментував законодавчу ініціативу: «Реальна детінізація сектору криптовалюти можлива лише за одночасної наявності двох умов — простого регуляторного середовища та стимулювального оподаткування, обидві з яких відсутні в законопроекті № 10225, зареєстрованому в Раді 07.11.2023» [22]. В цьому контексті слушно погодитися з твердженням Товкун Л.В. про необхідність забезпечення збалансування інтересів держави та учасників ринку віртуальних активів задля розвитку сфери віртуальних активів [6]. Натомість, 17 листопада Міністерство цифрової трансформації зареєструва-

ло у Верховній Раді альтернативний Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні № 10225-1 від 17.11.2023 (далі — Проект Закону № 10225-1).

Проект Закону № 10225-1 пропонує запровадити диференційовані податкові ставки, механізм оподаткування інвестиційного прибутку від операцій з віртуальними активами, а також інші положення стосовно особливостей оподаткування. Так, починаючи з дати набуття чинності Проектом Закону № 10225-1, протягом трьох перших звітних років для інвестиційного прибутку від операцій з віртуальними активами застосовуються ставки податку на доходи фізичних осіб — 5%, а протягом наступних п'яти звітних років — 9% для платників податку на доходи фізичних осіб, сума інвестиційного прибутку від операцій з віртуальними активами яких не перевищує 7 млн. грн. протягом одного звітного року. Законопроект № 10225-1 передбачає, що обмін одних віртуальних активів на інші віртуальні активи не вважається відчуженням віртуальних активів [23].

Незважаючи на те, що віртуальні активи на сьогоднішній день так і не набули свого правового статусу в Україні, а нормативна база для їх класифікації та регулювання операцій з ними відсутня, питання оподаткування доходу від здійснення операцій з віртуальними активами залишається найбільш актуальним. 7 квітня 2023 року Головне управління ДПС у Львівській області виклала Роз'яснення щодо оподаткування криптовалютних операцій для фізичних осіб, в якому зазначено, що дохід, отриманий фізичною особою від продажу криптовалюти включається до загального річного оподаткованого доходу як іноземний дохід, якщо джерело виплати цього доходу є іноземним, або як інший дохід, якщо виплата доходу здійснюється фізичною особою — резидентом на території України; при цьому, оподаткуванню підлягає сума коштів, яка отримується платником податків від операцій з криптовалютою [24]. Однак, за відсутності чітко окресленого регуляторного підходу до визначення криптовалюти в Україні залишається

неможливим розроблення ефективного правового механізму для оподаткування цієї категорії. Формування практики оподаткування доходів від операцій з віртуальними активами органами державної влади, місцевого самоврядування в умовах відсутності правового регулювання таких правовідносин може призвести до порушення прав суб'єктів зазначених правовідносин.

Висновки. Становлення законодавчого регулювання оподаткування віртуальних активів є довготривалим та складним процесом, оскільки вимагає ретельного вивчення та розробки ефективних рішень. Легалізація віртуальних активів призведе до нових можливостей для фінансового сектору України, але вимагає належного регулювання та оподаткування, щоб забезпечити його стабільність та сталість. Україна вже активно співпрацює з міжнародними організаціями та іншими країнами для розробки загальноприйнятих стандартів оподаткування віртуальних активів та обміну інформацією для подолання податкових зловживань.

Однак, залучення як місцевих компанії, так і іноземних інвесторів, потребує запровадження справедливих податкових ставок, що буде сприяти розвитку цього інноваційного сектору. Наразі, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, а також Міністерство цифрової трансформації розробили такий нормативно-правовий акт, який би відповідав сучасним світовим тенденціям оподаткування операцій з віртуальними активами та водночас забезпечував баланс інтересів між користувачами віртуальних активів, надавачами послуг, а також державою. Аналіз законопроектів, встановлюючих механізм оподаткування операцій з віртуальними активами, які були зареєстровані у Верховній Раді, дозволяє виокремити певні спільні тенденції характерні для регулювання віртуальних активів: оподаткування податком на прибуток підприємств операцій з віртуальними активами; встановлення механізму оподаткування податком на доходи фізичних осіб за отримання інвестиційного прибутку від доходів, отриманих фізичними особами від операцій з віртуальними активами; виключення з об'єктів оподаткування податком на додану вартість операцій з віртуальними активами.

Література

1. Global cryptocurrency taxation report 2022. *Divly*. 2023. URL: <https://divly.com/en/guides/global-crypto-tax-report> (дата звернення: 07.12.2023).
2. Грицай С.О. Курсові різниці у контексті перспектив оподаткування доходу підприємства від операцій з віртуальними активами в Україні. *Juris europensis scientia*. 2022. № 3. С. 43–48. doi: <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2022.8>.
3. Самсін Р.І. Оподаткування прибутку/доходів від операцій з віртуальними активами: спроби законодавчого врегулювання. *Правова позиція*. 2021. № 1 (30). С. 160–164. doi: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2021-1.30>.
4. Устинова І.П. Деякі питання імплементації українського законодавства регулювання крипторинку до світових практик. *Матеріали науково-практичного круглого столу* (15 січня 2021 р.). С. : СумД У.С. 33–36. URL: https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/61385/1/kruglyi_stil_eufinpro_2021-033-036.pdf (дата звернення: 19.12.2023).

5. Бугай О. Оподаткування віртуальних активів в Україні та світі. *Юридичний вісник*. 2022. № 6. С. 138–144. doi: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i6.2276>.
6. Товкун Л.В., Саєнко А.Г. Правове регулювання обігу віртуальних активів в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 399–402. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/103>.
7. Гудіма Т., Устименко В., Джабраїлов Р., Черних О. Особливості правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні: де-факто vs де-юре. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2022. Т. 5, № 46. С. 137–148. doi: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.5.46.2022.3844>.
8. Кудь А.А. Феномен віртуальних активів: економіко-правовий аспект. *International journal of education and science*. 2020. Т. 3, № 3. doi: <https://doi.org/10.26697/ijes.2020.3.3>.
9. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 22.12.2023).
10. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами: Проект Закону від 13.03.2022 р. № 7150. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211> (дата звернення: 24.12.2023).
11. Професійний діалог: Комісія створила консультаційну раду з питань регулювання віртуальних активів. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку: вебсайт*. 2022. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/profesiinyidialoh-komisiia-stvoryla-konsultatsiinu-radu-z-pytan-rehuliuвання-virtualnykh-aktyviv/> (дата звернення: 04.12.2023).
12. Відбулось перше засідання Консультаційної ради з питань регулювання віртуальних активів. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку: вебсайт*. 2022. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/vidbulos-pershe-zasidannia-konsultatsiinoi-rady-z-pytan-rehuliuвання-virtualnykh-aktyviv/> (дата звернення: 04.12.2023).
13. НКЦПФР про оподаткування криптовалют в Україні та зміни до закону про віртуальні активи — інтерв'ю. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку: вебсайт*. 2023. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/nktspfr-pro-opodatкування-kryptovalut-v-ukraini-ta-zminy-do-zakonu-pro-virtualni-aktyvy-interv-iu/> (дата звернення: 04.12.2023).
14. Віртуальні активи в законі: В Україні представлений довгоочікуваний документ для запуску ринку. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку: вебсайт*. 2023. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/virtualni-aktyvy-v-zakoni-v-ukraini-predstavlenyi-dovhoochikuvanyi-dokument-dlia-zapusku-rynku/> (дата звернення: 04.12.2023).
15. Легалізація криптовалют в Україні: чого чекати власникам крипто активів вже з осені? *Juscutum*. 2023. URL: <https://www.juscutum.com/news/legalizaciya-kryptovalut-v-ukrayini-chogo-chekati-vlasnikam-kripto-aktiviv-vzhe-z-oseni> (дата звернення: 04.12.2023).
16. Легалізація криптовалют в Україні та оновлення закону «Про віртуальні активи»: гайд *Juscutum*. *Google Docs*. URL: <https://drive.google.com/file/d/14pzKIYUJQzBFX9q6DfZKqBNj4XIe1Vk8/view> (дата звернення: 04.12.2023).
17. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні : Проект Закону від 07.11.2023 р. № 10225. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2061102> (дата звернення: 08.12.2023).
18. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» від 07.11.2023 р. № 10225. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2061104> (дата звернення: 08.12.2023).
19. Perlin A. Reporting Crypto Airdrop Taxes in 2023. *TokenTax*. 2023. URL: <https://tokentax.co/blog/how-crypto-airdrops-are-taxed> (дата звернення: 08.12.2023).
20. Податковий кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI: станом на 8 груд. 2023 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 08.12.2023).
21. The exchange of traditional currencies for units of the ‘bitcoin’ virtual currency is exempt from VAT. *Court of Justice of the European Union*. Press release No 128/15. Luxembourg, 22 October 2015. URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2015-10/cp150128en.pdf> (дата звернення: 08.12.2023).
22. Борняков О. Україна втратила майже \$50 млрд. через відсутність регуляції крипторинку. *Facebook*. 2023. URL: <https://www.facebook.com/bornyakov/posts/pfbid02gmZnXmkhrcYY9pVmExjUWThBt5iN6J2Misi177QGeCTGrLdbHT5Vh4KНccf6mfuDI> (дата звернення: 08.12.2023).
23. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні : Проект Закону від 17.11.2023 р. № 10225–1. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2077337> (дата звернення: 08.12.2023).
24. Порядок оподаткування ПДФО та військовим збором доходу фізичної особи від операцій з криптовалютою. *Головне управління ДПС у Львівській області: офіційний вебпортал*. 2023. URL: <https://lv.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/667492.html?fbclid=IwAR3JWueoZaKcc6kFEYt7qx9q7KdMpD8y8O9JbY0LA6OUoXbpeJ723iVzMI> (дата звернення: 08.12.2023).

References

1. Global cryptocurrency taxation report 2022. *Divly*. 2023. URL: <https://divly.com/en/guides/global-crypto-tax-report> (date of access: 07.12.2023).
2. Hrytsai S.O. Kursovi riznytsi u konteksti perspektyv opodatkovannia dokhodu pidpryiemstva vid operatsii z virtualnymy aktyvamy v Ukraini. *Juris europensis scientia*. 2022. № 3. S. 43–48. doi: <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2022.8>.
3. Samsin R.I. Opodatkuvannia prybutku/dokhodiv vid operatsii z virtualnymy aktyvamy: sproby zakonodavchoho vrehuliuvannia. *Pravova pozytsiia*. 2021. № 1 (30). S. 160–164. doi: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2021-1.30>.
4. Ustynova I.P. Deiaki pytannia implementatsii ukrainskoho zakonodavstva rehuliuvannia kryptorynku do svi-tovykh praktyk. *Materialy naukovopraktychnoho krugloho stolu* (15 sichnia 2021 r.). S.: SumD U.C. 33–36. URL: https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/61385/1/kruglyi_stil_eufinpro_2021-033-036.pdf (date of access: 19.12.2023).
5. Buhai O. Opodatkuvannia virtualnykh aktyviv v ukraini ta sviti. *Yurydychnyi visnyk*. 2022. № 6. S. 138–144. doi: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i6.2276>.
6. Tovkun L.V., Saienko A.H. Pravove rehuliuvannia obihu virtualnykh aktyviv v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2021. № 10. S. 399–402. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/103>.
7. Hudima T., Ustymenko V., Dzhabrailov R., Chernykh O. Osoblyvosti pravovoho rehuliuvannia obihu virtualnykh aktyviv v ukraini: de-fakto vs de-yure. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2022. T. 5, № 46. S. 137–148. doi: <https://doi.org/10.55643/fcaptop.5.46.2022.3844>.
8. Kud A.A. Fenomen virtualnykh aktyviv: ekonomiko-pravovy aspekt. *International journal of education and science*. 2020. T. 3, № 3. doi: <https://doi.org/10.26697/ijes.2020.3.3>.
9. Pro virtualni aktyvy: Zakon Ukrainy vid 17.02.2022 r. № 2074-IX. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (date of access: 22.12.2023).
10. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo opodatkovannia operatsii z virtualnymy aktyvamy: Proekt Zakonu vid 13.03.2022 r. № 7150. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211> (date of access: 24.12.2023).
11. Profesiyni dialoh: Komisiia stvorela konsultatsiinu radu z pytan rehuliuvannia virtualnykh aktyviv. *Natsionalna komisiia z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku: vebseit*. 2022. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/profesiyni-dialoh-komisiia-stvorela-konsultatsiinu-radu-z-pytan-rehuliuvannia-virtualnykh-aktyviv/> (date of access: 04.12.2023).
12. Vidbulos pershe zasidannia Konsultatsiinoi rady z pytan rehuliuvannia virtualnykh aktyviv. *Natsionalna komisiia z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku: vebseit*. 2022. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/vidbulos-pershe-zasidannia-konsultatsiinoi-rady-z-pytan-rehuliuvannia-virtualnykh-aktyviv/> (date of access: 04.12.2023).
13. NKTsPFR pro opodatkovannia kryptovaliut v Ukraini ta zminy do zakonu pro virtualni aktyvy — interviu. *Natsionalna komisiia z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku: vebseit*. 2023. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/nktspr-pro-opodatkovannia-kryptovaliut-v-ukraini-ta-zminy-do-zakonu-pro-virtualni-aktyvy-interv-iu/> (date of access: 04.12.2023).
14. Virtualni aktyvy v zakoni: V Ukraini predstavleni dovhoochikuvanyi dokument dlia zapusku rynku. *Natsionalna komisiia z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku: vebseit*. 2023. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/virtualni-aktyvy-v-zakoni-v-ukraini-predstavleni-dovhoochikuvanyi-dokument-dlia-zapusku-rynku/> (date of access: 04.12.2023).
15. Lehalizatsiia kryptovaliut v Ukraini: choho chekaty vlasnykam krypto aktyviv vzhe z oseni? *Juscutum*. 2023. URL: <https://www.juscutum.com/news/legalizaciya-kryptovalyut-v-ukrayini-chogo-chekati-vlasnykam-kripto-aktiviv-vzhe-z-oseni> (date of access: 04.12.2023).
16. Lehalizatsiia kryptovaliut v Ukraini ta onovlennia zakonu «Pro virtualni aktyvy»: haid Juscutum. *Google Docs*. URL: <https://drive.google.com/file/d/14pzKIYuJQzBFX9q6DfZKqBNj4XIe1Vk8/view> (date of access: 04.12.2023).
17. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vrehuliuvannia oborotu virtualnykh aktyviv v Ukraini: Proekt Zakonu vid 07.11.2023 r. № 10225. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2061102> (date of access: 08.12.2023).
18. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy “Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vrehuliuvannia oborotu virtualnykh aktyviv v Ukraini” vid 07.11.2023 r. № 10225. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2061104> (date of access: 08.12.2023).
19. Perlin A. Reporting Crypto Airdrop Taxes in 2023. *TokenTax*. 2023. URL: <https://tokentax.co/blog/how-crypto-airdrops-are-taxed> (date of access: 08.12.2023).
20. Podatkovy kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI: stanom na 8 hrud. 2023 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. St. 112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (date of access: 08.12.2023).
21. The exchange of traditional currencies for units of the ‘bitcoin virtual currency is exempt from VAT. *Court of Justice of the European Union*. Press release No 128/15. Luxembourg, 22 October 2015. URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2015-10/cp150128en.pdf> (date of access: 08.12.2023).

22. Borniakov O. Ukraina vtratyła maizhe \$50 mlrd cherez vidsutnist rehuliatsii kryptorynku. *Facebook*. 2023. URL: <https://www.facebook.com/bornyakov/posts/pfbid02gmZnXmkhrcYY9pVmExjUWThBt5iN6J2Misi177QGecT-GrLdbHT5Vh4KHccf6mfuDI> (date of access: 08.12.2023).

23. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vrehuliuvannia oborotu virtualnykh aktyviv v Ukraini: Proekt Zakonu vid 17.11.2023 r. № 10225-1. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2077337> (date of access: 08.12.2023).

24. Poriadok opodatkuвання PDFO ta viiskovym zborom dokhodu fizychnoi osoby vid operatsii z kryptovaliutoiu. *Holovne upravlinnia DPS u Lvivskii oblasti: ofitsiyni vebportal*. 2023. URL: <https://lv.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/667492.html?fbclid=IwAR3JWueoZaKcc6kFEYT7qx9q7KdMpD8y8O9JbY0LA6OUoXbpeJ723iVzMII> (date of access: 08.12.2023).

Шопіна Ірина Миколаївна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Інституту права
Львівський державний університет внутрішніх справ*

Shopina Iryna

*Doctor of Science in Law, Professor,
Professor of Department of Administrative and Legal Disciplines of
Institute of Law
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0003-3334-7548*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9603

ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СУБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

LOCAL GOVERNMENTS AS A SUBJECT OF CIVIL–MILITARY COOPERATION

Анотація. Вступ. Органи місцевого самоврядування в Україні є важливим учасником відносин у галузі національної безпеки та оборони. Відносини у сфері місцевого самоврядування забезпечують національну стійкість та здатність територіальних громад брати участь у відсічі російській збройній агресії, зміцнюючи систему територіальної оборони та створюючи підґрунтя для консолідації українського суспільства. Як повноправний суб'єкт цивільно-військового співробітництва, органи місцевого самоврядування беруть активну участь у створенні сприятливих умов для виконання Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями своїх завдань. Разом з тим, не зважаючи на актуальність розгляду правового статусу органів місцевого самоврядування в якості суб'єкта цивільно-військового співробітництва, у теоретичних джерелах даній проблематиці увага практично не приділялася. Це обумовлює важливість та новизну теми цієї статті, присвяченої висвітленню особливостей органів місцевого самоврядування як суб'єктів цивільно-військового співробітництва.

Мета. Метою статті є визначення властивостей органів місцевого самоврядування як суб'єктів цивільно-військового співробітництва.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) правові акти, якими регламентується діяльність органів місцевого самоврядування та функціонування системи цивільно-військового співробітництва; 2) теоретико-методологічні роботи у сфері правового регулювання місцевого самоврядування та цивільно-військового співробітництва.

У процесі дослідження використано порівняльно-правовий і формально-догматичний метод для визначення напрямів співпраці між органами місцевого самоврядування і структурами цивільно-військового співробітництва, метод моделювання та правової лінгвістики для визначення поняття цивільно-військового співробітництва та ролі органів місцевого самоврядування в умовах правового режиму воєнного стану.

Результати. У науковій статті до актуальних напрямів співпраці між органами місцевого самоврядування і структурами цивільно-військового співробітництва віднесено: взаємну підтримку авторитету і довіри до органів місцевого самоврядування та військових формувань з боку населення територіальної громади; навчання всіх вікових груп населення, яке мешкає у територіальних громадах, забруднених вибухонебезпечними предметами, правилам мінної безпеки; проведення заходів з національно-патріотичного виховання з дітьми та молоддю; сумісну діяльність щодо підтримання публічного порядку в межах територіальної громади, відповідно до компетенції органів місцевого самоврядування і військових формувань; проведення заходів із забезпечення збереження об'єктів культурної спадщини, які можуть бути пошкоджені або знищені під час ведення бойових дій.

Сформульовано поняття цивільно-військового співробітництва, яке у широкому аспекті слід розуміти як систему сумісної діяльності органів військового управління, державної влади та місцевого самоврядування, інститутів

громадянського суспільства та інших суб'єктів для досягнення спільної мети – забезпечення захисту цивільного населення від наслідків збройного конфлікту і підвищення ефективності відсічі російській збройній агресії, включаючи деокупацію українських територій.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується присвятити увагу проблемам форм і методів діяльності у сфері цивільно-військового співробітництва.

Ключові слова: місцеве самоврядування, органи місцевого самоврядування, цивільно-військове співробітництво, цивільно-військова співпраця, громадянське суспільство, громадський контроль, територіальна громада.

Summary. Introduction. Local self-government bodies in Ukraine are an important actor in national security and defense relations. Relations in the field of local self-government ensure national resilience and the ability of territorial communities to participate in repelling Russian armed aggression, strengthening the territorial defense system and creating the basis for consolidating Ukrainian society. As a full-fledged subject of civil-military cooperation, local governments are actively involved in creating favorable conditions for the Armed Forces of Ukraine and other military formations to fulfill their tasks. At the same time, despite the relevance of considering the legal status of local self-government bodies as a subject of civil-military cooperation, theoretical sources have paid little attention to this issue. This determines the importance and novelty of the topic of this article, which is devoted to highlighting the specific features of local self-government bodies as subjects of civil-military cooperation.

Purpose. The purpose of the article is to determine the characteristics of local self-government bodies as subjects of civil-military cooperation.

Materials and methods. The research materials are: 1) legal acts that regulate the activities of local self-government bodies and the functioning of the civil-military cooperation system; 2) theoretical and methodological works in the field of legal regulation of local self-government and civil-military cooperation.

In the course of the study, the author uses the comparative legal and formal dogmatic method to determine the areas of cooperation between local self-government bodies and civil-military cooperation structures, and the method of modeling and legal linguistics to define the concept of civil-military cooperation and the role of local self-government bodies under the legal regime of martial law.

Results. In the scientific article, the current areas of cooperation between local self-government bodies and structures of civil-military cooperation include: mutual support of authority and trust in local self-government bodies and military formations on the part of the population of the territorial community; training of all age groups of the population living in territorial communities contaminated with explosive objects in mine safety rules; conducting activities on national-patriotic education with children and youth; joint activities to maintain the

The author formulates the concept of civil-military cooperation, which should be broadly understood as a system of joint activities of military authorities, state authorities and local self-government, civil society institutions and other entities to achieve a common goal – to ensure the protection of civilians from the consequences of armed conflict and to increase the effectiveness of countering Russian armed aggression, including the de-occupation of Ukrainian territories.

Discussion. In further research, it is proposed to pay attention to the problems of forms and methods of activity in the field of civil-military cooperation.

Key words: local self-government, local self-government bodies, civil-military cooperation, civil-military interaction, civil society, public control, territorial community.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Органи місцевого самоврядування в Україні є важливим учасником відносин у галузі національної безпеки та оборони. Відносини у сфері місцевого самоврядування забезпечують національну стійкість та здатність територіальних громад брати участь у відсічі російській збройній агресії, зміцнюючи систему територіальної оборони та створюючи підґрунтя для консолідація українського суспільства. Як повноправний суб'єкт цивільно-військового співробітництва, органи місцевого самоврядування беруть активну участь у створенні сприятливих умов для виконання Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями своїх завдань. Разом з тим, не зважаючи на актуальність розгляду правового статусу органів місцевого самоврядування

в якості суб'єкта цивільно-військового співробітництва, у теоретичних джерелах даній проблематиці увага практично не приділялася. Це обумовлює важливість та новизну теми цієї статті, присвяченої висвітленню особливостей органів місцевого самоврядування як суб'єктів цивільно-військового співробітництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми, пов'язані з функціонуванням органів місцевого самоврядування у період правового режиму воєнного стану, привертають увагу українських науковців. Так, В.Говоровим було проаналізовано правові наслідки, коли за наявності органів місцевого самоврядування створюються військові адміністрації та їм передаються повноваження органів місцевого самоврядування. У результаті проведеного дослідження визначено коло правових

проблем, з якими стикаються органи місцевого самоврядування та військові адміністрації за умови одночасного існування [1]. В. Комарницький розглянув органи місцевого самоврядування як суб'єкти зміцнення громадської участі в Україні і позитивно охарактеризував роль самоврядних органів у налагодженні тристоронніх зв'язків між громадами, неурядовим сектором та міжнародними інституціями, мобілізації ресурсів для оптимального забезпечення життєдіяльності регіонів в умовах війни. Автором було підсумовано, що описаний ним досвід є чинником подальшого зміцнення інституційної пам'яті щодо звітності та контролю, розширення комунікаційного потенціалу місцевих органів влади та забезпечення реальної відкритості та публічності їхньої діяльності [2]. І. Пирога та М. Пирога розглянули роль органів місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану і зробили висновок, що, попри усі проблеми, викликані війною, органи місцевого самоврядування своєчасно реагують на непередбачувані виклики, забезпечуючи відновлення зруйнованих об'єктів, надання послуг населенню, створення робочих місць для внутрішньо переміщених осіб, залучення інвестицій [3]. Разом з тим, правовий статус органів місцевого самоврядування як суб'єктів цивільно-військового співробітництва не був предметом окремих наукових досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення властивостей органів місцевого самоврядування як суб'єктів цивільно-військового співробітництва.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Соціальне призначення системи місцевого самоврядування перш за все полягає у врахуванні інтересів територіальних громад під час вирішення питань місцевого значення. Як справедливо зазначає В. Зимогляд, сьогодні найважливішою передумовою адекватного розуміння соціальних процесів у нашій країні стає аналіз такої специфічної сфери, як місцевий соціальний інтерес, що відображає місце регіону в системі суспільних відносин, його відносну самостійність та індивідуальність. Роль місцевого інтересу в пізнанні діалектики суспільного розвитку та функціонування соціальних регіональних систем як частин цілого соціального організму — надзвичайно велика. Повне і достовірне врахування специфіки регіональних інтересів, тенденцій та динаміки їх розвитку сприяє становленню інфраструктури місцевого самоврядування і розвитку громадянського суспільства [4, с. 129; 5]. Місцеве самоврядування в Україні виступає важливим фактором консолідації суспільства на регіональному рівні для спільного вирішення існуючих проблем, що набуло особливої важливості в умовах правового режиму воєнного стану. Як свідчить досвід 2014–2023 років, співп-

раця органів військового управління і місцевого самоврядування дає змогу швидко реагувати на виклики часу, ефективно розв'язувати постійно виникаючі у процесі відсічі російській збройній агресії завдання, до яких належить евакуація населення із районів ведення бойових дій, забезпечення членів територіальних громад комунальними послугами, продуктами харчування, ліками, що іноді дуже складно здійснювати під обстрілами противника та в умовах порушених логістичних ланцюжків [6; 7].

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» містить легальне визначення останнього як гарантованого державою права та реальної здатності територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста — самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [8, с. 129]. Не зупиняючись на недоліках вказаного визначення, до яких належить його статичний характер (законодавець не розглядає досліджуваний феномен як діяльність або процес), зауважимо, що вирішення питань місцевого значення відбувається у декількох сферах. Найбільш важливими з них уявляються національна безпека і оборона, забезпечення базових потреб населення, необхідних для його нормальної життєдіяльності, сприяння соціально-економічному розвитку територій, включаючи створення сприятливих умов для підприємницької діяльності.

Збройна російська агресія, розпочата у 2014 році, наклала свій відбиток на роль органів місцевого самоврядування в оборонному секторі. Як зазначається у Доктрині «Цивільно-військове співробітництво», головна роль органів державної влади та місцевого самоврядування у вирішенні проблемних питань цивільного середовища полягає в безумовній та першочерговій відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування за забезпечення нагальних потреб населення та функціонування об'єктів цивільного середовища. Наявні у розпорядженні командувача (командира), начальника ресурси мають витрачатися лише у випадку необхідності формування сприятливих умов для досягнення військових цілей. Підтримка цивільного середовища передбачає: сприяння у відновленні порушених (втрачених) спроможностей органів державної влади та місцевого самоврядування, інших об'єктів цивільного середовища виконувати (здійснювати) свої функції (повноваження); сприяння проведенню, у межах компетенції, заходів щодо відновлення громадської безпеки і порядку; створення умов або військову підтримку (за необхідності) у проведенні гуманітарних операцій; сприяння в організації, координації та проведенні заходів щодо задово-

лення першочергових потреб у воді, продуктах харчування, електроенергії, медичному обслуговуванні, праві на освіту та житло для населення, постраждалого внаслідок ведення бойових дій; координацію спільних заходів, сприяння органам державної влади та місцевого самоврядування у відновленні пошкодженої інфраструктури [9]. Вказані заходи мають тимчасовий характер, передбачається їх припинення у разі відновлення спроможності місцевих громад до самостійного задоволення існуючих потреб. Разом з тим, аналіз джерел у досліджуваній сфері [10–15] свідчить, що існує низка напрямів функціонування сфери місцевого самоврядування, потреба в яких нині потребує наявності тісної співпраці між цивільним і військовим компонентами, зокрема:

- взаємна підтримка авторитету і довіри до органів місцевого самоврядування та військових формувань з боку населення територіальної громади;
- навчання всіх вікових груп населення, яке мешкає у територіальних громадах, забруднених вибухонебезпечними предметами, правилам мінімальної безпеки;
- проведення заходів з національно-патріотичного виховання з дітьми та молоддю;
- сумісна діяльність щодо підтримання публічного порядку в межах територіальної громади, відповідно до компетенції органів місцевого самоврядування і військових формувань;
- проведення заходів із забезпечення збереження об'єктів культурної спадщини, які можуть бути пошкоджені або знищені під час ведення бойових дій.

Як можна побачити, напрями співпраці органів місцевого самоврядування і структур цивільно-військового співробітництва включають заходи

трьох основних видів: іміджового, педагогічно-виховного та охоронно-захисного. Ними не вичерпуються всі функції органів місцевого самоврядування та цивільно-військового співробітництва, яких значно більше, однак ми вважали за доцільне зупинити увагу на тих напрямках, які потребують активної співпраці між цивільним і військовим сектором.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Органи місцевого самоврядування є повноправним суб'єктом цивільно-військового співробітництва, яке у широкому аспекті слід розуміти як систему сумісної діяльності органів військового управління, державної влади та місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та інших суб'єктів для досягнення спільної мети — забезпечення захисту цивільного населення від наслідків збройного конфлікту і підвищення ефективності відсічі російській збройній агресії, включаючи деокупацію українських територій.

Основні напрями співпраці між органами місцевого самоврядування та структурами цивільно-військового співробітництва обумовлені правовим статусом означених суб'єктів, який потребує певного законодавчого удосконалення. Застарілий за своїм змістом Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» та прогалини у визначенні правового статусу структур цивільно-військового співробітництва не сприяють ефективному функціонуванню системи співпраці між військовими і цивільними. Однак в умовах широкомасштабної російської збройної агресії система цивільно-військового співробітництва довела свою необхідність для вирішення існуючих проблем, отже, напрацювання її правового забезпечення є потребою часу.

Література

1. Говоров В. С. Органи місцевого самоврядування та військові адміністрації: актуальні проблеми функціонування в умовах воєнного стану. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. Ч. 1. С. 76–83.
2. Комарницький В. В. Органи місцевого самоврядування як суб'єкти зміцнення громадської участі в Україні. *Політикус*. 2023. № 2. С. 38–44.
3. Пирого І. С., Пирого М. І. Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право*. 2023. Т. 1, Вип. 77. С. 117–123.
4. Зимогляд В. Розвиток місцевого самоврядування як чинник горизонтальної самоорганізації суспільства. *Український соціум*. 2008. № 3. С. 124–131.
5. Зимогляд В. Я. Місцеве самоврядування як результат децентралізації влади. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: *Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2015. № 1. С. 122–135.
6. Цивільно-військове співробітництво за стандартами НАТО : навч. посіб. Київ : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2016. 92 с.
7. Взаємодія Збройних сил України з громадянським суспільством : довідник / за заг. ред. Л. О. Кравченко. Київ, 2021. 48 с.
8. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.12.2023).

9. Доктрина «Цивільно-військове співробітництво» від 1 липня 2020 року. URL: <http://tinyurl.com/22sjk7wt> (дата звернення: 29.12.2023).
10. Методичний посібник з організації цивільно-військового співробітництва за стандартами НАТО : метод. посіб. / за заг. ред. О.О. Ноздрачова. Київ : ГУ НГУ, 2018. 72 с.
11. Коропатнік І.М. Поняття, види та принципи цивільно-військового співробітництва в Україні. *Наука і правоохорона*. 2015. Ч. 2, № 1. С. 43–46.
12. Коропатнік І.М. Взаємодія громадянського суспільства і Збройних Сил України: адміністративно-правові засади. Київ : Леся, 2016. 412 с.
13. Karelin V., Koropatnik I., Boikov A., Shopina I., Khrystynchenko N. Activities of the Ministry of Defense in Ukraine and Military Administration during the Special Period. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 23, Issue 1. URL: <https://www.scholarscentral.com/pdfs/1874/Activities-of-the-ministry-of-defense-in-Ukraine-and-military-administration-during-the-special-period-1544-0044-23-1-451.pdf> (дата звернення: 29.12.2023).
14. Онопрієнко С.Г. Протидія загрозам національній безпеці в інформаційній сфері: правовий аспект. *Наука і правоохорона*. 2019. № 4. С. 399–403.
15. Сальнікова О.Ф., Кушнір В.О., Прошчин І.В. Цивільно-військове співробітництво як елемент системи стратегічних комунікацій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 7. doi: 10.32702/2307-2156-2019.7.1.

References

1. Hovorov, V.S. (2023). Local self-government bodies and military administrations: actual problems of functioning under martial law. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 2, 76–83 [in Ukrainian].
2. Komarnytskyi, V. (2023). Local self-government bodies as subjects of strengthening public participation in Ukraine. *Politikus*, 2, 38–44 [in Ukrainian].
3. Pyroga, I.S., & Pyroga, M.I. (2023). The role of local self-government in the reconstruction under martial law, *Scientific Bulletin of Uzhhorod University: Series: Law*, 77, 117–123 [in Ukrainian].
4. Zymoglyad, V. (2008). Development of local self-government as a factor of horizontal self-organization of society. *Ukrainian society*, 3, 24–131 [in Ukrainian].
5. Zymoglyad, V. Ya. (2015). Local self-government as a result of decentralization of power. *Bulletin of the National University “Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine”. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*, 1, 122–135 [in Ukrainian].
6. Civil-Military Cooperation in accordance with NATO Standards: a manual (2016). Kyiv: Ivan Cherniakhovskiy National University [in Ukrainian].
7. Interaction of the Armed Forces of Ukraine with civil society (2021): a handbook / edited by L.O. Kravchenko [in Ukrainian].
8. On Local Self-Government in Ukraine: Law of Ukraine of May 21, 1997, No. 280/97-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
9. Doctrine «Civil-Military Cooperation» of July 1, 2020. URL: <http://tinyurl.com/22sjk7wt> [in Ukrainian].
10. Methodological guide on the organization of civil-military cooperation according to NATO standards (2018): methodological guide / edited by O. Nozdrachov. Kyiv: GU NGU [in Ukrainian].
11. Koropatnik, I. (2015). The concept, types and principles of civil-military cooperation in Ukraine. *Science and Law Enforcement*, 1, 43–46 [in Ukrainian].
12. Koropatnyk, I.M. (2016). Interaction of civil society and the Armed Forces of Ukraine: administrative and legal principles. Kyiv: Lesia [in Ukrainian].
13. Karelin, V., Koropatnik, I., Boikov, A., Shopina, I., & Khrystynchenko, N. (2020). Activities of the Ministry of Defense in Ukraine and Military Administration during the Special Period. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*, 23, 1. URL: <https://www.scholarscentral.com/pdfs/1874/Activities-of-the-ministry-of-defense-in-Ukraine-and-military-administration-during-the-special-period-1544-0044-23-1-451.pdf>.
14. Onoprienko, S. (2019). Countering threats to national security in the information sphere: legal aspect. *Science and Law Enforcement*, 4, 399–403 [in Ukrainian].
15. Salnikova, O.F., Kushnir, V.O., & Proshchyn, I.V. (2019). Civil-military cooperation as an element of the system of strategic communications. *Public administration: improvement and development*, 7. doi: 10.32702/2307-2156-2019.7.1 [in Ukrainian].

Куляк Руслан Юрійович
магістрант
Запорізького національного університету
Kuliak Ruslan
Master's Student of the
Zaporizhzhia National University

Луц Дмитро Миколайович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Запорізький національний університет

Luts Dmytro
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Civil Law
Zaporizhzhia National University
ORCID: 0000-0002-0691-5493

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9601

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

AUTHORITIES OF LOCAL GOVERNMENT BODIES IN THE FIELD OF REGULATING LAND RELATIONS: CURRENT PROBLEMS OF IMPLEMENTATION UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL LAW

Анотація. Стаття присвячена дослідженню повноважень органів місцевого самоврядування у сфері регулювання земельних відносин. Проаналізовані відповідні повноваження та специфіка їх реалізації в умовах воєнного стану. Проведено аналіз законодавчих змін та висловлені пропозиції щодо подальшого вдосконалення законодавства в частині реалізації органами місцевого самоврядування земельних повноважень в умовах воєнного стану.

Детальна увага приділена питанням надання згоди громадянину на розробку документації із землеустрою, затвердженню документації із землеустрою та надання земельної ділянки у власність громадянину та питанню реалізації делегованих органам місцевого самоврядування повноважень в частині державного контролю за використанням та охороною земель.

Обґрунтовано висновок щодо необхідності внесення відповідних законодавчих змін, які можуть частково розблокувати питання приватизації земельних ділянок державної і комунальної власності, шляхом залишення заборони безоплатної передачі земель державної, комунальної власності у приватну власність, надання дозволів на розроблення документації із землеустрою з метою такої безоплатної передачі, розроблення такої документації на територіях на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією, виходячи із Наказу Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22 грудня 2022 року N 309 (із відповідними змінами).

На підстави проведеного аналізу наявної судової практики зроблено висновок про доволі неоднозначний підхід судів до розгляду справ щодо затвердження документації із землеустрою.

Акцентовано увагу на тому, що на сьогоднішній день існують певні обмеження в частині реалізації контрольних функцій за використанням та охороною земель органами місцевого самоврядування.

Ключові слова: повноваження органів місцевого самоврядування, місцеві ради, контроль за використанням та охороною земель, органи місцевого самоврядування, земельні відносини.

Summary. The article is devoted to the study of the powers of local self-government bodies in the field of land relations regulation. Relevant powers and the specifics of their implementation under martial law are analyzed. An analysis of legislative changes was carried out and suggestions were made regarding the further improvement of the legislation in terms of the implementation of land powers by local self-government bodies under martial law.

Detailed attention is paid to the issue of giving consent to a citizen for the development of documentation on land management, approval of documentation on land management and the provision of a plot of land in the ownership of a citizen, and the issue of the implementation of powers delegated to local self-government bodies in terms of state control over the use and protection of land in the event that the council adopts a corresponding decision to implement such control.

The conclusion regarding the need to make relevant legislative changes that can partially unblock the issue of privatization of state and communal land plots by leaving the prohibition on the free transfer of state and communal land into private ownership, granting permits for the development of land management documentation for the purpose of such a free transfer, and developing such documentation in the territories where hostilities are (were) conducted or temporarily occupied by the Russian Federation.

On the basis of the analysis of the existing judicial practice, a conclusion was made about a rather ambiguous approach of the courts to the consideration of cases regarding the approval of land management documentation.

Attention is focused on the fact that today there are certain restrictions on the implementation of control functions for the use and protection of land by local self-government bodies.

Key words: powers of local self-government bodies, local councils, control over the use and protection of land, local self-government bodies, land relations.

Постановка проблеми. Земельний кодекс України (далі — ЗК України) та Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» наділяє органи місцевого самоврядування широким колом повноважень в сфері регулювання земельних відносин [1; 2]. В умовах реформи децентралізації повноваження органів місцевого самоврядування продовжують розширюватися. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин», серед іншого, внесено зміни до ст. 188 ЗК України та Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», якими виконавчі органи сільських, селищних, міських рад наділені правом здійснення державного контролю за використанням та охороною земель в обсязі, визначеному законом у разі прийняття відповідною радою рішення про здійснення такого контролю [3]. Разом із цим, запровадження в Україні воєнного стану суттєво вплинуло на механізми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування та спричинило дискусії з приводу реалізації положень діючого законодавства, зокрема в частині приватизації земельних ділянок. У зв'язку із цим актуалізується питання дослідження обсягу повноважень органів місцевого самоврядування в сфері регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану та аналізу відповідної судової практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження повноважень органів місцевого самоврядування в сфері регулювання земельних відносин викладені у значній кількості публікацій. Цьому питанню приділяли увагу І. Заїка [4], І. Каракаш [5], В. Малоокій [6], Т. Харитоновна [5], М. Шульга [7], Ю. Щербяк [8] та інші вчені. Разом із тим, майже не дослідженим є питання реалізації цих

повноважень в умовах воєнного стану, що актуалізує обрану нами проблематику.

Метою статті є проаналізувати специфіку реалізації повноважень органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану та дослідити наявну судову практику по вирішенню земельних спорів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 13 Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією [9]. Говорячи про повноваження органів місцевого самоврядування в галузі земельних відносин будемо слідувати дефініції запропонованій у навчальному посібнику за редакцією І. Каракаша та Т. Харитоновної відповідно до якої: «Повноваження органів місцевого самоврядування в галузі земельних відносин — це комплексний правовий інститут, що об'єднує публічно-правові норми, направлені на ефективне використання земель, що належать територіальним громадам на праві комунальної власності, земель в межах населених пунктів, а також забезпечує право органів місцевого самоврядування регулювати земельні відносини в інтересах місцевого населення» [5, с. 97]. Абсолютно слушно зазначає М. Шульга, що: «Особливої ваги набуває необхідність їх належного, повного і детального правового регулювання в умовах запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, реалізації реформи місцевого самоврядування та створення об'єднаних територіальних громад, децентралізації влади у сфері земельних відносин,

дерегуляції земельних відносин, гармонізації земельного законодавства України з правом ЄС, завершення земельно-реєстраційної реформи та ін.» [7, с. 4]. Цілком логічним буде доповнення наведеної позиції необхідністю дослідження регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану, що, безперечно, стосується повноважень органів місцевого самоврядування у відповідній царині.

Виходячи зі змісту ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст [2]. Конкретизація повноважень закріплюється у ст. 8–12 ЗК України [1]. Відповідно до ст. 12 ЗК України до повноважень сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин належить: розпорядження землями комунальної власності, територіальних громад; передача земельних ділянок комунальної власності у власність громадян та юридичних осіб відповідно до ЗК України; надання земельних ділянок у користування із земель комунальної власності відповідно до ЗК України; вилучення земельних ділянок комунальної власності із постійного користування відповідно до ЗК України; викуп земельних ділянок приватної власності для суспільних потреб відповідних територіальних громад сіл, селищ, міст; організація землеустрою; обмеження, тимчасова заборона (зупинення) використання земель громадянами і юридичними особами у разі порушення ними вимог земельного законодавства; підготовка висновків щодо вилучення (викупу) та надання земельних ділянок відповідно до ЗК України; встановлення та зміна меж районів у містах з районним поділом; інформування населення щодо вилучення (викупу), надання земельних ділянок; встановлення та зміна меж сіл, селищ; внесення до Кабінету Міністрів України пропозицій щодо встановлення і зміни меж сіл, селищ, міст у випадках, передбачених законом; вирішення земельних спорів; вирішення інших питань у галузі земельних відносин відповідно до закону [1].

До повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин належить: надання відомостей з Державного земельного кадастру відповідно до закону; здійснення державного контролю за використанням та охороною земель у межах та порядку, встановлених законом; здійснення інших повноважень у галузі земельних відносин відповідно до закону [1].

Варто зазначити, що більшість з перелічених вище повноважень продовжують виконуватися в умовах воєнного стану в повному обсязі. Детальну увагу в рамках нашого дослідження ми зосередимо повноваженням, реалізація яких є об-

меженими в умовах воєнного стану. Так, під час дії воєнного стану в Україні безоплатна передача земель державної, комунальної власності у приватну власність, надання дозволів на розроблення документації із землеустрою з метою такої безоплатної передачі, розроблення такої документації забороняється (пп. 5 п. 27 розділу X ЗК України). Ці обмеження не поширюються на безоплатну передачу земельних ділянок у приватну власність власникам розташованих на таких земельних ділянках об'єктів нерухомого майна (будівель, споруд), а також на безоплатну передачу у приватну власність громадянам України земельних ділянок, переданих у користування до набрання чинності ЗК України. Зазначене положення породжує численні дискусії, адже на практиці сформувалася доволі неоднозначна судова практика у відповідних спорах. Варто зосередити увагу на тому, що існують різні стадії приватизації земельних ділянок. Так, у процесі переходу права власності громадянам на земельні ділянки шляхом приватизації орган приватизації двічі приймає владне рішення: перше — про надання згоди громадянину на розробку документації із землеустрою; друге — про затвердження документації із землеустрою та надання земельної ділянки у власність громадянину. У першому випадку рішення органу приватизації є правовою підставою для розробки документації із землеустрою. У другому випадку — правовою підставою для державної реєстрації права власності [8, с. 98]. Якщо щодо надання згоди громадянину на розробку документації із землеустрою на ділянках на яких відсутнє нерухоме майно, питань майже не виникає (громадяни не подають відповідні заяви до органів місцевого самоврядування), то щодо затвердження документації із землеустрою та надання земельної ділянки у власність ситуація є доволі неоднозначною, адже значна частина громадян подали проекти на затвердження до 7 квітня 2022 р. У зв'язку із встановленням заборони на приватизацію земель комунальної власності місцеві ради не виносять на розгляд сесій ці питання, або відхиляють їх, що змушує громадян звертатися до суду. Проаналізовані нами судові рішення дають підставу стверджувати про доволі неоднозначний підхід судів до розгляду подібних справ. Так, Хмельницький окружний адміністративний суд у справі № 560/5020/23 дійшов висновку, що сільська рада, враховуючи законодавчу заборону щодо безоплатної передачі земель державної, комунальної власності у приватну власність під час дії воєнного стану, правомірно не розглядає заяву позивачки про затвердження проекту землеустрою та не приймає відповідно рішення. Із матеріалів справи стає зрозумілим, що сільська рада повідомила позивачку про те, що її заява про затвердження проекту землеустрою буде розглянута на черговій сесії після припинення (скасу-

вання) воєнного стану в Україні [10]. Натомість, рішенням Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 26 червня 2023 р. у справі № 160/20838/22 (залишене без змін Постановою Третього апеляційного адміністративного суду) суд зобов'язав Покровську селищну раду повторно розглянути заяву ОСОБА_1 про затвердження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки площею 2,0000 га, кадастровий номер 1224255100:01:009:0239 для ведення особистого селянського господарства, яка розташована на території Покровської селищної ради (за межами населеного пункту) та надання її у власність, з урахуванням висновків суду у цій справі [11]. Зосереджуємо увагу на тому, що заборона щодо безоплатної передачі земель державної, комунальної власності у приватну власність, надання дозволів на розроблення документації із землеустрою з метою такої безоплатної передачі, розроблення такої документації, на наше переконання, ніяк не може стосуватися тих випадків, коли раду зобов'язано розглянути відповідне питання рішенням суду, адже, відповідно до ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України [12].

Вирішитися порушене питання може і шляхом внесення відповідних законодавчих змін, які можуть частково розблокувати питання приватизації земельних ділянок державної і комунальної власності. Зокрема, 5 вересня 2023 р. до порядку денного десятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання включений проект Закону «Про внесення змін до Земельного кодексу України щодо відновлення прав деяких категорій громадян на приватизацію земельних ділянок під час дії правового режиму воєнного стану на території України», яким пропонується відновити законодавчо заблоковане на період війни право на приватизацію земельних ділянок для громадян, які є внутрішньо переміщеними особами та/або тих, які втратили житло для будівництва та обслуговування жилого будинку, господарських будівель та споруд [13]. Підтримуючи зазначену ініціативу пропонуємо внести зміни та залишити заборону безоплатної передачі земель державної, комунальної власності у приватну власність, надання дозволів на розроблення документації із землеустрою з метою такої безоплатної передачі, розроблення такої документації на територіях на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією, виходячи із Наказу Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22 грудня 2022 року N 309 (із відповідними змінами).

Іншим важливим питанням є реалізація делегованих органам місцевого самоврядування повноважень в частині державного контролю за використанням та охороною земель у разі прийняття відповідного рішення радою про здійснення такого контролю. Цілком підтримуємо позицію В. Малоого на думку якого: «Неодмінною складовою запровадженої адміністративної реформи є децентралізація повноважень органів державної влади у сфері використання та охорони земель» [6]. Разом із тим, такий контроль здійснюється тими радами, які ухвалили відповідне рішення. В інших випадках контроль здійснюється Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру. Але, навіть у разі набуття органами місцевого самоврядування повноважень з контролю слід враховувати, що здійснення заходів державного нагляду (контролю) в умовах воєнного стану припинено відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 303 від 13 березня 2022 року «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану». Вони можуть здійснюватися виключно на підставі рішень центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у відповідних сферах за наявності загрози, що має негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави, а також для виконання міжнародних зобов'язань України [14]. Отже, на сьогоднішній день існують певні обмеження щодо реалізації контрольних функцій за використанням та охороною земель органами місцевого самоврядування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Органи місцевого самоврядування наділені доволі широким переліком повноважень в сфері регулювання земельних відносин. Але, слід враховувати, що існують певні обмеження в частині реалізації таких повноважень в умовах воєнного стану. Під час дії воєнного стану в Україні забороняється безоплатна передача земель державної, комунальної власності у приватну власність, надання дозволів на розроблення документації із землеустрою з метою такої безоплатної передачі, розроблення такої документації (за виключенням безоплатної передачі земельних ділянок у приватну власність власникам розташованих на таких земельних ділянках об'єктів нерухомого майна (будівель, споруд), а також на безоплатну передачу у приватну власність громадянам України земельних ділянок, переданих у користування до набрання чинності ЗК України). Аналіз судової практики дає підстави стверджувати про доволі неоднозначний підхід до вирішення спорів, які пов'язані із питаннями затвердження проектів землеустрою та передачею земельних ділянок

у власність. Вирішення цього питання можливе шляхом внесення відповідних законодавчих змін, які дозволять приватизацію земель за виключенням територій на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією.

Іншим важливим питанням є реалізація органами місцевого самоврядування функції контролю за використанням та охороною земель. Хоча органи місцевого самоврядування і отримали можливість

реалізовувати відповідні повноваження, на сьогоднішній день існують обмеження щодо проведення заходів державного нагляду (контролю).

В подальших наукових дослідженнях планується зупинитися на деталізації повноважень органів місцевого самоврядування в частині контролю за використанням та охороною земель та розробити пропозиції по внесенню змін до відповідних нормативно-правових актів.

Література

1. Земельний Кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.01.2024).
3. Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19 червня 2003 р. № 963-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 28.01.2024).
4. Заїка І. В. Публічно-управлінські функції органів місцевого самоврядування у здійсненні державного контролю за використанням земель. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 281–283.
5. Земельне право України / за ред. І. І. Каракаша і Т. Є. Харитонові. Одеса : Юридична література, 2017. 589 с.
6. Малоокий В. А. Становлення та розвиток системи управління земельними ресурсами територіальних громад в Україні: дис... к-та наук з держ. управління: 25.00.04 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2021. 219 с.
7. Земельне право / за ред. М. В. Шульги. Харків : Юрайт, 2023. 592 с.
8. Щербяк Ю. В. Правові форми переходу права власності на земельні ділянки громадянам України: дис... д-ра філософії / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2020. 257 с.
9. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n4801> (дата звернення: 28.01.2024).
10. Справа № 560/5020/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень: вебсайт*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111440337> (дата звернення: 28.01.2024).
11. Справа № 160/20838/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень: вебсайт*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111812367> (дата звернення: 28.01.2024).
12. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
13. Про внесення змін до Земельного кодексу України щодо відновлення прав деяких категорій громадян на приватизацію земельних ділянок під час дії правового режиму воєнного стану на території України: Проект Закону України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41192> (дата звернення: 28.01.2024).
14. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 року № 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.01.2024).

References

1. Zemelnyi Kodeks Ukrainy vid 25.10.2001 N 2768-III [Land Code of Ukraine dated October 25, 2001 2768-III]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian].
2. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 21.05.1997 N 280/97-VR [On local self-government in Ukraine: Law of Ukraine dated May 21, 1997 N. 280/97-VR]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/conv/print> [in Ukrainian].
3. Pro derzhavnyi kontrol za vykorystanniam ta okhoronoiu zemel: Zakon Ukrainy vid 19 chervnia 2003 r. № 963-IV [About the state control over the use and protection of lands: Law of Ukraine dated June, 19, 2003 N. 963-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text> [in Ukrainian].
4. Zaika, I. V. (2023). Publichno-upravlinski funktsii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u zdiisnenni derzhavnoho kontroliu za vykorystanniam zemel [Public management functions of local self-government bodies in the exer-

cise of state control over land use]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal — Juridical scientific and electronic journal*, 8, 281–283 [in Ukrainian].

5. Zemelne pravo Ukrainy [Land law of Ukraine]. (2017). I.I. Karakash, T.Ye. Kharytonova (Eds.). *Yurydychna literatura — Legal literature* [in Ukrainian].

6. Malookyi, V.A. (2021). Stanovlennia ta rozvytok systemy upravlinnia zemelnymy resursamy terytorialnykh hromad v Ukraini [Formation and development of the land resource management system of territorial communities in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Zaporizhzhia: Klasychnyi pryvatnyi universytet [in Ukrainian].

7. Zemelne pravo [Land law]. (2023). M.V. Shulha (Eds.). Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].

8. Shcherbiak, Yu.V. (2020). Pravovi formy perekhodu prava vlasnosti na zemelni dilianky hromadianam Ukrainy [Legal forms of transfer of ownership of land plots to citizens of Ukraine]. *PhD's thesis*. Odesa: Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia» [in Ukrainian].

9. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#n4801> [in Ukrainian].

10. Sprava № 560/5020/23. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: vebseit*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111440337> [in Ukrainian].

11. Sprava № 160/20838/22. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: vebseit*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111812367> [in Ukrainian].

12. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 r. № 1402-VII [About the judiciary and the status of judges: Law of Ukraine dated June 2, 2016 N. 1402-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].

13. Pro vnesennia zmin do Zemelnoho kodeksu Ukrainy shchodo vidnovlennia prav deiakykh katehorii hromadian na pryvatyzatsiiu zemelnykh dilianok pid chas dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu na terytorii Ukrainy: Proekt Zakonu Ukrainy [On the introduction of amendments to the Land Code of Ukraine regarding the restoration of the rights of certain categories of citizens to the privatization of land plots during the operation of the legal regime of martial law on the territory of Ukraine: Draft Law of Ukraine]. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41192> [in Ukrainian].

14. Pro pryypynennia zakhodiv derzhavnoho nahliadu (kontroliu) i derzhavnoho rynkovoho nahliadu v umovakh voiennoho stan: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 bereznia 2022 roku № 303 [On the termination of measures of state supervision (control) and state market supervision in conditions of martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 13, 2022 No. 303]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

УДК 342.1:342.7

Карпінський Борис Андрійович

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри публічного адміністрування та управління бізнесом
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Karpinsky Borys

*Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Public Administration and Business Management
Ivan Franko National University of Lviv*

ORCID: 0000-0001-5996-7724

Карпінська Олена Борисівна

*кандидат юридичних наук, адвокат
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Karpinska Olena

*PhD in Law, Lawyer
Ivan Franko National University of Lviv*

ORCID: 0000-0001-7698-8404

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9586

ЯВИЩЕ ПРАВОВОЇ БАЙДУЖОСТІ У СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ: ТЕНДЕНЦІЙНА ВЗАЄМОДІЯ ЛЮДЯНОСТІ Й ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ

THE PHENOMENON OF LEGAL INDIFFERENCE IN THE SOCIAL SPACE: THE TENDENCY INTERACTION OF HUMANITY AND STATE-CREATING PATRIOTISM OF NATION

Анотація. Вперше виявлено й обґрунтовано, що явище правової байдужості пов'язується з відкритою (свідомою або навмисною) відсутністю в особі (або громади) будь-якого інтересу, уваги чи відповідальності щодо безпосереднього врахування правових засадничих положень чи норм у конкретному контексті діяльності людини (групи осіб) в суспільному просторі.

Вигілено принципи відмінності ознак людяності та байдужості у суспільному просторі. Так, людяність – це характерна риса особи (спільноти), яка проявляється у конкретній ситуації через діяльне співпереживання за потреби (інтереси) іншого. Байдужість – це характерний психолого-емоційний стан, коли людина проявляє відсутність інтересу, емоційного відгуку чи зацікавленості у власному відношенні до певної ситуації, події, або іншої людини у суспільному просторі.

Синтезовано й обґрунтовано тенденційну взаємодію людяності та державотворчого патріотизму нації в специфічних умовах та на різних рівнях: громадянин – держава. Державотворчий патріотизм нації виводить людину із стану правової байдужості, з позиції нехтування й втрати інтересу до потреб оточуючих, зберігаючи тенденцію на загальноцивілізаційний пріоритет людяності, поваги й розвитку.

Вигілено, що байдужість людей через намагання пройти мимо при нападках на стороннього, годатково стимулює нападників та агресорів ще до більш небезпечно-злочинних намірів, переходячи й на державний рівень. Зокрема, на рівні держави її правова байдужість проявляється у недостатньому контролі за дотриманням законів і відгуку на правові порушення, або недостатньому застосуванні справедливості. Водночас державотворчий патріотизм на рівні держави включає в себе створення та забезпечення ефективної системи правосуддя, захист прав і свобод громадян, а також дотримання державою власних законів й міжнародних зобов'язань. Обґрунтовано, що державотворчий патріотизм на рівні громадянина проявляється в активній участі у суспільному житті і дотриманні правових норм, тоді як на рівні держави означене проявляється у впровадженні та захисті правових інститутів для забезпечення справедливості й правопорядку.

Наголошено, що проблематика прояву явища правової байдужості з ухилом на людяність має цілеспрямовано розглядатись як у законодавчому полі України, так і міжнародному праві. Доведено, що увага до явища правової байдужості, окрім чисто раціональних правових аспектів, має й прагматичну сторону, тобто конкретний фінансовий вимір. Так, зміна лише на 1% рівня тіньової економіки світу, через цілеспрямоване обмеження й уникнення прояву явища правової байдужості, додатково дозволить отримати до 100 млрд. доларів США податкових надходжень у бюджети держав.

Ключові слова: право, людяність, явище правової байдужості, державотворчий патріотизм нації, громадяни, тенденція, війна, геноцид, відповідальність.

Summary. For the first time, it was discovered and substantiated that the phenomenon of legal indifference is associated with the open (conscious or intentional) absence of a person (or community) of any interest, attention or responsibility regarding the direct consideration of basic legal provisions or norms in the specific context of human activity (group of persons) in public space.

The fundamental differences between the signs of humanity and indifference in public space are highlighted. Yes, humanity is a characteristic feature of a person (community), which manifests itself in a specific situation through active empathy for the needs (interests) of another. Indifference is a characteristic psychological and emotional state, when a person shows a lack of interest, emotional response or interest in his own attitude to a certain situation, event, or another person in the public space.

Synthesized and substantiated the tendentious interaction of humanity and state-creating patriotism of nation in specific conditions and at different levels: citizen – state. The state-creating patriotism of nation brings a person out of a state of legal indifference, from a position of neglect and loss of interest in the needs of others, maintaining the tendency towards the general civilizational priority of humanity, respect and development.

It was highlighted that people's indifference due to efforts to pass by during attacks on outsiders additionally stimulates attackers and aggressors to even more dangerous and criminal intentions, moving to the state level as well. In particular, at the state level, its legal indifference is manifested in insufficient control over compliance with laws and response to legal violations, or insufficient application of justice. At the same time, state-creating patriotism at the state level includes the creation and provision of an effective justice system, protection of the rights and freedoms of citizens, as well as compliance by the state with its own laws and international obligations. It is substantiated that state-creating patriotism at the level of a citizen manifests itself in active participation in public life and compliance with legal norms, while at the state level it manifests itself in the implementation and protection of legal institutions to ensure justice and law and order.

It is emphasized that the problem of the manifestation of the phenomenon of legal indifference with a bias towards humanity should be purposefully considered both in the legislative field of Ukraine and international law. It is proved that attention to the phenomenon of right-wing indifference, in addition to purely rational legal aspects, also has a pragmatic side, that is, a specific financial dimension. Thus, a change of only 1% in the level of the shadow economy of the world, due to purposeful limitation and avoidance of the manifestation of the phenomenon of legal indifference, will additionally allow to receive up to 100 billion US dollars in tax revenues for state budgets.

Key words: right, humanity, phenomenon of legal indifference, state-creative patriotism of nation, citizens, trend, war, genocide, responsibility.

Постановка проблеми. Тенденції суспільного розвитку показують, що в них починають все різкіше проявлятися такі взаємовиключні правові напрями як людяність та байдужість. Якщо на людяність традиційно звернута більша увага у матеріально-комунікаційних наслідках діяльності людей чи їх груп то сучасний цивілізаційний розвиток із його динамічним нарощуванням рівня агресивності обумовлює враховувати ще й тенденційні особливості байдужості. Так, прояв байдужості має достатньо специфічне значення у формуванні збалансованих правових взаємовідносин між людьми, оскільки через неї (тобто без проведення будь-яких дій), за відповідного динамічного синергізму може проходити розбалансування й розмежування традиційних життєвих цінностей спільноти і втрати накопичених тисячоліттями загальнолюдських якостей (зокрема, людяності з її співпереживанням чи уникненням загрози життю). Зокрема, на сучасному етапі у жорсткій боротьбі України з державою-анексором (агресором), байдужість

призводить до зниження збірних надходжень від конкретних людей (донатних зусиль). Об'єктивно, виходячи з означеного, цілеспрямований розгляд фундаменталізму прояву байдужості у соціальній системі (особливо за жорстких умов) та логічне залучення її в конкретизацію окремих статей правової науки є доцільним. Означене стосується різних аспектів розробки та наповнення нормативно-правових актів, оскільки байдужість у правовому полі це, на жаль, передумова зниження потреби й зацікавленості, накопичення дисгармонії взаємовідносин, зміни ціннісних орієнтирів та накопичення більшого зла [1–4; 6].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В науковій літературі часто дискутуються питання, які стосуються тих чи інших проблемних питань розвитку держави чи людини у конституційному просторі. Так, у працях як вітчизняних науковців [1–3; 6], так і зарубіжних — R. Bird [8], L. Camera [9], K. Carroll [10], G. Dent [11], D. Doran [13], R. Dubey [13], D. Fox [12], M. Giannakis [13], R. Gropas [7],

J. Goodman [14], P. Iglesias-Rodriguez [7], L. Lopucki [16], A. Masson [15], L. McCoy [17], D. Mee [13], S. Park [18], J. Proctor [19], M. Shariff [15], B. Taylor [20], A. Triandafyllidou [7], W. Weyrauch [16] та ін., представлено правничо-управлінську сутність розвитку світу й господарчих систем, їх національні відмінності та узгодженість із генеральною стратегією держави; виділено загрози військової агресії з її злочинами проти людяності та геноцидом; охарактеризовано тенденційну зміну конституційної правосвідомості у бік піднесення національної ідеї, ідентичності й гідності українців в умовах воєнного стану; розглянуто характерні чинники обґрунтування прав людини через концепцію буттєвих прав і свобод людини (як явища, яке виникає та існує незалежно від держави).

Однак, незважаючи на вагому як кількість, так і фундаментальну значущість наукових публікацій, ще не сформовано узагальнено-академічний підхід до системного поєднання правового забезпечення і врахування характерних рис людей у реальних ситуаціях, де людяність і байдужість відіграють життєстверджуючу роль, характеризуючи свідоме відношення людей до проблемних моментів суспільного розвитку, зокрема, напрямів й засобів активізації патріотизму громадян в умовах воєнного стану. В цьому контексті пріоритетності набувають підходи, які взаємодоповнюють поєднують право з засадничими положеннями як управління, так і врахуванням конституційно-патріотичних можливостей громадян.

Об'єктивно, що на такі процеси можуть додатково накладатись ще й тенденції проходження політико-фінансових криз чи воєнних дій. Практично, обмеженість результативних наукових праць за проблематикою розкриття тенденцій байдужості й їх наслідків для розвитку суспільного простору через систему права та потреба і обумовили спрямованість цього дослідження.

Метою цієї статті є виявлення і виділення фундаментальної сутності явища правової байдужості у суспільному просторі за тенденційного взаємозв'язку людяності й державотворчого патріотизму нації у змінах в ній на різних рівнях: громадянин — держава.

Виклад основного матеріалу. За своїм змістовим наповненням, *людяність* — це характерна риса особи (спільноти), яка проявляється у конкретній ситуації через діяльне співпереживання за потреби (інтереси) іншого.

Водночас, *байдужість* — це характерний психолого-емоційний стан, коли людина проявляє відсутність інтересу, емоційного відгуку чи зацікавленості у власному відношенні до певної ситуації, події, або іншої людини у суспільному просторі. Прийнято, що цей стан може обумовлюватись достатньо різними причинами, зокрема, втомленість, розчарування, втрата інтересу, або

просто суб'єктивного бажання уникнути емоційного сплеску (впливу). Практично сутність байдужості полягає у відсутності активної участі або відповідної реакції на події чи реальну взаємодію з іншими людьми. Означене може проявлятися через відсутність емоційних виявів, тобто характерному не виявленні певного інтересу чи взаємодії. Загалом, прояви байдужості можуть бути достатньо відмінними, включаючи як відсутність емоційних ознак, пасивність, відсутність реакції на зовнішні подразники, так і характерну відсутність бажання взаємодіяти або приймати участь у спільних роботах (заходах).

Виходячи з наведеного, можливо стверджувати, що *явище правової байдужості* пов'язується з відкритою (свідомою або навмисною) відсутністю в особи (або громади) будь-якого інтересу, уваги чи відповідальності щодо безпосереднього врахування правових засадничих положень чи норм у конкретному контексті діяльності людини (групи осіб) в суспільному просторі.

Явище правової байдужості може проявлятися на різних рівнях: починаючи від побутового та закінчуючи регіонально-державними й глобальними проявами (війна, геноцид, голодомор, екоцид тощо).

Так, *війна* — це міждержавний конфлікт із своїми наслідковими особливостями, метою котрого є досягнення політично-ресурсних чи територіальних цілей і який вирішується, насамперед, за допомогою озброєння та військової сили, уникаючи аспектів людяності. Правова байдужість на початковій стадії війни може проявлятися різними способами, а значить мати достатньо серйозні наслідки за подальшого міжнародного розгортання збройних сил (із локальної війни перетворюючись на світову) як для геополітичних відносин, так і можливостей прояву державотворчого патріотизму нації.

Також зазначимо, що державотворчий патріотизм нації (*state-creative patriotism of nation*) — це все, що народ загалом та кожен громадянин зокрема роблять в інтересах творення незалежної, суверенної, цивілізованої держави. За своєю природою означений патріотизм можливо оцінювати на основі використання двох підходів: якісного та кількісного (податкового) [1, с. 30–33; 2, с. 8–9].

Окрім того, війна супроводжується дипломатичними та політичними зусиллями для досягнення миру та все ж розв'язанням воєнного конфлікту (табл. 1).

Властиво, державотворчий патріотизм нації полягає в тому, щоб розвивати та підтримувати цінності, які сприяють мирному співіснуванню, захищають суверенітет та підтримують демократію й людяність у взаємовідносинах. Саме тому, пріоритетно доцільно знижувати прояв явища правової байдужості, розвивати патріотичні почуття нації, однак при цьому необхідно враховувати інтереси

Таблиця 1

Сутнісне наповнення стану війни, виходячи з характерного прояву явища правової байдужості з позиції державотворчого патріотизму нації

Сутність	Характерні ознаки війни, виходячи з доктринальних положень державотворчого патріотизму нації	Прояв явища правової байдужості з позиції державотворчого патріотизму нації за війни (чи умов воєнного стану)
Війна — це просторово-реальний жорсткий конфлікт між двома або більше групами держав, народів (суспільствами), який безпосередньо проявляється у відкритих збройних протистояннях й зіткненнях та зазвичай має відчутні соціальні, економічні та політичні наслідки для них, впливаючи тим і на зовнішнє оточення, яке може з тієї ситуації користатись, тобто отримувати конкретні переваги через різнопланову підтримку або нейтральність, неучасть	<i>Загроза суверенітету та територіальної цілісності:</i> війна виникає внаслідок хаотичних чи достатньо цілеспрямованих дій та спроб порушення встановленого суверенітету і територіальної цілісності держави, об'єктивно ставлячи тим під жорстку загрозу суверенність та незалежність конкретної нації, знижуючи її розвиткові можливості.	<i>Невиконання міжнародного права:</i> у війні значиміше проявляється явище правової байдужості, оскільки конфліктуючі сторони часто нехтують правилами дотримання міжнародних правових норм та договорів, які регулюють поведінку у війні (зокрема, Женевські чи Гаазькі конвенції), обумовлюючи тим прояв реальних порушень прав людини та гуманітарного права. Інші держави можуть ховатись від цього процесу за ширмою байдужого невтручання.
	<i>Масштабність та збройні дії:</i> війна обумовлює масштабні та організовані збройні конфлікти, а значить призводить до вагомих структурних зрушень, технологічних потрясінь й наслідків для населення, інфраструктури, культурної спадщини та економіки конкретної держави.	<i>Правовий вакуум й безкарність:</i> війна призводить до ситуативних умов за яких владні інституції втрачають реальний контроль над територією, тобто не можуть забезпечити дотримання законів, призводячи тим до правового вакууму й безкарності, оскільки порушення прав людини та міжнародного права залишаються непокараними.
	<i>Втрата життів та порушення прав людини:</i> війна безпосередньо супроводжується людськими втратами, тривалим зниженням працездатності працівників, порушенням прав людини та глибокими соціальними розладами, впливаючи тим на розвиток громадянського суспільства та загальну етичність держави.	<i>Втрата довіри до правових інститутів:</i> жорсткі умови проходження війни можуть впливати на довіру громадян до правових інститутів та системи правосуддя, тобто якщо встановлені правові норми не захищаються або ігноруються, то наслідком стає втрата віри громадян у дієвість правової системи та влади загалом, обмеженість можливостей для реалізації потенціалу державотворчого патріотизму нації.
	<i>Економічні втрати та соціальний розвиток:</i> війна призводить до відчутних фінансово-економічних втрат, зруйнування інфраструктури, призводячи до гальмування соціального розвитку нації, заважаючи тим формуванню дійсно стабільного та процвітаючого національного суспільства.	<i>Відсутність захисту прав меншин:</i> у воєнний період права національних меншин, включаючи і права внутрішньо переміщених осіб, можуть бути порушені або неадекватно захищені, обумовлюючи тим додаткове виникнення конфліктів, загострення етнічних або релігійних протиріч у суспільстві, загалом знижуючи внутрішню єдність нації у воєнний час.
<i>Патріотизм та об'єднання:</i> у контексті державотворчого патріотизму нації визначально-пріоритетною є роль патріотизму під час воєнних загострень (конфліктів), тобто війна може синергічно активізувати прояв патріотичного духу населення та сприяти згуртованості (об'єднання) нації навколо загальних цілей та традиційних цінностей, які потребують захисту в умовах воєнного стану.	<i>Зниження рівня правопорядку:</i> війна може призвести до занепаду правопорядку, адже правові норми та процедури додатково встановлюються вже на основі воєнного стану, а означене обумовлює в багатьох випадках прийняття жорстких управлінських рішень, а з ними слідує відповідні законодавчі порушення прав громадян мирного періоду (зокрема, включаючи право на справедливий суд, свободу слова, висловлення громадянської позиції через зібрання, страйкові рухи, демонстрації тощо).	

Джерело: сформовано авторами

міжнаціонального миру та співпраці для досягнення стабільності й процвітання з врахуванням елементів людяності. Оскільки державотворчий патріотизм нації передбачає розвиток й підтримку правової держави та захист прав і свобод громадян навіть у складних умовах воєнного конфлікту то дотримання правових норм та цінностей, з міні-

мізацією прояву явища правової байдужості на різних рівнях, сприяє виробленню національної єдності й стійкості та відповідного розвитку нації попри виклики війни чи умов воєнного стану.

Доцільно також підкреслити, що з правової позиції до сутнісного наповнення війни нині до-бавляються ще й специфічні ознаки щодо держав

організаторів цих військових протистоянь, тобто: держава-агресор, держава-терорист чи держава-анексор.

Зокрема, зазначимо, що за своїм сутнісним наповненням під терміном *анексія* (лат. *annexio* — приєднання) мається на увазі насильницьке приєднання (загарбання) однією державою частини або всієї території іншої держави чи народності; насильницьке утримання народності в кордонах чужої для неї держави, нехтуючи міжнародним правом та Статутом ООН. Так, згідно статей 1–2 Статуту ООН члени цієї організації повинні дотримуватися принципу рівноправності й самовизначення народів та утримуватися від погрози силою або її застосування проти територіальної недоторканності й політичної незалежності будь-якої держави. Анексія вважається ганебною формою воєнного загарбництва та відкритим порушенням сучасного міжнародного права, зокрема, виходячи з права на самовизначення народів і націй, сталість їхнього розвитку, територіальну недоторканність.

Держава-анексор — це держава, яка, порушуючи традиційні міжнародні правничі засади, використовуючи мілітарно-силові підходи, фінансово-економічну кризу й торгівельну блокаду, шантаж та інформаційний тиск, формує ідеологічне підґрунтя та насильницьки приєднує іншу територію (державу) в односторонньому порядку, часто ховаючись за декларативними тезами про квазізгоду місцевого населення і захист своїх громадян, які мешкають на даній території та виправдовуючи свої агресивно-загарбницькі дії перед власним населенням псевдо-патріотичними гаслами щодо потреби в «збиранні (чи відновленні, примноженні, приєднанні, воз'єднанні) земель» [1].

Фактично, держава-анексор насильно підпорядковує (утримує) іншу народність безпосередньо на її власній території, розширює свої межі за рахунок даної території та формує змінений загарбницьким чином власний кордон. Така держава може активно переселяти чи витискати корінне населення з його традиційної території проживання, заповнюючи її власним населенням, яке є більш лояльним щодо агресивної політики анексора.

Водночас, *геноцид* — це систематичне та умисне винищення або пригнічення визначеної категорії людей. Оскільки геноцид є вагомим злочином проти людства то сучасне міжнародне право намагається визначити та притягнути до реальної відповідальності тих, хто вчиняє подібні злочини. Властиво, базові ознаки геноциду визначені ще в правових статтях Римського статуту Міжнародного кримінального суду (Україна підписала Римський статут у 2000 році, але не ратифікувала; однак, лише після ратифікації Римського статуту держава стає учасником Міжнародного кримінального суду, а злочини її громадян або вчинені на її

території — підсудними судові в Гаазі) та включають такі ознаки [5, Ч. 2, ст. 5–6]:

- *умисне знищення*: до геноциду відносять умисне планування та вчинення актів, спрямованих на фізичне знищення частини національної, етнічної, релігійної або іншої визначеної групи;
- *повідомлення про групу*: геноцид відноситься до конкретної групи людей, існування якої визнається як загрозливе для нього;
- *систематичність*: дії геноциду здійснюються систематично та широкомасштабно, які виражені у певному ідеологічному плані чи стратегії;
- *широкомасштабність*: геноцид характеризується широким масштабом безпосереднього знищення чи ушкодження значної кількості осіб;
- *залученість держави*: геноцид може бути вчинений як державою, так і групою осіб, що контролюють її певну територію.

З позиції державотворчого патріотизму нації, геноцид визнається найбільшою злочинною дією, яка порушує основні принципи й цінності конкретного суспільства. Властиво, геноцид є реальною загрозою самому існуванню нації, оскільки він спрямований, через безпосередній прояв явища правової байдужості, на фізичне або культурне винищення конкретної групи, яка й становить частину даної нації. Вироблення заходів запобігання геноциду та захист від нього за уникнення прояву явища правової байдужості громадян й держави стають фундаментальним базисом людяності, єднання нації та визначення її людської гідності з дотриманням ціннісних орієнтирів у суспільному просторі (табл. 2).

Зазначимо, що державотворчий патріотизм нації наголошує на важливості дотримання людяності, гідності, справедливості та захисту прав людини для забезпечення стійкого розвитку суспільства. Явище правової байдужості у геноциді може мати серйозні виклики й наслідки та протирічити державотворчому патріотизму нації, оскільки геноцид є реально найважливішим злочином проти людяності. Водночас, державотворчий патріотизм нації передбачає захист прав людини та утримання від злочинів проти людяності, включаючи геноцид. За своєю сутністю, саме повага до правових норм, солідарність із жертвами та активна участь у міжнародних зусиллях щодо запобігання геноциду, а з тим й уникнення прояву явища правової байдужості на різних рівнях, стають пріоритетними правовими аспектами державотворчого патріотизму нації.

Ще одна характерна риса злочинів проти людяності стосується голодомору. Оскільки голодомор — це особливо трагічний період в історії України, коли масовий голод, спричинений штучними обставинами та свідомими політичними рішеннями, призвів до гострої нестачі їжі та загибелі мільйонів людей то він входить в окіл цього дослідження.

Таблиця 2

Сутнісне наповнення геноциду, виходячи з характерного прояву явища правової байдужості з позиції державотворчого патріотизму нації

Сутність	Характерні ознаки геноциду, виходячи з доктринальних положень державотворчого патріотизму нації	Прояв явища правової байдужості з позиції державотворчого патріотизму нації за геноциду
<p><i>Геноцид</i> — це систематичне знищення, умисне винищення або пригнічення (тобто серйозне фізичне чи культурне ушкодження), визначеної групи людей з певних релігійних, етнічних, національних або інших соціальних причин.</p>	<p><i>Умисна інтенція:</i> геноцид передбачає умисне та систематичне вчинення дій з метою планового винищення чи пригнічення певної групи людей. Інтенція (намір, потяг) визначається у цьому випадку як усвідомлене та намірене злочинне діяння щодо права людини на життя у відповідний час.</p>	<p><i>Невиконання міжнародних зобов'язань:</i> геноцид свідомо порушує міжнародне гуманітарне право, таке як Конвенція про запобігання та покарання злочину геноциду. Властиво, якщо держава не дотримується своїх зобов'язань з міжнародного права щодо запобігання та припинення геноциду, то це може вказувати на реальну правову байдужість.</p>
	<p><i>Групова ідентичність:</i> цільова група у багатьох випадках визначається за відповідними етнічними, національними, расовими, релігійними або іншими ознаками. Властиво, геноцид спрямований своїм підґрунтям на певну ідентичність чи групу осіб, які з нею пов'язані.</p>	<p><i>Невизнання й замовчування:</i> окремі держави можуть проявляти правову байдужість, тобто не визнавати фактів геноциду або замовчуючи про це на конкретних інформаційних рівнях. Означене може бути пов'язано з політичними або етнічними міркуваннями, що загалом порушує фундаменталізм справедливості та реального захисту прав людини.</p>
	<p><i>Вбивство та фізичне винищення:</i> геноцид, як правило, включає в своєму формуванні масові вбивства, знищення частини населення або застосування інших методів фізичного винищення осіб, які, на думку лідерів натовпу, не вписуються в задіювану ідеологію стійкої переваги над іншими.</p>	<p><i>Відсутність правової відповідальності:</i> якщо держави або їхні представники залишаються непокараними за реальне здійснення чи допомогу в геноциді, це обумовлює ефект створення враження правової безкарності. Властиво, відсутність належної відповідальності може порушувати концепційний ідеал про правосуддя та державотворчий патріотизм нації.</p>
	<p><i>Пригнічення та фізичне чи психічне катування:</i> одна з ознак геноциду — це систематичне пригнічення членів цільової групи, яке може включати фізичне чи психічне катування, згвалтування та інші форми насильства щодо людини.</p>	<p><i>Пасивність у запобіганні геноциду:</i> якщо держава цілеспрямовано не здійснює відповідних заходів для запобігання геноциду або не реагує на звітні матеріали й попередження про можливі загрози, то це може вважатися реальним проявом явища правової байдужості із відомими трагічними наслідками.</p>
	<p><i>Масштабність й систематичність:</i> геноцид як правило формує масштабні та систематичні дії, які безпосередньо проявляються у широкомасштабних операціях проти групи людей, які не зовсім вписуються в задіювану ідеологічну канву в певному періоді, обумовлюючи й занепад єдності та розвитку.</p>	<p><i>Відсутність механізмів захисту національних меншин:</i> геноцид часто пов'язаний із реальним знищенням чи примусовим виселенням певних етнічних чи національних груп із традиційних життєвих територій. Властиво, якщо держава не вживає оперативних заходів для захисту своїх громадян, зокрема національних меншин, то це обумовлює формування зародків явища правової байдужості.</p>

Джерело: сформовано авторами

Властиво й концепт державотворчого патріотизму нації дотримується правди і твердження щодо визнання й засудження подій голодомору, у вихованні громадян у душі активної пам'яті про минуле та в розвитку суспільства на основі цінностей солідарності, гідності й справедливості (табл. 3).

Оскільки державотворчий патріотизм нації передбачає активну участь влади в захисті та добробуті своїх громадян, то прояв явища правової байдужості у відношенні до проблем голодомору дійсно суперечить означеним принципам, оскільки така позиція не відповідає вимогам справедливо-

сті, гідності та прав людини. Владні інституції й політичні режими, насамперед, слугують потребам населення, а не знищують його через процес голодомору, знижуючи тим й реалізацію потенціалу державотворчого патріотизму нації.

Особливе місце в кваліфікаційному ряду злочинів проти людини у явищі правової байдужості займає екоцид. Водночас, науковий термін «екоцид» не має чіткого й універсального визначення, але часто використовується для конкретного опису широкомасштабного знищення природного середовища або екосистеми внаслідок

Таблиця 3

Сутнісне наповнення голодомору, виходячи з характерного прояву явища правової байдужості з позиції державотворчого патріотизму нації

Сутність	Характерні ознаки голодомору, виходячи з доктринальних положень державотворчого патріотизму нації	Прояв явища правової байдужості з позиції державотворчого патріотизму нації за голодомору
<p><i>Голодомор</i> — це, насамперед, цілеспрямована акція владних інституцій проти власного населення через свідому організацію й проведення масового голоду, що супроводжується великою загибеллю людей, тобто внаслідок штучно створених умов. Голодомор може мати й природні риси, які різко впливають на значне недоїдання населення внаслідок тривалих неприхильних природних умов, які призводять до втрати врожаю, а значить їжі.</p>	<p><i>Штучність й політична природа:</i> голодомор 1932–1933 років в Україні був не лише чисто природною катастрофою, але й результатом штучно створених обставин, щоб нейтралізувати селянство. Систематичні дії колишнього радянського режиму, зокрема колективізація та різкі заборони на вільне збирання зерна, призвели до спрямованого голоду.</p>	<p><i>Відсутність допомоги й захисту:</i> якщо влада не розробляє та не здійснює ефективних заходів для надання допомоги і захисту громадянам в умовах голодомору, це може свідчити про прояв явища правової байдужості. Зокрема, прикладом таких дій стає свідоме невживання заходів щодо оперативного надання продовольчої допомоги населенню, яке потребує харчів, або несвоєчасне реагування на екстрені ситуації, які стосуються з потребою нагального вирішення.</p>
	<p><i>Злочин проти людяності:</i> голодомор є конкретним прикладом злочину проти людяності, оскільки він був наслідком свідомих дій колишнього політичного режиму, спрямованих на знищення частини населення через голодну смерть.</p>	<p><i>Відмова визнати проблему:</i> якщо влада свідомо відмовляється визнати або враховувати масштаби голодомору, це стає проявом явища правової байдужості. Практична ж відсутність офіційного визнання проблеми перешкоджає наданню необхідної допомоги й призводить до загострення ситуації з їжею.</p>
	<p><i>Загроза самому існуванню нації:</i> голодомор в Україні призвів до системного голоду і масового винищення українського населення (насамперед, селянства), загрожуючи тим самому існуванню нації та її культурній спадщині.</p>	<p><i>Невживання заходів для запобігання голоду:</i> за умови, що держава не приймає ефективних заходів для запобігання голоду через невірну сільськогосподарську політику, недостатні капіталовкладення в сільське господарство чи інші причини, означене стає проявом явища правової байдужості.</p>
	<p><i>Реакція та взаємодія громадян:</i> у контексті державотворчого патріотизму нації важливо розглядати реакцію громадян на голодомор. Так, багато українців виявили значну силу й солідарність, намагаючись врятувати один одного, а також зберегти свою ідентичність і гідність.</p>	<p><i>Неадекватний розподіл ресурсів:</i> за умови, що влада неадекватно до ситуаційних умов й потреб розподіляє національні ресурси для забезпечення належних умов життя та харчування для своїх громадян, це дійсно стає передумовою для прояву явища правової байдужості, а з ним призводить до зниження рівня результативних мотивів у державотворчому патріотизмі нації.</p>
<p><i>Зобов'язання пам'яті:</i> голодомор став окремою складовою колективної пам'яті українського народу. Властиво, реальним зобов'язанням є людська пам'ять про події того часу, яка органічно впливає на сучасне формування свідомої гідності, обізнаності та патріотизму.</p>	<p><i>Відсутність відповідальності за виникнення голодомору:</i> якщо влада не несе юридичної відповідальності за причини голодомору, не проводить об'єктивних слідчих дій та не приймає відповідних заходів для уникнення подібних ситуацій у майбутньому, це може свідчити про відсутність відповідальності, яка активно концентрується у явищі правової байдужості.</p>	

Джерело: сформовано авторами

антропогенної діяльності. Означене може включати дії, які спричиняють серйозні та довготривалі негативні наслідки для природи та біорізноманіття. Властиво сутнісне наповнення екоциду та його базові ознаки на планетарному рівні включають (табл. 4):

- *руйнування екосистем:* екоцид може характеризуватись руйнуванням природних екосистем, таких як ліси, водні басейни, морські рифи тощо;
- *вирубка лісів:* активна вирубка лісів, особливо в тих місцях, де означене ведеться несистематично та без врахування екологічних наслідків, стає передумовою екоциду;

- *забруднення водних ресурсів:* викиди промислових відходів, хімічне забруднення води та несанкціоновані викиди забруднених рідин викликають екологічні катастрофи з ухилом на екоцид;
- *використання шкідливих хімічних речовин:* великомасштабне використання небезпечних хімічних речовин, які реально шкодять навколишньому середовищу й природі, стає чіткою передумовою для прояву екоциду;
- *викиди парникових газів й зміна клімату:* неконтрольовані дії, що призводять до нарощування об'ємів викидів парникових газів та активна

Таблиця 4

Сутнісне наповнення екоциду, виходячи з характерного прояву явища правової байдужості з позиції державотворчого патріотизму нації

Сутність	Характерні ознаки екоциду, виходячи з доктринальних положень державотворчого патріотизму нації	Прояв явища правової байдужості з позиції державотворчого патріотизму нації за екоциду
	<i>Систематичність та розмір забруднення:</i> екоцид безпосередньо характеризується своїм достатньо систематичним та масштабним знищенням різноманітних природних ресурсів й відповідних життєвих екосистем. Властиво сучасний процес забруднення природного середовища має широкий розмах і негативно впливає на значний територіальний простір.	<i>Недостатність правового регулювання:</i> якщо чинні закони та правові норми не запобігають виникненню та не створюють відповідних умов для ефективної нейтралізації екоциду чи притягнення винних до відповідальності, означене фактично свідчить про прояв явища правової байдужості. Відсутність або слабкість наявного нормативно-правового регулювання обумовлює тенденцію на легалізацію знищення природних ресурсів у цьому періоді.
	<i>Штучність та виникнення в результаті діяльності людей:</i> екоцид формується в результаті антропогенної діяльності, такої як промисловість, вирубка лісів, забруднення водою тощо. Однак, за своєю технологічною сутністю екоцид не є природною катастрофою, а результатом свідомих дій людей.	<i>Неефективна правова система:</i> якщо сформована правова система реально не забезпечує ефективного захисту природи та недостатньо вчасно (оперативно) реагує на порушення екологічних стандартів, призводячи до природних втрат в довкіллі, а означене досить чітко свідчить за прояв тенденції явища правової байдужості, зачіпаючи тим природний розвиток й можливості оновлення.
	<i>Загроза екосистемам та біорізноманіттю:</i> екоцид загрозово впливає на різноманіття природних екосистем та обумовлює зменшення біорізноманіття, що призводить до вагомих наслідків для екосистем та їхньої стабільності.	<i>Недостатнє визнання екологічних проблем:</i> з позиції правових відносин якщо держава вчасно не визнає серйозності екологічних проблем чи провадить політику на їх замовчування, то означене може перешкоджати прийняттю необхідних заходів для запобігання екоциду, а значить прояву явища.
	<i>Вплив на здоров'я нації:</i> екоцид може призводити до загострення проблем із здоров'ям нації, зокрема, таких як хвороби, пов'язані з забрудненням повітря, води та ґрунту, що ставить під загрозу фізичне й психічне благополуччя громадян.	<i>Невідповідальність за екологічні злочини:</i> якщо конкретні особи чи виробничі організації, які в погоні за прибутками здійснюють екологічні злочини, залишаються безкарними, то означене обумовлює безкарність, тобто системний прояв явища правової байдужості, а з ним й формування ознак екоциду.
<i>Відповідальність держави та громадян:</i> властиво державотворчий патріотизм нації передбачає визнання відповідальності держави й громадян за стан довкілля та прийняття заходів для запобігання екоциду. Активна позиція громадян й системи публічного управління в сфері охорони навколишнього середовища є пріоритетною складовою державотворчого патріотизму нації.	<i>Неефективні механізми контролю й нагляду:</i> загально прийнято, що за неналежної уваги публічних органів влади, котрі відповідальні за відповідний контроль та нагляд за охороною довкілля і функціонують неефективно або до того всього пов'язані з корупційними діями у природно-охоронній сфері то означене накладає свій відбиток на ефективність реалізованих заходів, обумовлюючи активізацію явища правової байдужості й екоциду, впливаючи на можливості прояву державотворчого патріотизму нації.	

Джерело: сформовано авторами

- зміна клімату на глобальному рівні, також відносяться до екоциду;
 - *систематична втрата біорізноманіття:* масштабне знищення різноманітних видів та порушення природного балансу вказує на прояв екоциду;
 - *несанкціонована експлуатація природних ресурсів:* використання природних ресурсів без відповідного контролю й врахування екологічних наслідків веде до екоциду;
 - політична бездіяльність чи недостатні заходи: властиво бездіяльність щодо не реагування політичних інституцій чи недостатні заходи для запобігання і управління екологічними кризами стають зародковою фазою екоциду.
- Оскільки термін «екоцид» ще не має широкого міжнародного правового визнання, то його використання залежить від розглядуваного контексту й свідомої позиції громадськості.

Державотворчий патріотизм нації вимагає формування й розвитку екологічно свідомого громадянського середовища, прийняття оптимальних та ефективних заходів для охорони природи і природних ресурсів, виходячи з концептуальних завдань забезпечення сталого розвитку, людяності, зростання довголіття й добробуту населення.

Явище правової байдужості з позиції державотворчого патріотизму нації у екоциді проявляється через взаємодію різних механізмів, які свідчать про невживання конкретних заходів та відповідну бездіяльність держави в умовах серйозного зруйнування природи й наступального впливу людської діяльності на забезпечення можливості співіснування біорізноманіття. Фактично, державотворчий патріотизм нації передбачає збереження й охорону природних ресурсів для майбутніх нащадків, накладаючи на сучасників правову відповідальність за їх можливості. Явище правової байдужості через характерну процесну активізацію екоциду може суперечити означеним пріоритетним цілям, оскільки воно не враховує потребу фундаментальної важливості екологічної стійкості як для конкретної нації, так і глобального співтовариства, обмежуючи віддачу від реалізації потенційних переваг державотворчого патріотизму нації в суспільному просторі.

Фактичним проявом явища правової байдужості через екоцид в Україні стали агресивні дії держави-терориста (Росії), які призвели до злочинного руйнування греблі Каховської ГЕС, обумовивши масштабні повені й довготривалу екологічну катастрофу. Наслідки цієї злочинної дії лише в фінансовому аспекті для довкілля сягають 1,5 млрд. дол. США [4].

Однак, недостатньо лише оцінити рівень прояву явища правової байдужості у системі державотворчого патріотизму нації необхідно реалізовувати

різноманітні підходи й заходи, щоб його змінювати в позитивну сторону (тобто цілеспрямовано впливати на нього), забезпечуючи активізацію правової обізнаності, відповідальності та участі громадян у житті держави (рис. 1).

Доцільно підкреслити, що проаналізована специфіка й основи явища правової байдужості в різних напрямках щодо обмеження людяності (війна, геноцид, голодомор, екоцид) і відповідно заходи щодо зміни рівня правової байдужості впливають на кінцевій стадії на формування активного, а з тим й законослужняного суспільства з високим рівнем прояву державотворчого патріотизму нації.

Характеризуючи явище правової байдужості як відсутність інтересу, брак зацікавленості або відмову взяти участь у правовій справедливості чи дотриманні законів зазначимо, що вона має певні відмінності на рівні громадянина чи загалом держави з позиції ДТПН. Так, на рівні громадянина його правова байдужість проявляється у відсутності зацікавленості у власних правах та обов'язках, ухиленні від голосування, неповагою до законів й правопорядку. В свою чергу, державотворчий патріотизм громадянина може виявлятися у внеску в суспільне життя, активній громадянській участі, підтримці ідеї правової держави та розвитку правової свідомості серед громадян. На рівні ж держави її правова байдужість проявляється у недостатньому контролі за дотриманням законів, недостатньому відгуку на правові порушення, або недостатньому застосуванні справедливості. Водночас державотворчий патріотизм держави включає в себе створення та забезпечення ефективної системи правосуддя, захист прав і свобод громадян, а також дотримання державою власних законів й міжнародних зобов'язань. Тобто: державотворчий патріотизм на рівні громадянина проявляється в активній участі

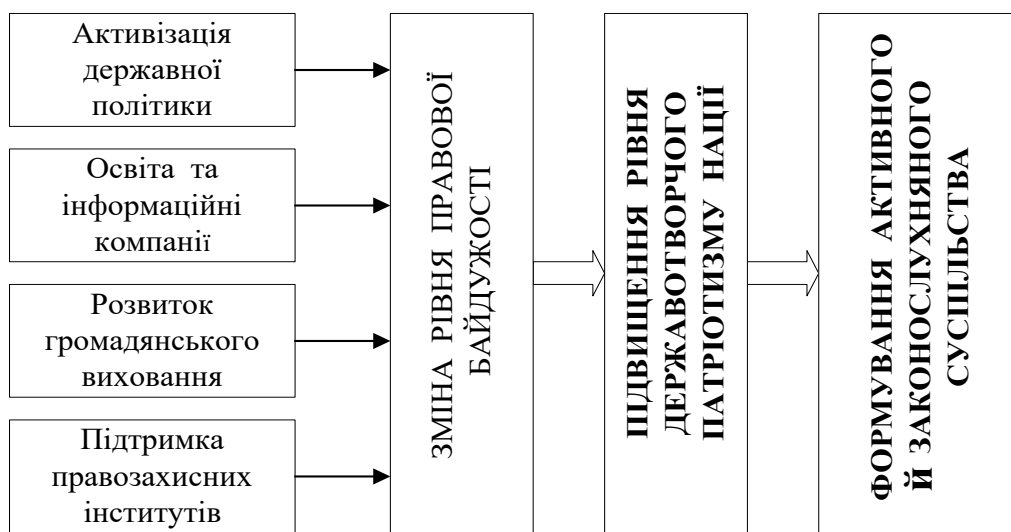

Рис. 1. Спрямованість комплексних заходів на зміну рівня правової байдужості у системі державотворчого патріотизму нації

Джерело: розроблено авторами

у суспільному житті і дотриманні правових норм, тоді як на рівні держави означене проявляється у впровадженні та захисті правових інститутів для забезпечення справедливості й правопорядку.

Висновки. У певних випадках прояв явища правової байдужості може мати серйозні (катастрофічні) наслідки, оскільки людяність стосується, насамперед людського відношення (толерантного співпереживання), а байдужість за своєю внутрішньою втратою інтересу та сучасною «глибокою занепокоєністю» може нейтралізувати доброзичливо-щирі наміри. Властиво, домінування байдужості громадян не формує прогресивну націю, яка через загальний неспокій прагне бути конкурентоспроможною на світовому просторі. Окрім того, втрати від явища правової байдужості є не лише матеріального плану, а можуть становити й мільйони загублених життів, нехтуючи за тим й дотриманням людяності. Тому правове середовище держави має бути дієвим й пильним, щоб байдужість не стала визначальною, із своїми тенденційними впливами на обмеження тенденції суспільного розвитку. Зазначимо також, що байдужість може проявлятися всюди. Зокрема, на нижчому рівні: в лікарні — обхід і допомога хворому; магазині — різниця у товарі; силові структури — захист потерпілого; поїзд — місце у вагоні тощо; на рівні держави: політика не втручання, коли хтось на когось напав; голод — не в нашій компетенції вирішувати чужі проблеми; геноцид — нехай не возвеличують себе тощо. Окрім того, означене проявляється у діяльності таких крупних міжнародних інституцій як ООН чи Червоний Хрест, оскільки просте відмовчування у конкретній ситуації або підтримка більш описово декларативна: через врахування втрати значних фінансових вливань тих, кого необхідно стримувати в злочинних намірах проти людяності. Означене, накопичуючись призводить до формування чогось серйознішого, яке шкодить прогресу людяності. А щоб знизити попередній прояв байдужості вже у теперішньому потрібно затратити зусилля, що вимагає додаткових ресурсів та часу й відсуває тенденційність розвитку. Байдужість не ініціює розвиток, а формує застійні явища, які є небезпечними як для громадянина, так і держави, оскільки громадянин, будучи конкретним платником податків, має бути ініціативним у створенні товару. Тобто від його продуктивності залежить й прихильна людяність щодо допомоги від держави, яка, отримуючи від платника податків необхідні надходження, може належно виконувати визначені конституційні обов'язки. Державотворчий патріотизм нації виводить людину із стану правової байдужості, з позиції нехтування й втрати інтересу до потреб оточуючих, зберігаючи тенденцію на загально цивілізаційний пріоритет людяності, поваги й розвитку.

Окрім того, правова байдужість призводить й до тенденційного поширення корупційних діянь, оскільки цивілізоване суспільство їх оминає, не

даючи можливості концентрованого прояву (а у багатьох випадках з синергічним ефектом). Водночас, суспільства з обмеженими ціннісними орієнтирами у своїй основі байдужі до прояву корупційних діянь, тобто продукують її поширення (як вірус у навколишньому середовищі) без відчуття власної відповідальності. Зокрема, наголосимо, що корупція ще більш загрозна навіть порівняно з тіньовою економікою, оскільки вона підриває духовні підвалини життєіснування суспільного простору. Властиво, в цьому така фундаментальна загроза проявляється через явище правової байдужості, тобто через недотримання загально цивілізаційних принципів взаємності, допомоги, замикаючись у пріоритетній вищості свого ества, чи територіальних кордонах. Саме тому: тенденційна увага до явища правої байдужості, окрім чисто раціональних душевно-правових аспектів, має й прагматичну сторону, тобто конкретний фінансовий вимір. Так, зміна лише на 1% рівня тіньової економіки світу через цілеспрямоване обмеження й уникнення прояву явища правової байдужості додатково дозволить отримати до сотні млрд. доларів податкових надходжень у бюджеті держав (зокрема, за експертними даними Світового банку глобальна тінізація економіки оцінюється в 8–10 трлн. дол. США щорічно). Частина цих фінансових ресурсів можливо буде використати на конкретні заходи щодо подальшого зниження рівня тіньової економіки, тобто активізувати процес боротьби з корупцією, а з тим уникаючи її агрегування в явищі правової байдужості. Такий фундаментальний механізм (аналогічно, як підвищення попиту через зростання купівельної спроможності населення, обумовлює поштовх економіки до продукування товарів й послуг) дозволить людям ефективніше розуміти свої конституційні права, не оминаючи й безпосередніх обов'язків громадянина щодо сплати податків, формуючи через них власну державу з стійкою системою людяності.

Корупція впливає, зокрема, й на стан мобілізації військово зобов'язаних в Україні в умовах правового воєнного стану, тому, що правова байдужість до спільності інтересів й відповідальності громадян, обумовлює вищість свого індивідуалізму, замість активізації прояву ДТПН. Тут також має бути цілеспрямована тенденційна взаємодія щодо забезпечення людяності й підвищення рівня державотворчого патріотизму нації, а з ним й формування нетерпимості до корупційних дій, як характерного елемента відображення явища правової байдужості у суспільному просторі.

Проблематика правової байдужості з ухилом на людяність має цілеспрямовано розглядатись як в законодавчому полі України, так і міжнародному праві, оскільки планетарний простір стає все більш глобалізованим й єдиним у товарно-комунікативному контексті, торкаючись й фундаментальності виявленого явища.

Література

1. Карпінський Б. А. Державотворчий патріотизм нації: податкова домінанта інвестиційного зростання. Монографія. Львів : Колір ПРО, 2018. 480 с. (Серія «Держава і стратегіологія»).
2. Карпінський Б. А., Карпінська О. Б. Мотив як управлінська основа державотворчого патріотизму нації з позиції стратегіології розвитку держави. *Бізнес Інформ*. 2023. № 2. С. 6–15. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-6-15>.
3. Макаренко О. Л. Правова визначеність добрих чеснот в образі українців як умова їхньої інтеграції до Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 40–48. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.6>.
4. Павко Я. Підрив Каховської ГЕС: перспективи притягнення злочинців до відповідальності. *Голос України*. 18 серпня 2023. URL: <http://www.golos.com.ua/article/372997> (дата звернення: 14.12.2023).
5. Римський статут Міжнародного кримінального суду. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 15.12.2023).
6. Юридична енциклопедія: в 6 томах / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2003.
7. Iglesias-Rodriguez P., Triandafyllidou A., Gropas R. After the Financial Crisis: Shifting Legal, Economic and Political Paradigms. London: Palgrave Macmillan, 2016. 365 p.
8. Bird R. C. Law, Strategy, and Competitive Advantage. *Connecticut Law Review*. 2011. Vol. 44:1. P. 61–97. URL: https://opencommons.uconn.edu/law_review/131 (дата звернення: 14.12.2023).
9. Camera L. Education Department Begins Sweeping Rewrite of Title IX Sexual Misconduct Rules. *U.S. News*. 2021. URL: <https://www.usnews.com/news/education-news/articles/2021-06-07/education-department-begins-sweeping-rewrite-of-title-ix-sexual-misconduct-rules> (дата звернення: 15.12.2023).
10. Carroll K. The Deliberate Indifference Standard: A Broken Promise to Protect and Serve the Mentally Ill. *Touro Law Review*. 2021. 37. P. 399–425.
11. Dent G. W. The Role of Lawyers in Strategic Alliances. *Case Western Reserve Law Review*. 2003. URL: https://scholarlycommons.law.case.edu/faculty_publications/249 (дата звернення: 15.12.2023).
12. Fox D., Sims B. The Victimization of Transgender Individuals: Addressing the Needs of a Hidden Population. 2021. 26 p. URL: <https://www.igi-global.com/dictionary/the-victimization-of-transgender-individuals/99785> (дата звернення: 14.12.2023).
13. Giannakis M., Doran D., Mee D., Dubey R. The design and delivery of modular legal services: implications for supply chain strategy. *International Journal of Production Research*. 2018. Vol. 56, Issue 20. P. 6607–6627. doi: <https://doi.org/10.1080/00207543.2018.1449976>.
14. Goodman J. Deliberately Indifferent: Institutional Liability for Further Harassment in Student-on-Student Title IX Cases. *Vanderbilt Law Review*. 2023. 75. P. 1273–1304.
15. Masson A., Shariff M. J. Legal Strategies. How Corporations Use Law to Improve Performance. *Verlag Berlin Heidelberg*. 2009. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-642-02135-0>.
16. Lopucki L. M., Weyrauch W. O. A Theory of Legal Strategy. *Duke Law Journal*. 2020. Vol. 49, No. 6. P. 1405–1486. doi: <https://doi.org/10.2307/1373051>.
17. McCoy L. Defining Deliberate Indifference and Institutional Liability Under Title IX. *Marguette Sports Law Review*. 2022. 32. P. 141–142.
18. Park S. K. Legal Strategy Disrupted: Managing Climate Change and Regulatory Transformation. *American Business Law Journal*. 2021. Vol. 58, Issue 4. P. 711–749. doi: <https://doi.org/10.1111/ablj.12194>.
19. Proctor J. Attorney alleges «deliberate indifference» to COVID-19 in NM prisons, threatens legal action. *New Mexico In Depth*. 2020. URL: <https://nminddepth.com/2020/attorney-alleges-deliberate-indifference-to-covid-19-in-nm-prisons-threatens-legal-action/> (дата звернення: 14.12.2023).
20. Taylor B. Professional Judgment or Deliberate Indifference? *University of Illinois Law Review*. 2020. URL: <https://illinoislawreview.org/online/professional-judgment-or-deliberate-indifference/> (дата звернення: 14.12.2023).

References

1. Karpinskyi, B. A. (2018). *Derzhavotvorchyy patriotyzm natsiyi: podatkovaya dominanta investytsionnoho zrostan-nya [State-creative patriotism of nation: tax dominant of investment growth]*. L'viv: Kolir PRO (Seriya "Derzhava i stratehiolohiya") [in Ukrainian].
2. Karpinskyi, B. A., & Karpinska, O. B. (2023). Motiv yak upravlinska osnova derzhavotvorchoho patriotyzmu natsii z pozytsii stratehiolohii rozvytku derzhavy [Motive as a Managerial Basis of the State-Creating Patriotism of the Nation from the Standpoint of the State Development Strategiology]. *Biznes Inform — Business Inform*, 2, 6–15. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-6-15> [in Ukrainian].
3. Makarenkov, O. L. (2023). Pravova vyznachenist dobrykh chesnot v obrazi ukraintsiv yak umova yikhnoi in-tehratsii do Yevropeiskoho Soiuзу [Legal determination of good virtues in the image of Ukrainians as a condition

for their integration into the European Union]. *Pravo i suspilstvo — Law and society*, 3, 40–48. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.6> [in Ukrainian].

4. Pavko, Ya. (2023). Pidryv Kakhovskoi HES: perspektyvy prytiahnennia zlochyntsiiv do vidpovidalnosti [Undermining the Kakhovskaya HPP: prospects for bringing criminals to justice]. *Holos Ukrainy — Voice of Ukraine*. Retrieved from <http://www.golos.com.ua/article/372997> [in Ukrainian].

5. Rymyskiy statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu [Rome Statute of the International Criminal Court]. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text [in Ukrainian].

6. Yurydychna entsyklopedia: v 6 tomakh [Legal encyclopedia: in 6 volumes]. (1998–2003). Yu. S. Shemshuchenko (rep. ed.) and others. K.: “Ukrainian Encyclopedia” named after M. P. Bazhana [in Ukrainian].

7. Iglesias-Rodriguez, P., Triandafyllidou, A., & Gropas, R. (2016). After the Financial Crisis: Shifting Legal, Economic and Political Paradigms. London: Palgrave Macmillan.

8. Bird, R. C. (2011). Law, Strategy, and Competitive Advantage. *Connecticut Law Review*, 44:1, 61–97. Retrieved from https://opencommons.uconn.edu/law_review/131.

9. Camera, L. (2021). Education Department Begins Sweeping Rewrite of Title IX Sexual Misconduct Rules. *U.S. News*. Retrieved from <https://www.usnews.com/news/education-news/articles/2021-06-07/education-department-begins-sweeping-rewrite-of-title-ix-sexual-misconduct-rules>.

10. Carroll, K. (2021). The Deliberate Indifference Standard: A Broken Promise to Protect and Serve the Mentally Ill. *Touro Law Review*, 37, 399–425.

11. Dent, G. W. (2003). The Role of Lawyers in Strategic Alliances. *Case Western Reserve Law Review*. Retrieved from https://scholarlycommons.law.case.edu/faculty_publications/249.

12. Fox, D., & Sims, B. (2021). The Victimization of Transgender Individuals: Addressing the Needs of a Hidden Population. Retrieved from <https://www.igi-global.com/dictionary/the-victimization-of-transgender-individuals/99785>.

13. Giannakis, M., Doran, D., Mee, D., & Dubey, R. (2018). The design and delivery of modular legal services: implications for supply chain strategy. *International Journal of Production Research*, 56(20), 6607–6627. doi: <https://doi.org/10.1080/00207543.2018.1449976>.

14. Goodman, J. (2023). Deliberately Indifferent: Institutional Liability for Further Harassment in Student-on-Student Title IX Cases. *Vanderbilt Law Review*, 75, 1273–1304.

15. Masson, A., & Shariff, M. J. (2009). Legal Strategies. How Corporations Use Law to Improve Performance. *Verlag Berlin Heidelberg*. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-642-02135-0>.

16. Lopucki, L. M., & Weyrauch, W. O. (2020). A Theory of Legal Strategy. *Duke Law Journal*, 49(6), 1405–1486. doi: <https://doi.org/10.2307/1373051>.

17. McCoy, L. (2022). Defining Deliberate Indifference and Institutional Liability Under Title IX. *Marguette Sports Law Review*, 32, 141–142.

18. Park, S. K. (2021). Legal Strategy Disrupted: Managing Climate Change and Regulatory Transformation. *American Business Law Journal*, 58(4), 711–749. doi: <https://doi.org/10.1111/ablj.12194>.

19. Proctor, J. (2020). Attorney alleges “deliberate indifference” to COVID-19 in NM prisons, threatens legal action. *New Mexico In Depth*. Retrieved from <https://nminddepth.com/2020/attorney-alleges-deliberate-indifference-to-covid-19-in-nm-prisons-threatens-legal-action/>.

20. Taylor, B. (2020). Professional Judgment or Deliberate Indifference? *University of Illinois Law Review*. Retrieved from <https://illinoislawreview.org/online/professional-judgment-or-deliberate-indifference/>.

Алієв Роман Вагіфович

*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник науково-дослідної лабораторії правового забезпечення військ (сил)
кафедри правового забезпечення гуманітарного інституту
Національний університет оборони України*

Aliiev Roman

*PhD in Law, Docent,
Head of the Research Laboratory of
Legal Support of the Troops (Forces) of the
Department of Legal Support of the Humanitarian Institute
National University of Defense of Ukraine
ORCID: 0000-0002-4309-3652*

Возник Михайло Володимирович

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правового забезпечення
Національний університет оборони України*

Voznyk Mykhailo

*PhD in Law,
Associate Professor at the Department of Legal Support
National University of Defense of Ukraine
ORCID: 0000-0003-2654-8798*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9600

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ CRIMINOLOGY ENFORCEMENT OF LAW ORDER IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Анотація. Сформульовано авторське визначення поняття «криминологічне забезпечення правопорядку у Збройних Силах України» та констатовано, що злочинність у військовій сфері украї негативно впливає як на стан військової дисципліни та правопорядок у Збройних Силах України, так і на державу в цілому, будучи одним із внутрішніх індикаторів правопорядку та соціальної безпеки.

Доведено, що військова злочинність (деліктність) природно сприяє пагінню авторитету державної влади, поширенню у суспільстві страху перед зовнішніми та внутрішніми загрозами, аномії, аморальності й неповаги до військовослужбовців, що у свою чергу знижує престижність військової служби.

Дійсно, розвиток науково-технічного прогресу, застосування інноваційних методологічних та правових підходів дозволяє знаходити новітні, нестандартні вирішення традиційних проблем криминології (деліктології). Однак слід годати, що ускладнення військово-політичних, суспільно-економічних процесів, а також збройна агресія російської федерації проти України створили умови для небаченого до цього зростання рівня військової злочинності в нашій державі. З огляду на зазначене можна впевнено казати про те, що нехтування питаннями протидії військовій злочинності становить реальну загрозу національній безпеці України.

У зв'язку з цим традиційні підходи до запобігання військової злочинності (деліктності) та її проявів, що полягають у розробці громіздких комплексних програм (алгоритмів) і відповідних їм планів профілактичних заходів, а також намагання їх виконати, часто призводить до прийняття непрофесійно сформованих нормативно-правових ресурсів, неналежного виконання завдань за призначенням суб'єктами запобігання військової злочинності.

Покажемо, що це є розробка і вжиття компетентними державними органами і структурними підрозділами Служби правопорядку, різних попереджувальних, профілактичних, виховних та правових заходів (планів) спрямованих

на вирішення актуальних кримінологічних завдань щодо запобігання правопорушенням, проведення розшуку військово-вслужбовців, розкриття кримінальних проваджень у військовій сфері.

Ключові слова: військова злочинність, делікт, кримінологічне забезпечення, проступок, правопорядок у Збройних Силах України, попередження та профілактики правопорушень.

Summary. The author's definition of the concept of «criminological enforcement of law and order in the Armed Forces of Ukraine» is formulated and it is stated that crime in the military sphere has an extremely negative effect on the state of military discipline and law and order in the Armed Forces of Ukraine, as well as on the state as a whole, being one of the internal indicators of law and order and social security.

It has been proven that military crime (delict) naturally contributes to the decline of the authority of state power, the spread of fear in society of external and internal threats, anomie, immorality and disrespect for military personnel, which in turn reduces the prestige of military service.

Indeed, the development of scientific and technical progress, the application of innovative methodological and legal approaches allows finding new, non-standard solutions to traditional problems of criminology (delictology). However, it should be added that the complication of military-political, socio-economic processes, as well as the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine created the conditions for an unprecedented increase in the level of military crime in our country. In view of the above, it is safe to say that the neglect of combating war crimes poses a real threat to Ukraine's national security. In this regard, traditional approaches to the prevention of military crime (delict) and its manifestations, which consist in the development of cumbersome complex programs (algorithms) and corresponding plans of preventive measures, as well as efforts to implement them, often lead to the adoption of unprofessionally formed normative legal resources, improper performance of tasks assigned by subjects of war crime prevention.

Indicative of this is the development and implementation of various preventive, preventive, educational and legal measures (plans) by competent state bodies and structural units of the Law Enforcement Service aimed at solving current criminological tasks related to the prevention of offenses, the search for military personnel, and the disclosure of criminal proceedings in the military sphere.

Key words: military crime, tort, criminological support, misdemeanor, law and order in the Armed Forces of Ukraine, prevention and prevention of offenses.

Постановка проблеми. Напрямки протидії військовій злочинності завжди посідають чільне місце тем обговорення у кримінології. Це пояснюється тим, що вирішенню проблеми правопорядку у військовій сфері присвячені дисертаційні дослідження, монографії та підручники відомих сучасних кримінологів. З часу повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України (24.02.2022 р.) проблема кримінологічного забезпечення правопорядку у Збройних Силах України не залишається і не може залишатися поза уваги нашої держави. Наразі, надати об'єктивну оцінку станку злочинності та правопорядку у Збройних Силах, інших, створених відповідно до національного законодавства, військових формувань неможливо, оскільки з міркувань національної безпеки та інших причин і факторів (латентність), інформація щодо кількості скоєних злочинів та проступків (деліктів) у військовій сфері офіційно не оголошується. Тому, в умовах збройної агресії російської федерації проти України, розвиток інноваційних кримінологічних та методологічних підходів запобігання, виявлення та попередження військових злочинів і проступків (деліктів) вимагає від наукового кола розроблення методологічних рекомендацій щодо вирішення нестандартних проблем кримінологічного забезпечення правопорядку у Збройних Силах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існування України як держави, діяльність її інституцій

на благо українського суспільства неможлива без забезпечення надійного захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості, яке згідно з Конституцією та законами України покладається на Збройні Сили України та інші військові формування. Спроможність виконання цього завдання визначається наявністю належного військового правопорядку та дотриманням військової дисципліни. Специфіка військової діяльності потребує дотримання суворої дисципліни у військовому середовищі, постійної укомплектованості особовим складом, його належного морально-психологічного духу, забезпеченості матеріальними засобами, готовності техніки та озброєння для застосування за призначенням. Ухилення від виконання вимог військового законодавства (військової служби) завдає шкоди суспільним інтересам або ж створює загрозу її спричинення [1, с. 11].

Неможна з цим не погодитись, оскільки дійсно ухилення від виконання вимог військового законодавства (військової служби) сприяє та сприятиме розвитку злочинності (деліктної поведінки військовослужбовців) у военній (військовій) сфері. На жаль, про це ми почали згадувати лише на початку 20 років XXI століття.

На монографічному рівні проблема юридичного супроводу кримінологічного забезпечення правопорядку у Збройних Силах України була предметом дослідження в роботах В. М. Бесчастного [7],

В. В. Голіна [10], Д. В. Казначеевої [3], М. І. Карпенка [4], О. М. Костенка [5], М. І. Панова [6], О. М. Сарнавського [1], та ін. вчених сучасної доби.

Свого часу доктор наук з державного управління, професор Шамрай Василь Олександрович, наголошував, що «Людський вимір, як принцип, відображає якісно новий підхід до проведення політики безпеки, нову роль особи, громадянина як суб'єкта й об'єкта національної безпеки та військових формувань, що її забезпечують. Це визнання того, що від індивідуума вирішальною мірою залежить забезпечення безпеки всіх, що особиста безпека визначає безпеку суспільства й держави. На сьогодні актуальним є питання щодо забезпечення законності у військових формуваннях» [2]. Значна увага в дисертації приділена удосконаленню правового регулювання військових формувань Воєнної організації, яким, на думку автора, є сукупність засобів юридичного впливу на суспільні відносини у цій сфері.

Злочинність військовослужбовців украї негативно впливає не лише на Збройні Сили України та військову дисципліну, але і на державу в цілому, будучи одним із внутрішніх індикаторів, за яким суспільство оцінює стан соціальної безпеки та мікроклімату. Військова злочинність (деліктність) природно сприяє падінню авторитету державної влади, поширенню у суспільстві страху перед зовнішніми та внутрішніми загрозами, аномії, аморальності й неповаги до військовослужбовців та знижує престижність військової служби. Проблема зміцнення законності серед військовослужбовців потребує розробки та вирішення не лише першочергових, але й перспективних завдань щодо протидії злочинності в цій сфері [3, с. 133].

Таким чином, одним із необхідних напрямків розвитку вітчизняної криминології XXI століття варто визнати цілі юридичного супроводу криминологічного забезпечення правопорядку у Збройних Силах України, щодо забезпечення обороноздатності й безпеки України, відсічі збройної агресії російської федерації, а також виконання завдань відповідно до міжнародних зобов'язань країни.

Мета статті. Визначення поняття «криминологічне забезпечення правопорядку у Збройних Силах України» та його місця в загальній теорії протидії військовій злочинності.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи інформацію щодо загальної кількості засуджених військовослужбовців за період з 2001 по 2018 рр. за статтями 402–435-1 Кримінального кодексу України (кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), за вироками, які набрали законної сили (за даними Державної судової адміністрації України), слід зазначити, що значна кількість військових кримінальних правопорушень припадала на порушен-

ня: ст. 402 «Непогора» Кримінального кодексу України (далі — КК України): у 2014 р. — 11 кримінальних правопорушень; у 2015 р. — 372 кримінальних правопорушення; у 2016 р. — 57 кримінальних правопорушень; у 2017 р. — 40 кримінальних правопорушень; у 2018 р. — 30 кримінальних правопорушень; ст. 405 «Погроза або насильство щодо начальника» КК України: у 2014 р. — 10 кримінальних правопорушень; у 2015 р. — 58 кримінальних правопорушень; у 2016 р. — 30 кримінальних правопорушень; у 2017 р. — 17 кримінальних правопорушень; у 2018 р. — 13 кримінальних правопорушень; ст. 406 «Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості» КК України: у 2014 р. — 20 кримінальних правопорушень; у 2015 р. — 30 кримінальних правопорушень; у 2016 р. — 44 кримінальних правопорушення; у 2017 р. — 27 кримінальних правопорушень; у 2018 р. — 16 кримінальних правопорушень; ст. 407 «Самовільне залишення військової частини або місця служби» КК України: у 2014 р. — 153 кримінальних правопорушення; у 2015 р. — 1545 кримінальних правопорушень; у 2016 р. — 1937 кримінальних правопорушень; у 2017 р. — 2128 кримінальних правопорушень; у 2018 р. — 2267 кримінальних правопорушень [4, с. 421–425].

Дезертирство (ст. 408 КК України). Криминологічна характеристика цього виду військового кримінального правопорушення схожа з попереднім. У першій половині 2017 року було обліковано — 216 випадків дезертирства по рівняно зі 183 — за аналогічний період 2016 року, а також 203 за II півріччя цього року. Аналогічна ситуація має місце і щодо злочину, передбаченого у ст. 425 КК України (Недбале ставлення до військової служби). У I півріччі 2017 року таких злочинів було обліковано майже стільки, скільки за увесь 2016 рік — 100 та 105, відповідно. Зазначимо, що за ст. 426 КК України (Бездіяльність військової влади), яка є найбільш обговорюваною у засобах масової інформації, обліковано у 2016 році лише 19 злочинів, а у I півріччі 2017 року — 5 облікованих злочинів цієї категорії [5].

Отже, проблема зміцнення законності та правопорядку, боротьби й запобігання злочинності в Збройних Силах та інших військових формуваннях України залишається досить актуальною, а тенденція негативних змін у структурі військової злочинності — досить несприятливою.

У криминологічній науці система військової злочинності складається із двох великих груп:

1) загальнокримінальні злочини, що вчиняються військовослужбовцями; найбільш розповсюдженими з них є злочини проти життя та здоров'я особи, злочини проти власності, злочини проти громадської безпеки тощо;

- 2) військові злочини, тобто злочини проти встановленого порядку несення військової служби. Серед поглядів учених практично немає розбіжностей щодо принципів класифікації й систематизації військових злочинів (деліктів), які поділяють на такі:
- 1) злочини проти порядку підлеглості та військової гідності: непокора (ст. 402 КК України), невиконання наказу (ст. 403 КК України), опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК України), погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК України), порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК України), образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю (ст. 435–1 КК України);
 - 2) злочини проти порядку проходження військової служби: самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України), дезертирство (ст. 408 КК України), ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК України);
 - 3) злочини проти порядку збереження та користування військовим майном: викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України), умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411 КК України), необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412 КК України), втрата військового майна (ст. 413 КК України);
 - 4) злочини проти порядку експлуатації військової техніки: порушення правил поведінки зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК України), порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415 КК України), порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416 КК України), порушення правил кораблеводіння (ст. 417 КК України);
 - 5) злочини проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб: порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418 КК України), порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419 КК України), порушення правил несення бойового чергування (ст. 420 КК України), порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421 КК України);
 - 6) злочини у сфері охорони державної таємниці: розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422 КК України);
 - 7) військові службові злочини: зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 423 КК України), перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 424 КК України), недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК України), бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України);
 - 8) злочини проти порядку несення військової служби на полі бою та в районі бойових дій: здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427 КК України), залишення гинучого військового корабля (ст. 428 КК України), самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429 КК України), добровільна здача в полон (ст. 430 КК України), злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431 КК України), мародерство (ст. 432 КК України);
 - 9) злочини, відповідальність за які передбачається міжнародними конвенціями та договорами: насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК України), погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК України), незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними (ст. 435 КК України) [6, с. 20–21].
- Розвиток науково-технічного прогресу, застосування інноваційних методологічних підходів дозволяє знаходити новітні, нестандартні вирішення традиційних проблем кримінології. Однак слід додати, що ускладнення суспільно-політичних, економічних процесів, збройна агресія російської федерації проти України створили умови для небаченого до цього зростання рівня злочинності в нашій державі. З огляду на зазначене можна впевнено казати про те, що нехтування питаннями протидії злочинності становить реальну загрозу національній безпеці України. Відповідно, перед суб'єктами протидії злочинності постають завдання ефективного і швидкого реагування на сучасні виклики, використовуючи при цьому новітні досягнення кримінологічної думки [7, с. 50].
- З огляду на вищезазначене, юридичне супроводження кримінологічного забезпечення правопорядку у Збройних Силах України як науково-практичної концепції є вельми актуальною. Як приклад, слід зазначити, що проблему кримінологічного забезпечення протидії злочинності в інших сферах діяльності правоохоронних органів України досліджували: В.В. Голіна (Кримінологічне забезпечення діяльності суб'єктів запобігання злочинності і боротьби з нею в Україні), В.В. Сазонов (Напрямки кримінологічного забезпечення економічної безпеки України), О.М. Храмцов

(Кримінально-правове та криминологічне забезпечення охорони особи від насильства), С.В. Якімова (Криминологічне забезпечення оперативно-розшукової діяльності) та ін. Проте наукового дослідження криминологічного забезпечення правопорядку у Збройних Силах України досі не проводилося, хоча потреба в ньому наразі є очевидною.

Для більш повного розуміння розкладемо поняття «криминологічне забезпечення» на його ключові елементи. Термін «забезпечення» має досить широке значення: 1) постачати щось у достатній кількості; 2) задовольняти кого-небудь, що-небудь у якихось потребах; 3) надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби до існування; 4) створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; 5) гарантувати щось; 6) захищати, охороняти кого, що-небудь від небезпеки [8].

Для нас становить науковий інтерес четверте з наведених визначень, а саме: створювати умови для здійснення чого-небудь. У свою чергу, сукупність умов і обставин, що утворюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей, — це ситуація [9, с. 288]. Беручи до уваги зазначене, «забезпечення» можна визначити як створення умов, за яких має настати сприятлива для певної діяльності ситуація або їх множина. Вказані сприятливі умови повинні створюватись для протидії злочинності, у тому числі у сфері воєнної (військової) безпеки.

Таким чином, криминологічне забезпечення можна визначити як створення умов, за яких має настати сприятлива для діяльності суб'єктів протидії злочинності ситуація або їх множина. Іншими словами, воно являє собою допоміжну діяльність у вигляді створення сприятливих умов для здійснення відповідними суб'єктами (державними, недержавними органами та установами, громадськими формуваннями й окремими громадянами) впливу на злочинність із метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності, нейтралізації дії її причин та умов, а також зменшення кількості злочинних проявів до певного рівня. Зміст досліджуваного явища полягає у створенні й збереженні сприятливих умов для діяльності суб'єктів протидії злочинності, а значення — у можливості ефективно впливати на неї [7, с. 51].

Наразі, виникає два основних питання, хто належить до суб'єктів протидії злочинності у військовій сфері та їх можливості щодо ефективного впливу на рівень злочинності у Збройних Силах?

Суб'єкти запобігання злочинності — це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, обмеженням, усуненням криминогенних явищ та процесів, що породжують злочинність і злочини, а також на їх недопущення на різних злочинних стадіях,

у зв'язку з чим мають права, обов'язки і несуть відповідальність.

За специфікою запобіжної діяльності розрізняються такі суб'єкти, які:

- 1) визначають її основні напрями, завдання, форми (політику боротьби зі злочинністю), планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують її правове регулювання;
- 2) здійснюють безпосереднє управління і координацію окремими напрямами і учасниками запобігання злочинності;
- 3) виявляють та пізнають об'єкт запобіжного впливу та інформують про них інші суб'єкти;
- 4) виконують запобіжні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криминогенних явищ та процесів, захисту соціальних благ;
- 5) реалізують заходи щодо відвернення і припинення злочинів і злочинності.

В.В. Голіна до числа суб'єктів, для яких запобігання злочинності є однією з головних функцій у межах правоохоронної та правозастосовної діяльності, відносить: правоохоронні та правозастосовні органи, їх підрозділи, відділи, служби, управління. Серед них — органи прокуратури, органи внутрішніх справ, юстиції, служби безпеки, військової служби правопорядку у Збройних Силах України, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи і установи виконання покарань, судові органи, органи державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [10, с. 66]. Зрозуміло, що деякі з цих органів змінили назву або статус, тому у межах досліджуваної проблематики зупинимося на криминологічному забезпеченні лише тих державних органів, які діють у військовій сфері.

Повноваження Комітету Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією.

г) дає згоду на створення і ліквідацію спеціальних підрозділів по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю органів Міністерства внутрішніх справ України, органів Державної податкової адміністрації України, Служби безпеки України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, органів прокуратури України та інших органів і підрозділів, створених для боротьби з корупцією та організованою злочинністю, а також призначення на посади та звільнення з посад керівників спеціальних підрозділів та органів прокуратури з нагляду за виконанням законів спеціальними підрозділами по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю [11].

Спеціалізована прокуратура у військовій та оборонній сфері.

Відповідно до Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII (із змінами),

05.02.2020 р. на підставі наказу Офісу Генерального прокурора України «Про окремі питання забезпечення початку роботи спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері (на правах обласних прокуратур)» № 66, перейменовано юридичну особу: «Військова прокуратура Центрального регіону України» у «Спеціалізовану прокуратуру у військовій та оборонній сфері Центрального регіону»; перейменовано юридичну особу «Військова прокуратура Південного регіону України» у «Спеціалізовану прокуратуру у військовій та оборонній сфері Південного регіону»; перейменовано юридичну особу «Військова прокуратура Західного регіону України» у «Спеціалізовану прокуратуру у військовій та оборонній сфері Західного регіону»; перейменовано юридичну особу «Військова прокуратура об'єднаних сил» у «Спеціалізовану прокуратуру у військовій та оборонній сфері об'єднаних сил» на правах обласних прокуратур [12].

Основні напрями юридичного супроводження кримінологічного забезпечення правопорядку у Збройних Силах України спеціалізовані прокуратури у військовій та оборонній сфері здійснюють на підставі Закону України «Про прокуратуру» відповідно до якого Генеральний прокурор, керівники відповідних прокуратур, їх перші заступники та заступники згідно з розподілом обов'язків координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності.

Основною формою координації є проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів, на яких заслуховується інформація щодо їхньої діяльності у сфері протидії злочинності. Рішення координаційної наради є обов'язковим до виконання всіма зазначеними в ньому правоохоронними органами. Порядок та інші форми координації затверджуються наказом Генерального прокурора [13].

Наказом Офісу Генерального прокурора України «Про особливості організації діяльності спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері» від 22.11.2021 р. № 370 встановлено, що першим заступникам та заступникам Генерального прокурора згідно з розподілом обов'язків між керівництвом Офісу Генерального прокурора, керівнику Спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері Офісу Генерального прокурора, керівникам спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері (на правах обласних), їх першим заступникам та заступникам, керівникам спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері (на правах окружних), їх заступникам, керівникам структурних підрозділів спеціалізованих прокуратур (на правах обласних) у межах наданих повноважень забезпечити комплексне виконання функцій прокуратури щодо запобігання та протидії військовим адміністративним правопорушенням, а також правопорушенням, пов'язаним

з корупцією, згідно з вимогами наказів Генерального прокурора та з урахуванням особливостей, передбачених цим наказом [14].

Крім того, пункт 9 вищезазначеного Наказу передбачає, що під час організації діяльності при провадженні в справах про адміністративні правопорушення спеціалізованим прокуратурам у військовій та оборонній сфері усіх рівнів надавати оцінку діям чи бездіяльності відповідних військових службових осіб щодо наявності ознак адміністративних правопорушень, передбачених главою 13-Б КУпАП. Особливу увагу при цьому приділяти своєчасному виявленню і реагуванню на військові адміністративні правопорушення у сфері службової діяльності військових посадових осіб.

Військова служба правопорядку у Збройних Силах України.

Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 7 березня 2002 року № 3099-III (далі — Служба правопорядку) у статті 1 щодо статусу і призначення визначає, наступне: Служба правопорядку призначена ...для запобігання кримінальним та іншим правопорушенням у Збройних Силах України, їх припинення; для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах.

До основних завдань Служби правопорядку належить: запобігання вчиненню і припинення кримінальних та інших правопорушень у Збройних Силах України.

Військовослужбовцям Служби правопорядку під час виконання покладених на них завдань надається право: попереджати чи припиняти кримінальні правопорушення, виявлення і затримання осіб, які їх вчинили.

Виходячи із завдань, на Службу правопорядку покладається здійснення таких функцій:

- попереджувати, виявляти, припиняти кримінальні та інші правопорушення, вчинені у військових частинах, а також в інших місцях військовослужбовцями, військовозобов'язаними під час проходження ними зборів та працівниками Збройних Сил України під час виконання ними службових обов'язків;
- приймати та реєструвати заяви і повідомлення про злочини та інші правопорушення, вчинені у військових частинах, а також в інших місцях, своєчасно приймати стосовно них обґрунтовані і законні рішення;
- припиняти адміністративні правопорушення і здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення, що віднесені

- до компетенції Служби правопорядку Кодексом України про адміністративні правопорушення;
- виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та інших правопорушень у Збройних Силах України, вживати заходів щодо їх усунення, брати участь у правовому вихованні військовослужбовців, працівників Збройних Сил України.
 - брати участь у проведенні профілактичної роботи серед військовослужбовців, схильних до вчинення правопорушень, сприяти військовому командуванню, органам військового управління в забезпеченні військової дисципліни серед військовослужбовців;
 - запобігати диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах тощо.

Залежно від функції запобігання злочинності у військовій сфері, умовно можна виділити і згрупувати ті з них, для яких запобігання у підрозділах Служби правопорядку є:

а) супутнім результатом функціональних обов'язків (Управління патрульно-постової служби, охорони, розшуку та діяльності Військової служби правопорядку в гарнізонах. Відділ протидії обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Кінологічна служба). На ці підрозділи і служби покладено завдання щодо запобігання кримінальних та інших правопорушень (деліктів), підтримання громадського порядку та військової дисципліни серед військовослужбовців, а також військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів, у місцях дислокації військових частин, контролю за законністю поведінки з вогнепальною зброєю, розшуку зброї та боєприпасів до неї, вибухових матеріалів, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

Зазначені підрозділи у взаємодії з іншими військовими формуваннями, правоохоронними органами для розшуку і затримання військовослужбовців, які самовільно залишили військову частину, оголошують сигнал «МАНДРІВНИК». Для оповіщення про розшук і затримання військовослужбовців, які самовільно залишили військову частину зі зброєю або викрали бойову техніку, оголошують сигнал «КІЛЬЦЕ»;

б) однією і з функцій у межах правоохоронної діяльності (Управління запобігання вчинення кримінальних та інших правопорушень. Відділ запобігання, припинення кримінальних та інших правопорушень. Відділ проведення службових розслідувань у сфері господарської діяльності державних закупівель та земель оборони. Відділ проведення службових розслідувань).

Заходи щодо запобігання кримінальних та інших правопорушень у військовій сфері цими підрозділами і службами мають різноманітний і комплексний характер, здійснюються на спеціальному та індивідуальному рівнях, зокрема: аналізі крими-

нологічної обстановки і характеристики військової деліктності, її організованих проявів; виявлення причин та усунення обставин, що зумовлюють вчинення кримінальних та інших правопорушень (деліктів), їх рецидив викриття військових правопорушників і запобігання службовим злочинам, корупції; виявлення випадків викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем; встановлення фактів розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості; проведення індивідуального спеціально-криминологічного запобігання тощо;

в) основними функціями, головним чином щодо відвернення та припинення злочинів, їх викриття, затримання злочинців (Головна інспекція Військової інспекції безпеки дорожнього руху — Військова інспекція безпеки дорожнього руху. Управління аналізу забезпечення та застосування підрозділів Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. Відділ протидії диверсіям та терористичним актам. Режимна служба, військові частини та центри безпосереднього підпорядкування (в/ч А2424, м. Київ, в/ч А0952, м. Васильків Київської області, в/ч А2176, м. Запоріжжя, в/ч А0488, м. Київ, А1666, м. Львів).

Йдеться про запобігання кримінальних та інших правопорушень проти життя і здоров'я особи, її честі й гідності, власності, у військовій сфері, громадської безпеки, безпеки дорожнього руху та експлуатації військової техніки, диверсійним проявам та тероризму. Під час виконання спецзавдань військовослужбовці цих підрозділів діють в межах Конституції та законів України, наказу начальника Військової служби правопорядку у Збройних Силах України — начальника Головного управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України «Про затвердження положень про структурні підрозділи Головного управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України».

Як показує практика, використання таких підрозділів диктується криминогенною обстановкою, необхідністю оперативного втручання у кризові ситуації, потребою в обмеженні технічних можливостей учинення злочинів, послабленні кримінального напруження в окремих регіонах держави.

г) складовою частиною функціональної діяльності (Управління запобігання вчинення кримінальних та інших правопорушень. Управління патрульно-постової служби, охорони, розшуку та діяльності Військової служби правопорядку в гарнізонах. Головна інспекція Військової інспекції безпеки дорожнього руху — Військова інспекція

безпеки дорожнього руху. Управління аналізу забезпечення та застосування підрозділів Військової служби правопорядку у Збройних Силах України). Діяльність цих підрозділів щодо запобігання вчиненню кримінальних та інших правопорушень здійснюється у виді профілактики.

Так, статтею 7 Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» передбачено, що військовослужбовці Служби правопорядку мають право вносити у межах своєї компетенції відповідним органам виконавчої влади, військовому командуванню, органам військового управління, органам місцевого самоврядування, громадським організаціям або посадовим особам підприємств, установ та організацій незалежно від їх підпорядкування і форми власності подання щодо усунення порушень закону, причин і умов, що їм сприяють. Не пізніше як у місячний термін по поданню має бути вжито необхідних заходів і про результати повідомлено особу, яка його надіслала.

Нормативно-правові акти, які складають кримінологічне забезпечення правопорядку у Збройних Силах України.

1. Конституція України від 28.06.1996 р.
2. Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 7 березня 2002 року № 3099-III.
3. Закон України «Про контррозвідальну діяльність» від 26 грудня 2002 року № 374-IV.
4. Наказ Міністерства оборони України «Про заходи щодо попередження пияцтва у Збройних Силах України» від 30.04.2017 р. № 233.
5. Наказ начальника Військової служби правопорядку у Збройних Силах України — начальника Головного управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України «Про порядок підготовки та надання інформації (повних, розширених доповідей) посадовими особами органів управління Військової служби правопорядку про правопорушення, травмування, надзвичайні ситуації та інші резонансні випадки, що трапились з військовослужбовцями (працівниками) та результати проведення службових розслідувань командирами (начальниками) військових частин (установ)» від 06.07.2017 р. № 171.
6. «Алгоритм дій командира (начальника) щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності осіб, які під час виконання службових обов'язків вживають наркотичні речовини або знаходяться під їх впливом» від 28.04.2017 р.
7. «Методичні рекомендації щодо порядку проведення перевірок за фактами незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у Збройних Силах України» від 13.07.2017 р.
8. «Інструкція про організацію обліку, аналізу результатів діяльності підрозділів запобігання, виявлення злочинів та інших правопорушень Вій-

ськової служби правопорядку у Збройних Силах України та складання статистичної звітності». Наказ начальника Військової служби правопорядку у Збройних Силах України — начальника Головного управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України від 07.02.2017 р. № 43.

9. «Алгоритм дій посадових осіб групи оперативного реагування органів управління (військових комендатур) Військової служби правопорядку у Збройних Силах України щодо розшуку втраченої (викраденої) стрілецької зброї, боєприпасів та вибухових речовин». Наказ начальника Військової служби правопорядку у Збройних Силах України — начальника Головного управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України від 22.11.2019 р.

10. «Інструкція про порядок дій службових осіб по з'ясуванню обставин підривів особового складу, озброєння та військової техніки на вибухонебезпечних предметах». Наказ Командувача об'єднаних сил від 02.10.2019 р. № 929.

11. Тимчасова інструкція дій особового складу, який виконує завдання на блокпостах, контрольних постах та інших об'єктах по перевірці осіб та транспортних засобів в районі проведення операції об'єднаних сил. Затверджено наказом Командувача об'єднаних сил від 26.05.2019 р. № 400.

12. «Інструкція з організації роботи органів прокуратури, безпеки та поліції в районі проведення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації у Луганській області під час здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях за фактами обстрілів, порушення законів та звичаїв війни». Затверджено наказом прокуратури Луганської області, Головного управління Національної поліції в Луганській області, З управління Головного управління Служби безпеки України в Донецькій та Луганській області, Луганський ЗВ ВСП у Збройних Силах України від 30.06.2020 р. № 71/2052/1/235.

13. «Основні положення і принципи здійснення профілактики злочинів та інших правопорушень органами управління Військової служби правопорядку у Збройних Сил України». Методичний посібник від 17.06.2021 р.

Таким чином, кримінологічне забезпечення правопорядку у Збройних Силах України передбачає розробку і вжиття компетентними державними органами і структурними підрозділами Служби правопорядку, різних попереджувальних, профілактичних, виховних та правових заходів, спрямованих на вирішення актуальних кримінологічних завдань щодо запобігання правопорушенням, проведення розшуку військовослужбовців, розкриття кримінальних правопорушень у військовій сфері.

Звідси витікає, що кримінологічне забезпечення правопорядку у Збройних Силах України — це

створення комплексних умов (фінансових, правових, організаційних), за яких має настати сприятлива для суб'єктів криминологічної діяльності з протидії військовій злочинності, ситуація або їх множина щодо нейтралізації злочинності у військовій сфері, попередження її проявів, причин та умов виникнення.

На сьогоднішній день найбільш суттєвими проблемами криминологічного забезпечення правопорядку в Збройних Силах України, є:

1. Правові норми (підзаконні правові акти) про запобігання злочинності у військовій сфері не систематизовані, що викликає у практичній криминологічній діяльності ускладнення підтримання правопорядку у Збройних Силах України.

2. Наявні прогалини в реалізації питань криминологічного забезпечення та профілактики злочинності на індивідуальному рівні у військовій сфері.

3. Відсутність закону про запобігання злочинності у сфері воєнної (військової) безпеки в Україні (як приклад Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»).

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що суб'єктами криминологічного забезпечення правопорядку у Збройних Силах України, повинен

бути сформований нормативно-правовий потенціал, відпрацьовано систему заходів з попередження та профілактики правопорушень у військовій сфері з одночасною переорієнтацією діяльності спеціальних військових правоохоронних формувань з пошуків криминологічних загроз на об'єкт, якому, власне, і повинна бути гарантована криминологічна безпека.

Слід зазначити, що, актуальною є проблема професійної підготовки військовослужбовців Служби правопорядку, для яких попередження, виявлення, припинення кримінальних та інших правопорушень, вчинених у військових частинах, а також в інших місцях військовослужбовцями, військовозобов'язаними під час проходження ними зборів та працівниками Збройних Сил України під час виконання ними службових обов'язків; є основним завданням, яке покладається на людей без спеціально-юридичних знань, що робити, на наш погляд, не можна.

Для виконання вищезазначених завдань необхідна не взагалі особа з вищою юридичною освітою (правознавець), а спеціаліст — військовий-криминолог. Питання про підготовку таких фахівців потребує всебічного вивчення, розробки, обґрунтування і, безумовно, вирішення.

Література

1. Сарнавський О. М. Кримінально-правова охорона суспільних відносин у військовій сфері : монографія. Київ : Лотос, 2020. 240 с.
2. Шамрай В. О. Державне управління військовими формуваннями воєнної організації: стан та тенденції розвитку в сучасній Україні: автореф. дис... докт. наук з держ. упр.: 25.00.03. Київ, 1999. 35 с.
3. Казначєєва Д. В. Військова злочинність: аналіз та прогнозування. *Вісник Криминологічної Асоціації України*. 2018. № 2(19). С. 133.
4. Карпенко М. І. Військові злочини: питання теорії, законодавства і практики : Монографія. Київ : ЗВО «Національна академія управління», 2019. 458 с.
5. Арманов М., Котенко Є. Військові злочини: криминологічний аспект. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4(16). С. 1–11.
6. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов та ін.; за заг. ред. М. І. Панова. Харків : НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2011. 184 с.
7. Бесчастний В. М. Місце криминологічного забезпечення в загальній теорії боротьби зі злочинністю. *Вісник Криминологічної асоціації України*. 2017. № 1 (15) С. 49–58.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <http://www.slovnyk.net/?swrd> (дата звернення: 13.09.2023).
9. Новий тлумачний словник української мови: за ред. В. Яременко та ін. 2-ге вид. Київ : Аконіт. 2006. 1774 с.
10. Голін В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків : НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2010. 121 с.
11. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 р. № 3341-ХІІ. Дата оновлення: 31.03.2023. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст. 358. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text> (дата звернення: 13.09.2023).
12. Про окремі питання забезпечення початку роботи спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері (на правах обласних прокуратур): Наказ Офісу Генерального прокурора від 05.02.2020 р. № 66. Дата оновлення: 23.02.2021. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0066905-20#Text> (дата звернення: 13.09.2023).

13. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. Дата оновлення: 09.07.2023. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 2–3. Ст. 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 13.09.2023).

14. Про особливості організації діяльності спеціалізованих прокуратур у сфері оборони : Наказ Офісу Генерального прокурора від 17.05.2023 р. № 130. Дата оновлення: 05.07.2023. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0130905-23#Text> (дата звернення: 13.09.2023).

References

1. Sarnavskiy O. M. Kryminalno-pravova okhorona suspilnykh vidnosyn u viiskovii sferi: monohrafiia. Kyiv: Lotos, 2020. 240 s.
2. Shamrai V. O. Derzhavne upravlinnia viiskovymy formuvanniamy voiennoi orhanizatsii: stan ta tendentsii rozvytku v suchasni Ukraini: avtoref. dys... dokt. nauk z derzh. upr.: 25.00.03. Kyiv, 1999. 35 s.
3. Kaznachieieva D. V. Viiskova zlochynnist: analiz ta prohnozuvannia. *Visnyk Kryminolohichnoi Asotsiatsii Ukrainy*. 2018. № 2(19). S. 133.
4. Karpenko M. I. Viiskovi zlochynty: pytannia teorii, zakonodavstva i praktyky: Monohrafiia. Kyiv: ZVO “Natsionalna akademiia upravlinnia”, 2019. 458 s.
5. Armanov M., Kotenko Ye. Viiskovi zlochynty: kryminolohichni aspekt. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. 2017. № 4(16). S. 1–11.
6. Zlochynty proty vstanovlenoho poriadku nesennia viiskovoi sluzhby (viiskovi zlochynty): navch. posib. / H. M. Anisimov ta in.; za zah. red. M. I. Panova. Kharkiv: NU “Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho”, 2011. 184 s.
7. Beschastnyi V. M. Mistse kryminolohichnoho zabezpechennia v zahalnyi teorii borotby zi zlochynnistiu. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. 2017. № 1 (15) S. 49–58.
8. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. URL: <http://www.slovnyk.net/?swrd> (date of access: 13.09.2023).
9. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: za red. V. Yaremenko ta in. 2-he vyd. Kyiv: Akonit. 2006. 1774 s.
10. Holin V. V. Zapobihannia zlochynnosti (teoriia i praktyka): navch. posib. Kharkiv: NU “Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho”, 2010. 121 s.
11. Pro orhanizatsiino-pravovi osnovy borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu: Zakon Ukrainy vid 30.06.1993 r. № 3341-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1993. № 35. St. 358. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text> (date of access: 13.09.2023).
12. Pro okremi pytannia zabezpechennia pochatku roboty spetsializovanykh prokuratur u viiskovii ta oboronni sferi (na pravakh oblasnykh prokuratur): Nakaz Ofisu Heneralnogo prokurora vid 05.02.2020 r. № 66. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0066905-20#Text> (date of access: 13.09.2023).
13. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1697-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2015. № 2–3. St. 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (date of access: 13.09.2023).
14. Pro osoblyvosti orhanizatsii diialnosti spetsializovanykh prokuratur u sferi oborony: Nakaz Ofisu Heneralnogo prokurora vid 17.05.2023 r. № 130. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0130905-23#Text> (date of access: 13.09.2023).

Луцький Тарас Миколайович
доктор філософії в галузі права,
старший викладач кафедри кримінального права і криминології
Львівський державний університет внутрішніх справ
Lutskyi Taras
PhD in Law,
Senior Lecturer at the Department of Criminal Law and Criminology
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-1725-4029

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9565

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ З УРАХУВАННЯМ ПОВТОРНОСТІ

PROBLEMATIC ISSUES OF QUALIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES WITH REGARD TO REPETITION

Анотація. Дослідження присвячене проблемам кваліфікації кримінальних правопорушень, в яких ознакою кваліфікованого складу кримінальних правопорушень є вчинення його повторно. Наведено приклади кримінально-правової кваліфікації діянь, в яких вчинення кримінальних правопорушень повторно, утворює певну колізію в застосуванні кримінального закону. Виявлено неоднозначний підхід законодавця щодо кримінально-правової оцінки вчинення особою декількох посягань, де в одному випадку такі діяння є ознакою основного складу кримінального правопорушення, а в іншому випадку з урахуванням повторності аналогічні діяння утворюють уже кваліфікований склад кримінального правопорушення.

Зазначено, що для правильного застосування Кримінального кодексу України у теорії та практиці правоохоронні органи повинні розуміти та правильно застосовувати в своїй діяльності ряд теоретичних положень науки кримінального права. Зокрема, це стосується питання повторності кримінальних правопорушень та правил кваліфікації діянь, які утворюють повторність.

У статті наголошено на тому, що враховуючи «повторність», як ознаку кваліфікованого складу кримінального правопорушення, порушується принцип кримінального права «Non bis in idem», за якого ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного й того ж виду за один і той же злочин, оскільки вчинення такого ж кримінального правопорушення особою раніше враховується при кваліфікації діяння цієї особи. Наголошено на тому, що ознака повторності не повинна впливати на кваліфікацію кримінальних правопорушень, а повинна враховуватися судом при призначенні покарання, як обставина, що обтяжує покарання.

Звернено увагу на те, що під час кваліфікації повторності кримінальних правопорушень, виникають певні проблеми, які неоднозначно вирішуються в теорії кримінального права.

Ключові слова: кримінально-правова кваліфікація, кримінальне правопорушення, множинність, повторність, покарання.

Summary. The study is devoted to the problems of qualification of criminal offenses in which the characteristic of a qualified criminal offense is its repeated commission. The author provides examples of criminal law qualification of acts in which repeated commission of criminal offenses creates a certain conflict in the application of criminal law. The author reveals an ambiguous approach of the legislator to the criminal law assessment of several offenses committed by a person, where in one case such acts are a sign of the main body of a criminal offense, and in another case, taking into account the repetition, similar acts form a qualified body of a criminal offense.

It is noted that for the correct application of the Criminal Code of Ukraine in theory and practice, law enforcement agencies should understand and correctly apply a number of theoretical provisions of criminal law science in their activities. In particular, this applies to the issue of repetition of criminal offenses and the rules for qualifying acts which constitute repetition.

The article emphasizes that considering «repetition» as a feature of a qualified criminal offense violates the principle of criminal law «Non bis in idem», according to which no one may be held legally liable twice for the same type of crime, since the commission of the same criminal offense by a person is previously taken into account when qualifying the act of that person. The author emphasizes that the feature of repetition should not affect the qualification of criminal offenses, but should be taken into account by the court when imposing a sentence as an aggravating circumstance.

The author emphasizes that in the course of qualification of criminal offenses' repetition, certain problems arise which are ambiguously resolved in the theory of criminal law.

Key words: criminal law qualification, criminal offense, multiplicity, repetition, punishment.

Постановка проблеми. Неоднозначність у вирішенні питань про поняття, види та кваліфікацію повторності кримінальних правопорушень справляє негативний вплив на правозастосовну практику. Судам доводиться вирішувати не тільки питання покарання, а насамперед питання кваліфікації кримінальних правопорушень, до числа найскладніших з яких належить відмежування повторності від одиничного кримінального правопорушення та інших видів множинності кримінальних правопорушень [12, с. 422–433]. Важливість дослідження обумовлена також тим, що кваліфікація кримінальних правопорушень з урахуванням повторності впливає на призначення покарання, можливість звільнення від кримінальної відповідальності чи звільнення від покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у розвиток інституту кваліфікації кримінальних правопорушень з урахуванням повторності внесли дослідження: Гнатів І. М. [1], Мармури О. З. [5], Михайлова В. Є. [6], Мороз М. А. [7], Навроцького В. О. [8], Наконечної І. М. [9], Созанського Т. І. [11] Устрицької Н. І. [12; 13] та інших вчених-юристів і практиків. Водночас з'ясовано, що необхідність впровадження європейських стандартів в Україні вимагає проведення додаткових теоретико-правових досліджень кваліфікації повторності кримінальних правопорушень з відповідним обґрунтуванням.

Метою цієї наукової статті є дослідження проблемних питань кваліфікації кримінальних правопорушень з урахуванням повторності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основні засади інституту множинності злочинів, зокрема окремі її форми (повторність, сукупність та рецидив) та правові наслідки регламентовано законодавцем у Розділі VII «Повторність, сукупність та рецидив кримінальних правопорушень» Загальної частини КК. Повторністю кримінальних правопорушень як формою множинності згідно з нормативним приписом ст. 32 КК визнається вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини цього Кодексу (ч. 1 ст. 32 КК). Крім того, у ч. 3 цієї ж статті зазначено, що вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями цього Кодексу, визнається повторним

лише у випадках, передбачених в Особливій частині цього Кодексу.

У ст. 35 КК передбачені правові наслідки повторності, сукупності та рецидиву кримінальних правопорушень, зокрема, повторність, сукупність та рецидив кримінальних правопорушень враховуються при кваліфікації кримінальних правопорушень та призначенні покарання, при вирішенні питання щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності та покарання у випадках, передбачених цим Кодексом.

Як вбачається із закону України про кримінальну відповідальність, законодавцем чітко не встановлено підходу до врахування при здійсненні кримінально-правової кваліфікації дій особи за ознакою «повторно» наявності чи відсутності факту засудження цієї особи (наявності чи відсутності судимості).

Для цього слід враховувати принцип презумпції невинуватості, закріплений у ратифікованих Верховною Радою України міжнародно-правових актах, зокрема у ч. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини та у п. 2 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Також у п. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод встановлено, що кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку. Вказане положення становить підґрунтя для регламентації цього принципу в національному законодавстві. Так, у ч. 1 ст. 62 Конституції України зазначено, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Цей конституційний принцип презумпції невинуватості майже аналогічно закріплено безпосередньо у тексті закону України про кримінальну відповідальність (ч. 2 ст. 2 КК), а також відображено у кримінальному процесуальному законі (ст. 7 та ч. 1 ст. 17 КПК). Отже, згідно з чинним законодавством винуватість особи може бути встановлено лише обвинувальним вироком суду.

1) Приклади неоднакового підходу законодавцем, щодо визнання повторності ознакою кваліфікованого складу кримінального правопорушення.

Для прикладу, у випадку якщо особа вчинила крадіжку (ч. 1 ст. 185 КК України), а згодом

через деякий час розбійний напад (ч. 1 ст. 187 КК України), то її дії будуть кваліфіковані за сукупністю ч. 1 ст. 185, ч. 1 ст. 187 КК України. Проте, у випадку вчинення аналогічних дій у іншому порядку (спочатку розбійний напад, а потім крадіжку), дії такої особи мають кваліфікуватися за ч. 1 ст. 187, ч. 2 ст. 185 КК України. Як бачимо з формули кваліфікації, вчинення особою розбою, а потім крадіжки утворює повторність при другому злочині та відповідно до примітки статті 185 КК України, має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 185 КК України, як кваліфіковане кримінальне правопорушення. Аналогічна ситуація у даному прикладі буде й у випадках, якщо замість крадіжки особа вчинила такі кримінальні правопорушення, як грабіж (ст. 186 КК), вимагання (ст. 189 КК), шахрайство (ст. 190 КК), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК).

В іншому випадку, уявимо ситуацію коли особа вчинила шахрайство (ч. 1 ст. 190 КК України), а згодом через деякий час викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ч. 1 ст. 262 КК України), то її дії будуть кваліфіковані за сукупністю ч. 1 ст. 190, ч. 1 ст. 262 КК України. Проте, у випадку вчинення аналогічних дій у іншому порядку (спочатку викрадення вогнепальної зброї, а потім шахрайство), дії такої особи мають кваліфікуватися за ч. 1 ст. 262, ч. 2 ст. 190 КК України. Як бачимо з формули кваліфікації, вчинення особою відразу викрадення зброї, а потім шахрайства утворює повторність при другому злочині та відповідно до примітки статті 185 КК України, має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 190 КК України, як кваліфіковане кримінальне правопорушення. Аналогічна ситуація у даному прикладі буде й у випадках, якщо замість шахрайства особа вчинила такі кримінальні правопорушення, як крадіжка (ст. 185 КК), грабіж (ст. 186 КК), вимагання (ст. 189 КК), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК).

В іншому випадку, уявимо ситуацію коли особа вчинила незаконне заволодіння механічним транспортним засобом (ч. 1 ст. 289 КК України), а згодом через деякий час викрала велосипед (ч. 1 ст. 185 КК України), то її дії будуть кваліфіковані за сукупністю ч. 1 ст. 289, ч. 1 ст. 185 КК України. Проте, у випадку вчинення аналогічних дій у іншому порядку (спочатку викрадення велосипеда, а потім автомобіля), дії такої особи мають кваліфікуватися за ч. 1 ст. 185, ч. 2 ст. 289 КК України. Як бачимо з формули кваліфікації, викрадення особою відразу велосипеда, а потім автомобіля утворює повторність при другому злочині

та відповідно до примітки статті 289 КК України, має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 289 КК України, як кваліфіковане кримінальне правопорушення. Аналогічна ситуація у даному прикладі буде й у випадках, якщо замість крадіжки особа вчинила такі кримінальні правопорушення, як грабіж (ст. 186 КК), вимагання (ст. 189 КК), шахрайство (ст. 190 КК), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК), викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст. 262 КК), знищення, підробка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290 КК), викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (410 КК України).

Аналогічні проблеми з кваліфікацією виникають у випадку вчинення зґвалтування (ч. 1 ст. 152 КК), а потім вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ч. 1 ст. 155 КК), то її дії будуть кваліфіковані за сукупністю ч. 1 ст. 152, ч. 1 ст. 155 КК України. Проте, у випадку вчинення аналогічних дій у іншому порядку (спочатку вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, а потім зґвалтування), дії такої особи мають кваліфікуватися за ч. 1 ст. 155, ч. 2 ст. 152 КК України. Як бачимо з формули кваліфікації, вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, а потім зґвалтування утворює повторність при другому злочині та відповідно до диспозиції статті 152 КК України, має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 152 КК України, як кваліфіковане кримінальне правопорушення. Аналогічна ситуація у даному прикладі буде й у випадках, якщо замість зґвалтування особа вчинила сексуальне насильство (ст. 153 КК), а також якщо в цьому прикладі замість злочину передбаченого ст. 155 КК України, особа вчинить злочин передбачений ст. 154 КК України (Примусування до вступу в статевий зв'язок).

Кваліфікація злочину буде правильною та науково обґрунтованою тоді, коли дотримано відповідні принципи, тобто кваліфікація злочинів ґрунтується на певних принципах і може бути здійснена лише на підставах і в порядку, передбачених законом. Знання цих принципів є запорукою успіху в науково-теоретичній і практичній роботі [13, с. 154–155].

Як бачимо на зазначених прикладах, законодавець використовує неоднаковий підхід щодо

кваліфікації кримінальних правопорушень, та в залежності від того, яке діяння було вчинено першим в одному випадку воно утворює повторність та як наслідок є ознакою кваліфікованого кримінального правопорушення, а в іншому навпаки на кваліфікацію не впливає.

2) *Порушення принципів кримінально-правової кваліфікації під час кваліфікації повторності кримінальних правопорушень.*

В п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів є обставиною яка обтяжує покарання.

Призначаючи покарання, суд не має права посилатися у вирок на п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України, якщо повторність злочинів передбачена у статті Особливої частини КК як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію. Це зумовлено тим, що у випадках повторності як кваліфікуючої ознаки злочину підвищену суспільну небезпечність і тяжкість злочину вже враховано у статті Особливої частини КК, а тому немає потреби ще раз брати їх до уваги при призначенні покарання. Згідно із законом, суд має право не визнати повторне вчинення злочину обставиною, що обтяжує відповідальність.

Загальновідомим є існування принципу недопустимості подвійного інкримінування під час здійснення кримінально-правової кваліфікації. Конституція України закріпила загальноправовий принцип «non bis in idem», передбачивши в ч. 1 ст. 61, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те ж правопорушення. Стосовно кваліфікації злочинів цей принцип повинен мати таку інтерпретацію: посягання не може кваліфікуватися за статтею Особливої частини КК, якщо інша норма з інкримінованих цій же особі, повністю охоплює скоєне.

Проте, на мою думку даний принцип порушується законодавцем в ході формулювання диспозицій кримінальних правопорушень таким чином, що така обставина як вчинення злочину повторно утворює кваліфікований склад певного конкретного кримінального правопорушення, таким чином підвищуючи його суспільну небезпечність. Для прикладу, якщо особа у зв'язку із тим, що потребує дорого вартісного лікування чи немає засобів для існування, таємно викрала одну тисячу гривень в іншої особи (вчинила кримінальне правопорушення передбачене ч. 1 ст. 185 КК), через деякий час таємно викраде 500 гривень в іншої особи то друге діяння становить собою підвищену суспільну небезпеку і являється більш суспільно-небезпечним ніж перша крадіжка? Судячи з диспозиції статті 185 КК України, в даному випадку дії такої особи потрібно кваліфікувати як ч. 1 ст. 185, ч. 2 ст. 185 КК України. Чому в даному випадку, при кваліфікації діянь особи злочинця, діяння вчинено нею вперше, фактично ставиться в вину при вчиненні другого злочину. А чи не порушується в даному

випадку принцип недопустимості подвійного інкримінування під час здійснення кримінально-правової кваліфікації? На мою думку порушується, оскільки не можна попереднє кримінальне правопорушення ставити в вину особі яка вчинила інше кримінальне правопорушення. Як наслідок, порушення одного принципу, тягне за собою порушення інших принципів. Важливо, що кожне діяння, та діяння кожної людини має кваліфікуватися окремо.

Кожне діяння має особливості, отже має оцінюватися індивідуалізовано та з дотриманням принципу особистої винуватої відповідальності. За чинним КК України немає колективної відповідальності. Кожне діяння вчиняється конкретною людиною, тому у випадку якщо особа вчинила кримінальне правопорушення вперше, відбула за нього покарання (фактично вже понісши покарання за вчинене), то при вчиненні такого ж кримінального правопорушення вдруге, це не повинно впливати на кваліфікацію діянь особи. Для більшого розуміння ситуації, розглянемо приклад, в якому особа вчинила крадіжку (ч. 1 ст. 185 КК України). Суд визнав винним її у вчиненні злочину передбаченого ч. 1 ст. 185 КК України та призначив покарання в межах санкції статті у виді обмеження волі строком на 5 років. Відбувши дане покарання, особа через незначний проміжок часу вчиняє нову крадіжку, то враховуючи те, що в диспозиції ч. 2 ст. 185 КК України, наявна така кваліфікуюча ознака як «вчинена повторно», то дії такої особи підлягають кваліфікації саме за цією частиною статті. І як наслідок, суд у другому випадку може призначити вже більш суворіше покарання за кримінальне правопорушення, яке за суспільною небезпекою не перевищує того кримінального правопорушення, яке було вчинено вперше.

В наведеному прикладі, особі яка вже понесла покарання за крадіжку вчинену вперше, інкримінується теж саме діяння (злочин вчинений вперше за який особа понесла покарання) у другому випадку вчинення крадіжки. Вважаю, що така позиція теорії та практики застосування кримінального закону є неправильною, та такою що порушує принцип кримінально-правової кваліфікації, зокрема «non bis in idem» та в кінцевому результаті при призначенні покарання порушуються основоположні права людини та громадянина, а саме право на свободу та особисту недоторканність.

Подібної думки дотримується й О.З. Мармура, який зазначає, що визначаючи повторність як ознаку об'єктивної сторони кримінального правопорушення і пов'язуючи з нею посилення кримінальної відповідальності, ми цей принцип порушуватимемо. Натомість вважаємо, на суспільну небезпеку нового кримінального правопорушення впливає не сам факт, що таке кримінальне правопорушення мало уже місце раніше, а зростання суспільної небезпеки особи, що його вчинила [5, с. 98].

Положення «non bis in idem» є конституційною, важливою, базовою засадою для кримінального права та є основою для право творення і правозастосування. Принцип «non bis in idem» є гарантією та захистом для особи від надмірного покарання, не допустимості покарання двічі за одне й те ж діяння, яке вже отримало власну правову оцінку (кваліфікацію) [3, с. 65].

За зазначених умов в кваліфікації діянь повністю дотримується принцип диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання. Під час дотримання даного правила не порушується принцип «Non bis in idem» (у перекладі з латинської «не двічі за одне»), який закріплений у ч. 3 ст. 2 КК (ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за те саме кримінальне правопорушення більше одного разу), тобто дозволить уникнути подвійної кваліфікації скоєного [4, с. 144; 2, с. 175].

Це також відповідає практиці Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ) щодо реалізації ст. 4 Протоколу № 7 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка проголошує суб'єктивне право особи не бути притягненим до суду або покаранням двічі [10]. Зокрема, у § 14 рішення Фішер проти Австрії від 29 травня 2001 року ЄСПЛ зазначає, що немає підстав карати правопорушення, негативні наслідки якого повністю охоплюються іншим правопорушенням.

Не зовсім вдалою видається вказівка на те, що ознаки, які кваліфікують кримінальне правопорушення, передбачають обтяжуючі обставини злочину. Під такими обставинами, як правило, розуміють саме обставини, що обтяжують покарання, передбачені в ст. 67 КК України, — явища іншої правової природи [5, с. 13].

В.Є. Михайлов зазначає, що «кваліфікуючі й особливо кваліфікуючі ознаки злочину — це передбачені у відповідній частині статті Особливої частини КК України ознаки, які підвищують суспільну небезпечність злочину, чим впливають на кваліфікацію вчиненого й обтяжують покарання особи» [6].

На думку І.М. Наконечної, кваліфікуючі ознаки — «це передбачені у диспозиціях частин статей Особливої частини КК України ознаки, що

разом з ознаками основного складу характеризують кваліфікований (особливо кваліфікований) склад злочину, підвищують ступінь суспільної небезпеки злочину та особи, що його вчинила, впливають на кваліфікацію, посилюють покарання та виконують функцію диференціації кримінальної відповідальності» [9]. Окрім обмеження поняття ознак, що кваліфікують кримінальне правопорушення, диспозицією частини статті Особливої частини, авторка визначає це поняття через поняття кваліфікованого складу кримінального правопорушення, а таким, як відомо, є склад, який містить ознаку, що кваліфікує кримінальне правопорушення [5, с. 14].

Проте є певні сумніви стосовно того, чи підвищення суспільної небезпеки тою обставиною, що особа вчиняє кримінальне правопорушення повторно є настільки істотним, щоб зумовлювати диференціацію кримінальної відповідальності шляхом конструювання кваліфікованого складу кримінального правопорушення.

Як стверджує І.М. Гнатів, виключення повторності як кваліфікуючої ознаки складу кримінального правопорушення створить умови для ухилення від справедливого покарання для особи, що не виправилася та займає чітку антисуспільну позицію [1]. З цієї позицією, я не погоджуюсь та вважаю що справедливе покарання може бути призначене і в межах санкції основного складу кримінального правопорушення.

Висновки. Як підсумок варто зазначити, що єдиним можливим шляхом вирішення проблем кваліфікації кримінальних правопорушень з урахуванням повторності та недопущення «подвійного врахування» особі раніше вчиненого кримінального правопорушення при кваліфікації діянь — є виключення з кваліфікованих складів кримінальних правопорушень такої кваліфікуючої ознаки як «вчинення кримінального правопорушення повторно», і врахування «повторності» чи «вчинення кримінального правопорушення повторно» лише як обставину, що обтяжує покарання. Тому, що не повинно впливати на кваліфікацію, те що особа раніше вже вчиняла кримінальне правопорушення, а воно має впливати як обтяжуюча обставина при виборі судом виду та розміру покарання передбаченого в санкції статті.

Література

1. Гнатів І.М. Повторність як кваліфікуюча ознака складу злочину та її узгодження з принципом «non bis in idem». *Європейські перспективи*. 2012. № 2 (1). С. 137–140.
2. Луцький Т. Кримінальна відповідальність за необережне заподіяння смерті в Україні: теорія та практика: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 544 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5027/1/%d0%9b%d1%83%d1%86%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0%b9%20%d0%bc%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%b3%d1%80%d0%b0%d1%84%d1%96%d1%8f%202022.pdf> (дата звернення 13.01.2024).
3. Луцький Т.М. Порушення принципу «non bis in idem» під час кримінально-правової кваліфікації злочинів, що мають своїм наслідком необережне заподіяння смерті особі. *Polish journal of science*. 2020. No. 25, Vol. 4. P. 68–71. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3767> (дата звернення: 13.01.2024)

4. Луцький Т. М. Кримінальна відповідальність за необережне заподіяння смерті іншій особі: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 385 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3740/1/luckiy_d.pdf (дата звернення: 13.01.2024)
5. Мармура О.З. Ознаки, що кваліфікують злочин : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 280 с.
6. Михайлов В.Є. Щодо кваліфікуючих ознак зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби. *Проблеми законності*. 2009. № 102. С. 263–271.
7. Мороз М.А. Повторність та сукупність злочинів: окремі питання кваліфікації. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 5(81). С. 35–39.
8. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. 2-ге вид. К. : Юрінком Інтер, 2009. 512 с.
9. Наконечна І.М. Поняття кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак складу злочину. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 313–317.
10. Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059 (дата звернення: 13.01.2024).
11. Созанський Т.І. Кваліфікація сукупності злочинів : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 240 с.
12. Устрицька Н.І. Кваліфікація повторності злочинів : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 216 с.
13. Устрицька Н.І. Кримінально-правовий зміст поняття повторності злочинів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 422–431. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/library/visnyku/nvsy/03_2012/12unippz.pdf (дата звернення: 16.01.2024).

References

1. Hnativ I. M. Povtornist yak kvalifikuiucha oznaka skladu zlochyntu ta yii uzghodzhennia z pryntsypom “non bis in idem”. *Yevropeiski perspektyvy*. 2012. № 2 (1). S. 137–140.
2. Lutskyi T. Kryminalna vidpovidalnist za neoberezhne zapodiannia smerti v Ukraini: teoriia ta praktyka: monohrafiia. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2022. 544 s. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5027/1/%d0%9b%d1%83%d1%86%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0%b9%20%d0%bc%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%b3%d1%80%d0%b0%d1%84%d1%96%d1%8f%202022.pdf> (date of access 13.01.2024).
3. Lutskyi T. M. Porushennia pryntsypu «non bis in idem» pid chas kryminalno-pravovoi kvalifikatsii zlochyntiv, shcho maiut svoim naslidkom neoberezhne zapodiannia smerti osobi. *Polish journal of science*. 2020. No. 25, Vol. 4. P. 68–71. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3767> (date of access: 13.01.2024)
4. Lutskyi T. M. Kryminalna vidpovidalnist za neoberezhne zapodiannia smerti inshii osobi: dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 081 “Pravo”. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2021. 385 s. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3740/1/luckiy_d.pdf (date of access: 13.01.2024)
5. Marmura O. Z. Oznyaky, shcho kvalifikuiut zlochynt: monohrafiia. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2019. 280 s.
6. Mykhailov V. Ye. Shchodo kvalifikuiuchykh oznak zarazhennia virusom imunodefitsytu liudyny chy inshoi nevylikovnoi infektsiinoi khvoroby. *Problemy zakonnosti*. 2009. № 102. S. 263–271.
7. Moroz M. A. Povtornist ta sukupnist zlochyntiv: okremi pytannia kvalifikatsii. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. 2007. № 5(81). S. 35–39.
8. Navrotskyi V. O. Osnovy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii: navch. posib. 2-he vyd. K.: Yurinkom Inter, 2009. 512 s.
9. Nakonechna I. M. Poniattia kvalifikuiuchykh (osoblyvo kvalifikuiuchykh) oznak skladu zlochyntu. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2013. № 4. S. 313–317.
10. Protokol № 4 do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod, yakyy harantuie deiaki prava i svobody, ne peredbacheni v Konventsii ta u Pershomu protokoli do nei. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059 (date of access: 13.01.2024).
11. Sozanskyi T. I. Kvalifikatsiia sukupnosti zlochyntiv: monohrafiia. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2012. 240 s.
12. Ustrytska N. I. Kvalifikatsiia povtornosti zlochyntiv: monohrafiia. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2013. 216 s.
13. Ustrytska N. I. Kryminalno-pravovyi zmist poniattia povtornosti zlochyntiv. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2012. № 3. S. 422–431. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/library/visnyku/nvsy/03_2012/12unippz.pdf (date of access: 16.01.2024).

Філатова Євгенія Василівна

*аспірантка кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Filatova Yevheniia

*Postgraduate of the Department of Administrative and Criminal Law
Oles Honchar Dnipro National University*

ORCID: 0009-0007-4045-2545

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9567

АНАЛІЗ ПОГЛЯДІВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ПРЕЗУМПЦІЇ ЗГОДИ ТА НЕЗГОДИ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

ANALYSIS OF CITIZENS' VIEWS ON THE PRESUMPTION OF CONSENT AND DISSENT IN HUMAN ANATOMICAL MATERIAL TRANSPLANTATION

Анотація. Вступ. Оскільки, є проблеми щодо нестачі анатомічних матеріалів людини для трансплантації, постає актуальне питання, як вирішити цю проблему. У статті буде проаналізовано сферу трансплантології та впливу поглядів громадян на законодавчо-правові акти. Ґрунтуючись на чинне законодавство, у статті буде зроблений розбір актуальних питань з визначеної тематики з можливістю їх вирішення.

Мета. Метою даної статті є висвітлення актуальних проблем у правовому аспекті осмислення розвитку трансплантології в Україні, з огляду на виклики сучасності, аналізі: обізнаності, поглядів та думок громадян України їх впливу на законодавчо-правові акти щодо висвітленої теми.

Матеріали і методи. Матеріал підготовлений на основі соціологічного дослідження (прокоментувати свій погляд щодо сфери трансплантології), яке передбачає стихійне опитування респондентів різної статі, соціального статусу та рівня освіти, містить кількісний аналіз даних у збиранні та отриманні первинних емпіричних відомостей про певні думки, знання та соціальні факти, що становлять предмет дослідження, шляхом письмової, індивідуальної взаємодії дослідника й респондента щодо заданої сукупності на основі індукційного принципу.

Результати. У процесі дослідження виявлено, що більшості студентам притаманний низький рівень усвідомлюваної проблеми щодо нестачі анатомічних матеріалів людини для трансплантації. За результатами дослідження 40% були за те, щоб ввести презумпцію згоди, інші 60% були проти, але одна третина проголосувавши проти, вважаються щодо введення презумпції згоди, оскільки є моральні аспекти та власні страхи. За висновками, можна зазначити, що низький ступінь популяризації трансплантації анатомічних матеріалів людини в Україні, є прогалиною у законодавстві, оскільки це один з вирішальних аспектів прийняття рішень та розуміння про навколишні проблеми медичної сфери.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу щодо аналізу впливу на розвиток трансплантології, а саме: надання згоди або незгоди на посмертне донорство у різних країнах Світу.

Ключові слова: право, закон, трансплантологія, медицина, опитування, дослідження.

Summary. Introduction. Due to problems with the shortage of human anatomical materials for transplantation, the question of how to address this issue becomes relevant. The article will analyze the field of transplantology and the influence of citizens' views on legislative acts. Based on current legislation, the author of the article will dissect current issues on the defined topic with the possibility of their resolution.

Objective. The purpose of this article is to highlight current problems in the legal aspect of understanding the development of transplantology in Ukraine, considering contemporary challenges, and analyzing the awareness, views, and opinions of Ukrainian citizens and their influence on legislative acts regarding the highlighted topic.

Materials and Methods. The material is prepared based on a sociological study (comment on your view on the field of transplantology), involving spontaneous polling of respondents of different gender, age, social status, and education levels. It includes a quantitative analysis of data collection and obtaining primary empirical information about specific opinions, knowl-

edge, and social facts that constitute the subject of the study. This is done through written and individual interaction between the researcher and the respondent regarding the specified population based on the inductive principle.

Results. During the study, it was found that most students have a low level of awareness of the problem of the shortage of human anatomical materials for transplantation. According to the research results, 40% were in favor of introducing a presumption of consent, while the remaining 60% were against it. However, one-third of those who voted against it consider introducing the presumption of consent due to moral aspects and personal fears. In conclusion, it can be noted that the low level of popularization of the transplantation of human anatomical materials in Ukraine is a gap in legislation since it is one of the decisive aspects of decision-making and understanding of the surrounding issues in the medical field.

Perspectives. In future scientific research, it is proposed to focus on analyzing the impact on the development of transplantology, namely obtaining consent or dissent for post-mortem donation in different countries worldwide.

Key words: law, legislation, transplantology, medicine, survey, research.

Постановка проблеми. Законодавство України про трансплантацію базується на Конституції України та складається з Основ законодавства України про охорону здоров'я й інших законодавчих актів, що регулюють відносини з питань, пов'язаних з охороною здоров'я, цього Закону. Надання згоди або незгоди на вилучення анатомічних матеріалів у померлих осіб регулюється статтею 16 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» (далі — Закон). Світовий досвід донорства органів поділяється на дві юридичні моделі відбору анатомічних матеріалів людини, які схвалені Всесвітньою організацією охорони здоров'я. Вони зводяться до двох презумпцій: згоди та незгоди. Наразі в Україні діє презумпція незгоди, це означає, що людина не згодна, що після її смерті, робили в неї забір органів, якщо прижиттєво вона на це не дасть згоду. Презумпція згоди означає, що після смерті людини в неї робиться забір органів, якщо вона прижиттєво не виразила свою незгоду, подавши про це заяву у компетентний орган [1]. У всьому світі спостерігається невідповідність потреби в органах до кількості доступних трупних органів. Слід зазначити, близькі родичі померлого не завжди погоджуються надавати згоду щодо вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації з тіла померлої близької людини. Дану проблему можна вирішити шляхом популяризації теми донорства в Україні, адже трансплантологія відіграє важливу роль в загальному розвитку країни, метою якої є зменшення рівня смертності серед важко хворих людей та забезпечення реалізації конституційного та природного права людини на життя та охорону здоров'я. Ще одним варіантом даної проблеми, є ввести зміни до законодавства та прийняти презумпцію згоди на трансплантацію органів.

За даними Українського центру транспланткоординації, на 2023 рік, 2 тисячі українців чекають на пересадку органів, з них найбільше пацієнтів очікують на пересадку нирки. Лише одній людині з десяти виконують пересадку органу. На жаль, є дефіцит донорів. Нестача донорських органів є одним з актуальних питань, яке полягає у швидкості вирішення проблем, пов'язаних зі

здоров'ям реципієнтів. Розв'язання цих проблем може стати популяризація надання згоди на посмертне донорство або внесення змін до законодавства щодо презумпції згоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі результати досліджень указаної тематики відобразили у своїх працях такі українські вчені, як: Мусієнко А. В. [14, с. 133] котрий зазначив, що ситуація, що існує сьогодні, змушує багатьох громадян нашої держави щороку виїздити за кордон для отримання необхідного лікування, а державу — витратити значні бюджетні кошти на організацію такого лікування, і тим самим фінансуючи розвиток систем медичного обслуговування інших країн замість власної країни. Світова практика має різні підходи до розв'язання проблеми дефіциту донорських органів. Зокрема в багатьох країнах діє «презумпція згоди», за якої згода на вилучення органів після смерті особи не вимагається (Іспанія, Фінляндія, Австрія, Бельгія, Данія). В інших країнах діє «презумпція незгоди», яка передбачає наявність попередньої згоди людини або її родичів на проведення вилучення органів для трансплантації (Німеччина, Японія, США, Великобританія).

Стрліка В. Є. [15, с. 6] також наголошує про потребу донорських органів: «Головна причина того, що українські лікарні не надають послуги з трансплантації — це відсутність органів». Коваль Д. М., Руденко К. В. [11, с. 4] акцентують увагу, що кількість пацієнтів, які потребують трансплантації сердець, значно перевищує кількість донорських сердець. Через зрозумілі причини, можливою є лише посмертна трансплантація. З 2001 по 2019 рік включно в Україні проведено лише 5 трансплантацій серця, хоча потреба складає близько 200 операцій щорічно.

У роботі Мусієнко А. В., Жук А. М. [16, с. 160] зазначили: що, трансплантологія продовжує відчувати труднощі, що пов'язано з багатьма аспектами, як медико-технологічного, так і етико-правового характеру. Майкут Х. В. [17, с. 56] наголошує, що якщо розглядати презумпцію згоди з точки зору моралі, її застосування є неприйнятним. Однак, якщо розглядати презумпцію згоди

з позиції оптимізації часу при вчиненні необхідних дій з метою трансплантації, її можна виправдати за умови існування сформованої системи потенційних донорів.

Закріплення на законодавчому рівні презумпції незгоди, на думку Міщук І. В. [18] є однією з причин, що гальмує розвиток трансплантології в нашій державі. Повністю погоджується з таким твердженням Новицька М. М. [19] яка вважає, що зміна концепції надання згоди могла б істотно вплинути на подальший розвиток трансплантаційної сфери. Карпюк А. М., Модель Т. М. [20] зазначили: особливо гостро постає проблема відсутності державної програми розвитку координації так званого «трупного донорства. Тобто, відсутня належна правова процедура вилучення органів із померлої людини задля подальшої їх трансплантації. Ця процедура гальмується через недосконалість чинного законодавства.

Разом з тим залишаються не вирішеними проблемні питання у частині: осмислення розвитку трансплантології в Україні, з огляду на виклики сучасності, аналізі: обізнаності, поглядів та думок громадян України їх впливу на законодавчоправові акти щодо висвітленої теми.

Мета даної статті є висвітлення актуальних проблем у правовому аспекті осмислення розвитку трансплантології в Україні, з огляду на виклики сучасності, аналізі: обізнаності, поглядів та думок громадян України їх впливу на законодавчоправові акти щодо висвітленої теми.

Матеріали і методи. Матеріал підготовлений на основі соціологічного дослідження, яке передбачає стихійне опитування респондентів різної статі, соціального статусу та рівня освіти, містить кількісний аналіз даних у збиранні та отриманні первинних емпіричних відомостей про певні думки, знання та соціальні факти, що становлять предмет дослідження, шляхом письмової, індивідуальної взаємодії дослідника й респондента щодо заданої сукупності на основі індукційного принципу. Анонімне опитування проходило у 2023 році. 30 людей від 18 до 60 років взяли участь в опосередкованому опитуванні, які мали змогу прокоментувати свій погляд щодо сфери трансплантології та проаналізувати їх ставлення до презумпції згоди чи незгоди, зміни нормативно-правових актів. В анкеті були наявні питання, такі як: питання щодо зміни законодавства, а саме: чи потрібно зробити презумпцію згоди; висловити свої думки щодо попереднього питання. Погляди та обґрунтування питань у респондентів частково збігалося, тому у статті наведені виокремлені думки, які між собою не повторюються, але кожний коментар несе за собою певну масову думку.

Виклад основного матеріалу. В Україні за січень-вересень 2023 року було проведено 406 трансплантацій [2]. З кожним роком трансплантоло-

гія в Україні розвивається, все більше українців мають змогу зробити операцію не виїжджаючи за кордон. Трансплантологи успішно пересаджують серце, нирки, печінку, легені та підшлункову залозу. Як зазначено в Українському центрі трансплант-координації — стабільно залишається вищим відсоток трансплантацій від померлого донора: 64% — від посмертного і 36% — від живого донора. Співвідношення трансплантування органу від живого донора та мертвого — є одним з показників дієздатності системи трансплантації. Згідно зі статтею 20 Закону, реклама анатомічних органів забороняється, крім соціальної реклами з метою популяризації трансплантації органів [1]. Проведення інформаційно-просвітницької роботи із залученням громадських об'єднань, засобів масової інформації, а також суб'єктів взаємодії, які здійснюють заходи популяризації трансплантації анатомічних матеріалів людини в Україні, з використанням сучасних каналів комунікації, для підвищення рівня усвідомлення проблеми нестачі донорських органів для застосування трансплантації як спеціального методу лікування, рівня поінформованості населення.

Отже, свої погляди, певні думки про предмет дослідження респонденти пояснили наступним:

Респондент № 1: *«Людина має бути проінформована про згоду або не згоду на посмертне донорство у свого сімейного лікаря і при здоровому глузді і ясній пам'яті або написати заяву про погодження або написати відмову. Тіло є власністю кожної людини й лише вона має вирішувати, що з ним робити після її смерті. Часто погляди родичів не збігаються через релігію і так далі, тому вони можуть дати або не дати згоду на трансплантацію органів і йти проти волі власника тіла, якщо прижиттєво донором це ніяк не було зафіксовано документально».*

Відповідно до статті 16 Закону, кожна повнолітня дієздатна особа має право у будь-який час подати письмову заяву про згоду або незгоду на посмертне донорство своєму сімейному лікарю. Дана заява не потребує нотаріального посвідчення. Людина має право за життя змінювати свої рішення необмежену кількість разів. Заяви щодо згоди на вилучення з тіла померлої особи анатомічних матеріалів містять конфіденційні відомості щодо померлої особи, які захищаються законодавством [1].

Респондент № 2: *«З точки зору раціональності, використання органів померлих стане величезною допомогою живим людям. Але з точки зору моралі та релігійних традицій, встановлення «презумпції згоди» — недопустимо. Людина має сама надавати згоду на це. Набагато кращим рішенням буде популяризація цього питання в масах, надання обов'язкової відповіді людини при деяких діях в медичних закладах».*

Респондент № 3: *«Багато людей і досі не хочуть, щоб їх розрізали після смерті й хочуть бути похороненими без хірургічного втручання. Гадаю, наразі таких людей більше, тому не маємо змушувати купу людей робити документи на відмову. Хоча я за донорство після смерті. Не зробила документ, проте в планах є».*

Відповідно до статті 20 Закону, реклама анатомічних органів забороняється, крім соціальної реклами з метою популяризації трансплантації органів. Проведення інформаційно-просвітницької роботи із залученням громадських об'єднань, засобів масової інформації, а також суб'єктів взаємодії, які здійснюють заходи популяризації трансплантації анатомічних матеріалів людини в Україні, з використанням сучасних каналів комунікації, для підвищення рівня усвідомлення проблеми нестачі донорських органів для застосування трансплантації як спеціального методу лікування, рівня поінформованості населення.

Відповідно до статистики Українського центру трансплант-координації, посмертно було проведено за 2021 рік — 171, за 2022 рік — 214 трансплантацій анатомічних матеріалів людини (нирка, печінка та серце) [3; 4]. Також слід зазначити, близькі родичі померлого не завжди погоджуються надавати згоду щодо вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації з тіла померлої близької людини. Дану проблему можна вирішити шляхом популяризації теми донорства в Україні, адже трансплантологія відіграє важливу роль в загальному розвитку країни. Пожертва органів померлої особи це є правовий спосіб допомогти іншим важкохворим людям, яких врятовують методом лікування.

Зазвичай, сімейні лікарі ніяк не популяризують донорство. Громадяни частіше всього дізнаються про це із засобів масової інформації, соціальної реклами, якої в Україні на цю тему дуже мало. Більшість країн, розуміючи всю необхідність популяризації цієї теми, регулярно випускають соціальну рекламу, покликану не лише розповісти людям про донорство органів, а й спонукати їх до порятунку людей таким чином. Візуальний посил допомагає наочно зрозуміти, наскільки донорство органів є важливим, і що навіть одна людина після своєї смерті може врятувати кілька життів. Так, наприклад, католицька церква Іспанії приймає участь у висвітленні даної проблеми за допомогою соціальної реклами, роздаючи під час служби значки з таким текстом: «Не забирайте свої органи на небеса, вони тут потрібні». А бразильська реклама показує, що не обов'язково працювати, пожежником, щоб рятувати людей, можна після смерті стати донором і врятувати сім життів. Цікавий формат соціальної реклами про посмертне донорство органів розробили у Мексиці, яка пропонує стати донором та «прожити життя двічі».

Отже, в Україні робота з поширення соціальної реклами донорства анатомічних матеріалів людини, має необхідність масштабування, яка матиме високий потенціал для формування позитивної громадської позиції.

Респондент № 4: *«Згода на використання органів людини для трансплантації після її смерті, є її правом, а не обов'язком. І презумпція незгоди підтверджує дане право. Дана проблема, на мій погляд, повинна вирішуватися шляхом заповнення спеціальної форми особою під час реєстрації в лікарні та прикріпленні її до сімейного лікаря, де особа буде вказувати чи згодна вона на це, потім дана інформація буде вноситися до відповідної бази даних, до котрої матимуть доступ лікарі при необхідності й неможливості отримання згоди від особи в конкретний момент. Тіло людини залишається її власністю навіть після смерті й презумпція згоди порушує дане положення природного права. Насправді, видається, що презумпція згоди буде сприяти незаконній торгівлі органів та зловживанням у сфері охорони здоров'я, як було у справі «Майборода проти України» № 14709/07 Європейського суду з прав людини. Справа стосувалась тверджень заявниці за статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) про те, що держава-відповідач (Україна) не змогла захистити її право на інформовану згоду у зв'язку з нефректомією (хірургічним видаленням нирки), проведеною під час надання їй невідкладної допомоги «09» березня 2002 року, коли вона перебувала без свідомості, а також від приховування її лікарями у післяопераційний період інформації про видалення нирки».*

Відповідно до законодавства, якщо людина не хоче, щоб після її смерті родичі віддали її органи для трансплантації, вона може написати заяву про незгоду у свого сімейного лікаря. Лікар передає цю інформацію Українському центру трансплант-координації. Трансплант-координатор якому подано заяву, повинен протягом 24 годин вносить данні відомості до Єдиної державної інформаційної системи трансплантації органів та тканин [1].

Щодо сприяння незаконній торгівлі органів та зловживанням у сфері охорони здоров'я, можна зазначити наступне. Відповідно до статті 143 Кримінального кодексу України, вилучення у людини шляхом примушування або обману її органів або тканин з метою їх трансплантації — карається обмеженням волі на строк до 3 років або позбавленням волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років [5]. Щодо справи «Майборода проти України» № 14709/07 у даній справі є порушення порядку трансплантації, вчинені щодо реципієнта: здійснення транспланта-

ції без попереднього надання реципієнту повної, об'єктивної інформації про майбутнє оперативне втручання; здійснення трансплантації без попереднього отримання від реципієнта згоди на дане оперативне втручання. 13 квітня 2023 року Європейський суд з прав людини Постановив, що по цій справі було порушено статтю 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) [6; 7].

Респондент № 5: *«Презумпція згоди відкриє двері для чорних трансплантологів ширше. Не може (не має) існувати будь-якої «згоди» за замовчуванням, не тільки в медичній сфері, а в будь-якій іншій також».*

Торгівля людськими органами заборонена: Кримінальним кодексом України; Конвенцією Організацій Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності; Конвенцією Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми.

Реалізація чорної трансплантології в країні складний процес, зокрема через термін зберігання самих органів. Серце та легені придатні для трансплантації після вилучення впродовж 4–6 годин. Печінка життєздатна поза тілом 8–12 годин. Цього часу ніяк не вистачить, щоб доставити їх до реципієнта та виконати пересадку органів.

Респондент № 6: *«Згоден на презумпцію згоди попри моральну незгоду з нею, оскільки це може врятувати життя людей».*

На наш погляд, основні чинники, котрі обумовлюють актуальність правового регулювання трансплантології в нашій країні, можна поділити на дві групи: що раніше сформувалися і виникли останнім часом. До першої групи належать обставини, актуальні як у період зародження трансплантації, так і нині. Мова йде про морально-етичні, правові та медичні аспекти констатації смерті мозку людини, тривалість проведення реанімаційних заходів тощо. Реалії ж сьогодення додали низку проблем, з яких виділяються: визначення правового статусу тканин і органів після вилучення з організму, наділення правом розпоряджатися тілом померлої людини, особливості правомірності донорства живих людей, потенційна небезпека криміналізації трансплантології.

Респондент № 7: *«Для мене немає однозначної відповіді, тому що у випадку презумпції згоди, можуть з'явитися випадки, коли людині допомогли відправитися на той світ для органів, також у родичів загиблого можуть бути релігійні чи ще якісь протиріччя. Але, в той самий час, я за згоду, бо кожен орган людини — це, теоретично, одне врятоване життя».*

Відповідно до статті 52 Закону, медичні працівники зобов'язані надавати медичну допомогу у повному обсязі пацієнту, який знаходиться в невідкладному стані. Активні заходи щодо підтри-

мання життя пацієнта припиняються у разі, якщо стан людини визначається як незворотна смерть.

Моментом незворотної смерті людини є момент смерті її головного мозку або її біологічна смерть. Смерть мозку визначається при повному й незворотному припиненні всіх його функцій, що реєструється при працюючому серці і штучній вентиляції легень. Констатація смерті мозку людини здійснюється консиліумом лікарів закладу охорони здоров'я, в якому знаходиться пацієнт, на підставі діагностичних критеріїв смерті мозку людини. За фактом констатації смерті мозку людини консиліум лікарів складає акт, який підписується всіма членами консиліуму та долучається до медичної документації пацієнта. До складу консиліуму лікарів не можуть бути включені лікарі, які беруть участь у вилученні анатомічних матеріалів та їх трансплантації, а також трансплант-координатор закладу охорони здоров'я [1].

Респондент № 8: *«Далеко не кожен хоче йти та підписувати якісь документи на згоду (або незгоду) на вилучення органів після смерті. Якщо ввести «презумпцію згоди», то це врятує багато життів, оскільки донорів органів буде легше знайти. А ті кому дійсно важливо, щоб його органи не вилучали після смерті зможе підписати відповідні документи».*

В Україні лист очікування на трансплантацію органів — загальний. Він формується у 32 медичних закладах з органної трансплантації на основі рішення консиліуму лікарів та вноситься до Єдиної державної інформаційної системи трансплантації (далі — Система). Реципієнт може бути внесений до листа очікування на підставі заяви до одного з закладів, які проводять пересадку органів та мають право змінити центр трансплантації — 1 раз на 6 місяців. Але, загальна тривалість перебування в листі очікування людини — зберігається.

Для розподілу органів у кожного реципієнта визначається статус екстреності операції від найвищого (I) до найнижчого (III) для реципієнтів нирок, легень та (IV) для реципієнтів серця, для реципієнтів печінки статус екстреності (I) та нараховуються бали за шкалою MELD/PELD відповідно до Порядку розподілу анатомічних матеріалів та критерії встановлення пар донор-реципієнт затвердженого Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.06.2022 № 1041 [8].

Згідно з даними Українського центру трансплант-координації, станом на початок травня 2023 року в Україні у листі очікування перебуває 2161 пацієнт, а саме очікують такі органи: 1409 — нирок, 348 — серце, 326 — печінку, 33 — легень, 24 — підшлункової залози, 18 — комплексу «серце-легені». Як зазначалось раніше, щодо статистики посмертного донорства, було проведено за 2021 рік — 171, за 2022 рік — 214 трансплантацій анатомічних матеріалів людини (нирка, печінка

та серце). Переважно, донорами стають пацієнти, які померли внаслідок порушення мозкового кровообігу (одна з причин дорожньо-транспортна пригода). Так, наприклад, тіло померлого донора досліджується на багато захворювань, одні з них: аналіз крові на ВІЛ, гепатити, сифіліс та інші. Забір крові донора для досліджень береться в найкоротші терміни, але повинно пройти не більше 24 годин після смерті людини [9]. Отже, донорство є найвищим проявом людяності й жертовності. Пожертва органів померлої особи це є правовий спосіб допомогти іншим важкохворим людям, яких врятовують методом лікування.

Респондент № 9: *«Будь-який функціонуючий орган може надати можливість іншій людині на повноцінне життя або ж навіть врятувати його».*

Суспільство завжди шанує донорів та дякує тим, хто приймає рішення написати заяву про «презумпцію згоди» або у важкій ситуації родичам померлої рідної людини, прийняти рішення надати згоду про посмертне донорство, яка врятує чиєсь життя.

Так, наприклад, в Україні у липні 2023 року врятували дівчинку 6 років. Її пересадили серце від хлопчика, якому було 4 роки. У хлопчика констатували смерть мозку — шансів вижити не було. Мама хлопчика прийняла важке, але виважене рішення — підписала згоду на забір органів синочка, врятувавши дівчинку та ще двох хлопчиків, яким трансплантували нирки та печінку. Фото мами, яка слухає, як серце її сина б'ється в грудях дівчинки, не лишало байдужим нікого. «Оце й означає: смертю смерть подолав», — коментували в мережі українці.

28 українців, 3 з яких — діти, 2023 року отримали нові серця. Це — велике досягнення української трансплантології. Перше донорське серце в Україні пересадили в грудні 2019 року саме в Ковелі. У 2021 році у львівській лікарні швидкої допомоги трансплантували серце хлопчику 13 років. Це була перша пересадка серця дитині в Україні. Всі донори були старшими 18 років. Зараз в Інституті серця Міністерства охорони здоров'я України на новий орган очікують понад 20 дітей.

На нашу думку, закріплення на законодавчому рівні презумпції незгоди, є однією з причин, що гальмує розвиток трансплантології в нашій

країні. Також, популяризація органів відповідно до законодавства є важливим кроком у розвитку медицини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, як можна зазначити, респонденти зазначили свої думки щодо трансплантології, презумпції згоди та незгоди. Більшість громадян за те, щоб можна було пересаджувати органи після смерті, але частина з них вважаються щодо введення презумпції згоди, оскільки є моральні аспекти та власні страхи. Трансплантація органів та тканин є дієвим способом збереження та продовження повноцінного життя людини. В Україні є всі необхідні передумови, котрі потрібні на подальший розвиток цієї сфери, адже трансплантологія відіграє важливу роль в загальному розвитку країни. Популяризація трансплантації органів і донорства серед громадян є довготривалим процесом, який, відповідно до досвіду інших країн, може тривати десятиріччя.

За результатами дослідження ми дійшли до певних висновків:

- закріплення на законодавчому рівні презумпції незгоди, є однією з причин, гальмування розвитку трансплантології в нашій в Україні;
- популяризація органів відповідно до законодавства є важливим кроком у розвитку медицини;
- розроблення дієвої програми протидії торгівлі людьми, яка удосконалисть нормативно-правові акти. Також, відповідно до цієї програми, проведення інформаційно-просвітницької роботи допоможе зменшити страхи респондентів, щодо небезпеки для власного здоров'я стати потенційним незаконним донором.

Надалі, існує вектор для подальшого розвитку сфери трансплантології в Україні. Проте, необхідно визначити та вирішити ряд ключових питань, які на сьогодні залишаються поза межами діючого правового регулювання. Це наголошує на необхідності вжиття термінових заходів для створення ефективних механізмів вирішення цих проблем та нормативного врегулювання ситуації в цій важливій галузі медицини. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу щодо аналізу впливу на розвиток трансплантології, а саме: надання згоди або незгоди на посмертне донорство у різних країнах Світу.

Література

1. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII: станом на 07.01.2022. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 28. Ст. 232. URL: <http://surl.li/frpmz> (дата звернення: 24.12.2023).
2. За 9 місяців трансплантацій виконано більше, аніж за попередній рік. *Український центр трансплант-координації — Спеціалізована державна установа*. URL: <https://utcc.gov.ua/za-9-misyatsiv-transplantatsij-vikonano-bilshe-anizh-za-poperednij-rik/> (дата звернення: 24.12.2023).

3. Статистика 2021. *Український центр трансплант-координації — Спеціалізована державна установа*. URL: <https://utcc.gov.ua/statystyka/statystyka-2021/> (дата звернення: 24.12.2023).
4. Статистика 2022. *Український центр трансплант-координації — Спеціалізована державна установа*. URL: <https://utcc.gov.ua/statystyka/statystyka-2022/> (дата звернення: 24.12.2023).
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 01.12.2023. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20231201> (дата звернення: 24.12.2023).
6. Справа «Майборода проти України» (Заява № 14709/07): станом на 13.04.2023. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <http://surl.li/ohoho> (дата звернення: 26.12.2023).
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): станом на 01.08.2021. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <http://surl.li/huud> (дата звернення: 26.12.2023).
8. Про внесення змін до Порядку розподілу анатомічних матеріалів та критеріїв встановлення пар донор-реципієнт та Положення про врегулювання діяльності трансплант-координаторів: Наказ Міністерство охорони здоров'я, станом на 26.08.2022. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <http://surl.li/ohomt> (дата звернення: 26.12.2023).
9. Деякі питання реалізації Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» щодо біоімплантатів, ксеноімплантатів, медико-біологічних вимог до тварин, умов їх утримання, порядку вилучення у тварин анатомічних матеріалів для виготовлення ксеноімплантатів: Постанова Кабінету Міністрів України, станом на 17.02.2022. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <http://surl.li/lnxtu> (дата звернення: 26.12.2023).
10. Шанс на життя: історія шестирічної дівчинки з донорським серцем. *Українформ: українське національне інформаційне агентство*. URL: <http://surl.li/pldws> (дата звернення: 26.12.2023).
11. Коваль Д., Руденко К. Трансплантація органів = порятунок людських життів: роль трансплант-координатора. *Аналітична записка. ГО «Український центр європейської політики»*, 2019. 30 с. URL: [HTTPS://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Transplantatsiya-organiv-poryatunok-lyudskyyh-zhyttiv_rol-transplant-koordinatora.pdf](https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Transplantatsiya-organiv-poryatunok-lyudskyyh-zhyttiv_rol-transplant-koordinatora.pdf) (дата звернення: 26.12.2023).
12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, станом на 04.02.2004. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <http://surl.li/frezu> (дата звернення: 26.12.2023).
13. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, станом на 21.09.2010. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <http://surl.li/aaefi> (дата звернення: 26.12.2023).
14. Мусієнко А. В. Основні детермінанти та чинники механізмів державного управління у сфері трансплантології. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 12. С. 132–135.
15. Стрілка В. В. Державна політика у сфері трансплантології: *магістерська дипломна робота. Київ: Київська школа економіки*, 2020. 35 с.
16. Мусієнко А. В., Жук А. М. Стан та тенденції реформування правового регулювання трансплантації органів та тканин людини в Україні. *DICTUM FACTUM*. 2023. № 1(13). С. 159–167.
17. Майкут Х. В. Правове регулювання донорства та трансплантації за законодавством України: окремі аспекти. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 7 (21). С. 50–60.
18. Новицька М. М. Адміністративно-правове регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людині в Україні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2019. 267 с.
19. Міщук І. В. Удосконалення адміністративно-правового регулювання трансплантації органів і тканин людини на основі зарубіжного досвіду: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2014. 21 с.
20. Карпюк А. М., Модель Т. М. Кримінально-правові проблеми трансплантології в Україні: шляхи їх вирішення та перспективи розвитку. *Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах ближнього зарубіжжя: Матеріали XI міжнародної науково-практичної Інтернет конференції*. 2021. С. 143–154.

References

1. Pro zastosuvannia transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyni: Zakon Ukrainy vid 17.05.2018 № 2427-VIII: stanom na 07.01.2022. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2018. № 28. St. 232. URL: <http://surl.li/frpmz> [in Ukrainian].
2. Za 9 misiatsiv transplantatsii vykonano bilshe, anizh za poperednij rik. *Ukrainskyi tsentr transplant-koordinatsii — Spetsializovana derzhavna ustanova*. URL: <https://utcc.gov.ua/za-9-misyatsiv-transplantatsij-vykonano-bilshe-anizh-za-poperednij-rik/> [in Ukrainian].
3. Statystyka 2021. *Ukrainskyi tsentr transplant-koordinatsii — Spetsializovana derzhavna ustanova*. URL: <https://utcc.gov.ua/statystyka/statystyka-2021/> [in Ukrainian].
4. Statystyka 2022. *Ukrainskyi tsentr transplant-koordinatsii — Spetsializovana derzhavna ustanova*. URL: <https://utcc.gov.ua/statystyka/statystyka-2022/> [in Ukrainian].

5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III: stanom na 01.12.2023. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20231201> [in Ukrainian].
6. Sprava “Maiboroda proty Ukrainy” (Zaiava № 14709/07): stanom na 13.04.2023. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. URL: <http://surl.li/ohoho> [in Ukrainian].
7. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Ievropeiska konventsiiia z prav liudyny): stanom na 01.08.2021. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. URL: <http://surl.li/huud> [in Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do Poriadku rozpodilu anatomichnykh materialiv ta kryteriiv vstanovlennia par donor-retsypient ta Polozhennia pro vrehuliuvannia diialnosti transplant-koordynatoriv: Nakaz Ministerstvo okhorony zdorovia, stanom na 26.08.2022. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. URL: <http://surl.li/ohomt> [in Ukrainian].
9. Deiaki pytannia realizatsii Zakonu Ukrainy «Pro zastosuvannia transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyny» shchodo bioimplantativ, ksenoimplantativ, medyko-biologichnykh vymoh do tvaryn, umov yikh utrymannia, poriadku vyluchennia u tvaryn anatomichnykh materialiv dlia vyhotovlennia ksenoimplantativ: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, stanom na 17.02.2022. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. URL: <http://surl.li/lnxtu> [in Ukrainian].
10. Shans na zhyttia: istoriia shestyrichnoi divchynky z donorskym sertsem. *Ukrinform: ukrainske natsionalne informatsiine ahentstvo*. URL: <http://surl.li/pldws> [in Ukrainian].
11. Koval D., Rudenko K. Transplantatsiia orhaniv = poriatunok liudskykh zhyttiv: rol transplant-koordynatora. Analitychna zapyska. *HO «Ukrainskyi tsentr yevropeiskoi polityky»*, 2019. 30 s. URL: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Transplantatsiya-organiv-poryatunok-lyudskykh-zhyttiv_rol-transplant-koordynatora.pdf [in Ukrainian].
12. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti, stanom na 04.02.2004. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. URL: <http://surl.li/frezu> [in Ukrainian].
13. Konventsiiia Rady Yevropy pro zakhody shchodo protydii torhivli liudmy, stanom na 21.09.2010. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. URL: <http://surl.li/aaefi> [in Ukrainian].
14. Musiienko A. V. Osnovni determinanty ta chynnyky mekhanizmiv derzhavnoho upravlinnia u sferi transplantolohii. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2018. № 12. S. 132–135. [in Ukrainian].
15. Strilka V. V. Derzhavna polityka u sferi transplantolohii: mahisterska dyplomna robota. Kyiv: Kyivska shkola ekonomiky, 2020. 35 s. [in Ukrainian].
16. Musiienko A. V., Zhuk A. M. Stan ta tendentsii reformuvannia pravovoho rehuliuvannia transplantatsii orhaniv ta tkanyn liudyny v Ukraini. *DICTUM FACTUM*. 2023. № 1(13). S. 159–167. [in Ukrainian].
17. Maikut Kh. V. Pravove rehuliuvannia donorstva ta transplantatsii za zakonodavstvom Ukrainy: okremi aspekty. *Nauka i tekhnika sohodni*. 2023. № 7 (21). S. 50–60. [in Ukrainian].
18. Novytska M. M. Administratyvno-pravove rehuliuvannia transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyny v Ukraini: dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Sumy, 2019. 267 s. [in Ukrainian].
19. Mishchuk I. V. Udoskonalennia administratyvno-pravovoho rehuliuvannia transplantatsii orhaniv i tkanyn liudyny na osnovi zarubizhnogo dosvidu: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv, 2014. 21 s. [in Ukrainian].
20. Karpiuk A. M., Model T. M. Kryminalno-pravovi problemy transplantolohii v Ukraini: shliakhy yikh vyrishennia ta perspektyvy rozvytku. Aktualni problemy pravovoho rehuliuvannia v Ukraini ta krainakh blyzhnogo zarubizhzhia: *Materialy XI mizhnarodnoi naukovopraktychnoi Internet konferentsii*. 2021. S. 143–154. [in Ukrainian].

УДК 343.97

Царенко Сергій Іванович

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності

Національна академія державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Tsarenko Serhii

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Theory of Law and Criminal Procedure

National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky

ORCID: 0000-0002-2861-2514

Логінова Наталія Миколаївна

кандидат педагогічних наук, доцент,

професор кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності

Національна академія державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Loginova Nataliia

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Professor at the Department of Theory of Law and Criminal Procedure

National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky

ORCID: 0000-0002-3296-3659

Дерев'янка Тетяна Михайлівна

кандидат психологічних наук,

старший викладач кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності

Національна академія державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Derevyanko Tetiana

Candidate of Psychological Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Legal Theory and Criminal Procedural Activity

National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky

ORCID: 0000-0003-0318-8195

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9569

ЗАПОБІГАННЯ ПІДВИЩЕНИМ РИЗИКАМ ГРОМАДСЬКОЇ ВРАЗЛИВОСТІ ПРИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

PREVENTION OF INCREASED RISKS OF PUBLIC VULNERABILITY IN HUMAN TRAFFICKING IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT IN UKRAINE

Анотація. Вступ. В статті досліджуються питання торгівлі людьми, поневолення та сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, в тому числі у контексті масової міграції чоловіків, жінок та дітей, які постраждали від воєнного конфлікту чи переміщення, з огляду на існування для них особливих ризиків стати жертвами торговців людьми через крах захисних політичних, правових, економічних і соціальних систем. Стаття пропонує розуміння торгівлі людьми в її багатьох формах, чинників, що сприяють її існуванню, жертв, на яких вона впливає, і тих, хто скоює цей злочин. Стаття ґрунтується на висновках останніх теоретичних досягнень, сформульованих криминологами, щоб розкрити криминологічне мислення про те, що нинішня обстановка з міграцією та українцями, які шукають прихистку, досягає кризової точки в Європі, а ситуація ризику торгівлі людьми набула надзвичайної критичності. Розглянуто зв'язки між торгівлею людьми, конфліктом, міжнародною реакцією та заходами держав щодо запобігання торгівлі людьми та надання підтримки і захисту тим, хто перебуває у групі ризику торгівлі людьми. Представлено нові аспекти щодо торгівлі людьми

під час конфлікту, спираючись на досвід науковців і практиків, щоб розвивати та пропонувати різні точки зору, включаючи обговорення існуючих рамок і перспектив, включно з законодавством і політикою. Незважаючи на те, що дані аналізу більшості наукових досліджень стосуються торгівлі людьми для сексуальних цілей та торгівлі людьми для використання у трудових цілях осіб, переміщених до інших країн, стаття використовує більш інклюзивний підхід, висвітлюючи те, що наразі відомо про воєнний конфлікт та його економічні наслідки, в контексті підвищення вразливості українців, які не є переселенцями. Стаття містить огляд питань щодо порушень прав людини, що призводить до грубої експлуатації жертв трівлі людьми та сучасні реакції на цей злочин, представляє як теоретичні погляди, так і практичні підходи до вирішення проблеми торгівлі людьми, містить досвід і стратегії урядових організацій.

Ключові слова: збройний конфлікт; торгівля людьми; міграція; депортація; переміщення; експлуатація; сексуальна експлуатація; злочинність.

Summary. Introduction. The article explores issues of human trafficking, enslavement and sexual violence related to conflict, including in the context of mass migration of men, women and children affected by military conflict or displacement, given the existence of particular risks for them to become victims of traffickers people due to the collapse of protective political, legal, economic and social systems. The article offers an understanding of human trafficking in its many forms, the factors that contribute to its existence, the victims it affects, and those who commit the crime. The article is based on the conclusions of the latest theoretical advances formulated by criminologists to reveal the criminological thinking that the current situation with migration and Ukrainians seeking asylum has reached a crisis point in Europe, and the situation of the risk of human trafficking has become extremely critical. The links between human trafficking, conflict, international response and measures of states to prevent human trafficking and provide support and protection to those at risk of human trafficking are considered. New aspects of human trafficking in conflict are presented, drawing on the experiences of scholars and practitioners to develop and offer different perspectives, including legislation and policy. Although most of the research data analyzed deals with trafficking for sexual purposes and trafficking for the use of internally displaced persons, the article takes a more inclusive approach, highlighting what is currently known about military conflict and its economic consequences in the context of increasing the vulnerability of Ukrainians who are not immigrants. The article provides an overview of human rights violations that lead to the gross exploitation of victims of human trafficking and modern responses to this crime, presents both theoretical views and practical approaches to solving the problem of human trafficking, and contains the experience and strategies of government organizations.

Key words: armed conflict, human trafficking, migration, deportation, displacement, exploitation, sexual exploitation, crime.

Постановка проблеми. Торгівля людьми — це одна з найбільш швидкозростаючих сфер злочинної діяльності в усьому світі із зловживання правами та гідністю особи, що передбачає експлуатацію вразливих осіб шляхом використання шахрайства, сили, погроз чи обману з єдиною метою отримання економічної вигоди. 24 лютого 2022 року РФ розпочала повномасштабне вторгнення в Україну, спричинивши ескалацію конфлікту, який розпочався після незаконної анексії Криму в 2014 році та наступної розв'язаної нею війною на території Донецької та Луганської областей. Війна в Україні призвела до найбільш зростаючої кількості людей, які шукають прихистку у світі, та яка сприймається як одна з найбільших сучасних загроз європейській безпеці після Другої світової війни. Беззаперечним є зв'язок між війною та торгівлею людьми, який збільшує ймовірність торгівлі людьми всередині державних кордонів та через них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження торгівлі людьми в контексті збройного конфлікту продовжує привертати увагу міжнародної спільноти. Зокрема United Nations Security Council у 2017 році було розглянуто Резолюцію № 2388 та заявлено рішуче засудження всіх випадків торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, кількість яких складає переважну більшість усіх жертв торгівлі людьми у районах охоплених зброй-

ним конфліктом. Крім того зазначено, що торгівля людьми підриває верховенство права та сприяє іншим формам транснаціональної організованої злочинності, яка може загострити конфлікт і створювати небезпеку та нестабільність, підкреслено важливість співпраці у забезпеченні дотримання міжнародного права при розслідуванні та судовому переслідуванні випадків торгівлі людьми.

Існуючі наукові дослідження вказують на створення та посилення конфліктами можливостей для вчинення злочинів (Kidd A.) [1, с. 48–51], зокрема торгівлі людьми (Fenton T., Muraszkiwicz J., Watson H.) [2, с. 143–168]. Тому обґрунтованим є занепокоєння, що війна в Україні створила умови, які сприяють зростанню торгівлі людьми, особливо серед переміщених жінок і дітей. Проте існує лише обмежена кількість наукових праць, яка розглядає теоретичні погляди та практичні підходи до вирішення проблеми торгівлі людьми, і в переважній більшості зосереджені вони лише на сексуальному насильстві. Науковці наголошують, що зростаюча криза вже не вперше свідчить про те, що пов'язане з конфліктом сексуальне насильство потребує термінових дій (Ibala R.-M., Mukwege D., Seelinger K. T., Stark L., Tovpeko Y.) [3, с. 2173–2175] та надають рекомендації щодо кращого задоволення потреб у сфері охорони здоров'я тих, хто був переміщений унаслідок війни

(Kumar V. N) [4, с. 11–27]. Досліджують небезпеку збільшення ризиків секс-торгівлі, гендерно-обумовленого насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом (А. Альохін, С. Кириченко, А. Кориневич) [5, с. 33] та сексуальної експлуатації в умовах збройних конфліктів в Африці, Азії та на Близькому Сході [6, с. 5–28], воєнні та постконфліктні зони як зони походження, транзиту та призначення торгівлі жінками на прикладі окремих регіонів [7, с. 19–38], причини торгівлі людьми в контексті запобігання злочинності та управління безпекою (Fenton T., Muraszkievicz J., Watson H.) [2, с. 143–168]. Проте відносно мало дослідницької уваги приділено торгівлі та експлуатації людей, які тікають від збройного конфлікту в Україні, тому виникла необхідність в аналізі чинних практик із протидії торгівлі людьми в контексті даного збройного конфлікту з метою усунути цю прогалину та проаналізувати різні ризики торгівлі людьми, що виникають в умовах війни, а також можливі наслідки для негайної та довгострокової відповіді на вирішення цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення РФ в Україну змусило вісім мільйонів людей залишити Україну до січня 2023 року, та ще майже 5,4 мільйона були переміщені в межах її кордонів, що загалом складає майже третину населення України. За оцінками експертів, 90 відсотків тих, хто залишив країну, становлять жінки та діти, а понад 50 відсотків дітей в Україні є переміщеними особами. Дана категорія біженців та переміщених осіб особливо вразлива до торгівлі людьми. Навіть для тих, хто не переміщений, війна підвищує вразливість до торгівлі людьми.

Kidd, A. висуває теорію про те, що основний механізм, за допомогою якого конфлікти роблять людей більш вразливими до жертв торгівлі людьми, полягає в тому, що вони зменшують свободу волі, обмежують їхні альтернативи і, таким чином, змушують їх приймати рішення, які вони цілком можуть визнати ризикованими, але які, тим не менш, представляють «найменш гірший» доступний варіант [1, с. 48–51].

З 2014 року до повномасштабного вторгнення РФ в 2022 році в районах України, що перебували під контролем сил, які очолювала РФ, можливості працевлаштування були незначними, надходження гуманітарної допомоги, призначеної для задоволення потреб цивільного населення, були обмежені місцевими представниками так званої «влади». Мешканці територій, які перебували під контролем РФ та жителі Криму зазнавали значних перешкод в отриманні або продовженні документів, які посвідчують особу, що підвищувало їх вразливість до експлуатації. Правоохоронними органами зафіксовано факти повідомлення про трудову експлуатацію українців, зокрема на шахтах, які контролювались РФ на території Луганської та Донецької областей.

Міжнародні організації також повідомляли про зміну демографічних показників українських жертв торгівлі людьми з початку конфлікту в 2014 році, зокрема про поширення практики експлуатації чоловіків у примусовій праці на окупованій РФ території, злочинності, наприклад, для торгівлі наркотиками та в якості кур'єрів [8, с. 1–3].

Ідея Muraszkievicz, J. про те, що потерпілих від торгівлі людьми не слід карати за правопорушення, які вони були змушені вчинити під час або внаслідок торгівлі людьми, отримала широке визнання. Вона займає важливе місце в Рекомендованих принципах і керівних положеннях щодо прав людини та торгівлі людьми, прийнятих Верховним комісаром ООН з прав людини в 2002 році, а також у конвенціях Council of Europe та Association of South East Asian Nations про боротьбу з торгівлею людьми, а також у внутрішньому законодавстві багатьох країн. Хоча цей принцип визнається, залишається значна розбіжність у поглядах щодо того, наскільки далеко він може зайти, від повного виправдання до його повного виключення за деякі серйозні злочини. Muraszkievicz, J., переконливо стверджує, що, принаймні, нам потрібно ретельно розслідувати, як саме деякі люди потрапили до терористичних організацій. Якщо у них справді не було вибору, якщо вони стали жертвами торгівлі людьми, тоді необхідно вирішити складні питання щодо встановлення вини [2, с. 143–168].

Крім того торговці людьми викрадали жінок і дівчат із зон уражених конфліктом для експлуатації у сексуальній та трудовій сферах в Україні та РФ. Торговці людьми націлювалися на внутрішньо-переміщених осіб та піддавали деяких українців примусовій праці на непідконтрольній Україні території, зазвичай шляхом викрадення, торгівлі і вимагання, що продовжує мати місце після того, як в лютому 2022 року РФ почала повномасштабну війну проти України [8, с. 1–3].

З початком повномасштабної збройної агресії РФ проти України, громадяни України масово евакуювались з країни у лютому — березні 2022 року. На кордоні з Польщею у прикордонних пунктах і в транзитних центрах торгівці людьми націлювалися на переміщених українців, пропонуючи їм транспорт чи житло в обмін на домашню працю чи комерційний секс. Громадяни України, які наразі шукають прихисток у різних країнах продовжують залишатися під загрозою примусової праці в багатьох секторах, включаючи будівництво, виробництво, домашні роботи, догляд за дітьми та сезонне сільське господарство. Торговці людьми змушують деяких жертв брати участь у нелегальному виробництві подріблених тютюнових виробів, злочинні групи — у іншій незаконній діяльності за кордоном та вуличному жебракуванню [8, с. 1–3].

Важливо відмітити, що зростання ризиків для пов'язаної з конфліктом торгівлі людьми та експлуатації має пряму кореляцію з реакцією держав на біженців, включаючи політику прикордонного контролю в інших регіонах і існуючу в зв'язку із цим відсутність безпечних і законних маршрутів. Програми гуманітарної допомоги у багатьох країнах, такі як «Тимчасовий захист», забезпечили гарантований початок у зниженні ризику торгівлі людьми та експлуатації серед переміщених та вразливих українців у межах Європейського Союзу (ЄС) на кожному етапі їхньої подорожі, забезпечивши цим особам захист та реінтеграцію в суспільство у здоровий спосіб. Це стало можливим завдяки тому, що програми дозволяють українцям легально в'їжджати до країн ЄС, отримувати екстрену допомогу, подорожувати країнами ЄС та інтегруватися в приймаючі країни, куди вони переїжджають, що в свою чергу допомагає запобігати незаконному перевезенню мігрантів. Однак без додаткових ефективних превентивних заходів з боку міжнародної спільноти продовжує існувати ризик того, що нинішня криза може призвести до того, що безпрецедентна кількість українців стане жертвою торгівлі людьми в усіх його формах. Торговці людьми націлені на вразливі групи, особливо під час кризи, а відсутність під час конфлікту доходу, доступу до охорони здоров'я, освіти, порушення верховенства права, забезпечення доступу до основних потреб, формують надзвичайно вразливе населення, а тому заходи профілактики, підтримка та захист є абсолютно ключовими. Рішення багатьох європейських країн (крім Великої Британії) надати українцям безвізовий режим характеризується як превентивний захід, що забезпечує стійкість проти торгівлі людьми та експлуатації з двох основних причин. По-перше, тому що це дозволяє українцям, які тікають від війни, отримати доступ до роботи, охорони здоров'я, освіти тощо щонайшвидше та легше, і це розглядається як захисний фактор від торгівлі людьми та експлуатації, зокрема. По-друге, тому що безвізова політика зменшує потребу подорожувати незаконними маршрутами, які самі по собі можуть збільшити ризики торгівлі людьми та експлуатації [9, с. 21–37].

Приблизно 90 відсотків осіб, які залишили територію України, є жінками, і вважаються особливо вразливими до торгівлі людьми, особливо з метою сексуальної експлуатації. Спостерігачі повідомляли про вербування українських жінок і дівчат для секс-трафіку за кордон. У мережі зростає кількість пошукових запитів «український ескорт» та інших пошукових термінів, пов'язаних із сексуальною експлуатацією українських жінок і дівчат. Торговці людьми здійснювали пошук переміщених українців через інформацію, розміщену в Інтернеті або в соціальних мережах [10, с. 1–3].

Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй у своїй доповіді про сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, від 15 квітня 2017 року повідомив про зв'язок між сексуальним насильством, пов'язаним з конфліктом, і торгівлею людьми та зазначив, що термін «сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом», також охоплює торгівлю людьми, яка вчиняється в умовах конфлікту з метою сексуального насильства (експлуатації). Крім того, у Резолюції United Nations Security Council від 20 грудня 2016 року вперше було розглянуто зв'язок між торгівлею людьми, сексуальним насильством, тероризмом і транснаціональною організованою злочинністю. Цією постановою було офіційно визнано сексуальне насильство як тактику тероризму.

Як вже було зазначено, переміщені особи набувають особливої вразливості до торгівлі людьми через такі основні фактори ризику як ускладнення економічної ситуації, втрата можливостей для отримання доходу, нестабільність надання основних послуг. Проте навіть для українців, які не є переселенцями, війна та її економічні наслідки підвищують вразливість людей до торгівлі людьми. Опитування 2022 року показало, що більш ніж половина українців ризикують стати жертвами експлуатації та готові прийняти ризиковану пропозицію роботи, яка може призвести до експлуатації. Це стосується все частіше освічених українців у тому числі українських чоловіків, які прагнуть задовольнити свої потреби Тенденція нехтування або мінімізації ризиків торгівлі людьми для чоловіків все частіше піддається критиці. Хоча переважно йде зосередження на ризиках за межами кордонів України, варто виділити «експлуатацію під час самого збройного конфлікту» як головну проблему для чоловіків і хлопчиків, які залишилися в Україні [9, с. 21–37].

Згідно наявних даних російські сили примусово перемістили сотні тисяч українців, у тому числі тисячі дітей і щонайменше 2000 сиріт до РФ та на окуповані території через свої програми фільтрації і депортації, у тому числі багатьох із них у віддалені райони. Ці люди дуже вразливі до торгівлі людьми. У березні 2023 року Міжнародний кримінальний суд видав ордер на арешт президента РФ Володимира Путіна та уповноваженої з прав дитини при президенті РФ Марії Львової-Белової, відповідальних за незаконне переміщення українських дітей до РФ. Продовжують надходити повідомлення про те, що сили, очолювані РФ, в районах, де уряд України не може забезпечити дотримання заборон щодо використання дітей у збройних конфліктах, вербують дітей з метою їх використання для прямої чи непрямої участі у збройному конфлікті в якості бійців, для виконання збройних обов'язків на блокпостах, інформаторів, листонош, а також як живий щит [10,

с. 1–3]. Kidd, A. стверджує, що доцільніше використовувати термін «діти, пов'язані зі збройними силами або озброєними групами», оскільки є певні сумніви щодо твердження, що всіх дітей-солдатів слід розглядати як жертв торгівлі людьми, що в свою чергу вимагає більш змістовної аргументації [1, с. 48–51].

Elam, J., зазначає, що нещодавно прийнятий Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) / Office for Democratic Institutions and Human Rights Кодекс практики щодо забезпечення прав жертв і постраждалих від торгівлі людьми є розширенням існуючої політики щодо захисту жертв і постраждалих. Він пропонує конкретні вказівки державам-членам OSCE щодо поведінки, залучення, розширення прав і можливостей жертв та постраждалих від торгівлі людьми, а також базується на життєвому досвіді самих постраждалих. Практичний кодекс має на меті звести до мінімуму будь-яку додаткову травму, завдану жертвам і постраждалим після їх взаємодії з зацікавленими сторонами, що займаються боротьбою з торгівлею людьми, включаючи урядові організації, засоби масової інформації та громадянське суспільство. Крім того, Кодекс практики пропонує рекомендації з урахуванням гендерних аспектів, обмежень фізичних можливостей, культурних і релігійних міркувань, які повинні використовуватися спільно, яка займається боротьбою з торгівлею людьми. Державам-членам OSCE рекомендовано сприяти залученню осіб, постраждалих від цього злочину, до розробки та оновлення законодавства, політики та протоколів щодо боротьби зі злочиним торгівлі людьми, використовуючи їх життєвий досвід [11, с. 2–5].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проблема торгівлі людьми не обмежується однією країною чи навіть одним континентом. Зосереджуючись на торгівлі людьми, постійної уваги вимагає обговорення систематичної експлуатації жертв і подальшого порушення прав людини в міжнародному контексті, через огляд причин торгівлі людьми, регулювання та запобігання їй. Загально визнано, що торгівля людьми є проблемою прав людини. Однак на практиці важко розглянути правозахисні аспекти цього явища, характер зобов'язань, покладених на держави під час збройного конфлікту. Тому важливим є сприяння кращому розумінню багатогранних проблем, притаманних торгівлі людьми в умовах воєнного конфлікту, формування зобов'язань, покладених на держави, і сприяння цілісному підходу дослідження практичних прикладів, що поєднує теорію та практику у боротьбі із торгівлею людьми на національному, регіональному та міжнародному рівнях.

Аналіз показує, що розуміння торгівлі людьми як фахівцями, так і суспільством у цілому продовжує формуватися дискусіями, зосередженими на сексуальній експлуатації. Таке вузьке тлумачення правопорушення створює ризики для того, що інші форми експлуатації не отримують рівного визнання, а це, у свою чергу, в наступному може мати наслідки для жертв торгівлі людьми, крім сексуальної експлуатації, які не отримують належної підтримки та допомоги. Тому повинно бути повернуто більше уваги до комплексного підходу у наукових дослідженнях та політичних рішеннях міжнародного партнерства, співпраці, взаємної правової допомоги та обміну інформацією з метою боротьби та викорінення торгівлі людьми у всіх її формах, враховуючи наслідки війни в Україні.

Література

1. Kidd A. Unavoidable exploitation? Conflict, agency and human trafficking. *Human trafficking in conflict: Context, causes and the military*. Springer International Publishing. 2020. P. 43–60.
2. Muraszkievicz J., Fenton T., Watson H. *Human trafficking in conflict: Context, causes and the military*. Palgrave Macmillan. 2020. 360 p.
3. Stark L., Seelinger K.T., Ibala R.-M., Tovpeko Y., Mukwege D. Prevention of conflict-related sexual violence in Ukraine and globally. *The Lancet*. 2022. 399(10342). P. 2173–2175. URL: https://www.researchgate.net/publication/360508047_Prevention_of_conflictrelated_sexual_violence_in_Ukraine_and_globally (дата звернення: 15.10.2023).
4. Kumar B.N., James R., Hargreaves S., Bozorgmehr K., Mosca D., Hosseinalipour S.M., AlDeen K.N., Tatsi C., Mussa R., Veizis A. Meeting the health needs of displaced people fleeing Ukraine: Drawing on existing technical guidance and evidence. *Lancet Reg Health Eur*. 2022. P. 100403. URL: <https://europepmc.org/article/med/35721694> (дата звернення: 15.10.2023).
5. Альохін А., Кириченко С., Кориневич А. та ін. Війна без правил: гендерно-обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України. За заг. ред. В. Щербаченка, Г. Янної. ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». Київ, 2017. 216 с.
6. McAlpine A., Hossain M., Zimmerman C. Sex trafficking and sexual exploitation in settings affected by armed conflicts in Africa, Asia and the Middle East: systematic review. *BMC Int Health Hum Rights*. 2016. 16 (1), 34 p.

7. Armed Conflict and Trafficking in Women. Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH Sector Project against Trafficking in Women, 2004. URL: https://www.peacewomen.org/sites/default/files/gtz_armedconflictandtraffickingwomen_trafficking_jan2004_0.pdf (дата звернення: 15.10.2023).

8. 2022 Trafficking in Persons Report: Ukraine. Office to monitor and combat trafficking in persons. *U.S. Department of State: вебсайт*. URL: <https://www.state.gov/reports/2022-trafficking-in-persons-report/ukraine/> (дата звернення: 15.10.2023).

9. Cockbain E., Sidebottom A. The war in Ukraine and associated risks of human trafficking and exploitation. *Independent Anti-Slavery Commissioner*. 2022. URL: <https://humantraffickingsearch.org/wp-content/uploads/2022/05/ucl-iasc-2022-roundtable-report-the-war-in-ukraine-human-trafficking-and-exploitation.pdf> (дата звернення: 15.10.2023).

10. 2023 Trafficking in Persons Report: Ukraine. *U.S. Department of State: вебсайт*. URL: <https://www.state.gov/reports/2023-trafficking-in-persons-report/ukraine/> (дата звернення: 15.10.2023).

11. Elam J. The OSCE/ODIHR Code of Practice for Ensuring the Rights of Victims and Survivors of Human Trafficking: A Survivor's Perspective. *Journal of Human Trafficking, Enslavement and Conflict-Related Sexual Violence*. 2023. URL: <https://www.uitgeverijparis.nl/en/tijdschriften-online/journal-of-human-trafficking-enslavement> (дата звернення: 15.10.2023).

References

1. Kidd, A. (2020). Unavoidable exploitation? Conflict, agency and human trafficking. *Human trafficking in conflict: Context, causes and the military*. Springer International Publishing, 43–60.

2. Muraszkiwicz, J., Fenton, T., & Watson, H. (2020). *Human trafficking in conflict: Context, causes and the military*. Palgrave Macmillan.

3. Stark, L., Seelinger, K. T., Ibala, R.-M., Tovpeko, Y., & Mukwege, D. (2022). Prevention of conflict-related sexual violence in Ukraine and globally. *The Lancet*, 399(10342), 2173–2175. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/360508047_Prevention_of_conflictrelated_sexual_violence_in_Ukraine_and_globally

4. Kumar, B. N., James, R., Hargreaves, S., Bozorgmehr, K., Mosca, D., Hosseinalipour, S. M., AlDeen, K. N., Tatsi, C., Mussa, R., & Veizis, A. (2022). Meeting the health needs of displaced people fleeing Ukraine: Drawing on existing technical guidance and evidence. *Lancet Reg Health Eur.*, 100403. Retrieved from <https://europepmc.org/article/med/35721694>

5. Alokhin, A., Kyrychenko, S., Korynevych, A. et al. (2017). *Viina bez pravyl: henderno-obumovlene nasylstvo, poviazane zi zbroynym konfliktom na skhodi Ukrainy* [War without rules: gender-based violence associated with the armed conflict in the east of Ukraine]. NGO “Eastern Ukrainian Center of Public Initiatives”. Kyiv [in Ukrainian].

6. McAlpine, A., Hossain, M., Zimmerman, C. (2016). Sex trafficking and sexual exploitation in settings affected by armed conflicts in Africa, Asia and the Middle East: systematic review. *BMC Int Health Hum Rights*, 16 (1), 34.

7. Armed Conflict and Trafficking in Women. Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH Sector Project against Trafficking in Women. (2004). Retrieved from https://www.peacewomen.org/sites/default/files/gtz_armedconflictandtraffickingwomen_trafficking_jan2004_0.pdf

8. 2022 Trafficking in Persons Report: Ukraine. *U.S. Department of State: website*. Retrieved from <https://www.state.gov/reports/2022-trafficking-in-persons-report/ukraine/>

9. Cockbain, E., Sidebottom, A. (2022). The war in Ukraine and associated risks of human trafficking and exploitation. *Independent Anti-Slavery Commissioner*. Retrieved from <https://humantraffickingsearch.org/wp-content/uploads/2022/05/ucl-iasc-2022-roundtable-report-the-war-in-ukraine-human-trafficking-and-exploitation.pdf>

10. 2023 Trafficking in Persons Report: Ukraine. *U.S. Department of State: website*. Retrieved from <https://www.state.gov/reports/2023-trafficking-in-persons-report/ukraine/>

11. Elam, J. (2023). The OSCE/ODIHR Code of Practice for Ensuring the Rights of Victims and Survivors of Human Trafficking: A Survivor's Perspective. *Journal of Human Trafficking, Enslavement and Conflict-Related Sexual Violence*. Retrieved from <https://www.uitgeverijparis.nl/en/tijdschriften-online/journal-of-human-trafficking-enslavement>

Marinich Volodymyr

*PhD Candidate in Law of the
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine;
Member of the Scientific Lab NGO “Cosmic Law Portal”*

Марініч Володимир Костянтинович

*здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
за спеціальністю «Право»*

*Національного університету біоресурсів і природокористування України;
учасник Наукової лабораторії ГО «Портал Космічного права»*

ORCID: 0000-0002-3206-1436

Myklush Maryna

CEO

Law Group “FOX”;

Member of the Scientific Lab NGO “Cosmic Law Portal”

Миклуш Марина Ігорівна

керівник

Юридичної Групи «ФОКС»;

учасник Наукової лабораторії ГО «Портал Космічного права»

ORCID: 0009-0005-2202-9482

Holub Svitlana

*Senior Lecturer of the Department of Criminal Law, process and Criminology
Academy of Labour, Social Relations and Tourism;*

Member of the Scientific Lab NGO “Cosmic Law Portal”

Голуб Світлана Миколаївна

*старший викладач кафедра кримінального права, процесу та криміналістики
Академія праці, соціальних відносин і туризму;*

учасник Наукової лабораторії ГО «Портал Космічного права»

ORCID: 0000-0003-2365-064X

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9540

THE OUTER SPACE (COSMIC) LAW PORTAL

ПОРТАЛ КОСМІЧНОГО ПРАВА

Summary. This article presents the research results related to creating the Unified World Analytical Legal Platform of Outer Space Law (Cosmic Law Portal).

The study's results show the uniqueness of Outer Space Law and its distinctive features, without which it is impossible to create an effective mechanism for regulating space activities.

The basis of its uniqueness is the environment of application of Outer Space Law (“Cosmos”), which is not the natural habitat of a human and that nobody owns.

During the study of Outer Space Law, the processes of gradual formation of terms, theses, and antitheses as well as the emergence of legal conflicts have been identified.

At the same time, it is revealed that the processes of the evolution of theses and antitheses, the formation of terminology, and the creation of interpretation of terms have not occurred naturally and experimentally but through diplomatic proposals and political agreements. In turn, this led to heterogeneity, inconsistency, incompatibility, non-conformities, and ambiguity of most provisions of Outer Space Law and as a consequence the ineffectiveness of the process of regulating space activities.

Thus, the study shows the urgent need for the creation of the Unified World Analytical Legal Platform of Outer Space Law (Cosmic Law Portal) and the universal cosmic language of terms.

During the research process, the following elements and characteristics of the Cosmic Law Portal have been identified, the presence of which is necessary for the formation of effective Outer Space Law: 1) a database of international and national acts and documents regulating space activities; 2) mechanisms that monitor and control the evolution of legal theses and the emergence of antitheses and legal conflicts; 3) mechanisms to provide open and interactive access to professionals and scientists around the world; 4) mechanisms of legal analysis; 5) open access mechanisms for the entire world community with the possibility of voting.

At the same time, the author has identified 7 main stages necessary to create the Cosmic Law Portal: 1) the comprehensive study of international and national legal regulation of space activities from the beginning to the present day; 2) the comprehensive study of the terminology of space activities and Outer Space Law; 3) the study of the principles of construction of Outer Space Law; 4) the creation of the Cosmic Law Portal; 5) involving specialists and scientists from all over the world in the discussion and analysis of legal documents in the field of Outer Space Law; 6) presenting the platform to the world community; 7) the research and application of public opinion and public position related to Outer Space Law.

Key words: space, space law, outer space law portal, cosmic law portal, the unified world analytical legal platform of outer space law.

Анотація. У цій статті висвітлено результати дослідження, пов'язані зі створенням Єдиної Світової Аналітичної Правової Платформи Космічного права (Порталу Космічного права).

Результати дослідження підтвердили унікальність Космічного права та його відмінні риси, без урахування яких неможливо створити ефективні механізми регулювання космічної діяльності.

Основою унікальності є середовище застосування Космічного права ("Cosmos"), яке не є природним місцем існування людини і нікому не належить.

У процесі дослідження Космічного права виявлено процеси поступового формування термінів, утворення тез та антитез, а також виникнення правових колізій.

При цьому встановлено те, що процеси еволюції тез та антитез, формування термінології та створення інтерпретації термінів відбувалися не природним і дослідницьким шляхом, а через дипломатичні пропозиції та політичні узгодження. У свою чергу, це призвело до різнорідності, непослідовності, несумісності, невідповідності та неясності більшості положень Космічного права, і як наслідок – неефективності процесу регулювання космічної діяльності.

Таким чином, дослідження виявило нагальну необхідність у створенні Єдиної Світової Аналітичної Правової Платформи Космічного права (Порталу Космічного права) і універсальної космічної мови термінів.

У процесі дослідження було виділено такі елементи та характеристики Порталу Космічного права, наявність яких необхідна для формування ефективного Космічного права: 1) база даних міжнародних та національних актів та документів, що регулюють космічну діяльність; 2) механізми, що відстежують та контролюють еволюцію правових тез та появу антитез та правових колізій; 3) механізми, що забезпечують відкритий та інтерактивний доступ для фахівців та науковців усього світу; 4) механізми правового аналізу; 5) механізми відкритого доступу для всієї світової спільноти, з можливістю голосування.

Водночас автором статті виділено 7 основних етапів, необхідних для створення Порталу Космічного права: 1) комплексне дослідження міжнародного та національного правового регулювання космічної діяльності від початку її розвитку і до сьогодні; 2) комплексне дослідження термінології космічної діяльності та Космічного права; 3) вивчення принципів побудови Космічного права; 4) створення Порталу Космічного права; 5) залучення фахівців та науковців усього світу до обговорення та аналізу правових документів у галузі Космічного права; 6) представлення цієї платформи світовій спільноті; 7) дослідження та застосування громадської думки та суспільної позиції з Космічного права.

Ключові слова: космос, космічне право, портал космічного права, єдина світова аналітична правова платформа космічного права.

Introduction

Problem Statement. When exploring Outer Space Law, it is necessary to understand that its main creators are diplomats and politicians who have not participated in space activities and/or lack the necessary experience in legal scientific, and/or practical activities in this area. Accordingly, all legal acts developed with their participation are full of pathos and demagoguery but have little practical effect.

In this regard, as of today Outer Space Law can hardly be called a system of legal norms or even a complex of legal provisions and theses, and even more so it cannot be called a well-functioning and effective legal mechanism.

It's more than likely that Outer Space Law can be compared to a web consisting of hundreds of international and national legal acts and thousands of legal norms and theses, often contradictory to each other or existing in parallel and independently of each other.

In some ways, current Outer Space Law is somewhat reminiscent of the pirate laws of the Middle Ages, which consisted of general pirate non-binding regulations (on the similarity of the Resolutions and Declarations of the United Nations General Assembly) and strict pirate ship-specific rules (similar to national legislation).

In this regard, it is difficult not only for an average person but even for a professional lawyer to

understand which legal provisions are common and binding for everyone, and which ones contradict each other in the context of international and national legislation.

There are several possible reasons for this state of affairs.

The first reason is the complete absence of an analytical legal database containing all legal acts in the field of regulation of space activities and publicly available legal analysis of specific legal provisions and theses of these acts. Furthermore, such a database shall contain legal acts issued by both the United Nations and national legislative bodies. In turn, all lawyers and other specialists in the regulation and implementation of space activities from all over the world shall have access to legal analysis and discussion of specific legal provisions and theses of these acts.

The second reason is the inability to track the evolution of the norms and legal theses of Outer Space Law and their changes, additions, or repeals over time.

The third reason is the lack of access for all humanity to discuss and vote on the legal provisions of Outer Space Law that make Cosmos the property of a small group of States and space activities inaccessible to all humanity.

The above reasons have led to Outer Space Law's imperfection, ineffectiveness, and confusion. In turn, the current situation requires immediate scientific research in the field of Outer Space Law to find positive solutions that will eliminate the above reasons and, as a result, avoid national rivalry and military conflicts in space activities.

According to the author, one solution may lie in the development of the unified worldwide analytical legal platform of Outer Space Law (Outer Space Law Portal or Cosmic Law Portal), which shall allow for solving the following tasks:

- development of a database of Outer Space Law that shall contain legal acts of the United Nations and national legal acts of all countries as well as a legal analysis of their provisions;
- enabling tracking of the evolution of legal theses, provisions, and principles that were formed in the process of adopting the above acts;
- providing access to everyone who wants to take part in the regulation and implementation of space activities.

At the same time, to determine the format of the portal it is necessary to analyze the features of Outer Space Law related to its evolution and terminology and to conduct a study of official databases that contain legal acts of Outer Space Law.

The status of the issue. Conducting this research, the author has analyzed many works of notable legal scholars in the field of space law, in particular: “Fundamentals of Space Law and Policy” Fabio

Tronchetti [21], “Essays on space law” Natalia Malyshева [2], “International space law” Grigorov O. M. [1], “The first quarter-century of spaceflight” Marcia S. Smith [18], “Studies in International Space Law” Bin Cheng [4], “The concept of state jurisdiction in international space law” Imre Anthony Csabafi [5], “International Law and Outer Space Activities” Ogunbanwo O. Ogunsola [16], “Pioneers of space law” Stephan Hobe [7], “Soft law in outer space: the function of non-binding norms in international space law” Irmgard Marboe [10], “War and peace in outer space: law, policy, and ethics” Cassandra Steer and Matthew H. Hersch [19], “An introduction to space law” Diederiks-Verschoor I. H. P. [6], “International law” Malcolm N. Shaw [17], “The Law of Outer Space” Albert K. Lai [8], “Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space” Asamoah O. Y. [3], and others.

These and many other scientists have studied in their works the process of creating Outer Space Law and have repeatedly analyzed specific provisions of certain legal acts in this area.

However, to date, none of them have raised the issue of creating a unified worldwide analytical legal platform of Outer Space Law to solve the above problems.

The article aims at determining the format of the unified worldwide analytical legal platform of Outer Space Law.

In turn, for this it is necessary to study the most important features of Outer Space Law that shall be taken into account when forming the structure of the analytical legal platform, namely, issues of terminology and the evolution of legal provisions and theses, using examples of specific legal acts adopted in the period 1958–1963:

- the UN General Assembly Resolution No. 1148 (XII) “Regulation, limitation and balanced reduction of all armed forces and all armaments; conclusion of an international convention (treaty) on the reduction of armaments and the prohibition of atomic, hydrogen and other weapons of mass destruction”, adopted by the UN GA during its 12th session at the 716th plenary meeting, 14 Nov. 1957 (the UN GA Resolution 1148) [22];
- the UN General Assembly Resolution No. 1348 (XIII) “Question of the peaceful use of outer space”, adopted by the UN GA during its 13th session at the 792nd plenary meeting, 13 Dec. 1958 (the UN GA Resolution 1348) [23];
- the UN General Assembly Resolution No. 1472 (XIV) “International co-operation in the peaceful uses of outer space”, adopted by the UN GA during its 14th session at the 856th plenary meeting, 12 Dec. 1959 (the UN GA Resolution 1472) [24];
- the UN General Assembly Resolution No. 1721 (XVI) “International co-operation in the peace-

- ful uses of outer space”, adopted by the UN GA during its 16th session, 20 Dec. 1961 (the UN GA Resolution 1721) [25];
- the UN General Assembly Resolution No. 1802 (XVII) “International co-operation in the peaceful uses of outer space”, adopted by the UN GA during its 17th session at the 1192nd plenary meeting, 14 Dec. 1962 (the UN GA Resolution 1802) [26];
 - Treaty banning nuclear weapon tests in the atmosphere, in outer space, and under water (No. 6964), signed in Moscow (the Union of Soviet Socialist Republics, the United States of America, and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland), on 5 August 1963 (the Treaty No. 6964) [20];
 - the UN General Assembly Resolution No. 1884 (XVIII) “Question of general and complete disarmament”, adopted by the UN GA during its 18th session at the 1244th plenary meeting, 17 Oct. 1963 (the UN GA Resolution 1884) [27];
 - the Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, adopted by the UN GA during its 18th session at the 1280th plenary meeting, 13 Dec. 1963, No. 1962 (XVIII) (the Declaration of Legal Principles) [28];
 - the UN General Assembly Resolution No. 1963 (XVIII) “International Co-operation in the peaceful uses of outer space”, adopted by the UN GA during its 18th session at the 1280th plenary meeting, 13 Dec. 1963 (the UN GA Resolution 1963) [29].

It is also necessary to analyze national and international Internet platforms containing legal acts in the field of regulation of space activities, using the example of some European countries and the United Nations.

Based on the above results, it is essential to determine the possible format, technical parameters, and other characteristics that the unified worldwide analytical legal platform of Outer Space Law shall have. At the same time, special emphasis is placed on the completeness of the database of legal acts of Outer Space Law, the possibility of analyzing the evolution of Outer Space Law and the entire process of regulating space activities by scientists around the world as well as the availability of the results of such analysis for the legal and moral reflection of all humanity.

The basic material

The evolution of legal theses

In attempts to regulate space activities, the United Nations General Assembly adopted various Resolutions, Declarations, and Conventions, and at the same time, States entered into Treaties to regulate cooperation in outer space. In most cases, all these documents did not contain a mechanism for enforcing their execution or any liability for

non-fulfillment, that is, they were drawn up in the *Conventionalis stipulatio* [15].

Thus, since the provisions of these documents can hardly be called rules of law, in this study, the author conditionally describes them as Theses, and the provisions that are essentially opposite of the Theses — Antitheses.

In other words, in this case, legal Theses and Antitheses mean provisions of legal acts that form certain conditions, rules, and principles as well as obligations and agreements of States and similar legal provisions.

To show the evolution of legal Theses and Antitheses in the regulation of space activities, it is necessary to analyze the changes that took place in Outer Space Law using the example of specific legal acts.

This study analyzes the legal acts of the United Nations adopted during 1958–1963, which, according to the author’s previous research, formed three General Principles of Space Activity: “The Principle of Free Cosmos” [11], “The Principle of Peaceful Cosmos” [11], and “The Principle of Useful Cosmos” [13].

That is this part of the study shows the evolution of the legal Theses that formed these three principles, and their Antitheses (if any appeared).

The evolution of “The Principle of Free Cosmos”

The first initiative about the Free Cosmos was set out in the provisions of the UN GA Resolution 1721 (item “b” of paragraph 1 of article “A”): “*Outer space and celestial bodies are free for exploration and use by all States in conformity with international law and are not subject to national appropriation*” [25].

At the same time, the United Nations General Assembly has never repealed previous Resolutions and/or their provisions but issued new legal acts, supplementing preceding provisions or restating them in a new way.

So, already in the UN GA Resolution 1802 (paragraph 4 of article “II”), when setting the task of building a network of “rocket launching facilities”, the UN General Assembly declared it “*by providing an opportunity for valuable practical training for interested users*” [26]. That is the UN General Assembly offered free participation in space activities to all interested actors (without reference to existing States). In turn, the fact that researchers have free access to the Cosmos also means that not a single element of the Cosmos can belong to anyone.

Later, this initiative was supported in the Declaration of Legal Principles as follows (paragraph 2): “*Outer space and celestial bodies are free for exploration ... by all States based on equality and by international law*” [28].

In addition, this initiative was announced as one of the legal principles in the Declaration of Legal Principles, namely: “*Outer space and celestial bodies are not subject to national appropriation by claim of*

sovereignty, by means of use or occupation, or by any other means” [28].

Thus, as a result of the compilation of the above legal theses about the Free Cosmos and taking into account their evolution, at the end of 1963 “The Principle of Free Cosmos” could be formulated as follows:

“Outer space and celestial bodies are free for exploration by all States (on a basis of equality and by international law) as well as by all people, private companies, non-governmental organizations, and other interested parties.

Outer space and celestial bodies are not subject to national appropriation by claim of sovereignty, use or occupation, or by any other means” [11, p. 351].

The evolution of “The Principle of Peaceful Cosmos”

The Peaceful Cosmos Initiative dates back to the UN GA Resolution 1148 (item “f” of paragraph 1), in which the UN General Assembly proposed *“that the sending of objects through outer space should be exclusively for peaceful and scientific purposes”* [22].

Further, in the UN GA Resolution 1348 (preamble, items “a” and “b” of paragraph 1 and paragraph 2), the UN General Assembly has already stated that *“outer space should be used for peaceful purposes only”* [23].

In other Resolutions and the Declaration of Legal Principles much has been said about the mentioned aspect as well as about *“the exploration and use of outer space for peaceful purposes”* and the prohibition of propaganda of war in space activities. In addition, the Declaration of Legal Principles also stated the need for *“the exploration and use of outer space in the interest of maintaining international peace and security and promoting international cooperation and understanding”* [28].

Thus, it can be noted that as of the end of 1963, peaceful initiatives in space activities were discussed repeatedly.

However, at the same time, it should be noted that the UN General Assembly failed to extend peace initiatives to “celestial bodies”. Consequently, at this stage, the conduct of military operations by States on “celestial bodies” was theoretically allowed.

Later on, these initiatives were supplemented by the provisions of the Treaty No. 6964:

“... to prohibit, to prevent, and not to carry out any nuclear weapon test explosion, or any other nuclear explosion, at any place under its jurisdiction or control: (a) in the atmosphere; beyond its limits, including outer space; (b) in any other environment if such explosion causes radioactive debris to be present outside the territorial limits of the State under whose jurisdiction or control such explosion is conducted” [20].

“... furthermore to refrain from causing, encouraging, or in any way participating in, the carrying out

of any nuclear weapon test explosion, or any other nuclear explosion, anywhere which would take place in any of the environments described” [20].

Further, to support this initiative, the UN General Assembly adopted the UN GA Resolution 1884 (items “a” and “b” of paragraph 2), which proposed: *“a) To refrain from placing in orbit around the earth any objects carrying nuclear weapons or any other kinds of weapons of mass destruction, installing such weapons on celestial bodies, or stationing such weapons in outer space in any other manner; b) To refrain from causing, encouraging or in any way participating in the conduct of the pending activities”* [27].

Thus, as a result of the compilation of the above legal theses about the Peaceful Cosmos and taking into account their evolution, at the end of 1963 “The Principle of Free Cosmos” could be formulated as follows:

“All subjects of space activities can explore and use outer space exclusively for peaceful purposes, act only in the interests of maintaining international peace and security as well as for the development of international cooperation and mutual understanding, and have no right to carry out propaganda of war in space activities.

All subjects of space activities shall refrain from placing, installing, and stationing in any other manner (and to refrain from causing, encouraging, or in any way participating in the conduct of the foregoing activities) in orbit around the earth and in outer space and on celestial bodies any objects carrying nuclear weapons or any other kind of weapons of mass destruction.

At the same time, States undertake not to carry out or take part in carrying out any nuclear weapon test explosion in places that are located in outer space and on celestial bodies, and which are under the jurisdiction or control of these States” [11, p. 353].

The evolution of “The Principle of Useful Cosmos”

Certainly, everyone realizes that all the dreams and fantasies of mankind about conquering the Cosmos have always contained a mercantile element about its use.

Already in the UN GA Resolution 1348 (preamble), it was proposed to perform *“the exploitation of outer space for the benefit of mankind”* [23]. At the same time, the preamble of this Resolution also underlined the need *“to avoid the extension of present national rivalries into this new field”* [23].

In the UN GA Resolution 1884 (preamble) the UN General Assembly again emphasized: *“that the exploration and use of outer space should be only for the betterment of mankind”* [27].

Further, in 1963 the Declaration of Legal Principles highlighted the existence of *“the common interest of all mankind in the progress of the exploration*

and use of outer space” [28], and also that “*the exploration and use of outer space shall be carried on for the benefit and in the interests of all mankind*” [28].

Thus, as a result of the compilation of the above legal theses about the Useful Cosmos and taking into account their evolution, as of the end of 1963 “The Principle of Useful Cosmos” could be formulated as follows:

“*All States can explore and use outer space exclusively for the benefit and interests of humanity, avoiding national rivalries into this field*” [13, p. 643].

However, as often happens in stories of obtaining material wealth, this Thesis almost immediately had an Antithesis.

So, in the UN GA Resolution 1472 (preamble) the UN General Assembly stated that “*the exploration and use of outer space should be only for the betterment of mankind and to the benefit of States*” [24].

Accordingly, the UN General Assembly for the first time officially mentioned the aim of “the benefit of States” concerning space activities.

Subsequently, the UN General Assembly continued to tip the scales of space activities in favor of States. Thus, in the UN GA Resolution 1721 (item “b” of paragraph 1 of article “A”) was stated that “*Outer space and celestial bodies are free for use by all States in conformity with international law*” [25].

Additionally, in the UN GA Resolution 1802 (paragraph 1 of the article “I”), the main tasks related to space activities and subject to priority solutions were identified (paragraph 1 of the article “I”), namely: “*improvement of basic legal principles governing the activities of States in the exploration and use of outer space*” [26].

From the above tasks, it becomes clear that the UN General Assembly continued to promote its idea of allowing States to freely use Outer space.

In the UN GA Resolution 1963, the UN General Assembly announced that in space activities it is necessary “*to continue and to extend co-operative arrangements so that all Member States can benefit from the peaceful exploration and use of outer space*” [29].

That is purposeful lobbying of the interests of States has begun to the detriment of “*the betterment of mankind*”.

Moreover, the UN GA Resolution 1963 (preamble) only underlines Member States as follows “*benefit which all Member States would enjoy by participation in international programmes of co-operation in this field*” [29].

Further, in the Declaration of Legal Principles, it was again underlined that “*the exploration and use of outer space should be carried on for ... the benefit of States regardless of their degree of economic or scientific development*” [28] and subsequently this position was enshrined as one of the legal principles, namely: “*Outer space and celestial bodies are free*

for ... use by all States on the basis of equality and in accordance with international law” [28].

Thus, as a result of the compilation of the above legal provisions about the Useful Cosmos and taking into account their evolution, as of the end of 1963 the Antithesis for “The Principle of Useful Cosmos” could be formulated as follows:

“*All States can explore and use outer space exclusively for the benefit of States*”.

Whereas, the fact that “actions for the benefit of certain States” very rarely coincide with “actions for the benefit of all mankind” does not require scientific justification.

In turn, the presence of Thesis and Antithesis indicates the emergence of the following essentially opposite legal provisions (legal conflicts):

1. “*not subject to national appropriation ... by means of use*” and “*free for use by all States*”,
2. “*for the benefit and in the interests of all mankind*” and “*for the benefit of States*”.

That is, one can conditionally say that “The Principle of Useful Cosmos” consists of the Thesis and Antithesis.

Conclusion. Based on the analysis of the above legal acts, examples of the evolution of legal provisions are shown as well as examples of the emergence of legal conflicts and cases of formation of both Theses and Antitheses in Outer Space Law.

At the same time, these examples have not implied the legal elements of the national legislation of different countries, which in turn could further complicate the analysis.

However, even these examples are enough to understand that for the transparency of Outer Space Law and effective regulation of space activities, the state of legal Theses and Antitheses at a particular point in time is of great importance, taking into account their evolution, the presence of legal conflicts and the results of legal analysis. This shall be taken into consideration when forming the structure of the Outer Space (Cosmic) Law Portal.

Issues of terminology (the framework of categories)

In addition, one of the most important features of the process of regulating space activities is its unique terminology, in most cases not previously used.

It is necessary to understand that the formation of terminology in Outer Space Law basically occurred under diplomatic or political influence and often lacked a scientific legal basis. At the same time, the official languages that are applied to present terms and texts on the regulation of space activities (for example, UN Resolutions) are mainly English, Russian, French, Spanish, Arabic, and Chinese.

In turn, even when translating the same texts and terms into different official languages, significant

inconsistencies appeared in the correct definition of the object of translation and its interpretation. Provided the text is translated into other languages that are not official UN languages, such inconsistencies may be even more considerable.

The reason for this is that translations of the texts of legal acts were performed by each space State at its discretion (without coordination with other States), which often led to the use of different terms to describe the same action or subject. In some cases, this changed the meaning and true understanding of the essence of the text, which was laid down by its creators.

Nevertheless, not a single decision was made at the official level regarding the development of a classification of at least basic terms and their analogs in different languages that can be applied for translation and their correct interpretation.

Therefore, the problems of using terms and their interpretation emerged at the beginning of the formation of Outer Space Law, namely, directly when describing space beyond the Earth.

For a long time, most peoples described this space with the ancient Greek word “Cosmos” (in Ancient Greek κόσμος). However, this word literally means “order,” that is the ordered state of an object (this object in the ancient world was often perceived as the entire Universe). Nonetheless, the term has been used for thousands of years to refer to space beyond Earth.

Over time, to denote space outside the Earth the set expressions “Space” or “Outer Space” were established in English, and in French “Espace” or “L’Espace extra-atmosphérique”. At the same time, the ancient Greek term “Cosmos” continued to be used mainly in Slavic languages to identify space beyond the Earth.

Therefore, in international documents, the description of space beyond the Earth was somewhat different.

Thus, in the English versions of the Resolutions of the UN General Assembly, when describing space activities, the space outside the Earth is often defined with the words “*outer space and celestial bodies*” [25]. That is, in the English versions of the texts of the Resolutions, “celestial bodies” are not part of “outer space”. However, the formulation of “outer space and celestial bodies” does not include stars (such as the Sun), various particles, and “invisible” waves (such as electromagnetic waves), — the author expects lawyers to remember the “particle-wave theory”. In this regard, it remains unclear whether stars belong to “celestial bodies” or not, and also whether the light they emit belongs to “outer space” or not.

Also, since the term “Space law” (or “Outer Space law”) does not contain the phrase “celestial bodies” (“celestial bodies” is not part of “Outer Space” that

is evident from international documents), it remains incomprehensible whether “Outer Space Law” extends to the process of legal regulation of activities on celestial bodies or not (or for correctness it should be called “Law of outer space and celestial bodies”).

At the same time, this example shows only those problems that need to be resolved within the English texts of documents.

In turn, with the literal translation of English texts into other languages (and the translation shall be literal since we are talking about scientific terms) the dissonance becomes even more significant.

As for a literal translation of the word “Space” into Slavic languages one will not get a description of “Space” outside the Earth but a description of the ordinary “expanse”.

In this regard, in international legal acts regulating space activities, drawn up in Slavic languages (for example, in Russian), an indication that an object belongs to “outer space and celestial bodies” is performed through the use of the word “Cosmos”. For example, in Slavic languages, descriptions of space beyond the Earth are usually carried out with words that can literally be translated into English as “Cosmos” or “Cosmic space”. Moreover, in contrast to the English interpretation of the term “space” (or “outer space”), in Slavic languages, the concept of “cosmos” (or “cosmic space”) most often includes “celestial bodies”.

Moreover, in Slavic languages, the phrase “celestial bodies” is very rarely used since when translated into Slavic languages it literally means “gods bodies” or “magnificent bodies” depending on the context. In turn, in Slavic languages, an expression is sometimes used to denote “celestial bodies”, which can literally be translated into English as “sky bodies”. However, since among the Slavic peoples the word “sky” literally means only what they see above, to indicate “celestial bodies” despite a general definition it is often used specific names: “planets”, “asteroids”, “stars”, “particles, and so on.

And there are a huge number of such differences in the definition and application of scientific terms of Outer Space Law.

Only based on the above examples one can notice a fundamental difference in the description of specific objects of space activity and different understandings of the same words in the languages of the Romano-Germanic group and the Slavic group. The same difference in the perception of words exists in Arabic, Chinese, Hindi, and other languages.

In this regard, we can state the fact that the process of developing international acts of Outer Space Law in different languages or translating them from one official language to another has not implied a legal scientific basis but is of an artistic and publicistic (diplomatic or political) nature. That is, the translations of such documents and their terminology were not performed literally, accurately, and sci-

entifically. This is mainly because the presentation of the texts of such documents was carried out by a translator who had no experience in philological research in the field of space activities (or who had nothing to do with space activities at all).

This situation has often led to unnecessary discussions, incorrect research, and misunderstanding in the international community, that is, to confusion and ineffectiveness of Outer Space Law.

For example, the English version of the UN General Assembly Resolution 1802 (paragraph 3) describes liability for damage caused by the operation of an object called a “*space vehicle*” [26]. At the same time, a literal translation of the term “space vehicle” into any Slavic language would indicate “means of transportation in expanse” — that is, a vehicle that is used to transport of what is contained therein (in other words, a general description of a passive object not related to “Cosmos” is provided).

In turn, in the Russian version of this Resolution, only one phrase is used for the same object, which can be literally translated into English as “cosmic ship” — that is, a controlled military object that its commanding officer uses to get to a specific point “Cosmos” (an active object directly related to “Cosmos”). At the same time, in the Slavic versions of the UN Resolutions, the terms “space vehicle” and “spacecraft” were never used at all.

From here it becomes clear why citizens of the States of the Eastern Coalition in the second half of the 20th century perceived all activities in space of the States of the Western Coalition as military activity (even where there was none.).

In this connection, the author considers it to be very important to develop terminology for this area of law and approve the name of each term in all existing languages of the world.

For example, in his earlier studies, the author proposed using the term “Cosmos” to refer to all space outside the Earth’s atmosphere and everything that is in it [11].

Perhaps, to create a reference name for each term, it is necessary to develop a separate cosmic language or use universal languages similar to Latin, Ancient Greek, or Esperanto.

Either way, immediate decisions need to be made on this matter.

Issues of interpretation

Unfortunately, we have to admit the fact that as of today there is practically no official interpretation of the terms of Outer Space Law (even such controversial terms as “Outer space law”, “objects launched into space”, “spacecraft”, “peaceful purposes” and similar).

In the scientific literature many researchers also often do not provide any interpretation of the terms of Outer Space Law but use them by default.

All in all, existing scientific interpretations of a limited number of terms in some scientific works often have significant differences.

Take for instance the term “Space law” (or “Outer space law”).

Francis Lyall underlines in his book “Space Law” that “*At its broadest space law comprises all the law that may govern or apply to outer space and activities in and relating to outer space*” [9, p. 2].

At the same time, Francis Lyall compares “Space law” with “family law” or “environmental law” and explains his interpretation by the fact that “Space law” is determined by the object to which it is applied and not by its classical rational development [9, p. 2].

In turn, Fabio Tronchetti in his book “Fundamentals of Space Law and Policy” gives a more specific interpretation of “Space law” (which most scientists adhere to): “*The term “space law” is used concerning the set of international and national rules and regulations governing human activities in and relating to outer space*” [21, p. viii].

That is, both researchers provide different interpretations of the same term. And if Francis Lyall’s interpretation presupposes the existence of private regulation of space activities, then Fabio Tronchetti’s interpretation has a purely state character.

Under these circumstances, the mentioned interpretations do not take into account that Cosmos is an “alien room” for states and for people [15] in which they cannot establish their own rules. Therefore, the legal acts of the United Nations and other international organizations, which form the basis of Public Space Law mainly take the form of “*Conventionalis stipulatio*” [15] and accordingly cannot establish binding rules for everyone.

Moreover, existing interpretations of “Space law” do not imply the possibility of the emergence of multiple legal systems regulating space activities built on different ideologies and principles, including those created by both people and extraterrestrial intelligent beings.

At the same time, it is worth noting that Francis Lyall suggested that “Space law” can consist not only of official legal acts but also of contracts and similar documents created by private individuals [9, p. 2], with which the author fully agrees. Furthermore, the author believes that private agreements would form a new legal system of “Space Law”, — the so-called Outer Space Private Law (or Cosmic Private Law).

In turn, Fabio Tronchetti indicated that one of the main goals of “Space law” concerning States is “*preventing the emergence of tensions and conflicts among the subjects involved in outer space activities*” [21, p. viii], with which the author also agrees. Moreover, the author believes that any agreements between or among States (including international

treaties, Resolutions, Declarations, and UN Conventions) would form a separate legal system of “Space Law”, — the so-called Outer Space Public Law (or Cosmic Public Law).

In this regard, the author in his previous studies provided an interpretation of the term “Space Law”, which, in his opinion, should take into account the entire diversity of intelligent beings, legal systems, ideologies, and principles that can exist in “Cosmos”:

Outer Space Law is a set of legal systems regulating space activities, implying different legal ideologies and various subject composition, and also an environment of application that extends to outer space and celestial bodies beyond Earth [15, c. 576].

At the same time, the author substantiated the formation over time of at least three legal systems of Outer Space Law: Outer Space Law of Principles (or *Animal rationale jus*), Outer Space Private Law (or Cosmic Private Law), Outer Space Public Law (or Cosmic Public Law) [15, p. 576].

In addition, it shall be noted that the problem of interpretation of terms significantly slows down the development of “Outer Space law” and makes it ineffective, and therefore, in other studies, which at the same time are being conducted by the author along with other researchers, scientific interpretations of many terms will be presented as well as legal conditions of space activities, including those related to the delimitation of outer space and the spatial-territorial domain of the State (that is, delimitation of jurisdiction) and many others.

However, it shall be recognized that all these interpretations have a scientific basis but are not official interpretations recognized by States at least at the level of the United Nations.

Pursuant thereto, the author insists on the need for the most rapid official approval of the terminology and interpretations of all terms of the “Outer Space law”, which would make it possible to clearly understand the provisions of the “Outer Space law” and avoid “*Fraus legi fit*” as well as effectively use it for cooperation and prevention of conflicts in “Cosmos”.

Analysis of official Internet platforms containing legal acts in the regulation of space activities

Taking into account the above research results, the author considers it necessary to analyze the existing official legal Internet platforms to indicate whether they take into account the features of Outer Space Law and provide for effective solving the tasks assigned to them.

As an example this analysis is carried out based on the Internet platform “Legislation of Ukraine” (<https://zakon.rada.gov.ua/laws>), which contains international and national legal acts of Ukraine (a country not a member of any unions), and the Internet platform “Légifrance” ([\[france.gouv.fr/\]\(https://www.legifrance.gouv.fr/\)\), which contains international and national legal acts of the French Republic \(a European Union country\).](https://www.legi-</p></div><div data-bbox=)

As a result of testing these platforms and generating various queries to search for documents regulating space activities, mostly only the national legal acts of these states have been found.

In turn, the number of texts of the UN Resolutions (or references to them) that relate to the regulation of space activities is critically low (no more than ten). At the same time, the databases of these platforms contain only those international treaties regarding space in which the States that are administrators of these platforms were directly involved. Therefore, these platforms do not contain any national legal acts of other States on the regulation of space activities.

Thus, we can conclude that these Internet platforms do not contain a complete set of legal acts to regulate space activities (at a minimum, all international legal acts of the UN and national acts of other UN member States).

Moreover, these platforms do not provide for any analytical and legal mechanisms to control the evolution of legal theses and antitheses, the formation of terminology, and interpretation in Outer Space Law.

At the same time, legal Internet platforms of other States in most cases have the same or even more shortcomings.

Additionally, the main official international platform for Outer Space Law <https://www.unoosa.org/oosa/index.html>, which administrators are the United Nations Office for Outer Space Affairs (UNOOSA) and the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space (COPUOS), has been also examined.

As a result of testing its “Documents and resolutions database” section (https://www.unoosa.org/oosa/documents-and-resolutions/search.jsp?lf_id=) and generating various queries to search for the UN documents regulating space activities, as of December 31, 2023, “3854 items” have been found.

However, this database not only contains no complete set of all international legal acts regulating space activities but even all the Resolutions of the UN General Assembly that relate to space activities. For example, the UN GA Resolution 1148 (which for the first time underlines the control over the launch of objects into outer space) and the UN GA Resolution 1884 (which sets a prohibition on nuclear testing in space) are missing from this database. In addition, this database does not contain the Treaty No. 6964. These are just examples of shortcomings identified for the period from 1957 until 1963.

At the same time, this platform does not provide any distinct possibility for familiarization with the national legal acts of the UN member States regulating space activities. The section of this UNOOSA platform called “National Space Law” ([156](https://www.</p></div><div data-bbox=)

unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/national-spacelaw/index.html), intended to display national legal acts on the regulation of space activities, does not contain a complete set of such acts. For example, the subsection “Ukraine” includes only 4 legal acts of Ukraine on the regulation of space activities, while as of today there are already more than 35. Moreover, the names of Ukrainian legal acts on the UN platform are translated into English incorrectly, and their texts have long become obsolete and do not correspond to reality.

Thus, it can be concluded that this Internet platform also does not contain a complete set of legal acts regulating space activities (at least all international legal acts of the UN and all national acts of the UN member States), and the legal connection of these acts.

The private organization “The Sirius Chair” has advanced the furthest in solving this problem, creating the legal Internet platform “Space Legal Tech” (<https://www.spacelegaltech.com/>). However, although this platform contains a larger number of legal acts, it has the same shortcomings as the UN platform (incorrect translation into English and outdated versions of legal acts). It may therefore be concluded that even this private platform does not contain a complete set of legal acts.

Moreover, none of these platforms contain any analytical and legal mechanisms to control the evolution of legal theses and antitheses, the formation of terminology and interpretation in Outer Space Law.

Conclusions and prospects for further research. This study shows the uniqueness of Outer Space Law and its distinctive features, without which it is impossible to create an effective mechanism for regulating space activities.

First of all, this is the environment of application of Outer Space Law (“Cosmos”), which is not the natural habitat of a human and that nobody owns. Accordingly, Outer Space Law cannot be created by analogy with other types of law, such as maritime or air law. Generally, it cannot be developed based on classical law, which has long turned into an artificially intricate labyrinth.

In this regard, the processes of evolution of theses and antitheses, the processes of forming terminology and creating an interpretation of terms do not occur naturally and experimentally but through diplomatic proposals and political agreements. In turn, this leads to heterogeneity, inconsistency, incompatibility, non-conformities, and ambiguity of most provisions of Outer Space Law (both international and national) and as a consequence the ineffectiveness of the process of regulating space activities.

All this reveals the urgent need for the creation of the Unified World Analytical Legal Platform of Outer Space Law (Cosmic Law Portal) and universal cosmic language.

For maximum effectiveness, the format of this platform shall meet the following characteristics:

- the basis of the platform shall be a database containing a compilation of all international and national legal acts as well as private documents in the field of regulation of space activities and relations in Cosmos;
- the platform shall have mechanisms that monitor and control the terminology and interpretation of terms in the universal cosmic language and the languages of different peoples of the world, and the evolution of legal theses and the emergence of antitheses that form the rules or principles of space activities;
- the platform shall be open and interactive with the opportunity for specialists and scientists from all over the world to join in the analysis and discussion of any legal acts in the field of Outer Space Law;
- the platform shall allow posting the results of legal analysis of the provisions of all its documents, performed by specialists and scientists from all over the world;
- in the future, the entire international community shall also have access to this platform with the possibility of voting on specific legal documents in the field of Outer Space Law since space shall become accessible to all humanity.

The development of the Unified World Analytical Legal Platform of Outer Space Law (Cosmic Law Portal) would create a transparent, understandable, and compatible system of legal acts and other documents regulating space activities, enable the elimination of legal conflicts, problems of terminology and interpretation of terms (including in different languages), and contradictions between Theses and Antitheses as well as the relevant collisions between international and national legal acts, which would ultimately make Outer Space Law an effective, understandable, and accessible mechanism for all people on Earth.

According to the author, the process of creating the Cosmic Law Portal would consist of several stages that can be carried out sequentially or simultaneously (in parallel with each other).

The 1st stage. The comprehensive study of international and national legal regulation of space activities from the beginning to the present day.

At this stage, it is crucial to study and develop an array of all legal acts and private documents in the field of regulation of space activities, and their legal format and status as well as anachronism and interchangeability.

In addition, it is necessary to investigate and determine all theses and antitheses (legal provisions that form certain rules or principles) contained in such legal acts and documents, their evolution along with their effectiveness or ineffectiveness.

The estimated duration of research at this stage is 2–5 years.

As of today, a group of researchers from the Laboratory “Cosmic law portal” (Marinich V.K., Myklush M.I., and others) have shown an example of the way to conduct the research at the 1st stage of the study (the study of international documents adopted at the first stage of the development of space activities during 1958–1963 as well as an analysis of the aims and conditions for their adoption have been performed).

The examples of the mentioned study were published in the following articles:

- “Regulation of space activities during the 1958–1963 period” [14];
- “Space Law, Subjects and Jurisdictions: pre-1963 period” [15];
- “Outer space public law: the 1958–1963 period. Part 1” [11];
- “Outer space public law: the 1958–1963 period. Part 2” [13].

Another article under the title “New insights into space activities regulation: *ab origine* to contemporary” was published in December 2023 (it will be available in January-February 2024) in Is.No. 12 of the journal “Advanced Space Law” (<http://asljournal.org/>).

The examples of the study contain the following elements.

1. Review and analysis of international documents adopted during 1958–1963.

2. List and description of tasks that were formed by the international community at this stage.

3. Definition of the first four most important General Principles for Space Activities: The Principle of Free Cosmos, The Principle of Peaceful Cosmos, The Principle of Useful Cosmos, The Principle of Cosmos Traffic (which consists of the following three specific principles: The Principle of registration of launches, The Principle of mutual assistance, and The Principle of responsibility).

4. Justification of the legal status and format of Resolutions and Declarations of the UN General Assembly as a modern form of “*Conventionalis stipulatio*” (agreed public promise of States to fulfill certain obligations).

5. Conclusions about the possibility of States applying national law in outer space and on celestial bodies, the limits of the competence of States to apply national law regarding their Cosmic artificial objects, the limits of the competence of States to apply national law regarding astronauts in the Cosmic artificial objects of these States, the possibility of States and international bodies applying international law in outer space and on celestial bodies.

The 2nd stage. The comprehensive study of the terminology of space activities and Outer Space Law.

At this stage, it is necessary to explore existing terminology and create a new universal terminology in the field of regulation of space activities (based on ancient Greek and Latin, Esperanto, and, possibly, English).

In addition, for each term, it is necessary to formulate its scientific legal interpretation in the official languages of all countries of the world (with appropriate legal clarifications, if necessary)

In fact, at this stage, a Universal Cosmic Language would be created.

The estimated duration of research at this stage is 2–3 years.

To date, a group of researchers from the Laboratory “Cosmic law portal” (Marinich V.K., Myklush M.I., and others) have shown an example of the way to conduct the research at the 2nd stage of the study.

The examples of the mentioned study were published in the article under the title “New insights into space activities regulation: *ab origine* to contemporary” in December 2023 (it will be available for review in January-February 2024) in Is.No. 12 of the journal “Advanced Space Law” (<http://asljournal.org/>).

The examples of the study contain the following elements.

1. New interpretation of the concept of “Outer Space Law”.

2. The revision of the list of subjects and objects of space activities and Outer Space Law, and proposals for their classification and new interpretations.

3. The introduction of new terms “Cosmic artificial object”, “pre-Cosmic artificial object” and others.

The 3rd stage. The study of the principles of construction of Outer Space Law.

At this stage, it is necessary to explore the fundamental principles of the construction of Outer Space Law. The mentioned principles would be taken into account when developing approximate models of existing and potential Legal systems of Outer Space Law.

In addition, it is essential to study and determine the physical boundaries of the application of Outer Space Law in general and its legal systems (the Is. of jurisdictions).

The estimated duration of research at this stage is 3–5 years.

Currently, a group of researchers from the Laboratory “Cosmic law portal” (Marinich V.K., Myklush M.I., and others) have shown an example of the way to conduct the research at the 3rd stage of the study.

The examples of the mentioned study were published in the following articles:

- “Fundamental principles of outer space (cosmic) law development” [12];
- another article under the title “New insights into space activities regulation: *ab origine* to contemporary” was published in December 2023 (it will

be open for review in January-February 2024) in Is.No. 12 of the journal “Advanced Space Law” (<http://asljournal.org/>).

The examples of the study contain the following elements.

1. The first three fundamental principles of the construction of Outer Space Law are defined.

2. The suggestion of the development of several new legal systems to regulate space activities, such as Outer Space Law of Principles (or *Animal rationale jus*), Outer Space Private Law (or Cosmic Private Law), and Outer Space Public Law (or Cosmic Public Law).

3. New approach to organizing the legal space of the Universe, taking into account the principles of “domestic room” and “alien room”.

4. New methods to determine the spatial-territorial jurisdiction of States, based on dividing the entire aerospace into several special layers, namely, a layer of spatial safety of States (up to an altitude of 1,000 kilometers or 621 miles above sea level), a layer of spatial security of humanity (up to an altitude of 36,000 kilometers or 22,370 miles above sea level and the Moon), and open space.

5. The introduction of a new theory “*Res Nullius Civitatis*” to determine the legal status of outer space and celestial bodies.

The 4th stage. The study on the creation of the Cosmic Law Portal with elements of a database management system containing all legal documents in this area and the results of their analysis as well as mechanisms for tracking and monitoring terminology, the evolution of theses and antitheses, and other features of Outer Space Law.

The estimated duration of research at this stage is 1–2 years.

The 5th stage. Involving specialists and scientists from all over the world in the discussion and analysis of legal documents in the field of Outer Space Law based on the platform (including holding scientific conferences based on this platform).

The estimated duration of research at this stage is 2–3 years.

The 6th stage. Presenting the platform to the world community and introducing humanity to the legal systems of Outer Space Law and the process of their creation.

The estimated duration of research at this stage is 1–2 years.

The 7th stage. The research and application of public opinion and public position related to Outer Space Law through voting on legal acts adopted in the field of Outer Space Law.

The estimated duration of research at this stage is 2–5 years.

Conclusion. The estimated duration of the entire research for the establishment and implementation of the platform could be 13–25 years. However, the mentioned period can be reduced several times with proper funding for scientific work.

In the future, the platform can become the basis for the development of a new, effective, and equitable Outer Space Law, which would regulate relations not only between or among States but also between or among astronauts, and space colonizers as well as private space companies in Cosmos and on Earth. Ideally, in the future, the international community will be able to become a full participant in the process of creating Outer Space Law.

This is probably the only chance to protect humanity from military conflicts in Space and their spillover into Earth.

Literature

1. Григоров О. М. Міжнародне космічне право. Харків : Право, 2023. 130 с.
2. Малишева Н. Р. Нариси з космічного права. Київ : Алерта, 2010. 296 с.
3. Asamoah O. Y., Asamoah O. Y. Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space. *The Legal Significance of the Declarations of the General Assembly of the United Nations*. Dordrecht: Springer Netherlands, 1966. P. 129–160.
4. Cheng B. *Studies in International Space Law*. Oxford University Press, 1997. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198257301.001.0001.
5. Csabafi I. A. *The Concept of State Jurisdiction in International Space Law*. Dordrecht: Springer Netherlands, 1971. 197 p.
6. Diederiks-Verschoor I. H. P., Kopal V. *An introduction to space law*. 3rd rev. ed. Alphen aan den Rijn, The Netherlands: Frederick, MD: Kluwer Law International; Sold and distributed in North, Central and South America by Aspen Publishers, 2008. 249 p.
7. Hobe S. *Pioneers of space law*. Leiden; Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2013. 212 p.
8. Lai A. K. *The cold war, the space race, and the law of outer space: space for peace*. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2021.
9. Lyall F., Larsen P. B. *Space law: a treatise*. Farnham, Surrey, England; Burlington, VT: Ashgate, 2009. 596 p.
10. Marboe I. *Soft law in outer space: the function of non-binding norms in international space law*. Wien: Böhlaus Verlag, 2012. 407 p. (“Studien zu Politik und Verwaltung” Series).

11. Marinich V. K., Myklush M. I., Yara O. S. Outer Space Public Law: the 1958–1963 period. Part 1. *The collection of "Uzhhorod National University Herald. Series: Law"*. 2023. Vol. 2, Is. 79. DOI: 10.24144/2307-3322.2023.79.2.54.
12. Marinich V. K., Myklush M. I. Fundamental principles of outer space (cosmic) law development. *International scientific journal "Internauka". Series: "Juridical Sciences"*. 2023. № 12. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-12-9510>.
13. Marinich V. K., Myklush M. I., Yara O. S. Outer Space Public Law: the 1958–1963 period. Part 2. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2023. Is. 5. P. 639–647. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.05.113.
14. Marinich V. K., Myklush M. I., Yara O. S. Regulation of space activities during 1958–1963. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2023. Is. 4. P. 582–595. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.04.91.
15. Marinich V. K., Myklush M. I. Space Law, Subjects and Jurisdictions: pre-1963 period. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2023. Is. 4. P. 569–581. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.04.90.
16. Ogunbanwo O. O. *International Law and Outer Space Activities*. Dordrecht: Springer Netherlands, 1975. 272 p.
17. Shaw M. N. *International law*. 5th ed. Cambridge, U.K.; New York: Cambridge University Press, 2003. 1288 p.
18. Smith M. S. The first quarter-century of spaceflight. *Futures*. 1982. Vol. 14, Is. 5. P. 353–373. DOI: 10.1016/0016-3287(82)90056-8.
19. Steer C., Hersch M. H. *War and peace in outer space: law, policy, and ethics*. First edition. New York: Oxford University Press, 2021. 313 p.
20. Treaty banning nuclear weapon tests in the Atmosphere, in outer space and under water. Signed at Moscow, on 5 August 1963. No. 6964. *UNTC*.
21. Tronchetti F. *Fundamentals of Space Law and Policy*. New York: Springer, 2013. ("SpringerBriefs in Space Development" Series).
22. UN General Assembly (12th Sess. 716th plenary meeting). Regulation, limitation and balanced reduction of all armed forces and all armaments; conclusion of an international convention (treaty) on the reduction of armaments and the prohibition of atomic, hydrogen and other weapons of mass destruction. Resolution 1148. 1957.
23. UN General Assembly (13th Sess. 792nd plenary meeting). Question of the peaceful use of outer space. Resolution 1348. 1958.
24. UN General Assembly (14th Sess. 856th plenary meeting). International co-operation in the peaceful uses of outer space. Resolution 1472. 1959.
25. UN General Assembly (16th Sess.). International co-operation in the peaceful uses of outer space. Resolution 1721. 1961.
26. UN General Assembly (17th Sess. 1192nd plenary meeting). International co-operation in the peaceful uses of outer space. Resolution 1802. 1962.
27. UN General Assembly (18th Sess. 1244th plenary meeting). Question of general and complete disarmament. Resolution 1884. 1963.
28. UN General Assembly [18th Sess. 1280th plenary meeting]. Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space. 1962.
29. UN General Assembly (18th Sess. 1280th plenary meeting). International Co-operation in the peaceful uses of outer space. *Resolution 1963*. 1963.

References

1. Hryhorov O. M. *Mizhnarodne kosmichne pravo [International space law]*. Kharkiv: Pravo, 2023. 130 p. [in Ukrainian].
2. Malysheva N. R. *Narysy z kosmichnoho prava [Essays on space law]*. Kyiv: Alerta, 2010. 296 p. [in Ukrainian].
3. Asamoah O. Y., Asamoah O. Y. Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space. *The Legal Significance of the Declarations of the General Assembly of the United Nations*. Dordrecht: Springer Netherlands, 1966. P. 129–160.
4. Cheng B. *Studies in International Space Law*. Oxford University Press, 1997. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198257301.001.0001.
5. Csabafi I. A. *The Concept of State Jurisdiction in International Space Law*. Dordrecht: Springer Netherlands, 1971. 197 p.
6. Diederiks-Verschoor I. H. P., Kopal V. *An introduction to space law*. 3rd rev. ed. Alphen aan den Rijn, The Netherlands: Frederick, MD: Kluwer Law International; Sold and distributed in North, Central and South America by Aspen Publishers, 2008. 249 p.
7. Hobe S. *Pioneers of space law*. Leiden; Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2013. 212 p.
8. Lai A. K. *The cold war, the space race, and the law of outer space: space for peace*. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2021.
9. Lyall F., Larsen P. B. *Space law: a treatise*. Farnham, Surrey, England; Burlington, VT: Ashgate, 2009. 596 p.
10. Marboe I. *Soft law in outer space: the function of non-binding norms in international space law*. Wien: Bohlau Verlag, 2012. 407 p. ("Studien zu Politik und Verwaltung" Series).

11. Marinich V.K., Myklush M.I., Yara O.S. Outer Space Public Law: the 1958–1963 period. Part 1. The collection of “Uzhhorod National University Herald. Series: Law”. Vol. 2, Is. 79. DOI:10.24144/2307-3322.2023.79.2.54.
12. Marinich V.K., Myklush M.I. Fundamental principles of outer space (cosmic) law development. International scientific journal “Internauka”. Series: “Juridical Sciences”. Is. 12. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-12-9510>.
13. Marinich V.K., Myklush M.I., Yara O.S. Outer Space Public Law: the 1958–1963 period. Part 2. Analytical and Comparative Jurisprudence. Is. 5. P. 639–647. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.05.113.
14. Marinich V.K., Myklush M.I., Yara O.S. Regulation of space activities during 1958–1963. Analytical and Comparative Jurisprudence. Is. 4. P. 582–595. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.04.91.
15. Marinich V.K., Myklush M.I. Space Law, Subjects and Jurisdictions: pre-1963 period. Analytical and Comparative Jurisprudence. Is. 4. P. 569–581. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.04.90.
16. Ogunbanwo O.O. International Law and Outer Space Activities. Dordrecht: Springer Netherlands, 1975. 272 p.
17. Shaw M.N. International law. 5th ed. Cambridge, U.K.; New York: Cambridge University Press, 2003. 1288 p.
18. Smith M.S. The first quarter-century of spaceflight. *Futures*. Vol. 14, Is. 5. P. 353–373. DOI: 10.1016/0016-3287(82)90056-8.
19. Steer C., Hersch M.H. War and peace in outer space: law, policy, and ethics. First edition. New York: Oxford University Press, 2021. 313 p.
20. Treaty banning nuclear weapon tests in the Atmosphere, in outer space and under water. Signed at Moscow, on 5 August 1963. No. 6964. *UNTC*.
21. Tronchetti F. Fundamentals of Space Law and Policy. New York: Springer, 2013. (“SpringerBriefs in Space Development” Series).
22. UN General Assembly (12th Sess. 716th plenary meeting). Regulation, limitation and balanced reduction of all armed forces and all armaments; conclusion of an international convention (treaty) on the reduction of armaments and the prohibition of atomic, hydrogen and other weapons of mass destruction. *Resolution 1148*. 1957.
23. UN General Assembly (13th Sess. 792nd plenary meeting). Question of the peaceful use of outer space. *Resolution 1348*. 1958.
24. UN General Assembly (14th Sess. 856th plenary meeting). International co-operation in the peaceful uses of outer space. *Resolution 1472*. 1959.
25. UN General Assembly (16th Sess.). International co-operation in the peaceful uses of outer space. *Resolution 1721*. 1961.
26. UN General Assembly (17th Sess. 1192nd plenary meeting). International co-operation in the peaceful uses of outer space. *Resolution 1802*. 1962.
27. UN General Assembly (18th Sess. 1244th plenary meeting). Question of general and complete disarmament. *Resolution 1884*. 1963.
28. UN General Assembly [18th Sess. 1280th plenary meeting]. Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space. 1962.
29. UN General Assembly (18th Sess. 1280th plenary meeting). International Co-operation in the peaceful uses of outer space. *Resolution 1963*. 1963.

Іванов Олександр Юрійович

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національна академія Служби безпеки України*

Ivanov Oleksandr

*Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor of the Department of State and Law
National Academy of the Security Service of Ukraine*

ORCID: 0000-0002-5890-5369

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9546

КРИМСЬКОТАТАРСЬКИЙ ФАКТОР ЯК ЗАСІБ ПСЕВДОЛЕГІТИМАЦІЇ ПОСЯГАНЬ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА ТЕРИТОРІАЛЬНУ ЦІЛІСНІСТЬ УКРАЇНИ

THE CRIMEAN TATAR FACTOR AS A MEANS OF PSEUDOLEGITIMIZATION OF THE RUSSIAN FEDERATION'S ENCRUENCES ON THE TERRITORIAL INTEGRITY OF UKRAINE

Анотація. У статті на основі висвітлення процесу становлення кримських татар як самостійної національної спільноти проаналізовано можливості визнання їх корінним народом із наданням їм права на національно-державне самовизначення, а також особливості використання цього фактору для псевдолегітимації змін статусу Криму проросійськими силами. Визнання кримських татар в якості корінного народу пройшло довгий політичний та історичний шлях. Однак навіть за таких умов реалізація ними права на національно-державне самовизначення має узгоджуватися зі змістом конституційного принципу унітаризму та здійснюватися через передбачені законодавством форми прямої демократії. Представники органів влади російської федерації не мають жодних правових підстав для обґрунтування протиправної анексії Автономної Республіки Крим у лютому – березні за рахунок кримськотатарського фактору. Положення щодо реалізації кримськими татарами права на здійснення національно-державного самовизначення широко використовувалися представниками сепаратистської політичної еліти Криму для приховування своїх реальних намірів і під час здійснення протиправної анексії Автономної Республіки Крим як невід'ємної складової частини України у лютому – березні 2014 р. На думку автора, корінний народ – це стійка національна спільнота, представники якої компактно проживають на території єдиної історичної батьківщини і відзначаються наявністю спільної культури, мови, релігії та інших факторів, які відрізняють її від інших таких спільнот, у тому числі сформованістю власних державницьких традицій. При цьому слід враховувати, що механізм реалізації корінним народом права на національно-державне самовизначення повинен бути пов'язаний із висловленням населенням відповідної території волі на його здійснення через передбачені законодавством форми прямої демократії. Діяльність Курултаю і Меджлісу повсякчас була спрямована на протидію самодержавній політиці асиміляції корінних національних спільнот з метою формування етнічно однорідного складу населення, яке б не було здатним поставити під загрозу безперешкодне функціонування імперського державного механізму.

Ключові слова: Автономна Республіка Крим, унітарна держава, територіальна цілісність, корінний народ, національно-державне самовизначення.

Summary. The article, based on the coverage of the process of the formation of the Crimean Tatars as an independent national community, analyzes the possibilities of recognizing them as an indigenous people and granting them the right to national-state self-determination, as well as the peculiarities of using this factor for pseudo-legitimization of changes in the status of Crimea by pro-Russian forces. The recognition of the Crimean Tatars as an indigenous people has taken a long political and historical path. However, even under such conditions, their realization of the right to national-state self-determination

must be consistent with the content of the constitutional principle of unitarism and be carried out through the forms of direct democracy provided for by the law. Representatives of the authorities of the Russian Federation do not have any legal grounds to justify the illegal annexation of the Autonomous Republic of Crimea in February-March at the expense of the Crimean Tatar factor. The provisions on the Crimean Tatars' realization of the right to national-state self-determination were widely used by representatives of the separatist political elite of Crimea to hide their real intentions during the illegal annexation of the Autonomous Republic of Crimea as an integral part of Ukraine in February – March 2014. According to the author, an indigenous people is a stable national community, whose representatives live compactly on the territory of a single historical homeland and are characterized by the presence of a common culture, language, religion and other factors that distinguish it from other such communities, including the formation of its own state traditions. At the same time, it should be taken into account that the mechanism for the realization of the right to national-state self-determination by the indigenous people must be connected with the expression of the will of the population of the relevant territory to exercise it through the forms of direct democracy provided for by the law. The activities of the Kurultay and Mejlis were always aimed at opposing the autocratic policy of assimilation of indigenous national communities with the aim of forming an ethnically homogeneous population that would not be able to endanger the smooth functioning of the imperial state mechanism.

Key words: Autonomous Republic of Crimea, unitary state, territorial integrity, indigenous people, national-state self-determination.

Постановка проблеми. Наприкінці 1980-х рр. у зв'язку з розвитком політичної та економічної кризи в СРСР склалася тенденція до реалізації його суб'єктами права національно-державного самовизначення. Ці процеси були погано контрольованими з боку центральних органів державної влади, тому у багатьох випадках такою ситуацією скористалися представники місцевої політичної еліти. Також Верховною Радою СРСР був прийнятий Закон «Про порядок вирішення питань, пов'язаних із виходом союзної республіки із СРСР» [1], яким передбачалось, що у союзній республіці, яка має у своєму складі автономні республіки, автономні області та автономні округи, референдум щодо виходу зі складу СРСР проводиться окремо по кожній автономії. Зокрема, предметом політичних спекуляцій став і правовий статус кримських татар як національної меншини у Кримській області. Після здобуття Україною незалежності цей фактор також став активно використовуватися кримськими сепаратистами для виправдання власних політичних цілей, що призвело до формування загроз територіальній цілісності молодій державі. Невизначеність правового статусу населення Автономної Республіки Крим відіграла важливу роль також і у формуванні передумов для здійснення російською федерацією протиправної анексії цієї території у лютому-березні 2014 р. Чинне законодавство відносить до об'єктів національної безпеки України суспільство (у нашому випадку — населення Автономної Республіки Крим) та територіальну цілісність держави. Зазначене вище зумовлює актуальність теми нашої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування та розвитку правового статусу кримських татар присвячені праці Б. Бабіна, Т. Бикової, П. Захарченка, В. Кичуна, В. Сергійчука та ін. [3–14]. Однак недостатньо дослідженою вказана проблематика залишається у контексті забезпечення національної безпеки України.

Мета статті. Метою статті є висвітлення процесу становлення кримських татар як окремої національної спільноти, на основі чого — з'ясування можливості визнання їх у якості корінного народу та здійснення ними права на національно-державне самовизначення і особливостей використання цього фактору проросійськими силами для псевдолегітимації змін у статусі Криму.

Виклад основного матеріалу. Після здобуття Україною незалежності у 1991 р. перед вітчизняними органами влади постали ряд проблем, пов'язаних зі становленням нової самостійної держави. Однією із них стала невизначеність правового статусу етнічних груп. У цьому контексті було ухвалено Закон «Про відновлення Кримської АРСР» [2]. Офіційно його прийняття пов'язувалося з проблемами реалізації права кримських татар на національно-державне самовизначення як корінного народу. Втім, законодавча невизначеність змісту цього поняття надавала окремим політикам можливість приховувати свої справжні цілі нібито прагненням захистити національні права кримських татар.

Наприкінці 1960-х рр. у межах ООН була створена та функціонувала Робоча група з питань корінних народів. Серед розроблених нею документів є і проект конвенції про статус корінних народів. У ньому перераховані ознаки, яким має відповідати конкретна етнічна спільнота, щоб набути статусу корінного народу. До цих ознак належать, зокрема, такі: компактне проживання на території історичної батьківщини; спільне походження від автохтонного (споконвічного) населення цих територій; спільна культура в цілому або у більшості факторів (релігійному, побутовому, освітньому і т.д.); мова (наявність рідної мови використання її у всіх сферах життєдіяльності, у тому числі у роботі місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування); компактність проживання на території окремих регіонів; «інші

суттєві умови». Незважаючи на відносну чіткість перерахованих ознак, проблематичним видається формулювання висновків щодо можливості реалізації корінними народами права на здійснення національно-державного самовизначення. Також окремо не зазначено про особливості співвідношення кількісної частки корінного народу та представників інших національностей на території його компактного проживання. Зокрема, не вказано, якою повинна бути частка представників корінного народу у структурі населення певної території для надання їй тих чи інших автономних прав.

Доктринальні підходи до визначення змісту поняття та ознак корінних народів загалом збігаються з наведеними вище результатами напрацювань Робочої групи ООН. Так, більшість дослідників схиляються до думки про те, що під корінними народами розуміються спільноти, які сформувались у багатоетнічних суспільствах незалежних держав і є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є дана країна, споконвіку, у період її завоювання або колонізації або в період встановлення наявних державних кордонів. Із наведеного визначення можна виділити ознаки поняття корінного народу. По-перше, відповідна етнічна спільнота повинна мати сталу територію проживання. По-друге, ця територія повинна підпадати під ознаки споконвічної історичної батьківщини цієї етнічної спільноти. По-третє, це повинна бути не просто батьківщина, а територія тривалого компактного проживання відповідного етносу. По-четверте, така спільнота повинна мати ознаки стійкої етнічної групи, причому цей факт повинен усвідомлюватися всіма її членами. Як бачимо, доктринальні підходи до визначення поняття корінних народів загалом збігаються з проектами нормативних актів ООН, однак так само хибують застосуванням оціночних критеріїв, що зумовлює складнощі при вирішенні питань щодо правового статусу окремих етнічних спільнот. Невирішеним залишається питання щодо змісту поняття національної ідентичності та критеріїв її встановлення.

На основі викладеного вище можемо запропонувати власне визначення поняття корінних народів. На нашу думку, корінний народ — це стійка національна спільнота, представники якої компактно проживають на території єдиної історичної батьківщини і відзначаються наявністю спільної культури, мови, релігії та інших факторів, які відрізняють її від інших таких спільнот, у тому числі сформованістю власних державницьких традицій. При цьому слід враховувати, що механізм реалізації корінним народом права на національно-державне самовизначення повинен бути пов'язаний із висловленням населенням відповідної території волі на його здійснення через передбачені законодавством форми прямої демократії. Однак в умовах унітарної держави (зокрема, в Україні) реалізація

цього права повинна узгоджуватися з дотриманням принципу територіальної цілісності держави.

Окремі дослідники намагаються обґрунтовувати наявність правового статусу корінних народів у окремих етнічних спільнот в Україні. Зокрема, це стосується і кримських татар. Так, наприклад, Б. Бабін переконаний, що кримські татари як національна спільнота цілком відповідають умовам, необхідним для визнання корінним народом, а тому можуть розглядатись у якості суб'єкта права на національно-державне самовизначення. На підтвердження своєї позиції науковець наводить такі аргументи: поява та формування цієї етнічної групи як окремої спільноти саме на українських землях, зв'язок її національної ідентичності лише з територією України; прямий зв'язок культурно-історичних традицій кримських татар із територією України, пов'язаними з нею історичними та географічними умовами; наявність у кримських татар чітко виражених ознак національної, мовної, культурної та релігійної самобутності; наявність у кримських татар колективного самоусвідомлення як корінного народу. Зазначені аргументи стануть предметом подальшого аналізу у нашій статті.

Загалом перші згадки про появу кримського етносу на території сучасної України відносяться до XIII ст.¹. Однак рис самостійної етнічної спільноти кримські татари змогли набути лише завдяки утворенню та тривалому існуванню Кримського Ханства (середина XV ст. – 1783 р.) як їх національно-державного утворення. Незважаючи на окремі риси васальної залежності від Османської імперії, загалом організація влади та управління у Кримському Ханстві та його суспільний лад відбивали особливості національних традицій кримських татар. Також на відміну від інших татарських народів (буджацьких, ногайських, казанських татар), кримські татари не мали іншої території компактного проживання, де б вони реалізували свої національно-державницькі прагнення, окрім місць географічного розташування Кримського Ханства. Окремі дослідники піддають сумніву тезу про визнання Кримського Ханства національною державою кримських татар з огляду на меншу частку чисельності цієї етнічної групи у загальній структурі населення цієї держави. Втім, на нашу думку, з огляду на те, що як на центральному, так і на місцевому рівні при владі перебували представники знатних татарських родів і весь державний механізм був побудований саме на татарських національних традиціях, Кримське Ханство слід вважати саме національною державою кримських татар, завдяки існуванню якої останні і здобули можливість оформитись як самостійна етнічна спільнота.

¹ Детальніше див. нашу статтю за посиланням: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3582443-ise-raz-pro-etnicnu-istoriu-krimskih-tatar.html>.

Під час перебування Криму у складі Російської імперії (1783–1917 рр.) сформувалися представницькі органи кримськотатарського національного самоврядування: національний з'їзд кримських татар — Курултай та обраний ним представницький орган — Меджліс кримськотатарського народу, а також система місцевих меджлісів відповідно до чинного на той час адміністративно-територіального поділу. Ці органи сформувалися в умовах значних національних утисків кримських татар після включення території Кримського Ханства до складу Російської імперії у 1783 р. Саме їх діяльність і була спрямована на протидію самодержавній політиці асиміляції корінних національних спільнот з метою формування етнічно однорідного складу населення, яке б не було здатним поставити під загрозу безперешкодне функціонування імперського державного механізму. За таких умов кримські татари виявили високий рівень здатності до консолідації з метою відстоювання своєї національної самобутності.

Після припинення існування російської імперії у 1917 р. на території Криму розпочалася запекла боротьба за владу різних політичних сил, що спричинило ситуацію багатовладдя або і безвладдя на півострові. Важливу роль у цій боротьбі відігравав кримськотатарський фактор. Так, активну діяльність проводила національна політична організація кримських татар «Міллі Фірка», яка активно протидіяла спробам спочатку німецьких, а потім і більшовицьких сил знищити ознаки національної ідентичності цієї спільноти. Форми консолідації кримських татар стали більш досконалими, ніж за часів Російської імперії. Стали з'являтися також і друковані видання кримськотатарського національного руху (зокрема, газета «Терджиман», яка регулярно видавалась у м. Сімферополь за доби уряду С. Сулькевича). Незважаючи на масовий «червоний терор» упродовж 1919–1920 рр., набрав обертів розвиток національної кримськотатарської культури, формуючи передумови до майбутнього визнання більшовиками необхідності створення кримськотатарської національної автономії.

Відтак, у 1921 р. була утворена Кримська АСРР як автономія за національно-територіальною ознакою. Не можна відкидати того факту, що для реалізації цього кроку радянським керівництвом було переселено значну кількість кримських татар із віддалених регіонів колишньої Російської імперії на територію Криму, оскільки внаслідок імперської асиміляторської політики ця етнічна група не становила більшості серед кримського населення. Ухвалена незадовго після утворення Кримської АСРР у 1921 р. Конституція цієї республіки визначала її як багатонаціональне утворення з домінуванням татарської народності серед усіх інших. Радянська політика «коренізації» відкрила широкі можливості для розвитку кримськотатар-

ського національного театру, літератури, освіти та науки (у тому числі, історичної). У 1928 р. радянська влада навіть здійснила спробу затвердження кримськотатарського алфавіту в кириличному варіанті. Однак такою лояльною політикою радянської влади щодо кримських татар була лише у перші десятиліття існування СРСР. Вона була зумовлена необхідністю укріплення та централізації новоствореної супердержави. Втім, кримськотатарська спільнота на той час уже могла розглядатись як самостійний етнос із ознаками, які вказували на національну ідентичність та наявність історичної батьківщини.

У другій половині 1930-х рр. вектор національної політики радянського керівництва змінився докорінно. У той час метою уряду було зменшення кількості національних автономій у контексті уніфікації політико-правового статусу всіх регіонів держави. Стосувалося це і кримських татар: їх національні права безпосередньо не утискалися, однак звужувалися можливості для їх реалізації (зменшувалася кількість шкіл із кримськотатарською мовою навчання, у діловодстві національна мова витіснялася російською і т.д.). Радянське керівництво поставило за мету ліквідацію кримськотатарської національно-територіальної автономії, що і стало приводом для депортації кримських татар та ряду інших народів із території Криму в 1944 р. нібито за звинуваченням у колабораціонізмі за доби німецького окупаційного режиму під час Другої Світової війни. Відтоді кримські татари проживали у різних віддалених регіонах СРСР, причому в більшості перебували у нелегальному становищі.

Сучасний історик професор В. Возгрін, який народився у Сімферополі за часів існування Кримської АРСР, звертає увагу на те, що під час депортації кримських татар у 1944 р. нібито за співпрацю з нацистським окупаційним режимом на територію Кримської області масово переселялися етнічні росіяни із північних регіонів РРФСР. Метою таких акцій було продовження втілення у життя ленінської ідеї Кримської автономії у складі Росії, яка зазнала невдачі. Ми не маємо можливості оцінити правдивість висновків професора В. Возгріна, пославшись на першоджерела, проте той факт, що Верховна Рада Автономної Республіки Крим неодноразово зверталася до органів Служби безпеки України з клопотанням про заборону В. Возгрину в'їзду на територію України, свідчить про невігідність таких висновків для проросійської політичної еліти Криму. У свою чергу, спогади депортованих кримських татар, які дожили до наших днів, свідчать про те, що прямої заборони на повернення на історичну батьківщину їм встановлено не було, проте там штучно створювалися умови, за яких життя було неможливим та нестерпним: голод, економічна блокада, неможливість працевлаштування. Залишалися декілька

селищ з етнічними кримськими татарами, яких «забули» депортувати. У 1945 р. цих людей повантажили на кораблі, вивезли у відкрите море і потопили, а юридично цей факт оформили як аварію корабля зі смертельними наслідками. Із цих та інших даних вбачається, що росіян стали масово переселяти на територію Кримської області нібито для повоєнної відбудови господарства.

Наприкінці 1950-х – у 1960-х рр. кримські татари у черговий раз виявили здатність до консолідації та мобілізації у боротьбі за відновлення національних прав. До цієї боротьби долучалися також і представники дисидентського руху (наприклад, П. Григоренко — відставний радянський генерал, який разом із однопдумцями готував звернення до ООН щодо порушень прав кримських татар представниками органів влади СРСР). У різних регіонах СРСР представники кримськотатарської інтелігенції та дисиденти писали підпільні дослідження з історії кримськотатарського народу і формували різноманітні національні об'єднання. Будучи фактично позбавленими громадянських прав, кримські татари не піддавалися насильницькій русифікації, зберігаючи всі ознаки національної ідентичності.

Відновлення прав кримських татар на державному рівні розпочалося лише з проголошенням у 1985 р. політики «перебудови». Зокрема, у 1989 р. представники кримськотатарського народу були вперше залучені до діяльності місцевих органів влади Кримської області. Це були Ю. Османов та М. Джемільєв. Дещо раніше депутатом однієї з міських рад у Литві було обрано Р. Чубарова, проте на рідній кримській землі він зміг узяти участь у роботі Верховної Ради Республіки Крим лише після здобуття Україною незалежності. Загалом же етнічні права кримських татар реалізувались лише частково, і то в частині культури, освіти, але не державного управління. Причому кількість навчальних закладів із кримськотатарською мовою навчання на території Кримської автономії у 1990-х рр. значно поступалася кількості російськомовних. У той же час, зазначені факти аж ніяк не завадили кримським ідеологам возвести псевдореферендум 1991 р. щодо державного статусу Кримської області у ранг «першого загальнокримського», на якому вперше «була висловлена воля кримського народу», яка у подальшому була «жесточайше поправа» українською владою, а також закріпити у Конституції Республіки Крим 1992 р. такі «інститути», як право власності кримського народу, суверенітет кримського народу, воля кримського народу. Однак зовсім не було визначено правового статусу кримськотатарського народу.

Відновлення Кримської АРСР у 1991 р. дістало доволі різнопланові доктринальні оцінки, у тому числі з точки зору етнонаціональних процесів в Україні загалом та у Криму зокрема. Так,

В. Кичун переконаний, що відновлення кримської автономії було зумовлене виключно політичними процесами і реальних підстав для створення територіальної автономії у Криму не було. У той же час, Н. Корольова-Борсоді стверджує, що вирішення проблем депортованих народів, які повернулися на свою історичну батьківщину до Криму, і передусім кримських татар, потребувало надання Криму особливого статусу шляхом створення багатонаціональної територіальної автономії. На нашу думку, з огляду на зміст норм вищевказаного Закону СРСР «Про порядок вирішення питань, пов'язаних із виходом союзної республіки із СРСР» політична доцільність у відновленні Кримської АРСР була очевидною. У той же час, неоднозначною видається оцінка ролі кримськотатарського фактора у цьому процесі. З одного боку, матеріали збірника документів «Біла книга Національного руху кримських татар» свідчать про те, що кримські татари ніколи не висловлювали прагнень до здобуття політичної автономії, ішлося лише про національно-культурні аспекти самостійності. Разом з тим, політична еліта Кримської області повсякчас послугоувалася тезами щодо реалізації права кримських татар на національно-державне самовизначення при обґрунтуванні своїх автономістських і навіть сепаратистських прагнень. Незадовго до цього у 1987–1988 рр. за рішенням Ради Міністрів СРСР розпочалися процеси масового повернення кримських татар на історичну батьківщину після депортації у 1944 р., а тому більшості серед місцевого населення вони не становили, у зв'язку з чим не могли б виступати суб'єктами права на здійснення національно-державного самовизначення.

На окрему увагу заслуговує аналіз закріплення правового статусу Автономної Республіки Крим у Конституції України 1996 р. Такий статус було закріплено у світлі подій 1992–1996 рр. у Криму, спричинених положеннями вищезгаданої Конституції Республіки Крим 1992 р., визнаними Конституційним Судом України такими, що суперечили нормам конституційного законодавства України. Зокрема, це були статті, у яких кримські політичні ватажки проголошували державний статус Криму з прагненням подальшої інтеграції з російською федерацією, закріплювалася посада «Президента Республіки Крим» і т. ін. За таких умов ішлося про створення територіальної автономії, а не національної кримськотатарської. Зазначимо, що представники цього етносу не входили до складу місцевих органів влади та управління та політичної волі щодо самостійного державного статусу Криму не висловлювали. Діяли лише Курултай та Меджліс як представницькі органи національного самоврядування кримських татар. Конституційне закріплення статусу територіальної автономії для Криму було зумовлене необхідністю врегулювання політичної кризи у цьому регіоні та ліквідації

загроз територіальній цілісності України з боку кримських політичних сил — головним чином, політичної партії «Російська єдність Криму» та її лідера «Президента Республіки Крим» Ю. Мешкова.

Положення щодо реалізації кримськими татарами права на здійснення національно-державного самовизначення широко використовувалися представниками сепаратистської політичної еліти Криму для приховування своїх реальних намірів і під час здійснення протиправної анексії Автономної Республіки Крим як невід'ємної складової частини України у лютому-березні 2014 р. Зокрема, у так званій «Декларації про незалежність Автономної Республіки Крим і м. Севастополя» від 11 березня 2014 р., яка по суті поклала початок цим діям, зазначено про нібито реалізацію права народів на самовизначення, закріпленого міжнародним правом. У тексті «Декларації...» не зазначено, яких саме народів стосувалося це положення, однак із тексту звернення В. Путіна до державної думи РФ від 16 березня 2014 р. з нагоди анексії зазначених

територій, де коментувалися положення згаданого «документу», стає зрозумілим, що тут ішлося саме про кримських татар. Так, В. Путін зазначав нібито про відновлення «історичної справедливості» та про багатонаціональний характер «Республіки Крим», відзначивши при цьому кримських татар як титульну націю, яка у світлі останніх подій начебто реалізувала своє право на здійснення національно-державного самовизначення.

Висновки. Таким чином, визнання кримських татар в якості корінного народу пройшло довгий політичний та історичний шлях. Однак навіть за таких умов реалізація ними права на національно-державне самовизначення має узгоджуватися зі змістом конституційного принципу унітаризму та здійснюватися через передбачені законодавством форми прямої демократії. Представники органів влади російської федерації не мають жодних правових підстав для обґрунтування протиправної анексії Автономної Республіки Крим у лютому-березні за рахунок кримськотатарського фактору.

Література

1. Про порядок вирішення питань, пов'язаних з виходом союзної республіки з СРСР: Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік. *Вікіджерела*. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%A1%D0%A0%D0%A1%D0%A0_%D0%B2%D1%96%D0%B4_03.04.1990_%E2%84%96_1409-I (дата звернення: 05.01.2024).
2. Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/712-12#Text> (дата звернення: 05.01.2024).
3. Бабін Б.В. Конституційно-правовий статус корінних народів України: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2005. 19 с.
4. Білецька Ю. Формування етнічної ідентичності домінантних спільнот Криму: політико-культурологічний аспект : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05. Сімферополь, 2011. 23 с.
5. Велігодський Д. Державні утворення в Криму наприкінці 1918 — в 1920 рр.: історико-правове дослідження: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2005. 218 с.
6. Вітман К. Кримські татари — національна меншина чи корінний народ? *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 45, 2009*. С. 563–571.
7. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія. За заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. К. : НІСД, 2015. 474 с.
8. Зінченко Ю. До питання про долю кримських татар в сучасній Україні. *Проблеми соборності України в ХХ столітті*. К., 1994. С. 191–197.
9. Зінченко Ю. Кримські татари: історичний нарис. К., 1998.
10. Зінченко Ю. Кримськотатарська проблема: історія та сучасність. *Український історичний журнал*. 2004. № 3. С. 379–402.
11. Зіятдінова Е. Кримські татари — нація чи етнос? *Вісник Львів. ун-ту. Сер. соціол.* 2008. Вип. 2. С. 352–361.
12. Історія Криму в запитаннях та відповідях. Відп. ред. В. Смолій; Упорядн. Г. Боряк. НАН України. Інститут історії України. К. : Наукова думка, 2015. 527 с.
13. Коваль Д. Історія Українського Криму. Мена : Домінант, 2016. 62 с.
14. Копиленко О. Автономна Республіка Крим: проблеми правового статусу : монографія. К. : Таксон, 2002. 342 с.

References

1. Pro poriadok vyrishennia pytan, pov'iazanykh z vykhodom soiuznoi respubliky z SRSR: Zakon Soiuzu Radianskykh Sotsialistychnykh Respublik [On the procedure for solving issues related to the exit of the Union Republic from the USSR: Law of the Union of Soviet Socialist Republics]. *Vikidzherela — Wikisource*. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%A1%D0%A0%D0%A1%D0%A0_%D0%B2%D1%96%D0%B4_03.04.1990_%E2%84%96_1409-I

org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%A1%D0%A0%D0%A1%D0%A0_%D0%B2%D1%96%D0%B4_03.04.1990_%E2%84%96_1409-I [in Ukrainian].

2. Pro vidnovlennia Krymskoi Avtonomnoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky: Zakon Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky [On the restoration of the Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic: Law of the Ukrainian Soviet Socialist Republic]. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal — Verkhovna Rada of Ukraine: official webportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/712-12#Text> [in Ukrainian].

3. Babin, B. V. (2005). Konstytutsiino-pravovyi status korinnykh narodiv Ukrainy [Constitutional and legal status of indigenous peoples of Ukraine]. *Extended abstract of PhD's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

4. Biletska, Yu. (2011). Formuvannia etnichnoi identychnosti dominantnykh spilnot Krymu: polityko-kulturolohichnyi aspekt [Formation of the ethnic identity of the dominant communities of Crimea: political and cultural aspect]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Simferopol [in Ukrainian].

5. Veligodskiy, D. (2005). Derzhavni utvorennia v Krymu naprykintsi 1918 — v 1920 rr.: istoryko-pravove doslidzhennia [State formations in the Crimea at the end of 1918 — in 1920: historical and legal research]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

6. Whitman, K. (2009). Krymski tatory — natsionalna menshyna chy korinnyi narod? [Crimean Tatars — a national minority or an indigenous people?]. *State and law: Collection of scientific papers. Legal and political sciences*, 45, 563–571 [in Ukrainian].

7. Donbas i Krym: tsina povernennia: monohrafiia [Donbas and Crimea: the price of return: a monograph]. (2015). V.P. Horbulina, O.S. Vlasyuk, E.M. Libanova, O.M. Lyashenko (Eds.). K.: NISD [in Ukrainian].

8. Zinchenko, Yu. (1994). Do pytannia pro doliu krymskykh tatar v suchasni Ukraini. Problemy sobornosti Ukrainy v KhKh stolitti [On the question of the fate of the Crimean Tatars in modern Ukraine. Problems of the unity of Ukraine in the 20th century]. K., 191–197 [in Ukrainian].

9. Zinchenko, Yu. (1998). Krymski tatory: istorychnyi narys [Crimean Tatars: historical essay]. Kyiv [in Ukrainian].

10. Zinchenko, Yu. (2004). Krymskotatarska problema: istoriia ta suchasnist [The Crimean Tatar problem: history and modernity]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal — Ukrainian historical journal*, 3, 379–402 [in Ukrainian].

11. Ziyatdinova, E. (2008). Krymski tatory — natsiia chy etnos? [Crimean Tatars — nation or ethnos?]. *Visnyk Lviv. un-tu. Ser. Sotsiol*, 2, 352–361 [in Ukrainian].

12. Istoriiia Krymu v zapytanniakh ta vidpovidiakh [History of Crimea in questions and answers]. (2015). Ans. ed. V.Smolii; Arrangement H.Boryak. NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. K.: Naukova dumka [in Ukrainian].

13. Koval, D. (2016). Istoriiia Ukrainskoho Krymu [History of the Ukrainian Crimea]. Mena: Dominant [in Ukrainian].

14. Kopylenko, O. (2002). Avtonomna Respublika Krym: problemy pravovoho statusu: monohrafiia [Autonomous Republic of Crimea: problems of legal status: a monograph]. K.: Takson [in Ukrainian].

Репеде Тетяна Сергіївна

аспірантка

*Навчально-наукового юридичного інституту
ПЗВО «Київський міжнародний університет»*

Repede Tetiana

Postgraduate Student of the

*Educational and Research Institute of Law of
Kyiv International University*

ORCID: 0000-0003-0272-4224

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9573

РОЛЬ ОСВІТНЬОГО ОМБУДСМЕНА В ПРОТИДІЇ КІБЕРБУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

THE ROLE OF THE EDUCATIONAL OMBUDSMAN IN COMBATING CYBERBULLYING IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Анотація. Вступ. Сучасна динаміка культури є такою, що має вкрай неоднозначний характер. З одного боку, спротився процес отримання інформації, адже цифрові технології стали невід'ємною частиною освітнього процесу, завдяки чому виникли безпрецедентні можливості для навчання з будь-якої точки земної кулі. З іншого боку, цифровий всесвіт породив таке небезпечне явище, що так само виходить за межі фізичних кордонів – кібербулінг. У міру того, як навчальні заклади інтегрують технології в свої структури, зростання явища кібербулінгу стало нагальною проблемою, яка пронизує життя учнів шкіл та студентів закладів вищої освіти різних рівнів акредитації. Розуміння складності та небезпеки кібербулінгу в освіті вимагає всебічного дослідження. Актуальним питанням є висвітлення ролі освітнього омбудсмена у протидії кібербулінгу в сфері освіти.

Мета. Метою статті є висвітлення ролі освітнього омбудсмена у зменшенні деструктивного впливу кібербулінгу в навчальних закладах, що сприятиме забезпеченню безпечного та сприятливого онлайн-середовища для здобувачів освіти.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання та запобігання булінгу в освітньому середовищі; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині захисту прав людини на освіту, зокрема щодо запобігання булінгу та кібербулінгу серед учасників освітнього процесу.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення (для характеристики складових булінгу та функцій кібербулінгу щодо учасників освітнього процесу, а також визначення способів протидії); формалізації, аналізу та синтезу (для зазначення ролі освітнього омбудсмена у протидії кібербулінгу в освітній сфері); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. У статті розглядається специфіка явища кібербулінгу як сучасної проблеми, що проявляється у різних соціальних сферах, в тому числі й освіті. Підкреслено необхідність дослідження форм та проявів кібербулінгу, а також пошуку шляхів його подолання. Кібербулінг проявляється і в образливих повідомленнях у месенджерах, і у повідомленнях в соціальних мережах та групових чатах. Він може здійснюватися через листи електронною поштою, через дзвінки чи мати форму фото чи відеороликів. Зазначено, що жертви кібербулінгу часто тримають інциденти в таємниці, тому батьки та вчителі можуть про них не здогадуватись. Важливо розуміти глибокі наслідки явища сучасного кібербулінгу, оскільки він суттєво шкодить психічному та емоційному благополуччю тих, проти кого він спрямований. В дослідженні розглядається роль освітнього омбудсмена у протидії кібербулінгу в освітній сфері. Його участь має вирішальне значення у формуванні політики подолання кібербулінгу, яка впроваджується шляхом внесення змін до законів, створення чітких директив в освітніх установах та формулювання правил поведінки на цифрових платформах. У статті підкреслюється нагальна потреба у створенні спеціальної, доступної платформи або гарячої лінії, спеціально розробленої для допомоги жертвам кібербулінгу, яка б працювала цілодобово для швидкого реагування та підтримки. Важливими є

спільні проекти за участю освітніх установ, правоохоронних органів, інтернет-провайдерів і платформ соціальних мереж для розробки стратегій та впровадження заходів з протидії кібербулінгу.

Перспективи. Підкреслено необхідність збору даних і впровадження психологічних досліджень для виявлення тенденцій розвитку кібербулінгу, що дозволить сформулювати цільові превентивні стратегії. Доречним є підвищення цифрової грамотності серед усіх учасників освітнього процесу, а особливо молоді, та зростання ролі освітнього омбудсмена в якості медіатора в конфліктах, що є важливим для створення безпечного освітнього середовища. Підкреслено потребу у формуванні системного підходу, необхідного для ефективної боротьби з сучасним кібербулінгом.

Ключові слова: булінг, кібербулінг, омбудсмен, освітній омбудсмен, конфлікт, протидія, медіація, освіта, цифрові технології, право на освіту.

Summary. Introduction. Contemporary cultural dynamics are extremely ambiguous. On the one hand, the process of obtaining information has been simplified, as digital technologies have become an integral part of the educational process, providing unprecedented opportunities for learning from anywhere in the world. On the other hand, the digital universe has given rise to a dangerous phenomenon that also transcends physical borders: cyberbullying. As educational institutions integrate technology into their structures, the rise of cyberbullying has become a pressing issue that permeates the lives of school children and students in higher education institutions of various accreditation levels. Understanding the complexity and danger of cyberbullying in education requires a comprehensive study. An urgent issue is to highlight the role of the educational ombudsman in combating cyberbullying in education.

Purpose. The purpose of the article is to highlight the role of the educational ombudsman in reducing the destructive impact of cyberbullying in educational institutions, which will help ensure a safe and supportive online environment for students.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) regulatory and legal support for the regulation and prevention of bullying in the educational environment; 2) works of domestic and foreign authors conducting their scientific and practical research in the field of protection of human rights to education, in particular, the prevention of bullying and cyberbullying among participants in the educational process.

In the course of the study, the following scientific methods were used: theoretical generalization (to characterize the components of bullying and the functions of cyberbullying against participants in the educational process, as well as to identify ways to counteract it); formalization, analysis and synthesis (to indicate the role of the educational ombudsman in countering cyberbullying in the educational sphere); logical generalization of the results (formulation of conclusions).

Results. The article discusses the specifics of the phenomenon of cyberbullying as a modern problem that manifests itself in various social spheres, including education. The author emphasizes the need to study the forms and manifestations of cyberbullying, as well as to find ways to overcome it. Cyberbullying is manifested in offensive messages in messengers, as well as in messages on social networks and group chats. It can be carried out through emails, calls, or in the form of photos or videos. It is noted that victims of cyberbullying often keep incidents secret, so parents and teachers may not be aware of them. It is important to understand the profound consequences of the phenomenon of modern cyberbullying, as it significantly harms the mental and emotional well-being of those against whom it is directed. The study examines the role of the educational ombudsman in combating cyberbullying in the educational sphere. Their involvement is crucial in shaping policies to combat cyberbullying, which are implemented by amending laws, creating clear guidelines in educational institutions, and formulating rules of conduct on digital platforms. The article emphasizes the urgent need to create a special, accessible platform or hotline specifically designed to help victims of cyberbullying, which would work around the clock for rapid response and support. Joint projects involving educational institutions, law enforcement agencies, Internet providers, and social media platforms are important to develop a strategy and implement measures to combat cyberbullying.

Discussion. The author emphasizes the need for data collection and implementation of psychological research to identify trends in the development of cyberbullying, which will allow formulating targeted prevention strategies. It is appropriate to increase digital literacy among all participants in the educational process, especially young people, and to increase the role of the educational ombudsman as a mediator in conflicts, which is important for creating a safe educational environment. The author emphasizes the need to develop a systematic approach to effectively combat modern cyberbullying.

Key words: bullying, cyberbullying, ombudsman, educational ombudsman, conflict, counteraction, mediation, education, digital technologies, right to education.

Постановка проблеми. Сучасна динаміка культури є такою, що має вкрай неоднозначний характер. З одного боку, спростився процес отримання інформації, адже цифрові технології стали невід'ємною частиною освітнього процесу, завдяки чому виникли безпрецедентні можливості для навчання з будь-якої точки земної кулі. З іншого боку, цифровий всесвіт породив таке небезпечне

явище, що так само виходить за межі фізичних кордонів — кібербулінг. У міру того, як навчальні заклади інтегрують технології в свої структури, зростання явища кібербулінгу стало нагальною проблемою, яка пронизує життя учнів шкіл та студентів закладів вищої освіти різних рівнів акредитації. Розуміння складності та небезпеки кібербулінгу в освіті вимагає всебічного дослідження.

Актуальним питанням є висвітлення ролі освітнього омбудсмена у протидії кібербулінгу в сфері освіти. Нагальним завданням є не лише визнання специфіки загроз, що існують у цифровому освітньому процесі, але й надання освітянам, батькам та учням інструментів щодо боротьби з явищем кібербулінгу задля створення безпечного освітнього онлайн середовища для всіх учасників освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку кібербулінгу здобуло значного обґрунтування серед американських авторів. Зокрема у роботах С. Хіндуджа та Дж. Патчина [2; 3] окреслено питання специфіки кібербулінгу в освітньому процесі. Р. Слонье та П. К. Сміт аналізуються особливості кібербулінгу та його відмінності від булінгу [5]. Ю. С. Кім, Ю. Д. Кох, Б. Левенталь звертаються увагу в своїй роботі на зростання ризику суїцидів серед учнів-жертв булінгу [4]. К. Сузукі та колектив авторів висвітлюють шляхи дослідження ментального здоров'я дітей, що постраждали внаслідок булінгу [6]. Питання булінгу в тих або інших аспектах ставали предметом інтересу вітчизняних дослідників серед яких А. О. Корнійченко [7], Р. М. Пилипів [8], М. В. Приходько [9] та інші. Явище кібербулінгу розглянуто в працях В. Євтушок, В. Куценко [10], О. Коваль [11], А. Кравчук А. [12], Сафаров [13], К. Янішевська [14] та інші.

Наразі бракує системних розробок, в тому числі вітчизняних авторів, де були б не лише зазначені загрози, а й запропоновано шляхи протидії їм у цифровому середовищі.

Формулювання цілей статті. Метою статті є висвітлення ролі освітнього омбудсмена у зменшенні деструктивного впливу кібербулінгу в навчальних закладах, що сприятиме забезпеченню безпечного та сприятливого онлайн-середовища для здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кібербулінг — це явище, що виникло у зв'язку з появою нових комунікаційних технологій та можливостей. У статті ми спробуємо заглибитися в багатогранні аспекти цієї сучасної проблеми, дослідити її поширеність, різноманітні форми та нагальну потребу в проактивних заходах для захисту недоторканності освіти в цифрову епоху. Специфіка кібербулінгу полягає в тому, що він може набувати різних форм, виходячи за межі освітніх закладів. Спектр того, що може бути віднесене до кібербулінгу, є вкрай широким — від образливих повідомлень і зловмисних чуток до невпинних переслідувань. На сайті Unicef наводиться визначення кібербулінгу як «неодноразової поведінки, що спрямована на залякування, провокування гніву чи приниження тих, проти кого він спрямований» [1], що здійснюється із застосуванням цифрових технологій. Шляхи поширення кібербулінгу пов'язані із соціальними мережами, різноманітними месенджерами. Також здійснюватися може агресія через ігрові платформи.

Кібербулінг в освіті є предметом дослідження різних науковців, психологів, соціологів та дослідників у галузі освіти. Кажучи про кібербулінг обов'язково вказують, що шкода має саме навмисний та повторюваний характер і заподіяна може бути за допомогою комп'ютерів, мобільних телефонів та інших електронних пристроїв. Так кібербулінг позначається у посібнику «Булінг за межами шкільного подвір'я: запобігання та реагування на кібербулінг» («Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying») [2], створеному доктором Саміром Хіндуджа (Sameer Hinduja) і доктором Джастіном Патчином (Justin Patchin), які працюють в Центрі досліджень кібербулінгу (Cyberbullying Research Center). Основний вектор їх розвідок полягає у вивченні поширення кібербулінгу, його впливу на учнів, а також стратегій його запобігання та протидії. Згідно їх дослідженню, у 2007 році близько 2000 учнів середніх класів одного з найбільших шкільних округів США пройшла опитування про використання Інтернету та свій досвід. Ті підлітки, які зазнали кібербулінгу мали більше суїцидальних думок, ніж ті, хто не стикався з такими формами агресії з боку однолітків [3]. Ці дані стали доказом того, що до агресії з боку однолітків слід ставитися серйозно не лише тоді, коли вона здійснюється у офлайн просторі, а й у кіберпросторі. Саме тому важливим є впровадження комплексних програм реагування на кібербулінг, що має здійснюватися у навчальних закладах.

Роберт Слонье (Robert Slonje) та Пітер К. Сміт (Peter K. Smith) визначають чотири основні категорії кібербулінгу, що може здійснюватися через текстові повідомлення, надсилатися електронною поштою, здійснюватися через дзвінки та мати форму фото чи відеороликів. Згідно їх розвідкам найбільше поширення кібербулінгу спостерігається в молодших класах середньої школи, а найменше — в коледжах Швеції. За результатами їх дослідження, за гендерним аспектом не можна було прослідкувати певних пріоритетів щодо об'єктів булінгу [5]. Найбільший вплив на жертв кібербулінгу здійснювався за допомогою фото та відеокліпів. Об'єкти булінгу, як правило, повідомляли про кібербулінг друзям, або взагалі нікому не розповідали, в той час як дорослі (батьки та вчителі) могли нічого не знати про подібні випадки. Проте не варто недооцінювати вплив кібербулінгу на людину, адже його результатом є потужне ураження психічного та емоційного стану тих, хто став його жертвою. В залежності від того, хто став об'єктом булінгу, різними були й наслідки для навчального середовища. Вплив кібербулінгу може породжувати значний страх, тривогу та відчуття дискомфорту як серед жертв, так й інших учасників освітнього процесу. Тому необхідне здійснення різних заходів, завдяки яким буде досліджуватись

поточний стан щодо кібербулінгу та визначатись шлях його мінімізації [4].

Національний центр освітньої статистики (National Center for Education Statistics — NCES), що є підрозділом Міністерства освіти США, проводить дослідження та збирає дані про освіту у країні. Здійснюється моніторинг через такі опитування, як «Додаток про шкільну злочинність» (School Crime Supplement — SCS) до «Національного опитування щодо віктимізації» (National Crime Victimization Survey — NCVS) та «Шкільне опитування щодо злочинності та безпеки» (School Survey on Crime and Safety — SSOCS). Завдяки цим дослідженням збирається інформація про різні аспекти шкільної безпеки, зокрема про випадки булінгу та кібербулінгу серед учнів. Представники NCES отримують в результаті їх проведення дані, що свідчать про показники поширеності, типи булінгу, з якими стикаються учні, а також вплив булінгу на благополуччя учнів та їхній освітній досвід.

Наразі в українському соціумі відсутні аналогічні програми, які були б спрямовані на виявлення випадків булінгу та кібербулінгу в освітньому просторі. Проте правозахисними організаціями пропонується у разі кібербулінгу здійснити ряд кроків, які допоможуть жертві притягнути до відповідальності кривдника та мінімізувати його вплив на інших потенційних жертв. Зокрема, потрібно зафіксувати факт кібербулінгу (зберегти скріншот переписки, аудіо, фото чи відео матеріали), потім доцільно видалити сторінку у соціальній мережі, якщо саме там здійснювався булінг. Наступний етап має реалізовуватись через звернення до правоохоронних органів і за потреби — до психолога. Якщо йдеться про учнів шкіл, то до вирішення цієї проблеми потрібно підходити комплексно, адже й медичні працівники, й батьки повинні постійно пам'ятати про серйозну небезпеку, яку кібербулінг становить для молоді. Для оцінки психологічних факторів ризику кібербулінгу необхідно проводити лонгітюдні дослідження [6]. Такий довготривалий метод дозволяє оцінити вплив ранніх переживань на подальший розвиток особистості.

Щодо кібербулінгу можна заявити на Національну дитячу «гарячу» лінію, до поліції, контакт-центру безоплатної правової допомоги чи звернутись до освітнього омбудсмена. На наше переконання, факти кібербулінгу, які стосуються освітнього процесу, мають відноситись здебільшого до юрисдикції омбудсмена у даній сфері. Завдяки діяльності освітнього омбудсмена можна підвищити обізнаність у випадках кібербулінгу та мінімізувати їх появу. Зокрема доцільним вбачається проведення кампаній, освітніх програм та семінарів [15], метою яких є інформування здобувачів освіти, їх батьків, викладачів та широкої громадськості про вплив та наслідки кібербулінгу.

Омбудсмен може пропонувати та відстоювати політику, спрямовану на боротьбу з кібербулінгом на різних рівнях — шкільному, громадському чи національному. Це може реалізовуватись через внесення пропозицій щодо змін у законодавстві, створення чітких інструкцій у закладах освіти, яких мають дотримуватись усі учасники навчального процесу або через формування правил поведінки на онлайн-платформах, в тому числі освітніх, для кращого протистояння кібербулінгу.

Наразі існує сайт освітнього омбудсмена України, де зазначено електронну пошту та мобільний телефон, проте час можливої відповіді обмежено стандартним робочим п'ятиденним графіком. Наявна також вже згадана вище національна дитяча «гаряча» лінія. Проте більш доцільним було б створити окрему лінію чи онлайн-платформу, на яку можна звертатись цілодобово саме по допомогу щодо кібербулінгу або задля повідомлення про випадки кібербулінгу. Забезпечення швидкого доступу до систем та їх всебічна підтримка сприятиме заохоченню жертв звертатися на них без страху, що їх запит не буде розглянутий вчасно чи взагалі проігнорований.

Необхідною формою боротьби із кібербулінгом є співпраця з тими організаціями, що так чи інакше залучені до освітнього процесу, тобто із закладами освіти, правоохоронними органами, які відповідають на звернення щодо булінгу, інтернет-провайдерами та навіть платформами соціальних мереж, що допоможе розробити стратегії запобігання та протидії кібербулінгу. Лише внаслідок кооперації можна досягнути ефективних рішень та відшукати шляхи мінімізації кібербулінгу. В «Стратегії кібербезпеки України», введеної в дію Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021, зазначено, що забезпечення кібербезпеки є одним із пріоритетів у системі національної безпеки України. План реалізації Стратегії передбачає низку заходів для посилення спроможностей національної системи кібербезпеки та протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі, зокрема проведення щорічних місяців кібербезпеки [17].

Реалізація програм, спрямованих на усунення кібербулінгу, не можлива без впровадження моніторингу поточної ситуації. Задля цього потрібно проводити різні форми психологічних досліджень — опитування, анкетування, спостереження, результати яких дадуть можливість виявляти тенденції зростання чи, навпаки, зменшення інцидентів кібербулінгу. Впровадження їх у закладах освіти різного рівня акредитації, з орієнтованістю на конкретну цільову аудиторію, сприятиме усвідомленню масштабу подібних практик в українському соціумі та маркування тих сфер, де найбільше простежується така тенденція. Отримані дані дадуть підґрунтя для ство-

рення превентивних заходів та вчасного втручання у кризових ситуаціях.

Важливим компонентом мінімізації випадків кібербулінгу є сприяння цифровій грамотності дітей та молоді, навчання відповідальній поведінці в Інтернеті, налаштуванням конфіденційності та важливості шанобливого спілкування в мережі. Доцільно формувати уявлення про відсутність вседозволеності з боку учасників комунікаційного процесу поширювати контент, який може мати образливий характер. Жертви булінгу, в тому числі кібербулінгу, нерідко бояться повідомити про неприємну для них комунікацію, бо очікують, що їх не зрозуміють чи звинуватять у надмірній вразливості. Проведення бесід щодо особистих психологічних меж та здатності відстоювати свої права на повагу до гідності та честі є вкрай необхідними для сучасного соціуму. Дифамаційні спори, які виникають внаслідок порушення права на повагу до гідності та честі, є доволі складними в юридичній практиці, адже потребують оцінки не лише текстових та візуальних повідомлень, але й мети з якою вони були висловлені, а також контексту, у якому їх було вжито.

Зона відповідальності омбудсмена може бути зазначена як участь у ролі посередника у конфліктах, що сприятиме їх врегулюванню, усуненню першопричин проблеми та запобіганню подальшій шкоді. Отже, омбудсмен має здійснювати системну діяльність у подоланні кібербулінгу в освітній сфері, що сприятиме створенню безпечного та більш шанобливого онлайн-середовища для всіх.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Кібербулінг наразі є реальною проблемою, що існує в сфері освіти. Наслідки психологічного впливу булінгу, що здійснюється у цифровому середовищі, є вкрай руйнівними для молоді, зва-

жаючи на зростання ризиків суїцидів. Важливим рушієм у протидії кібербулінгу може бути освітній омбудсмен. Він має відігравати ключову роль у розробці політики для боротьби з кібербулінгом, що реалізуватиметься через зміни до законодавства, встановлення чітких уніфікованих інструкцій у навчальних закладах та створення правил поведінки на онлайн-платформах. Існує потреба в створенні доступної спеціальної платформи для повідомлень про випадки кібербулінгу в освітньому середовищі, щоб забезпечити своєчасне реагування та підтримку.

Ефективність у боротьбі з кібербулінгом вимагає співпраці між різними зацікавленими сторонами, залученими до освітнього процесу. Сюди входять навчальні заклади, правоохоронні органи, інтернет-провайдери та платформи соціальних мереж. Співпраця має вирішальне значення для розробки стратегій запобігання та втручання.

Моніторинг та дослідження тенденцій кібербулінгу за допомогою психологічних методів дослідження, таких як опитування, анкетування та спостереження, є надзвичайно важливими. Ці зусилля, особливо якщо вони здійснюються в різних навчальних закладах, можуть дати уявлення про поширеність і природу кібербулінгу, що допоможе розробити превентивні заходи.

Необхідно популяризувати цифрову грамотність серед дітей та молоді, що включатиме навчання відповідальній поведінці в Інтернеті, налаштуванням конфіденційності нормам цифрової комунікації. Вкрай важливо створити культуру, в якій поширення образливого контенту є неприпустимим. Участь освітнього омбудсмена можлива в медіації конфліктів, пов'язаних з кібербулінгом, що сприятиме вирішенню основних проблем та запобіганню подальшої шкоди.

Література

1. Кібербулінг — що це та як це зупинити? ЮНІСЕФ: вебсайт. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/cyberbullying> (дата звернення: 20.12.2023).
2. Hinduja S., Patchin J. W. *Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying* Second Edition. Corwin, 2014. 308 p.
3. Hinduja S., Patchin J. W. Bullying, cyberbullying, and suicide. *Arch Suicide Res.* 2010. 14(3). P.206–221. doi : 10.1080/13811118.2010.494133.
4. Kim Y.S., Koh Y.J., Leventhal B. School bullying and suicidal risk in Korean middle school students. *Pediatrics.* 2005. 115(2). P. 357–363. doi: 10.1542/peds.2004-0902.
5. Slonje R., Smith P. K. Cyberbullying: another main type of bullying? *Scand J Psychol.* 2008. 49(2). P. 147–154. doi: 10.1111/j.1467-9450.2007.00611.x.
6. Suzuki K., Asaga R., Sourander A., Hoven C. W., Mandell D. Cyberbullying and adolescent mental health. *Int J Adolesc Med Health.* 2012. 24(1). P. 27–35. doi: 10.1515/ijamh.2012.005.
7. Корнійченко А. О. Принципи адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні: поняття та система. *Наукові записки. Серія: Право.* 2021. № 10. С. 60–65. doi: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2021-10-60-65>.
8. Пилипів Р. М. Окремі питання вдосконалення адміністративно-правової протидії булінгу в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2020. Том 31 (70). № 3. doi: <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2020.3/25>.

9. Приходько М.В. Генезис адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. № 64. С. 270–275. doi: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.50>.
10. Yevtushok V. A., Kushchenko V. A. Struggle of kiberbullying in Ukraine: legal aspects. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. Vol. 1, No. 1. P. 127–130. doi: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2019-1-127-130>.
11. Коваль О. Кібербулінг: як захистити дитину від цькування в мережі. *Юридична газета Online*. 2021. № 18 (748). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/kiberbuling-yak-zahistiti-ditinu-vid-ckuvannya-v-merezhi.html> (дата звернення: 01.01.2024).
12. Кравчук А. Кібербулінг та право на безпеку. *Юридична газета Online*. 2017. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/kiberbullying-ta-pravo-na-bezpeku-.html> (дата звернення: 20.12.2023).
13. Сафаров А. Кібербулінг — правові механізми реагування. *Інститут масової інформації*. 2021. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/kiberbuling-pravovi-mehanizmy-reaguvannya-i37574> (дата звернення: 20.12.2023).
14. Yanishevska K. D., Zinchenko H. S. Prevention of cyberbullying, cybermobing, cybergrooming in Ukraine. *Juridical scientific and electronic journal*. 2022. No. 2. P. 132–135. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-2/29>.
15. Про кібербулінг для підлітків. *Дія.Освіта*. URL: <https://osvita.diaa.gov.ua/courses/cyberbullying> (дата звернення: 26.12.2023).
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18.12.2018 р. № 2657-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 5. Ст. 33. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (дата звернення: 20.12.2023).
17. Безпечний кіберпростір — запорука успішного розвитку країни. *Міністерство освіти і науки України: вебсайт*. 2023. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/bezpechnij-kiberprostir-zaporuka-uspishnogo-rozvitku-krayini> (дата звернення: 20.12.2023).
18. Протидія кібербулінгу та кібергрумінгу в Україні. *Одеська національна наукова бібліотека: вебсайт*. 2023. URL: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=4001 (дата звернення: 20.12.2023).

References

1. Kiberbulinh — shcho tse ta yak tse zupynyty? [Cyberbullying — what is it and how to stop it?]. *YuNISEF: website*. Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/cyberbullying> [in Ukrainian].
2. Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2014). *Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying* Second Edition. Corwin.
3. Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2010). Bullying, cyberbullying, and suicide. *Arch Suicide Res*, 14(3), 206–221. doi: 10.1080/13811118.2010.494133.
4. Kim, Y. S., Koh, Y. J., & Leventhal, B. (2005). School bullying and suicidal risk in Korean middle school students. *Pediatrics*, 115(2), 357–363. doi: 10.1542/peds.2004-0902.
5. Slonje, R., & Smith, P. K. (2008). Cyberbullying: another main type of bullying? *Scand J Psychol*, 49(2), 147–154. doi: 10.1111/j.1467-9450.2007.00611.x.
6. Suzuki, K., Asaga, R., Sourander, A., Hoven, C. W., & Mandell, D. (2012). Cyberbullying and adolescent mental health. *Int J Adolesc Med Health*, 24(1), 27–35. doi: 10.1515/ijamh.2012.005.
7. Korniiuchenko, A. (2021). Principles of the administrative and legal mechanism for preventing bullying in Ukraine: concept and system [Pryntsyry administratyvno-pravovoho mekhanizmu zapobihannia bulinhu v Ukraini: poniattia ta systema]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pravo — Scientific notes. Series: Law*, 10, 60–65. doi: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2021-10-60-65> [in Ukrainian].
8. Pylypiv, R. (2020). Okremi pytannia vdoskonalennia administratyvno-pravovoi protydii bulinhu v Ukraini [Some issues of improving administrative and legal counteraction to bullying in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: yurydychni nauky — Scientific notes of Vernadsky TNU. Series: Law*, 31 (70), 3. doi: <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2020.3/25> [in Ukrainian].
9. Prykhodko, M. (2021). Henezys administratyvnoi vidpovidalnosti za bulinh (tskuvannia) v Ukraini [Genesis of administrative liability for bullying (harassment) in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo — Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 64, 270–275. doi: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.50> [in Ukrainian].
10. Yevtushok, V. A., & Kushchenko, V. A. (2019). Struggle of kiberbullying in Ukraine: legal aspects. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav — Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 1, 127–130. doi: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2019-1-127-130>.
11. Koval, O. (2021). Cyberbullying: how to protect a child from online harassment. *Yurydychna gazeta Online*, 18 (748). Retrieved from <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/kiberbuling-yak-zahistiti-ditinu-vid-ckuvannya-v-merezhi.html> [in Ukrainian].

12. Kravchuk, A. (2017). Cyberbullying and the right to security. *Yurydychna gazeta Online*. Retrieved from <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/kiberbulling-ta-pravo-na-bezpeku-.html> [in Ukrainian].
13. Safarov, A. (2021). Kiberbulinh — pravovi mekhanizmy reahuvannia [Cyberbullying — legal mechanisms of response]. *Institut masovoi informatsii — Institute of Mass Information*. Retrieved from <https://imi.org.ua/monitorings/kiberbulinh-pravovi-mekhanizmy-reahuvannia-i37574> [in Ukrainian].
14. Yanishevska, K.D., & Zinchenko, H.S. (2022). Prevention of cyberbullying, cybermobing, cybergrooming in Ukraine. *Juridical scientific and electronic journal*, 2, 132–135. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-2/29>.
15. Pro kiberbulinh dlia pidlitkiv [About cyberbullying for teenagers]. *Diia.Osvita*. Retrieved from <https://osvita.diia.gov.ua/courses/cyberbullying> [in Ukrainian].
16. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii bulinhu (tskuvanniu): Zakon Ukrainy vid 18.12.2018 r. № 2657-VIII [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Combating Bullying (Harassment): Law of Ukraine of 18.12.2018 No. 2657-VIII]. (2019). *Vidomosti Verkhovnoi Rady — The Official Bulletin of the Verkhovna Rada*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> [in Ukrainian].
17. Bezpechnyi kiberprostir — zaporuka uspishnoho rozvytku krainy [Safe cyberspace is the key to successful development of the country]. (2023). *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy — Ministry of Education and Science of Ukraine*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/bezpechnij-kiberprostir-zaporuka-uspishnogo-rozvitku-krayini> [in Ukrainian].
18. Protydiiia kiberbulinhu ta kiberhruminhu v Ukraini [Countering cyberbullying and cybergrooming in Ukraine]. (2019). *Odeska natsionalna naukova biblioteka — Odesa National Scientific Library: website*. Retrieved from https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=4001 [in Ukrainian].

Цесарський Фелікс Анатолійович

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного права юридичного факультету
Пенітенціарна академія України*

Tsesarskyi Feliks

*Doctor of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Theory and History of State and Law,
Constitutional Law of the Law Faculty
Penitentiary Academy of Ukraine*
ORCID: 0000-0002-6058-9780

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9598

ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

FEATURES OF REMOTE WORK UNDER MARTIAL LAW: LEGAL ASPECT

Анотація. У статті розкрито правове регулювання та особливості застосування дистанційної роботи в умовах воєнного стану. Автором зроблено висновок про те, що найпростіший спосіб оформити працівників, які покинули територію бойових дій, не мають змоги доїхати на роботу, але можуть працювати віддалено, – запровадити дистанційну роботу. Дистанційна робота – це форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Роботодавець повинен дотримуватися вимог законодавства, умов колективного і трудового договору. Також він зобов'язаний забезпечити працівника необхідними для виконання ним своїх обов'язків обладнанням, програмно-технічними засобами, засобами захисту інформації та іншими засобами, якщо інше не встановлено трудовим договором. Сторони трудового договору мають інші права і обов'язки передбачені законодавством. Також автором визначено роль дистанційної роботи в цих надзвичайних умовах, її особливе значення для збереження трудових відносин та організації відносної безпеки праці. Вказано на належне правове регулювання інституту дистанційної роботи на рівні КЗпП та інших законодавчих актів України, що забезпечує наявність легального визначення дистанційної роботи, порядку та умов її застосування, вимог щодо форми та змісту трудового договору тощо. Зазначено, що наявність типової форми трудового договору про дистанційну роботу свідчить, що сторони не мають права відступати від змісту трудового договору, але можуть конкретизувати його умови. Виокремлено особливості дистанційної роботи, які визначені за такими критеріями: порядок застосування, робоче місце, обмеження у застосуванні, режим роботи, забезпечення засобами виробництва, обладнанням, програмно-технічними засобами, робочий час, гарантування часу відпочинку.

Ключові слова: трудові відносини, воєнний стан, трудове право, дистанційна робота.

Summary. The article reveals the legal regulation and features of the use of remote work under martial law. The author concludes that the easiest way to register employees who have left the territory of military operations, do not have the opportunity to get to work, but can work remotely, is to introduce remote work. Remote work is a form of Labor Organization in which work is performed by an employee outside the workplace or on the territory of the employer, in any place of the employee's choice and using information and communication technologies. The employer must comply with the requirements of the legislation, the terms of the collective agreement and employment contract. He is also obliged to provide the employee with the necessary equipment, software and hardware tools, information security tools and other means to perform his duties, unless otherwise

established by the employment contract. The parties to an employment contract have other rights and obligations stipulated by law. The author also defines the role of remote work in these emergency conditions, its special importance for the preservation of Labor Relations and the organization of relative labor safety. It is indicated that the proper legal regulation of the Institute of remote work at the level of the Labor Code and other legislative acts of Ukraine ensures the existence of a legal definition of remote work, the procedure and conditions for its application, requirements for the form and content of an employment contract, etc. It is indicated that the existence of a standard form of an employment contract for remote work indicates that the parties do not have the right to deviate from the content of the employment contract, but can specify its terms. The features of remote work are highlighted, which are determined according to the following criteria: application procedure, workplace, restrictions in use, operating mode, provision of production facilities, equipment, software and technical means, working hours, guarantee of rest time.

Key words: labor relations, martial law, labor law, remote work.

Постановка проблеми. Сьогодні громадяни України є учасниками безпрецедентних подій, що вимагає вдосконалення і адаптації актуального законодавства до сьогоднішніх реалій. Зокрема, відсутність досвіду регулювання трудових взаємовідносин між державою, роботодавцями і працівниками в умовах воєнного стану зумовлюють актуальність проблеми.

Умови воєнного стану можуть вимагати застосування дистанційної роботи з різних причин. Воєнний стан передбачає загрозу для безпеки та життя людей, тому можуть бути введені обмеження на зібрання великої кількості людей і на пересування. У таких умовах дистанційна робота може бути цінним інструментом для забезпечення безпеки працівників і продовження діяльності організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика законодавчого регулювання трудових правовідносин, незважаючи на їхню часткову інноваційність, вже досліджується науковцями [8; 9; 11; 13; 14]. Ті чи інші аспекти правового регулювання дистанційної роботи стали предметом дослідження багатьох вчених, особливо у період пандемії COVID-19 [2; 3]. Зокрема цьому питанню присвятили свої праці такі вчені, як В. Бурак [7], Ю. Кузнецова [10], А. Лідньов [11], О. Мельничук [12], О. Серета [14] та ін. Незважаючи на наявність низки наукових праць, присвячених правовим аспектам дистанційної роботи, ця проблема не вичерпала себе та потребує проведення подальших досліджень, що зумовлено особливостями її правового регулювання і застосування в умовах воєнного стану.

Метою статті є дослідження особливостей регулювання дистанційної роботи працівників під час воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Трудові відносини є ядром правового регулювання у трудовому праві України. Діюче трудове законодавство вже давно потребує вдосконалення. Наразі стоїть питання не тільки щодо пристосування норм трудового українського законодавства до кращих європейських зразків, але і щодо його актуалізації відповідно до викликів воєнного стану. В цей складний період, як ніколи, виникла необхідність вирішувати багато проблем, що пов'язані з нормативною

регламентацією відносин найманого працівника та роботодавця [15, с. 45].

Дистанційна робота — це форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. (част. 1 ст. 60-2 КЗпП [1]).

В умовах воєнного стану застосування дистанційної роботи набуло особливого значення, адже стало одним із способів збереження трудових відносин та організації праці у відносній безпеці. Важливо, що режим дистанційної роботи не обмежує працівників територією і робочим місцем, тому дає можливість працювати будь-де, навіть із-за кордону, головне, щоб був доступ до інформаційно-комунікаційних технологій. Під час війни інколи й укриття слугує робочим місцем. Саме використання дистанційних технологій дало можливість забезпечити освітній процес, який був поновлений з 14 березня 2022 року після вимушених канікул у дистанційному або змішаному форматі, залежно від рівня безпеки в певному регіоні. Згодом було упорядковано застосування дистанційної роботи для державних службовців та працівників державних органів. В законодавстві немає обмежень щодо сфери застосування дистанційної роботи, але, оскільки вона пов'язується із інформаційно-комунікаційними технологіями, то її практикують там, де використовується інтелектуальна праця [12].

Дистанційна робота має свої плюси і мінуси. Для роботодавця є економія робочих місць, а також комунальних послуг. Для працівника це можливість самому планувати свою роботу, економити на харчуванні і проїзді. У той же час це не дозволяє ефективно контролювати працівника, а працівнику важко виконувати завдання, які потребують колективного рішення.

Запровадження дистанційної роботи дозволяє виконувати роботу, передбачену трудовим договором, працівникам, які покинули територію бойових дій або сидять вдома. Умовами запровадження дистанційної праці є: 1) специфіка виконання роботи працівником передбачає можливість її здійснення віддалено, за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, 2) волевиявлення

працівника і роботодавця спрямовані на запровадження дистанційної роботи; 3) у працівника чи роботодавця є технічні можливості для запровадження дистанційної роботи [6, с. 106–107].

Основною умовою запровадження дистанційної роботи є наявність технічних можливостей її виконувати. Тобто роботодавець повинен запропонувати працівнику такі умови, що передбачають доступ до ресурсів роботодавця, які необхідні для виконання трудової функції. У тих випадках, коли роботодавець не може встановити належні умови для виконання роботи дистанційно, або немає технічної можливості її виконувати, тоді така робота не може бути запропонована працівнику.

Пропозиція застосування дистанційної роботи може виходити як від працівника так і від роботодавця. Умовою запровадження дистанційної роботи є укладення трудового договору у письмовій формі, типова форма якого затверджена наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України 05 травня 2021 року № 913-21 [4].

У той же час оскільки ст. 2 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [5] сторонам трудового договору надано право самостійно визначати форму трудового договору, то дотримання письмової форми трудового договору у період воєнного стану є не обов'язковим. Аналогічне правило передбачене і ст. 60-2 КЗпП України.

В умовах воєнного стану запровадження дистанційної роботи може здійснюватися і розпорядженням роботодавця без попередження про це за два місяці, як це передбачено ст. 32 КЗпП України [1].

Згідно з частиною другою ст. 3 Закону «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [5] у період дії воєнного стану норми частини третьої ст. 32 Кодексу законів про працю України [1] та інших законів України щодо повідомлення працівника про зміну істотних умов праці не застосовуються. Отже, переведення працівника на дистанційну роботу не вимагає обов'язкового попередження за 2 місяці про зміну істотних умов праці. Єдиною умовою є повідомлення працівника про таке розпорядження до запровадження дистанційної роботи. Разом з тим, сторонам не заборонено використовувати для дистанційної роботи типову форму трудового договору про дистанційну роботу, затверджену Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Обов'язковою умовою дистанційної праці є визначення порядку звітування за виконану роботу. Це може бути та ж електронна пошта або цифрова платформа, або інші засоби зв'язку. Видається доцільним запроваджувати корпоративну (робочу) електронну пошту і зобов'язати працівника систематично її перевіряти на предмет отримання завдань, документів тощо від керівника.

Суперечливою є норма ст. 60-2 КЗпП України [1] про непоширення на працівника, який працює дистанційно правил внутрішнього трудового розпорядку, якщо інше не визначено трудовим договором.

По перше, норма про підлягання працівника правилам внутрішнього трудового розпорядку вилучена із формулювання ст. 21 КЗпП України, а по-друге, інша норма ст. 60-2 КЗпП України передбачає, що на працівника поширюються норми робочого часу, передбачені ст. 50 і 51 КЗпП України [1]. У той же час законодавець надав правом сторонам трудового договору приймати рішення про можливість поширення на працівника внутрішнього трудового розпорядку.

Підлягання правилам внутрішнього трудового розпорядку є однією з основних ознак трудового договору, тому в даному випадку це позбавляє трудовий договір однієї з основних відмінностей від цивільно-правових договорів виконання робіт чи надання послуг. Крім того виникає питання про можливість притягнення такого працівника до дисциплінарної відповідальності, а також поширення на нього інших прав та обов'язків працівників.

Оскільки в умовах воєнного стану трудовий договір про дистанційну роботу у письмовій формі може не укладатися, а працівника можна перевести на дистанційну роботу наказом роботодавця, з метою належної організації виконання дистанційної роботи, ознайомлення працівника з наказами (розпорядженнями), повідомленнями, дорученнями, завданнями та іншими документами роботодавця заздалегідь домовитися про комунікацію та взаємодію між сторонами під час виконання дистанційної роботи: визначити засоби електронного зв'язку, наприклад електронна пошта (приватна чи корпоративна), номер телефону, мобільний додаток тощо; умови звітності працівника про виконану роботу (якщо це необхідно); умови повідомлення працівником про виникнення ситуацій, що унеможливають належне виконання дистанційної роботи — інші умови щодо комунікації та взаємодії сторін [7].

Варто врахувати, що в умовах воєнних дій можливі відключення комунікацій, які дозволяють виконання дистанційної роботи — електроенергія та мережа Інтернет.

Неможливість виконання працівником дистанційної роботи у зв'язку з відсутністю відповідних комунікацій, не можуть розглядатися як порушення трудової дисципліни оскільки відсутня вина працівника. В такому випадку працівник повинен повідомити керівника про неможливість виконання роботи дистанційно будь-якими доступними засобами.

Важливим є питання місця виконання дистанційної роботи. Норма ст. 60-2 КЗпП України [1] передбачає право працівника у разі запровадження

дистанційної роботи самостійно визначати робоче місце. Тобто працівник виконує роботу тих місцях, які він обирає на свій розсуд. Відповідно працівник, при наявності технічних можливостей може виконувати роботу і перебуваючи за кордоном. У той же час постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану» від 12.04.2022 № 440 передбачено можливість працювати дистанційно лише на території України. Аналогічна норма передбачена і для працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2022 р. № 481 «Деякі питання організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного стану». Зазначені норми суперечать положенням ст. 60-2 КЗпП України [1], стосовно права працівника самостійно визначати місце виконання дистанційної роботи. Ні КЗпП України ні Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [5] не містять норми про обов'язкове виконання дистанційної роботи на території України, а також не надають права Кабінету міністрів України встановлювати особливості виконання дистанційної роботи для окремих категорій працівників. Тому у випадку, коли працівник у зв'язку з небезпекою для життя і здоров'я під час дії воєнного стану виїхав за межі країни і має технічну можливість виконання трудових функцій дистанційно з використанням інформаційно-комунікаційних технологій то йому здійснюється виплата заробітної плати відповідно до умов, встановлених у трудовому договорі, за фактично виконану роботу (відпрацьований час).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, проведений аналіз спеціального трудового законодавства та наукових позицій теоретиків дозволяє зробити низку висновків:

Найпростіший спосіб оформити працівників, які покинули територію бойових дій, не мають змоги доїхати на роботу, але можуть працювати віддалено, — запровадити дистанційну роботу.

Дистанційна робота — це форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Роботодавець повинен дотримуватися вимог законодавства, умов колективного і трудового договору. Також він зобов'язаний забезпечити працівника необхідними для виконання ним своїх обов'язків обладнанням, програмно-технічними засобами, засобами захисту інформації та іншими засобами, якщо інше не встановлено трудовим договором. Сторони трудового договору мають інші права і обов'язки передбачені законодавством.

Основні переваги застосування дистанційної роботи в умовах воєнного стану включають:

- Забезпечення безпеки: Дистанційна робота дає можливість працювати з власного дому чи іншого безпечного місця, уникнувши потенційну небезпеку воєнного конфлікту. Це особливо важливо для тих, хто працює в районах з активними бойовими діями.
- Забезпечення продуктивності: Дистанційна робота дозволяє працювати у затишному середовищі, без перерв на дорогу і звичайних затримок. Це може покращити продуктивність працівників, оскільки вони сконцентровані на своїх обов'язках без зайвих перешкод.
- Забезпечення незалежності: Дистанційна робота може забезпечити компанії незалежність від зовнішніх обставин, таких як знищення офісних приміщень або перекриття шляхів. Продовження роботи в умовах війни може бути важливим для збереження функціонування організації та збереження робочих місць.
- Забезпечення комунікації: Сучасні технології дистанційної роботи дозволяють ефективно комунікувати з колегами і керівництвом через відеозв'язок, електронну пошту та інші онлайн-інструменти. Це сприяє збереженню зв'язків в організації та надає можливість своєчасно обмінюватися інформацією та координувати дії.

Література

1. Кодекс законів про працю України (із змінами від 14.07.2023 року № 3258-IX, ОВУ, 2023 р., № 75, ст. 4219). Дата оновлення: 01.10.2023. *LIGA360*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KD0001?an=902096> (дата звернення: 30.11.2023).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу: Закон України від 4 лютого 2021 р. № 1213-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 20. Ст. 178.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30 березня 2020 р. № 540-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 18. Ст. 123.
4. Про затвердження типових форм трудових договорів про надомну та дистанційну роботу: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 05 травня 2021 р. № 913-21. *Верховна*

Рада України: офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0886-21#Text> (дата звернення: 30.11.2023).

5. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. Дата оновлення: 01.07.2022. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20> (дата звернення: 30.11.2023).

6. Бортник С. М. До питання про особливості правового регулювання трудових правовідносин в умовах воєнного стану. *Вісник ХНУВС*. 2022. № 2(97). С. 106–117.

7. Бурак В. Я. Про особливості дистанційної роботи в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 526–529.

8. Іншин М. І. Загальні та спеціальні норми у правовому регулюванні трудових відносин в сучасних умовах. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 28. С. 28–34.

9. Кириченко С. О. Щодо питання правового режиму воєнного стану: актуальні питання національної безпеки і оборони. *Наука і оборона*. 2019. № 2. С. 9–16.

10. Кузнецова Ю. В. Реформування трудових правовідносин під час воєнного стану. *Правова держава*. 2023. № 50. С. 99–105.

11. Лідньов А. Дистанційна робота під час воєнного стану. *Служба охорони праці: вебсайт*. 2023. URL: <https://pro-op.com.ua/article/1591-distantyna-robota-pd-chas-vonnogo-stanu> (дата звернення: 30.11.2023).

12. Мельничук О. Ф. Право на відключення (right to disconnect) в трудовому законодавстві України та зарубіжних країн. *Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри: збірник матеріалів I-ї Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Вінниця, 10 грудня 2021 р.). Вінниця, 2022. С. 87–92.

13. Новак І. М. Призупинення трудових відносин: соціально-економічні наслідки. *Особливості реалізації прав у сфері праці та соціального захисту в умовах воєнного стану: матеріали круглого столу* (12 травня 2022 р.). Львів, Харків, Вінниця, 2022. С. 138–140.

14. Середа О. Г. Деякі аспекти впровадження регулювання дистанційної роботи в сучасному законодавстві. *Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Суми, 5–7 черв. 2014 р.). Суми : СумДУ, 2014. С. 245–248.

15. Шацкова Л. П. Зміна організації трудових відносин в частині надання відпусток під час воєнного стану. *Економіка: реалії часу*. 2022. № 4 (62). С. 44–51.

References

1. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy (iz zminamy vid 14.07.2023 roku № 3258-IKh, OVU, 2023 r., № 75, st. 4219). *LIGA360*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KD0001?an=902096> (date of access: 30.11.2023).

2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia pravovoho rehuliuвання dystantsiinoi, nadomnoi roboty ta roboty iz zastosuvanniam hnuchkoho rezhymu robochoho chasu: Zakon Ukrainy vid 4 liutoho 2021 r. № 1213-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2021. № 20. St. 178.

3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zabezpechennia dodatkovykh sotsialnykh ta ekonomichnykh harantii u zviazku z poshyrenniam koronavirusnoi khvoroby (COVID-19): Zakon Ukrainy vid 30 bereznia 2020 r. № 540-IKh. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2020. № 18. St. 123.

4. Pro zatverdzhennia typovykh form trudovykh dohovoriv pro nadomnu ta dystantsiinu robotu: Nakaz Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy vid 05 travnia 2021 r. № 913–21. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0886-21#Text> (date of access: 30.11.2023).

5. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 r. № 2136-IX. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20> (date of access: 30.11.2023).

6. Bortnyk S. M. Do pytannia pro osoblyvosti pravovoho rehuliuвання trudovykh pravovidnosyn v umovakh voiennoho stanu. *Visnyk KhNUV S*. 2022. № 2(97). S. 106–117.

7. Burak V. Ya. Pro osoblyvosti dystantsiinoi roboty v umovakh voiennoho stanu. *Yevropeiskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia» (do 25-richchia Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» ta 175-richchia Odeskoi shkoly prava): u 2 t.: materialy Mizhnar.nauk.-prakt. conf.* (m. Odesa, 17 chervnia 2022 r.) / za zahalnoiu redaktsiieiu S. V. Kivalova. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2022. T. 1. S. 526–529.

8. Inshyn M. I. Zahalni ta spetsialni normy u pravovomu rehuliuванні trudovykh vidnosyn v suchasnykh umovakh. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka*. 2013. № 28. S. 28–34.

9. Kyrychenko S. O. Shchodo pytannia pravovoho rezhymu voiennoho stanu: aktualni pytannia natsionalnoi bezpeky i obrony. *Nauka i obrona*. 2019. № 2. S. 9–16.

10. Kuznetsova Yu.V. Reformuvannia trudovykh pravovidnosyn pid chas voiennoho stanu. *Pravova derzhava*. 2023. № 50. S. 99–105.
11. Lidnov A. Dystantsiina robota pid chas voiennoho stanu. *Sluzhba okhorony pratsi: vebsait*. 2023. URL: <https://pro-op.com.ua/article/1591-distantyna-robota-pd-chas-vonnogo-šanu> (date of access: 30.11.2023).
12. Melnychuk O.F. Pravo na vidkliuchennia (right to disconnect) v trudovomu zakonodavstvi Ukrainy ta zarubizhnykh krain. *Zabezpechennia prav liudyny: natsionalnyi ta mizhnarodnyi vymiry: zbirnyk materialiv I-yi Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Vinnytsia, 10 hrudnia 2021 r.). Vinnytsia, 2022. S. 87–92.
13. Novak I.M. Pryzupynennia trudovykh vidnosyn: sotsialno-ekonomichni naslidky. *Osoblyvosti realizatsii prav u sferi pratsi ta sotsialnoho zakhystu v umovakh voiennoho stanu: materialy kruhloho stolu* (12 travnia 2022 r.). Lviv, Kharkiv, Vinnytsia, 2022. S. 138–140.
14. Sereda O.H. Deiaki aspekty vprovadzhenia rehuliuвання dystantsiinoi roboty v suchasnomu zakonodavstvi. *Aktualni problemy yurydychnoi nauky na shliakhu suchasnoi rozbudovy derzhavy i suspilstva: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Sumy, 5–7 cherv. 2014 r.). Sumy: SumDU, 2014. S. 245–248.
15. Shatskova L.P. Zmina orhanizatsii trudovykh vidnosyn v chastyni nadannia vidpustok pid chas voiennoho stanu. *Ekonomika: realii chasu*. 2022. № 4 (62). S. 44–51.

Явний Олексій Іванович
аспірант
Львівського університету бізнесу та права
Yavnyu Oleksiy
Postgraduate Student of the
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0009-0006-5885-2697

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-1-9464

ЮРИДИЧНІ ДОКУМЕНТИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ

LEGAL DOCUMENTS: FEATURES AND LEGISLATIVE REGULATION

Анотація. У статті досліджуються особливості юридичних документів з позиції практичного аспекту. Визначено, що юридичні документи не повинні суперечити чинним законам і політиці керівних органів. З'ясовано, що одним із найважливіших етапів складання та розповсюдження юридичних документів є юридична експертиза, яку слід розглядати як діяльність, яку здійснює компетентний орган зі спеціальними знаннями для забезпечення відповідності поданих юридичних документів чинному законодавству та міжнародним договорам. Виокремлено вимоги, яких слід дотримуватися у тексті юридичних документів. Визначено, що юридична примусовість є основною ознакою юридичних документів, але цей вид документа має й інші ознаки, які сприяють формуванню визначення поняття «юридичний документ». Встановлено, що юридичні документи створюються як фізичними, так і юридичними особами і можуть бути офіційними та неофіційними. Зазначено, що у чинній правовій системі важливо, щоб кожен юридичний документ мав зовнішню дефініцію, яка відображає суть, тобто форму дії, найменування, обсяг, місце і час прийняття, підпис, реєстраційний номер та реквізити посадової особи, яка підписала цей документ. Класифіковано юридичні документи за характером створення. Виявлено, що вибір оптимальної класифікації правових документів є важливим для теоретичного аналізу та практичного спрямування правових документів. Розглянуто особливості юридичної експертизи проектів юридичних документів. Виявлено, що кожен юридичний документ має суб'єкт, об'єкт, юридичні факти (наприклад, при видачі свідоцтва), а також місце і час видання (створення) документа, що «годається». Визначено, що чинне законодавство встановлює чіткі вимоги до форми та змісту юридичних документів, а також до конкретних вигів, які застосовуються в окремих випадках. Також зазначено, що залежно від виду інформації юридичні документи можна поділити на документи, що містять доказову інформацію і необхідні для повного, всебічного та об'єктивного розгляду конкретної справи, та документи, що складаються відповідними державними органами в процесі їх діяльності. Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є дослідження технології проведення правової експертизи юридичних документів.

Ключові слова: юридичний документ, законодавство, законодавче регулювання, юридичні факти, юридична експертиза.

Summary. The article studies the features of legal documents from the perspective of the practical aspect. It is determined that legal documents should not contradict current laws and policies of governing bodies. It has been established that one of the most important stages in the preparation and dissemination of legal documents is legal examination, which should be considered as an activity carried out by a competent authority with special knowledge to ensure compliance of the submitted legal documents with current legislation and international treaties. The requirements that must be observed in the text of legal documents are highlighted. It has been determined that legal compulsoryness is the main feature of legal documents, but this type of document also has other features that contribute to the formation of the definition of the concept of «legal document». It has been established that legal documents are created by both individuals and legal entities and can be official and unofficial. It is noted that in the current legal system it is important that each legal document has an external definition that reflects the essence, that is, the form of action, name, volume, place and time of adoption, signature, registration number and details of the official who signed this document. Legal documents are classified according to the nature of their creation. It has been revealed that the choice of the optimal classification of legal documents is important for the theoretical analysis and practical direction of legal documents. The features of legal examination of draft legal documents are considered. It was revealed that each

legal document has a subject, an object, legal facts (for example, when issuing a certificate), as well as the place and time of publication (creation) of the «attached» document. It has been determined that the current legislation establishes clear requirements for the form and content of legal documents, as well as for specific types used in individual cases. It is also noted that, depending on the type of information, legal documents can be divided into documents containing evidentiary information and necessary for a complete, comprehensive and objective consideration of a particular case, and documents compiled by relevant government bodies in the course of their activities. The prospect of these studies in this direction is the study of technology for conducting legal examination of legal documents.

Key words: legal document, legislation, legislative regulation, legal facts, legal expertise.

Постановка проблеми. У суспільстві постійно створюються та функціонують численні документи різної форми та змісту. Від організації документообігу залежить ефективність роботи установ, організацій та підприємств. За допомогою документованої інформації здійснюється планування, фінансування, управлінська діяльність, облік і звітність ланок управління. Те, що перевіряється під час перевірок та ревізій, — це також документація. Це пояснюється тим, що документи використовуються як основний доказ і джерело інформації щодо певних фактів.

Необхідність наукового дослідження питань поняття, характеристики та аналізу видів юридичних документів зумовлена якісно новим рівнем суспільних відносин у нашій країні та динамікою розвитку українського суспільства. Актуальним є вивчення юридичних документів, бо вивчаючи їх, можна більше дізнатися про правове життя, законодавство та судову систему конкретного суспільства, країни чи народу певного історичного періоду.

Залишається невирішеною проблема вибору оптимальної класифікації юридичних документів, яка може покращити теоретичне та практичне розуміння таких документів у суспільній дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридичні документи (поняття, види, особливості, законодавче регулювання тощо) є предметом досліджень багатьох вчених та практиків. Зокрема, вагомий внесок у дослідження і розвиток цієї теми зробили такі науковці та практики: В. Бутенко [1], М. Вилегжаніна [2], О. Гиляка [3; 4], Л. Легін [5], Д. Манько [6; 7], І. Онищук [8], І. Попова [9], Т. Сендецька [10], О. Сидоренко [11], І. Шутак [12] та інші. Проте аналіз наукових досліджень, включаючи при цьому результати системного і комплексного аналізу літератури [1–21], доводить, що описані вченими питання сьогодні є ще не до кінця вивчені, зокрема з теоретико-практичної точки зору.

Мета статті. Метою статті є дослідити особливості юридичних документів з позиції практичного аспекту, законодавчого регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Центральним питанням, яке необхідно розглянути, є поняття юридичного документа. Варто зазначити, що терміни «документ» і «юридичний документ» часто вживаються як синоніми, оскільки визначення поняття «юридичний документ» законодавством не

встановлено. Нормативно-правові документи повинні відповідати нормам законодавства Конституції України, загальновизнаним нормам міжнародного права та міжнародним договорам України з іншими державами. Юридичні документи не повинні суперечити чинним законам і політиці керівних органів. Їх мають видати виключно компетентні органи відповідно до їх офіційно визначених повноважень.

Юридичні документи містять інформацію про суспільство, політичний устрій, звичаї та культуру народу. Вивчаючи природу юридичних документів, доцільно розкрити зміст правового життя шляхом набуття знань про право та правові явища.

Особливості, характерні для певного типу юридичного документа, не завжди підходять для всіх типів юридичного документа. У юридичних енциклопедіях поняття «правовий документ», «юридичний документ» часто замінюють поняттями «нормативно-правовий акт», «правовий акт». У юриспруденції не можна використовувати такі широкі поняття, як «документ», оскільки не всі документи є правовими. Юридичні документи є особливим видом документів. За допомогою юридичних документів оформляються рішення і дії різних установ, посадових осіб і громадян [8].

Реалізація ефективних правових приписів можлива лише за наявності якісної системи нормативної правової поведінки. Однак організація діяльності держави і взаємодія індивідів у суспільстві пов'язані зі створенням і розповсюдженням різноманітних юридичних документів: договорів, декларацій, рішень і т.д. І це залежить саме від ступеня відповідності юридичних документів чинним законам. З одного боку, якість правового впливу залежить від потреб суспільства. Одним із найважливіших етапів складання та розповсюдження юридичних документів є юридична експертиза.

Юридичну експертизу юридичних документів слід розглядати як діяльність, яку здійснює компетентний орган зі спеціальними знаннями для забезпечення відповідності поданих юридичних документів чинному законодавству та міжнародним договорам. Основними прийомами юридичної експертизи юридичних документів є прийоми концептуальної оцінки письмових юридичних актів, прийоми системно-правової оцінки письмових юридичних актів, прийоми юридично-технічної оцінки письмових юридичних актів [6].

Власне, вираження права в юридичних документах дозволяє більш якісно і повно реалізувати суспільні потреби, які лежать в основі формування прагнення регулювати ті чи інші відносини або підносити окремі суб'єкти, об'єкти і дії до певного становища. Проте такі заяви мають відповідати духу та принципам права та ідеям свободи та формальної рівності [7].

У тексті юридичних документів можна виділити такі основні вимоги:

- 1) вказівка і офіційність — вираження юридичного документа повинно мати вольовий характер і передбачати незалежність реалізації правових норм від суб'єктів, їх особистих відносин, їх згоди або неприйняття цього припису;
- 2) логічна завершеність і завершеність тексту — в юридичному документі його зміст повинен бути виражений повністю, не залишаючи місця для подальших можливостей шляхом «вгадування» негласних положень документа. Широке тлумачення, засноване на аналогії, повинно враховувати всі без винятку властивості фраз, положень і правил юридичного документа, а суб'єкт правовідносин не повинен з'ясувати значення норм, виражених у документі;
- 3) точність і визначеність юридичної форми, що максимально повно вказує значення фраз і виразів, що містяться в документі. Текст документа повинен бути повністю зрозумілим і не «розпадатися» на незрозумілі фрази, зміст яких може мати кілька значень;
- 4) максимальна економія, оптимальна місткість, компактність викладу — юридичні документи повинні бути лаконічними, тобто мають бути дуже коротким (але без шкоди для повноти інформації, що міститься в документі);
- 5) спокій і неупередженість — під час написання юридичних документів не допускаються виразні та образні мовні засоби, урочистість, риторичність, пафос, вирази, треба бути обережним із вживанням слів із переносним значенням (троп) для посилення думки;
- 6) стиль і мовна культура документа — правильне редагування структури тексту відповідно до правил мови, дотримання правил граматики, синтаксису, пунктуації і, головне, стилю при написанні;
- 7) використання законодавчо визначених юридичних термінів для позначення понять, які невідомі в повсякденній мові або мають значення в законодавстві, відмінне від загальноприйнятої мови, є інструментом, який може забезпечити загальну ясність і популярність права. Правова термінологія використовує узгоджену термінологію в усій правовій системі для забезпечення повноти та стислості.

Звичайно, юридична примусовість є основною ознакою юридичних документів, але цей вид до-

кумента має й інші ознаки, які сприяють формуванню визначення поняття «юридичний документ». Іншими словами: це тип документа, який містить інформацію з конкретними деталями; він призначений для запису на фізичному носії та передачі в просторі та часі через циркуляцію інформаційних систем; це письмовий документ, який міститься в правовому положенні; це документ, який складається в процесі фактичної діяльності учасників правовідносин; це документ, створення та зміст якого адаптовано до конкретних вимог; це документ, який має юридичне значення.

Узагальнюючи всі ці функціональні ознаки, можна говорити про юридичний документ як про письмовий документ певної форми, складений з урахуванням конкретних вимог органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій чи громадян і включений до правового регулювання [2].

Юридичні документи створюються як фізичними, так і юридичними особами і можуть бути офіційними та неофіційними. З іншого боку, в самому документі фіксується елемент, фрагмент навколишнього світу (подія, явище, процес, особа тощо) або конкретна інформація про щось, а часто і те, і інше. Кріплення здійснюється різними способами, з використанням більш-менш спеціальних знань, умінь, навичок і технічних засобів, а зображення об'єктів відбувається на матеріальному носії. Усі юридичні документи створюються в рамках процесів правового регулювання. Це положення свідчить про те, що законодавче регулювання характеризується включенням правових документів. Крім того, документи, які раніше були включені до процесу законодавчого регулювання, є законними, навіть якщо вони більше не є частиною цього процесу [3].

У чинній правовій системі важливо, щоб кожен юридичний документ мав зовнішню дефініцію, яка відображає суть, тобто форму дії, найменування, обсяг, місце і час прийняття, підпис, реєстраційний номер та реквізити посадової особи, яка підписала цей документ [12].

Належна реєстрація, зберігання, перевірка, юридична видача та автентичність юридичних документів є істотними вимогами соціальної легітимності та правового порядку, стабільності та захисту громадянських прав і нормальної діяльності уряду. Тому держава не байдужа до порушень у сфері документообігу. Кримінальний кодекс України [13] містить низку положень, що регламентують відповідальність за злочини, пов'язані з порушеннями у сфері документообігу.

У ст. 99 чинного Кримінального процесуального кодексу України документом є матеріальний об'єкт, створений спеціально для збереження інформації і містить зафіксовану за допомогою письмових знаків, звуків і зображень інформацію, яка може бути використана як доказ фактів або об-

ставин. Документи можуть включати фотографії, аудіозаписи, відеозаписи та інші носії, у тому числі електронні матеріали, отримані за результатами вчинення кримінально-процесуальних дій, передбачених чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також носії інформації, що фіксують процесуальні дії за допомогою технічних засобів і підготовлені в порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України, а також протоколи процесуальних заходів та додатки до них, результати перевірок та акти перевірок [14].

Залежно від характеру створення розрізняють такі юридичні документи: оригінал — перший або єдиний примірник офіційного документа; копія — документ, який точно відтворює та призначений для відображення всіх зовнішніх характеристик або частин іншого документа та його інформації. Копії поділяються на: вихідні дані (повний примірник оригіналу документа, зроблений одночасно з оригіналом), витяг (примірник офіційного документа, який відтворює окремі частини та засвідчений належним чином), копія витягу (повторний примірник документа, що має юридичну силу). Важливо зазначити, що в юридичній практиці важливою ознакою документа є можливість зробити його копію. Уміння створювати копії та чітко розрізняти оригінали та копії документів за їхнім правовим статусом має велике значення при роботі з електронними документами та в судових спорах [9].

Вибір оптимальної класифікації правових документів є важливим для теоретичного аналізу та практичного спрямування правових документів. Досліджуючи функції юридичних документів, можна визначити ступінь ефективності документів. Правильне використання юридичних документів забезпечує перебіг суспільних процесів у режимі законності, що являє собою нормальне функціонування суспільства.

На сьогоднішній день засоби контролю за якістю підготовки юридичних документів суттєво вдосконалені та базуються на триетапному процесі підготовки юридичних документів. Іншими словами, можна створити чернетку юридичного документа, щоб уникнути помилок та завчасно змінити текст документа на основі коментарів [1].

Практика юридичної експертизи проектів юридичних документів стає все більш поширеною і включає:

- розробку як загальнодержавних, так і відомчих, обласних і місцевих юридичних документів;
- проведення правових досліджень юридичних документів на всіх стадіях розробки, внесення до законодавчих органів, обговорення та прийняття;
- поширення практики проведення правової експертизи чинних юридичних документів на предмет узгодженості з іншими документами, місця в правовій системі, відповідності внутрішніх

нормативних актів, відповідності державі потребам розвитку суспільних відносин;

- підвищення рівня правового забезпечення органу юридичної експертизи юридичних документів, що дозволило об'єднати юридичний статус експертизи, порядок її проведення, правовий статус суб'єкта експертної діяльності та складання експертних висновків;
- запровадження системи правової перевірки правовстановлюючих документів, що виражається у запровадженні практики проведення різних видів правової перевірки (основної, додаткової, індивідуальної, групової тощо);
- створення спеціального органу з питань проведення юридичної експертизи юридичних документів, який може проводити як основну, так і додаткову експертизу, контрольну експертизу, багаторазову експертизу тощо;
- забезпечення професійної підготовки осіб у межах відповідного рівня освіти у закладах вищої освіти та підвищення кваліфікації юристів, які проводять юридичну експертизу юридичних документів [1].

Кожен юридичний документ має суб'єкт, об'єкт, юридичні факти (наприклад, при видачі свідоцтва), а також місце і час видання (створення) документа, що «додається». Деякі з цих «додатків» (назва документа, орган, який видав документ, дата, місце видачі, підпис посадової особи, печатка) називаються істотними елементами документа і надають йому юридичної сили та роблять його законним.

Збірник юридичних документів повинен бути публічно представлений. Письмова мова вимагає чіткої синтаксичної будови і повного дотримання стилістичних норм і граматичних правил. Грамотність означає дотримання правил орфографії, пунктуації та граматики. Насправді вимоги до грамотності значно ширші. Окрім особистих мов, є професійні мови та рівні комунікативної грамотності. Усі терміни, спеціальні поняття, поняття, створені під впливом професійного мислення, повинні відповідати всьому об'єму знань і можуть використовуватися лише за умови, що вони фактично не тотожні. Комунікативно зрозумілий текст не повинен допускати відстрошеної інтерпретації того самого тексту [4].

Різновидом юридичного документа є документ, який створює правовий акт, для якого він документується, тобто правовий результат. Такий документ вказує на його правовий характер, його юридичне значення, тобто на початок правових наслідків. Це відрізняє юридичні документи від інших документів, які самі по собі не мають правових наслідків (наприклад, довідкові документи, картографічні документи, документи, що посвідчують особу). Залежно від виду правових наслідків юридичні документи логічно вписуються в систему

правових актів. При цьому нормативно-правові документи відрізняються від інших правових актів формою зовнішнього оформлення (документації). Однією з важливих вимог має бути юридична форма документа, яка дозволяє переконатися, що це юридичний документ, тобто обов'язковий правовий акт, який породжує правові наслідки та захищений від порушення завдяки можливості застосовувати державний примус (у формі юридичної відповідальності) [11].

Правові акти як різновид документа характеризуються, насамперед, загальними властивостями: документальною фіксацією відомостей, формально визначеною фіксацією їх вираження в документі за суворо визначеним зразком. Водночас правостановлюючі документи поряд з іншими документами наділяються певними функціями. Сюди ж входять установи, уповноважені готувати та приймати правові акти. Правові акти служать для встановлення норм та їх реалізації, тобто виникнення, зміни та припинення правовідносин [10].

Нормативно-правовий акт — це прийнятий у встановленому порядку правовий документ (акт) уповноваженого органу влади, що встановлює, змінює або скасовує правову норму [5].

Чинне законодавство встановлює чіткі вимоги до форми та змісту юридичних документів, а також до конкретних видів, які застосовуються в окремих випадках. Залежно від виду інформації юридичні документи можна поділити на документи, що містять доказову інформацію і необхідні для повного, всебічного та об'єктивного розгляду

конкретної справи, та документи, що складаються відповідними державними органами в процесі їх діяльності. Кожен юрист використовує у своїй роботі юридичні документи: закони загального чи спеціального характеру, положення, довідники, офіційні звіти чи огляди справ приватного сектора, праці теоретиків чи практиків, юридичні публікації, встановлені форми та збірники зразків. Велика кількість юридичних документів потребує формування методики обробки у вигляді бази юридичних документів, що значно спрощує правову діяльність адвокатів, нотаріусів, судів, посадових осіб та службовців органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів, прокурорів, юристконсультів тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, проведені дослідження дали можливість висвітлити основні аспекти і особливості юридичних документів з позиції законодавчого регулювання. Дослідження такої проблематики дозволило відзначити, що юридичні документи містять інформацію про суспільство, політичний устрій, звичаї та культуру народу, а також те, що особливості, характерні для певного типу юридичного документа, не завжди підходять для всіх типів юридичного документа. Відзначено важливу роль юридичної експертизи у процесі розробки та складання юридичних документів, а також виокремлено вимоги до складання юридичних документів.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є дослідження технології проведення правової експертизи юридичних документів.

Література

1. Бутенко В.О. Історія виникнення та становлення правової експертизи юридичних документів // *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 29–35.
2. Вилегжаніна М. Нормативно-правовий акт як особливий вид документа // *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського*. 2010. Вип. 27. С. 281–287.
3. Гиляка О.С. До питання історії юридичного документа // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 34(1). С. 7–11.
4. Гиляка О.С. Основні вимоги до юридичного документа // *Право і суспільство*. 2017. № 4(2). С. 3–8.
5. Лєгін Л.М. Нормативно-правовий акт: поняття та система ознак // *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 21–26.
6. Манько Д.Г. Технології проведення правової експертизи юридичних документів // *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса : Фенікс, 2016. Вип. 25. С. 63–67.
7. Манько Д.Г. *Юридичні технології та алгоритми формалізації права у вимірі юридичної діяльності*: монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 320 с.
8. Онищук І. Техніка юридичного письма: понятійно-категоріальний апарат // *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 87–94.
9. Попова І.М. Правове регулювання засвідчення копій електронних документів // *Правова інформатика*. 2011. № 3–4(31). С. 43–49.
10. Сендецька Т.В. Визначення поняття «правовий акт» у правовій системі України // *Форум права*. 2011. № 3. С. 708–711.
11. Сидоренко О.О. Стівідношення понять правового акта і правового документа // *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 1. С. 18–22. doi: <https://doi.org/10.15421/392104>.
12. Шутак І. Юридична техніка як сфера наукових знань і навчальна дисципліна // *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 81–86.

13. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 14.12.2023).

14. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (із змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 14.12.2023).

15. Провадження у справах про адміністративні правопорушення / Під заг. ред. С.В. Петкова; Боднарчук О.Г., Бортняк В.А., Бортняк К.В., Грицай Т.Г., Добрянська Н.В., Золотарьова М.К., Петков С.В., Скриньковський Р.М. Київ: КНТ, 2023. 197 с. URL: <https://jurkniga.ua/provadhennya-u-spravakh-pro-administrativni-pravorushennya/> (дата звернення: 14.12.2023).

16. Адміністративна відповідальність юридичних осіб. Законодавство. Судова практика / За заг. ред. С.В. Петкова. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 272 с. URL: <https://jurkniga.ua/administrativna-vidpovidalnist-yuridichnikh-osib-zakonodavstvo-sudova-praktika/> (дата звернення: 14.12.2023).

17. Державна таємниця як складова національної безпеки України: охорона та доступ до державної таємниці; законодавче забезпечення державної таємниці; відповідальність за розголошення державної таємниці; особливості дотримання державної таємниці під час відправлення правосуддя; особливості регулювання в особливий період та під час воєнного стану / Укл.: Джус О.А., Золотарьова М.К., Копотун І.М., Макарова Т.П., Микитюк М.А., Павлюк О.О., Пасіка С.П., Петков С.В., Скриньковський Р.М., Сопільник Л.І., Чубенко А.Г., Шевченко А.М. Київ: ВД «Професіонал», 2023. 438 с. URL: <https://jurkniga.ua/derzhavna-taiemniya-yak-skladova-natsionalnoi-bezpeki-ukraini/> (дата звернення: 14.12.2023).

18. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Станом на 1 вересня 2023 року / За заг. ред. Стратонова В.М. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2023. 1208 с. URL: <https://jurkniga.ua/naukovo-praktichniy-komentar-kriminalnogo-procesualnogo-kodeksu-ukrayini/> (дата звернення: 14.12.2023).

19. Науково-практичний коментар Кодексу законів про працю України. Станом на 5 жовтня 2023 року / За заг. ред. Теремецького В.І. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2023. 420 с. URL: <https://jurkniga.ua/naukovo-praktichniy-komentar-kodeksu-zakoniv-pro-pracy-ukrayini/> (дата звернення: 14.12.2023).

20. Настільна книга слідчого (дізнавача, детектива): теорія та практика, особливості провадження під час воєнного стану / Укл.: Ануфрієв М.І., Боднарчук О.Г., Бортняк В.А. та ін. Київ: ВД «Професіонал», 2023. 788 с. URL: <https://jurkniga.ua/nastilna-kniga-slidchogo-diznavacha-detektiva-teoriya-ta-praktika-osoblivosti-provadhennya-pid-chas-voennogo-stanu/> (дата звернення: 14.12.2023).

21. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України. Станом на 1 жовтня 2023 року / За заг. ред. Чубенка А.Г. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2023. 645 с. URL: <https://jurkniga.ua/naukovo-praktichniy-komentar-kodeksu-administrativnogo-sudochinstva-ukrayini/> (дата звернення: 14.12.2023).

References

1. Butenko V.O. Istoriiia vynyknennia ta stanovlennia pravovoi ekspertyzy yurydychnykh dokumentiv // *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2009. № 2. S. 29–35.
2. Yulehzhaniina M. Normatyvno-pravovyi akt yak osoblyvyi vyd dokumenta // *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V.I. Vernadskoho*. 2010. Vyp. 27. S. 281–287.
3. Hyliaka O.S. Do pytannia istorii yurydychnoho dokumenta // *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Serii: Pravo*. 2015. Vyp. 34(1). S. 7–11.
4. Hyliaka O.S. Osnovni vymohy do yurydychnoho dokumenta // *Pravo i suspilstvo*. 2017. № 4(2). S. 3–8.
5. Lehin L.M. Normatyvno-pravovyi akt: poniattia ta systema oznak // *Pravo i suspilstvo*. 2016. № 2. S. 21–26.
6. Manko D.H. Tekhnologii provedennia pravovoi ekspertyzy yurydychnykh dokumentiv // *Naukovi zapysky Mizhnarodnogo humanitarnoho universytetu*. Odesa: Feniks, 2016. Vyp. 25. S. 63–67.
7. Manko D.H. *Yurydychni tekhnologii ta alhorytmy formalizatsii prava u vymiri yurydychnoi diialnosti*: monohrafiia. Odesa: Feniks, 2019. 320 s.
8. Onyshchuk I. Tekhnika yurydychnoho pysma: poniattiino-katehorialnyi aparat // *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2013. № 3. S. 87–94.
9. Popova I.M. Pravove rehuliuвання zasvidchennia kopii elektronnykh dokumentiv // *Pravova informatyka*. 2011. № 3–4(31). S. 43–49.
10. Sendetska T.V. Vyznachennia poniattia “pravovyi akt” u pravovii systemi Ukrainy // *Forum prava*. 2011. № 3. S. 708–711.
11. Sydorenko O.O. Spivvidnoshennia poniat pravovoho akta i pravovoho dokumenta // *Aktualni problemy vitchyzniansoi yurysprudentsii*. 2021. № 1. S. 18–22. doi: <https://doi.org/10.15421/392104>
12. Shutak I. Yurydychna tekhnika yak sfera naukovykh znan i navchalna dystsyplina // *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2013. № 3. S. 81–86.
13. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (date of access: 14.12.2023).

14. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI (iz zminyamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (date of access: 14.12.2023).
15. Provadhennia u spravakh pro administratyvni pravoporushennia / Pid zah. red. S.V. Petkova; Bodnarchuk O.H., Bortniak V.A., Bortniak K.V., Hrytsai T.H., Dobrianska N.V., Zolotarova M.K., Petkov S.V., Skrynkovskyy R.M. Kyiv: KNT, 2023. 197 s. URL: <https://jurkniga.ua/provadhennya-u-spravakh-pro-administrativni-pravoporushennya/> (date of access: 14.12.2023).
16. Administratyvna vidpovidalnist yurydychnykh osib. Zakonodavstvo. Sudova praktyka / Za zah. red. S.V. Petkova. Kyiv: Yurinkom Inter, 2023. 272 s. URL: <https://jurkniga.ua/administrativna-vidpovidalnist-yuridichnykh-osib-zakonodavstvo-sudova-praktika/> (date of access: 14.12.2023).
17. Derzhavna taiemnytsia yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy: okhrona ta dostup do derzhavnoi taiemnytsi; zakonodavche zabezpechennia derzhavnoi taiemnytsi; vidpovidalnist za rozgholoshennia derzhavnoi taiemnytsi; osoblyvosti dotrymanna derzhavnoi taiemnytsi pid chas vidpravlennia pravosuddia; osoblyvosti rehuliuвання v osoblyvyi period ta pid chas voiennoho stanu / Ukl.: Dzhus O.A., Zolotarova M.K., Kopotun I.M., Makarova T.P., Mykytiuk M.A., Pavliuk O.O., Pasika S.P., Petkov S.V., Skrynkovskyy R.M., Sopilnyk L.I., Chubenko A.H., Shevchenko A.M. Kyiv: VD "Profesional", 2023. 438 s. URL: <https://jurkniga.ua/derzhavna-taiemnytsya-yak-skladova-natsionalnoi-bezpeki-ukraini/> (date of access: 14.12.2023).
18. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy. Stanom na 1 veresnia 2023 roku / Za zah. red. Stratonova V.M. Kyiv: Vydavnychiy dim "Profesional", 2023. 1208 s. URL: <https://jurkniga.ua/naukovo-praktichnyy-komentar-kryminalnoho-procesualnoho-kodeksu-ukrayini/> (date of access: 14.12.2023).
19. Naukovo-praktychnyi komentar Kodeksu zakoniv pro pratsiu Ukrainy. Stanom na 5 zhovtnia 2023 roku / Za zah. red. Teremetskoho V.I. Kyiv: Vydavnychiy dim "Profesional", 2023. 420 s. URL: <https://jurkniga.ua/naukovo-praktichnyy-komentar-kodeksu-zakoniv-pro-pracyu-ukrayini/> (date of access: 14.12.2023).
20. Nastilna knyha slidchoho (diznavacha, detektyva): teoriia ta praktyka, osoblyvosti provadhennia pid chas voiennoho stanu / Ukl.: Anufriev M.I., Bodnarchuk O.H., Bortniak V.A. ta in. Kyiv: VD "Profesional", 2023. 788 s. URL: <https://jurkniga.ua/nastilna-knyha-slidchoho-diznavacha-detektiva-teoriya-ta-praktika-osoblyvosti-provadhennya-pid-chas-voiennoho-stanu/> (date of access: 14.12.2023).
21. Naukovo-praktychnyi komentar Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. Stanom na 1 zhovtnia 2023 roku / Za zah. red. Chubenska A.H. Kyiv: Vydavnychiy dim "Profesional", 2023. 645 s. URL: <https://jurkniga.ua/naukovo-praktichnyy-komentar-kodeksu-administrativnoho-sudochynstva-ukrayini/> (date of access: 14.12.2023).

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 1 (71)

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2024

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18
Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89
Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35
E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.01.2024. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура UkrainianSchoolBook. Друк офсетний.
Умовно-друкованих аркушів 22,09. Тираж 100. Заказ № 220.
Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві
ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20, м. Київ
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.